Cartea a apărut cu sprijinul Administrației Fondului Cultural Național.
Colecția Universitas Seria Tlieologia Socialis, nr. 5
Seria arheologia socialis este editată de RADU CARP (Bucureşti) CHANTAL DELSOL (Paris) INGEBORG GABRIEL (Viena) Picu OCOLEANU (Craiova) RADU PREDA (Cluj-Napoca) şi este promovată de
Institutul Român de Studii Inter-ortodoxe, interpersonale şi interreligioase (INTBR), Cluj-Napoca, Sibiu, Craiova, Bucureşti, chişinău www.intur-institut.ro www.teologia-sociala.ro
ISBN 978-973-757-274-5
Editor: VASILE GEORGE DÂNCU
Imagine copertă: SILVIU ORAVITZAN, pictură pe pânză (detaliu) Redactare, tehnoredactare şi corectură: S.C. MEGA PRINȚ S.R.L.
© Editura EIKON
Cluj-Napoca, str. Bucureşti, nr. 3A, cod 400138 Redacția: tel.fax 0364-117246; 0728-084801 E-Mail: edituraeikon@yahoo.com Web: www.edituraeikon.ro Difuzare: 0364-117246; 0728-084803 E-Mail: eikondifuzare@yahoo.com
RADU PREDA
COMUNISMUL O MODERNITATE EŞUATĂ
Eikon
CLUJ NAPOCA, 2009
CUPRINS
1. ARGUMENTUM 9
2. IDEEA: COMUNISMUL SAU O MODERNITATE EŞUATĂ 29
Totalitarismul şi prezumția de noutate 33
Modernitatea ca proces de emancipare 38
înainte de Marx 46
Marx 72
După Marx 94
3. REALITATEA: REVOLUȚII PROLETARE ÎN ȚĂRI AGRARE 99
Revoluția sau varianta violentă a reformei 105
Tezele din aprilie sau cum se inventează o revoluție 113
Marea Lovitură de Stat din Octombrie 124
4. VICTIMELE: CRIMA CA METODĂ POLITICĂ 127
De la dictatura proletariatului la dictatura partidului unic 131
Revoluția roşie - armata roşie 135

Furia ateismului sau materialismul dezlănțuit 139
De la zeița rațiunii la cultul materiei 146
Marxism, leninism, stalinism - continuitatea terorii 150
Stalin: învingător al nazismului? 162
Alte țări, aceeaşi rețetă 164
5. EŞECUL: ANUL 1989 173
Gândirea socială versus comunism 179
Eroziunea comunismului sau efectele umanismului inuman 187
Căderea comunismului: un moment istoric de grație 194
6. DECONSPIRAREA: CINE ESTE VICTIMA ŞI CINE CĂLĂUL? 197
Memoria ca tabu 200
Spațiul politic 202
Societatea civilă 207
Biserica 210
Memorie şi viitor 217
7. CONDAMNAREA: DILEMA ETICĂ A EUROPEI 219
Comunismul ca biografie şi religie seculară. Complicitatea intelectuală 223
Condamnarea crimelor comunismului, dar nu şi a ideologiei lor fondatoare? 228
Amnezie versus memorie 255
8. CONCLUZIA: EFECTUL DEVASTATOR AL RELIGIILOR ATEE 261
ANEXE 271
ANEXA 1: Raport privind măsurile pentru desființarea moştenirii fostelor sisteme totalitare comuniste (3 iunie 1996) 273
ANEXA 2: Rezoluția 1096 (1996) privind măsurile pentru desființarea moştenirii fostelor sisteme totalitare comuniste 308
ANEXA 3: Raport privind nevoia de condamnare internațională a crimelor regimurilor totalitare comuniste (16 decembrie 2005) 313
ANEXA 4: Rezoluția 1481 (2006) privind necesitatea condamnării internaționale a crimelor regimurilor totalitare comuniste 329
ANEXA 5: Declarația de la Praga privind conştiința

morală europeană şi comunismul (3 iunie 2008) 332
ANEXA 6: Rezoluția despre Europa divizată reunită:
Promovarea drepturilor omului şi a libertăților civile
în regiunea OSCE în secolul al XXI-lea
Vilnius (iunie 2009) 339
BIBLIOGRAFIE & INDEX 343
Bibliografie generală 345
Index de nume şi termeni 361

CARTEA DE FAȚĂ S-A SCRIS oarecum de la sine, împotriva planurilor mele curente de lucru, ceea ce are mai multe explicații. întâi de toate, apropierea datei care marchează cronologic primele două decenii de la căderea comunismului a exercitat o presiune benefică şi insistentă. Simpozioanele şi conferințele pe temă din ultima vreme la care am luat parte m-au pus în situația de mă confrunta cu un orizont tematic vast, deosebit de complex, solicitând competențe dintre cele mai diverse, de la analiza politică la istoria filosofiei şi de la gândire economică la sociologie. Rezultatul principal al acestor dezbateri la care am participat fie ca ascultător, având multe de învățat, fie ca vorbitor, a fost confirmarea unei stări de spirit mai vechi. Este vorba despre necesitatea - resimțită mai ales în dialogul cu tinerii vestici din timpul anilor de studii sau cu colegii universitari occidentali cu care am intrat în contact prin cursurile predate ulterior în mai multe țări europene - de a nu lăsa tema aceasta la voia întâmplării. Ajungând în Germania în primii ani de după 1990, la Leipzig, Stuttgart şi apoi la Heidelberg, prima şi cea mai mare surpriză a fost să constat temperatura istorică total diferită la care trăiau contemporanii mei. în ciuda faptului că reunificarea celor două țări germane, a Estului cu Vestul, era în toi, comunismul nu făcea subiectul pasiunii arzătoare, motivată ce este clrepL tocmai de restaurația neocomunistă in curs, pe care o ştiam de la Bucureşti. Pentru nemții cu care încercam să discut pe tema dictaturii comuniste, căderea acesteia era pur şi simplu dovada superiorității sistemului capitalist şi nimic în plus. Fără să contest până într-un punct o astfel de interpretare, ea îmi părea şi imi pare în continuare insuficientă. Mai mult, ținând cont de numărul victimelor şi de brutalitatea cu care au fost distruse destinele celor din Europa de Est, reducția la o simplă formulă a istoriei câştigătorilor, adică a Vestului, apare drept superficială şi la rigoare lipsită de respect față de suferința îndurată de per- danți, adică de estici. Mai târziu, la începutul

anilor 2000, predând ocazional în Italia, m-am confruntat cu un alt fenomen, mult mai bizar. în mijlocul dealurilor line ale Toscanei, înconjurați de viile cu cele mai rafinate soiuri, având pe masă cele mai sănătoase şi mai scumpe în acelaşi timp ingrediente, de la Junghi porcini la parmezanul auriu şi de la şuncile de Parma la mâncărurile aburinde, abia scoase din cuptor, emanând arome de salvie şi rozmarin ce trezeau amintiri paradisiace, îmbrăcați în haine de marcă, deosebit de stilați şi eleganți, colegii mei italieni comunişti (majoritari în mediul universitar) sau doar simpatizanți (mai ales doamnele) doreau să mă convingă de pertinența ofertei lor ideologice şi politice. Dar bine, încercam să răspund, comunismul a produs numai rău! Eu vin dintr-o țară nenorocită tocmai de ideologia pe care voi nu vreți sau nu puteți să o înțelegeți în toată potențialitatea ei malefică. No, no!Aspelta! Ideologul şef m-a luat mai uşor explicându-mi pe larg, cu rotocoale retorice şi sublinieri de care numai limba italiană este în stare, cum stă, de fapt, treaba, cum teoria nu este tot una cu practica, cum esticii nu au înțeles miezul marxismului, cum comunismul italian este alt

ceva decât cel rus, cum trebuie să strângem rândurile împotriva exploatării globale, cum, adoptând aşa-zisa „a treia cale", socialiştii burghezi de azi şi-au dat mâna cu neoliberalii şi au trădat cauza proletariatului, cum... Pe măsură ce seara înainta, aveam din ce în ce mai pregnant sentimentul că mă aflu în plin teatru absurd, că din neglijența (italiană!) a directorului, se joacă o piesă comunistă cu decoruri capitaliste.

Discutând cu ocazia simpozioanelor din ultima vreme şi cu esticii „mei" am constatat uimit că nici pentru aceştia nu există un set de chestiuni clare, lipsite de echivoc, în ceea ce priveşte comunismul. Dincolo de diversitățile etnice, lingvistice şi religioase, reflectate printre altele în ambiția unora de a nu fi omologați Europei de Est, ci uneia centrale, adică mai aproape de cea vestică, de unde şi lipsa de solidaritate cu „restul" esticilor, suntem în plină pluralitate postcomunistă a interpretărilor, mergând de la o extremă la alta. Astfel, în timp ce letonul sau estonianul văd într-un fel perioada comunistă, pe care o şi consideră de ocupație, rusul, trăind sur place, în chiar țările baltice, sau la Moscova, va încerca mereu să se apere şi să aducă aminte, precum Vladimir Puțin în urmă cu doar câteva luni, că Armata Roşie a eliberat de fapt acele țări de adevărata ocupație instaurată de naziști. Alături de aceste controverse care țin în mod evident mai puțin de trecut, cât de prezent şi de refacerea din temelii a raporturilor dintre foşti stăpâni şi foşti supuşi, esticii sunt diferiți şi din alte puncte de vedere. Dacă de pildă polonezul tinde să idealizeze rezistența, amintind pe bună dreptate rolul

jucat de Ioan Paul II şi de sindicatul „Solidaritatea", dar ocultând inexplicabil capitolul mai puțin onorabil, dar surprinzător de consistent, al colaboraționismului, românul face de la bun început figură stingheră, tocmai pentru că țara lui nu are imaginea uneia eroice, cu excepția

vărsării de sânge de la final. Mai există şi categoria esticilor, deloc reduşi intelectual sau foşti activişti, dimpotrivă, care nu se sf'iesc să facă apologia comunismului prin comparația cu dezastrul social care i-a urmat. Aceştia se simt chiar confirmați de actuala criză financiară mondială şi cheamă la un soi de comunism revisited, ignorând cu bună ştiință că prima lui variantă a eşuat lamentabil nu din cauza politicienilor, ci datorită instrucțiunilor ideologice de pe ambalaj. Una peste alta, chiar dacă provin din spațiul oarecum unitar al Europei Centrale şi de Est, fiecare pare să aibă propriul său comunism şi, în consecință, propria exegeză a cauzelor căderii acestuia şi mai ales a efectelor pe termen lung pe care le presupune. Riscul de a nu învăța mai nimic din experiența la care ne-a supus fără voie comunismul rezidă de aceea în incapacitatea de a ne pune de acord asupra câtorva trăsături în funcție de care să putem judeca nu doar comunismul ca atare, ci mai ales să prevenim orice derivă viitoare de acest fel. Paginile de față se doresc o contribuție la articularea consensului etico-politic a cărui lipsă un estic, dar şi un vestic sensibil la istoria întregii Europe au toate motivele să o resimtă ca nedreaptă, dureroasă şi periculoasă.

Al doilea motiv care a declanşat scrierea acestei cărți este legat de constatarea unui alt fenomen, pe cât de tăcut, pe atât de profund. Este vorba despre amnezia tipică modernității noastre tardive şi care face posibilă, printre altele, criza de identitate despre care Europa începe din ce în ce mai mult să discute. Un răspuns la această criză, amplificată în ultimele decenii de confruntarea cu pluralismul implicit al alogenilor deveniți concetățeni, este apelul la valori. Cum să vorbeşti însă despre valori fără plasarea lor corectă în mediul care le-a născut, întreținut şi îmbogățit? Or, ceea ce se poate cu uşurință constata este faptul că amneziei culturale îi corespunde cea politică şi în cele din urmă cea religioasă.

întreita amnezie - culturală, politică şi religioasă - explică deriva în care se află nu puțini dintre tinerii europeni. Trăind doar într-un prezent cu caracter absolut, fără rădăcini şi fără memorie, fără orientare şi fără alte principii decât cele ale consumului şi confortului personal, tânărul de azi are toate şansele să nu-şi mai onoreze datele care îl definesc drept cetățean al țării sale şi al continentului. Mai mult, dacă putem vorbi despre o

integrare europeană rapidă şi fără dificultăți, aceasta s-a produs tocmai la nivelul nivelării amnezice, esticii devenind la fel de indolenți identitar precum vesticii. Accesarea aceluiaşi imaginar cotidian, concretizat în aceleiaşi cântece, filme, mode vestimentare sau jocuri electronice, face posibilă nu doar sub-cultura globală îndelung analizată de sociologi, ci în egală măsură evaziunea din propria Istorie. Proba în acest sens o oferă raportarea la comunism, tinerele generații din Franța sau Anglia fiind la fel de ignorante precum cele din România, Cehia, fosta Germanie de Est sau Polonia. în ciuda apropierii în timp şi a faptului de a putea sta de vorbă cu contemporani care l-au cunoscut pe propria lor piele, comunismul este o temă foarte dificil de mijlocit pedagogic. Profesorii de istorie, indiferent de ciclu, se plâng la unison de lipsa unei minime sensibilități pentru suferințele îndurate la urma urmelor chiar de părinții sau bunicii tinerilor de azi. Perioada comunistă pare la fel de îndepărtată şi de abstractă, adică la fel de neinteresantă şi lipsită de relevanță pentru timpul prezent precum cel de-al doilea război mondial sau cruciadele. Această stare de fapt reprezintă o provocare majoră pentru societățile care sunt fundamental construite pe procesul transmiterii de la o generație la alta a unui set de cunoştințe, repere, sensibilități şi crezuri. Ce este de făcui? Pentru a rămâne la exemplul comunismului, cred că va trebui să se scrie şi să se vorbească poate mai mult şi mai sistematic despre isto

I)

ria acestuia decât a fost cazul până acum. în plus, un capitol de istorie recentă atât de dureros trebuie făcut accesibil pe mai multe căi, pornind dinspre prezent spre trecut, de la realitățile vieții noastre în postcomunism la comunism, de la consumul de azi la privațiunile de ieri, de la confortul de acum la mizeria de atunci, de la şansele de acum la dictatura din urmă cu doar două decenii. Este probabil singura metodă potrivită dacă ținem cont de faptul pentru majoritatea tinerilor de azi nu este deloc evident că stilul lor de viață este orice altceva dar nu de la sine înțeles, că dacă ar fi fost născuți cu zece sau douăzeci ani mai devreme drumul lor ar ii arătat cu totul altfel. Poate că trebuie să le spunem celor mai tineri decât noi că a trăi sau nu în comunism nu este o chestiune de noroc, că în orice epocă te-ai „nimeri" trebuie să ştii de unde vin cei mai în vârstă decât tine, cu ce preț s-a plătit viața ta actuală şi ce preț eşti eventual chemat să plăteşti la rândul tău pentru cei de după tine. Cu riscul asumat de a repeta locuri comune, este limpede că deficitul de conştiință istorică duce la unul de conştiință în prezent, că multe dintre neîmplinirile de azi sunt rodul unor datorii neplătite la vreme sau până la capăt. Cu alte cuvinte, la două decenii de la căderea

comunismului, avem nevoie de o redescoperire şi asumare a acestuia tocmai pentru a învăța acele lecții fără de care efortul nostru de a construi un viitor mai bun se transformă într-o nedeclarată fugă de trecut. în acest efort de a nu lăsa amnezia să țină loc de istorie şi să falsifice astfel proiectul actual de societate doreşte să se înscrie şi cartea de față.

Pe lângă aceste motive cu caracter cumva geperal, un al treilea, mai puțin evident pentru publicul larg, a determinat scrierea paginilor de mai jos. Am în vedere aici o restanță de ordin teologic. Se pare că deceniile trecute deja de la căderea comunismului nu au fost suficiente pentru o lectură spiritu
ală completă a acestui capitol de laşitate şi sfințenie deopotrivă. Teologia noastră de şcoală a evitat cu grijă abordarea subiectului, teme de licență sau doctorat pe marginea experienței ecleziale în comunism fiind date abia de câțiva ani încoace. Motivele pentru o astfel de rezervă, aflată în profundă contradicție cu caracterul anamnetic, adică opus amneziei, al Bisericii, sunt multiple. în primul rând, obiectiv vorbind, accesul la arhivele regimului comunist este posibil doar de puțină vreme. Dacă transferul de dosare spre Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS) s-a derulat cu poticnelile şi rezistențele sistemice ştiute, nici memoria arhivistică a Bisericii noastre, la nivel patriarhal, eparhial sau parohial, nu a fosteste accesibilă neîngrădit. Dimpotrivă. Mai curând s-a putut cerceta, cu sincopele documentare de rigoare, în oricare alte arhive decât în cele bisericeşti. Şi aici se impune enunțarea unei explicații ținând de incapacitatea arhivistică a diriguitorilor Bisericii. Neştiind ce păstrează şi păzesc, lipsiți de cunoştințe de specialitate, uneori chiar de simpla curiozitate istoriografică, aceştia au blocat pur şi simplu accesul la documente în partea lor covârşitoare ne- catalogate. Cu alte cuvinte, entuziasmul istoricilor, ecleziali sau profani, s-a izbit de lenloarea şi spaimele gardienilor unei memorii insuficient asumate formal şi la nivel de conținut în acelaşi timp. Mai departe, un alt aspect menit să explice întârzierea tematizării comunismului de către teologia noastră academică este însăşi continuitatea personală a celor care, înainte şi după 1989, au condus Biserica. Niciun episcop nu a riscat confruntarea nemijlocită în oglinda istoriei. Analizei i-a fost preferată menținerea staLus quo-\i\w, apărat printre altele prin apelul impropriu la autonomie, la „sacrificii" reale sau închipuite, la situații şi conjuncturi „greu de înțeles" de către cei care nu au trecut personal prin ele.

17

Pentru ochii lumii, în momentele de autocelebrare, Biserica (în ipostaza ierarhică a acesteia) a apelat la figuri precum cea a vrednicului de pomenire

Patriah Justinian ajuns să livreze forțat un alibi generic unei serii înlregi de cariere discutabile. Culmea acestei strategii de justificare publică plasată sub motto-\i\ „Am avut şi noi martirii noştri!" după ce înainte recunoşteam că „Nu am avut curajul să fim martiri!" a constituit-o invocarea celor care, din motive politice şi religioase, au înfundat puşcăriile regimului comunist şi au fost chiar martiri ai Bisericii în accepțiunea ei largă, cler şi popor, însă „inoficiali". După ce ani de-a rândul după 1989, Patriarhia a amânat lucrarea de adunare a mărturiilor orale ale supraviețuitorilor din Biserică ai prigoanei ateismului de stat, efort definitivat parțial, sub forma unui dicționar de scurte note biografice, abia cu ajutor intercon- fesional internațional, s-a ajuns ca aceiaşi mărturisitori uitați să îşi arate, măcar şi doar din vreme în vreme, „utilitatea". Numele lor au fost citate pentru a răspunde acuzațiilor mediatice de tot felul, unele formulate în termenii unui maximal ism moral îndoielnic, dar nu au provocat o reflecție eclezială sistematică asupra sensului pedagogiei lui Dumnezeu în vremuri tulburi. Campania recentă a câtorva organizații de laici în favoarea recunoaşterii calității mărturisitoare a unor biografii eroice a ascuțit sensibilitățile şi a avut până acum drept efect adâncirea prăpastiei dintre sensul aghiografic oficial şi cel larg, Sinodul alegând după 1990 parcă demonstrativ să canonizeze sfinți din secolele Evului Mediu tardiv şi din modernitatea timpurie, însă nu şi din istoria recentă. în ciuda mărturiilor adunate în volum, a dovezilor de viață bineplăcută lui Dumnezeu, a potențialului impact misionar, destinele exemplare ale unora precum Mir- cea Vulcănescu sau Nicolae Steinhardt sunt, şi la două decenii de la căderea comunismului, pur şi simplu incomode.

18

Omeneşte vorbind, este cumva de înțeles că aceeaşi ierarhie (din punct de vedere biologic sau moral, adică indiferent de vârstă şi de data intrării în Sinod) care a asistat nepăsătoare la împletirea cununilor acestor mărturisitori sau care nu a făcut nimic pentru memoria lor după 1989 să nu fie încă în situația de a canoniza indirect propria laşitate, de atunci şi de acum. Marile exemple de eroism civic şi duhovnicesc din perioada dictaturii proletariatului sunt tot atâtea oglinzi în care se privesc fără voie şi fără plăcere cei care au coabitat sau chiar colaborat cu anchetatorii acestora. Evident, complexitatea situației ne obligă să nuanțăm percepția de azi şi să nu împărțim lumea eclezială în două categorii etice definitive. Faptul de a nu fi fost în puşcărie, dar de a fi luptat în partea aşa-zis liberă a lagărului pentru propovăduirea Evangheliei, este deopotrivă de meritoriu. Nu puțini dintre preoții, protopopii, stareții sau episcopii vremurilor acelea ar putea

oferi la rândul lor exemple de abilitate diplomatică sau de umilință asumată cu discreție pentru binele Bisericii, oricum ar fi definit acesta.
Ținând cont de toate aceste nuanțe, uneori deosebit de dificil de armonizat unele cu altele fără să se contrazică, este necesar să facem măcar începând de acum, la două decenii distanță, o lectură teologică, istoriografică şi sistematică, fenomenului comunismului. Motivația profundă a unui astfel de demers nu rezidă, aşa cum am sugerat deja, în simpla strategie de justificare sau de apărare a imaginii Bisericii, ca şi cum aceasta ar trebui să fie preocuparea noastră exclusivă în raport cu societatea, comportându-ne astfel precum clasa politică, ci în caracterul profund antireligiös, în mod particular profund anticreştin, al comunismului însuşi. Măcar şi pentru acest lucru teologia, academică sau nu, este chemată să analizeze un fenomen care s-a dorit un fel de anti-teologie sau religie atee. Paradoxul este evident:
ateismul funciar al comunismului nu 1-a împiedicat să-şi dorească ocuparea locului religiei, ci dimpotrivă. Fenomenul nu este unic şi nici nou. Asemeni tuturor totalitarismelor care au marcat acest „scurt secol XX" (Hobsbawm), ideologia comunistă a oscilat constant între combaterea credinței religioase, resimțită drept un concurent latent de temut, şi instaurarea propriei viziuni despre lume şi viață, o viziune devenită la rândul ei, prin propagandă şi dogmatizare, o adevărată Ersatzreligion. Tocmai ambiția de a înlocui credința în transcendent prin credința în realizarea exclusivă la nivelul materiei face din comunism, asemeni nazismului, ceva cu totul diferit față de oricare altă viziune politică, dictatorială sau nu. Varianta bolşevică a comunismului, cea care va oferi în fapt prototipul implementării istorice a ideologiei societății fără clase, se articulează de la bun început în termenii unei alternative soteriologice. Ajunşi prin lovitură de stat la putere, eliminând prompt pe cei cu ajutorul cărora au realizat acest lucru, punând monopol inclusiv pe mesajul public, adică neîngăduind pluralitatea caracteristică peisajului politic din interiorul socialismului pre-revoluțio- nar, bolşevicii se vor prezenta drept unicii purtători ai veştii celei bune, ai Evangheliei caricaturizate în miezul căreia se afla promisiunea de a înlătura total şi pentru totdeauna inegalitățile sociale şi de a instaura o orânduire în care clasa muncitoare este stăpână absolută şi necontestată, puterea ei nelimitată fiind însă exercitată prin intermediari lipsiți de un mandat real şi ca atare exceptând de la orice control de lip democratic. Formula „dictaturii proletariatului" este până la urmă cea mai în măsură să definească regimul instaurat în 1917 în Rusia şi apoi în 1945, respectiv 1948, în mai multe țări est-europene.

Comunismul se pretează din toate punctele unei analize social-teologice. Promisiunea comunistă nu putea fi hră
nită decât prin apelul implicit la o categorie depăşind raționamentul economic, calculul politic sau evidența statistică. Chiar dacă Lenin se va împotrivi mereu față de asocierea marxismului cu oricare formă de credință, ceea ce ar ii însemnat relativizarea caracterului „ştiințific" declarat al doctrinei, adepții acestuia, ruşi dar şi mulți occidentali, se vor comporta cvasi-religios în raport cu „victoriile" socialismului de atunci şi de mai târziu. Adică vor fi dispuşi să vadă mai puțin realitatea nemijlocită, oricât de hidoasă şi de contradictorie, şi mai curând viitorul pe care aceasta îl anunța, oricât de neverosimil. O astfel de gândire pornind de la viitor spre prezent, de la eshaton spre istorie, de la final spre început, este substanțial străină unei abordări concrete a datelor sociale, ceea ce duce inevitabil, mai devreme sau mai târziu, la forțarea momentului de față de a mima, minținд, idealul anunțat. în această logică, nu este de mirare că propaganda, adică intonarea pe variațiuni infinite a crezului proiectat în viitor, va ține loc de discurs public, va deforma în profunzime percepția clipei istorice şi va face imposibilă pentru cei mai mulți analiza echilibrată a raportului dintre promisiune şi realitate, dintre teorie şi practică. Beția ideologică pe care o induce acest amestec tare de prezent şi viitor explică reacția nemiloasă față de cei lucizi. Duşmani ai regimului vor fi de fapt toți adversarii imaginarului comunist, opoziția lor reprezentând un act de demitologizare, de rupere a vrăjii, motiv suficient pentru lichidarea lor fizică. Aplaudând anapoda între părțile unei simfonii a fericirii, aceşti „spectatori" ai istoriei glorioase a sovietelor erau pur şi simplu indezirabili. Pentru că, înainte de a fi modelat complet realitatea fizică, raporturile de producție sau stilul de viață, comunismul dorea cu ardoare criminală să se asigure de adeziunea mentală totală a cetățenilor săi deveniți supuşi. Pe cât realizarea perfecțiunii va fi însă amânată, reportată pen
tru un timp ceva mai încolo, trecerea de la socialism la comunism dovedindu-se mai dificilă (în pofida grabei de a intitula partidele la putere în Europa de Est drept comuniste) decât se credea inițial, pe atât mai deşănțată şi mai disperată în fond va fi reclama politică a propagandei. Or, această imensă minciună de stat, susținută în viață cu un impresionant aparat represiv şi având la activ costuri umane inimaginabile, reclamând din partea subiecților o adeziune totală şi fără rezerve, nici măcar mentale, de unde frica de a spune ceea ce gândeşti şi refugiul parțial în gluma politică, nu putea fi prelungită la infinit.

Pentru a înțelege capcana pe care şi-a întins-o singur, comunismul ar putea fi asemănat acelor panouri uriaşe de publicitate care, înfipte în mijlocul unui câmp dezolant, departe de orice urmă de civilizație, promit apariția iminentă pe acelaşi loc, în pofida percepției actuale sceptice, a unui ansamblu rezidențial de vis, cu parcuri şi cursuri de apă, cu apartamente pe două etaje, cu vile bucurându-se de maximă intimitate, Lotul, cum altminteri?, la prețuri mai mult decât atractive. Glumele puse pe seama inexistentului pe atunci Radio Yerevan - secondate invariabil de formula „în principiu da, însă..." - sunt sugestive pentru acest mod de gândire în care promisiunea era prezentată în termenii unei realități palpabile, comunismul urmând să depăşească şi depăşind deja capitalismul, fiind în plină cursă, dar declarat învingător înainte de a ajunge la linia de sosire. în termeni sportivi, o întrecere fărăfairplay, capitalismul neavând nici măcar principial şansa de a câştiga. în lipsa unui concurent cu şanse egale, comunismul urma să se întreacă doar cu sine, de unde şi apelul retoric la depăşirile de plan sau la noile cifre, neverosimile, de tone la hectar. La nivel de mesaj, aşa cum reclama comercială operează cu dorințele de mai bine ale consumatorilor, tot astfel reclama ideologică a comu
nismului profita de aşteptările pentru o viață mai bună ale contemporanilor săi. Problema a apărut însă din momentul în care conținutul reclamei nu se mai regăsea deloc în produs, fericirea promisă contrastând dureros cu mizeria cotidiană. Ducând până la capăt comparația, căderea regimului şi a promisiunii comunismului poate de aceea să fie văzută drept un gigantic eşec publicitar, cel mai mare faliment al marketingului ideologic de până acum. Faptul de a fi ajuns la scadența unei iluzii întreținute cu forța timp de decenii poate explica şi maniera total surprinzătoare, lipsită de violențe, cu excepția României, a imploziei sistemului în lunile lui 1989: euforic, fără rezistențe notabile din partea autorităților, într-un ritm amețitor şi o atmosferă de sărbătoare.

Tot în logica amintită mai sus a unei religii atee, finalul aventurii istorice este acompaniat de dezamăgirea celor care au „crezut" în țelul anunțat, motiv pentru mulți dintre aceştia să aibă față de tranziție, democrație, parlamentarism, economia de piață sau drepturile omului acea doză de neîncredere bazată pe gnoseologia pățitului. Nimeni şi nimic nu mai poate atrage, entuziasma, motiva sau impresiona pe cineva care a trăit la propriu eşecul unui vis colectiv care, fără să fi devenit realitate decât într-o foarte mică măsură, avea meritul de a fi promis totul. Cum promisiunea comunistă era o chestiune de timp, de unde şi obsesia cincinalelor, a limitelor temporale autoimpuse, căderea acestuia poate părea unora dintre

adepții lui pur şi simplu prematură. Altfel spus, comunismului nu i-a fost conce- dat timp suficient! Dacă în „scurtul" timp avut la dispoziție, ideologia egalitarismului a putut face atâtea victime, ne putem uşor imagina de câte ar mai fi fost nevoie dacă ar fi rămas la putere, apogeul acesteia fiind probabil sinonim cu extincția propriului corp social, mai puțin a nomenclaturii. Exercitând o atracție de tip pseudo-religios, dincolo de
argumente, mai ales printre cei care nu au fost nevoiți să îl trăiască pe propria piele, căderea comunismului înseamnă la urma urmelor doar amânarea parusiei egalitariste, iar cultivarea memoriei lui, aşa cum vedem că se întâmplă şi ai sub zidurile Kremlinului, întreține mitul unei epoci de aur de a cărei instaurare definitivă ne despărțea la un moment dat foarte puțin.

Dorind să contribuie la articularea unui consens etico-po- litic, să evite ca amnezia să țină locul istoriei şi să încurajeze lectura social-teologică a unui fenomen cu implicații profunde, eseul de față este structurat în opt capitole inegale ca dimensiuni şi plasate într-o ordine cronologică, ceea ce nu face însă din timp criteriul unic al manierei de ordonare a aspectelor analizate. începem aşadar drumul nostru herme- neutic de la însăşi ideea comunismului citită în cheia unei modernități eşuate. Dincolo de caracterul totalitar îndelung dezbătut, comunismul mai poate li văzut şi ca o alternativă la proiectul modernității liberale, perspectivă care ne poate ajuta să înțelegem mai bine forța sa de seducție. Nu este deloc întâmplător că analiza lui Marx făcută fundamentelor sociale şi economice ale capitalismului vest-european de la mijlocul secolului XIX se baza pe convingerea că toată istoria de până alunei este în fapt o pregătire pentru emergența noii lumi pe care comunismul avea să o realizeze. Ideea comunistă era corectura esențială adusă istoriei lumii şi încununarea acesteia deopotrivă. După acest prim capitol, cel mai lung în raport cu toate celelalte, al doilea face trecerea de la idee la realitate şi constată contradicția fondatoare a comunismului istoric în raport cu cel ideologic: organizarea unor revoluții proletare în țări agrare. Nu doar Rusia de la 1917 era subdezvoltată industrial, având o structură economică şi socială preponderent agrară, ci toate țările est-euro-
pene se allau pe diferite nivele de însuşire a paradigmei moderne. Maniera eontrafactuală prin care comunismul pleacă de la o idee, ajungând să o pună în practică în medii cărora nu le era de fapt destinat, poate fi observată cu atât mai bine în țări neaparținând cercului cultural european precum China sau Cuba. Următorul capitol pune în lumină faptul că, înainte de a produce oameni fericiți, comunismul a produs oriunde în lume

mai ales victime şi a ridicat crima la rangul unei metode politice. Fie doar şi o scurtă trecere în revistă a datelor istoriografice de care dispunem azi este suficientă pentru a înțelege că regimul comunist nici nu putea să se mențină decât prin forță. Ajuns la guvernare exclusiv pe căi nedemocratice, prin lovitură de stat, comunismul a înțeles să nu repete greşeala partidelor politice anterioare şi să îşi asigure monopolul puterii cu mână forte. lipsa de legitimitate, din ce în ce mai evidentă, va fi compensată cu excesul de violență, din ce în ce mai consecvent aplicată, teroarea roşie făcând peste o sută de milioane de victime. Minciuna originară de a se lupta cu capitalismul în țări agrare, instaurarea fricii ca liant social, decimarea propriei baze demografice prin politici privative dintre cele mai alienante, incapacitatea de a înțelege mersul lumii, adâncirea discrepanței dintre nomenclatură şi populație, golirea de sens a enunțurilor propagandistice devenite dovezi scandate ale faptului că între teorie şi practică nu mai exista nicio legătură - toate acestea, alături de altele, au dus la implozia din 1989 despre care relatează capitolul al patrulea. Capitolul cinci se opreşte asupra procesului delicat dar inevitabil al deconspi- rării. în centrul acestuia, aşa cum ne arată discuțiile de la noi în jurul CNSAS, stă întrebarea legată de identitatea călăului şi de cea a victimei, rolurile fiind nu de puține ori inversate, ceea ce face din deconspirare o chestiune de asumare (sau nu) a uneia dintre identități. Sigur, tot aici întâlnim fe
nomenul larg al fugii de memorie şi de responsabilitate, întrebarea dacă are un rost deconspirarea alternând retoric cu chemările la pacea socială realizată prin amnistie generală. Or, prezentul nu are cum să ne unească atâta vreme cât trecutul este confuz, otrăvit, neasumat şi nelimpezit. Incomodă, deconspirarea este de aceea parte esențială a proiectului actual şi viitor de societate posl-lolalitară, iar nu o simplă răfuială cu trecutul. Penultimul capitol continuă cumva pe cel anterior prin faptul de a se concentra asupra tentativelor, mai mult sau mai puțin duse până la capăt, de condamnare a crimelor comunismului şi a ideologiei care le-a făcut posibile. Dilemă etică a Europei de azi, chestiunea este la rândul ei mai puțin orientată spre trecut, cât mai cu seamă spre prezent şi viitor. în loc de concluzie, ultimul capitol schițează mutațiile care fac posibilă acțiunea devastatoare a religiilor atee de-a lungul secolului XX şi ale căror umbre se pot vedea inclusiv în cel următor. Revenind în final la încadrarea social-teologică a comunismului ca modernitate eşuată şi religie politică, cercul hermeneutic se închide lăsând loc unor viitoare şi necesare adânciri.

înainte de a începe drumul nostru propriu-zis, câteva cuvinte de anticipare a unor aşteptări pe care acest eseu nu are cum să le onoreze din simplu

motiv de a nu le fi avut în vedere. în primul rând, cartea nu se doreşte o istorie a comunismului cu toate că nu încetează să facă apel la materialul istoriografie. Este mai curând o schiță a ceea ce se numeşte istoria unei idei şi a efectelor acesteia în realitatea socială. Nu cred că există un exercițiu intelectual mai potrivit să demonteze miturile de orice fel decât analiza genezei acestora, în general, dacă avem un deficit încă insuficient recuperat în ultimele două decenii, acela este al recuperării conştiente a istoriei politico-culturale a Europei şi, ca parte a acesteia,
a propriei țări. Senzația de a veni de nicăieri şi a ne îndrepta spre nicăieri, pentru a cita o vorbă preferată de Iuțea, nu poate ii depăşită decât prin acest efort în care locurile comune ale istoriei ideilor, repovestite şi mereu reinterpretate, pot în cele din urmă forma o bază comună de gândire şi de evaluare, un limbaj intelectual şi civic, un set de criterii şi un orizont realist de aşteptare. în al doilea rând, tratând diferite aspecte ale totalitarismului, sunt conştient că se pot spune şi că s-au spus deja lucruri mult mai importante de către autori mult mai competenți decât mine. Povestirea de față a ideii comunismului şi a consecințelor acesteia nu poate ii decât parțială, scopul urmărit fiind acela de a pătrunde dincolo de simpla condamnare retorică a comunismului sau de respingerea la fel de sumară a celor care se împotrivesc acestui gest. Aşa cum se vede foarte bine şi în cazul altor mari construcții ideologice, drumul care duce la un anumit final, în cazul de față de-a dreptul dramatic, este esențial pentru interpretarea fenomenului. Dorința care stă la baza acestei cărți, scrisă având în minte mai ales pe studenții noştri teologi, dar nu numai, este aşadar de a mijloci o înțelegere cât mai pe măsura complexității comunismului, un demers la care îi asociez pe specialiştii domeniului citați şi pe cititori deopotrivă. Dacă Dumnezeu va îngădui, mă gândesc să revin oricum asupra temei: 25 sau 30 de ani de la căderea comunismului pot fi tot atâtea ocazii de a ieşi din logica momentelor festiviste şi de a relansa efortul de interpretare şi înțelegere. Aşa cum se prezintă situația la două decenii de la recâştigarea posibilității de a fi liberă, România va avea şi de acum înainte nevoie de confruntări periodice şi oneste cu propria istorie, cu slăbiciunile de ieri şi de azi ale instituțiilor şi oamenilor care îi definesc profilul.
Mulțumesc pentru ajutor bibliografic, sugestii şi mai ales suport lingvistic lui Dumitru Cotelea, soților Aniela şi Paul Siladi, lui Nicolae Turcan. Mulțumesc mai departe celor care, persoane şi instituții deopotrivă, invitându-mă să confe- rențiez pe această temă pe parcursul ultimilor ani, m-au provocat şi determinat să scriu paginile de față, oferindu-mi în acelaşi timp acces la bibliotecile lor: Konrad-Adenauer-Stif- tung (BerlinBucureşti),

Ingeborg Gabriel (Viena), Institutul Catolic din Paris, Institutul Cultural Român (Bucureşti Viena), Klaus Koschorke (München), Gerhard Kruip (Mainz), Pro Oriente (VienaLinz), Wilhelm Staudacher (Roma), Dietmar W. Winkler (Salzburg).

IDEEA:
COMUNISMUL
SAU O MODERNITATE
EŞUATĂ

COMUNISMUL SE NAŞTE PE TERENUL pregătit de revoluția franceză de la finele secolului XVIII şi este moştenirea secolului XIX către cel următor. Când anul acesta marcăm împlinirea primelor două decenii de la căderea zidului Berlinului ar trebui să fim conştienți de vârsta reală a uneia dintre cele mai puternice idei politice a modernității.1 Doar la scara unei genealogii de aproape două secole putem înțelege cu adevărat forța de seducție şi tenacitatea unei viziuni care, fără să se numească astfel de la bun început, a dominat şi mai domină o bună parte a elitei europene şi nu numai. Conceput în laboratoarele mişcărilor de emancipare socială şi politică, făcând parte dintre ingredientele nelipsite, chiar dacă nu mereu explicit, ale revoluțiilor care au redesenat treptat harta ideologică şi politică a Europei şi ale altor câtorva părți de

1 Pentru o introducere generală în istoria ideii comuniste vezi succinta prezentare a lui RICHARD PIPES, Communism. A BriefHistory, Weidenfeld & Nicholson, London, 2001. Vezi mai departe analiza unui alt specialist ai domeniului unanim recunoscut, FRANÇOIS FURET, Le Passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle, Robert LaffontCalmann-Lévy, Paris, 1995; in româneşte: Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă in secolul XX, trad. E. Marcu, V. Russo, Humanitas, Bucureşti, 1996. Pentru o încadrare a comunismului în istoria gândirii politice a secolului trecut vezi CHANTAL MILLON-DELSOI,, Les Idées politiques au XXème siècle, Presses Universitaires de France, Paris, 1991; în româneşte: Ideile politice ale secolului XX, trad. V. Boari, Polirom, Iaşi, 2002. lume2, comunismul exprima până la un punct dezamăgirea că proclamării libertății, egalității şi fraternității în 1789 nu i-au urmat şi faptele pe măsură, că răsturnarea vechilor raporturi de putere între plebe şi aristocrație se vedea zădărnicită de dezvoltarea raporturilor de producție dintre muncitori şi proprietari caracteristice industrializării. Mizând înainte de toate pe exploatarea forței de muncă, noua aristocrație industrial-

capitalistă părea să continue şi chiar să consolideze modelul social ierarhic considerat depăşit. Contestând ritmul accelerat al industrializării şi prețul uman plătit pentru acesta, comunismul se profila la orizontul începutului de secol XIX drept o consistentă punere în chestiune a modernității ca proiect politic şi model de societate. Mai mult, dacă avem în vedere şi antimodernismul cultural-religios al aceleiaşi epoci, am putea identifica două forme principale concomitente, devenite în curând rivale. Astfel, în timp ce antimoderniştii (de regulă monarh işti, ataşați de rolul poli- tico-eclezial al episcopului Romei, duşmani declarați ai noilor libertăți civice) contestau modernitatea occidentală în numele paradigmei trecutului, comuniştii (acest termen trebuie înțeles generic, el acoperind inițial curente şi tendințe dintre cele mai diverse, inclusiv unele ancorate teologic) o făceau în numele promisiunii viitorului.3 Evident, situația in

2 întinderea geografică a ideii comuniste o putem cel mai bine măsura în funcție de efectele globale pe care le-a avut anul 1989. Vezi aici panorama realizată din perspectiva istoriografiei creştine la KI.AUS KOSCHORKE (Ed.Hg.), Patting Walls. Ihe Year 198990 as a Tur ning Point in the History of World Christianity Einstürzende Mauern. Das Jahr 198990 als Epochenjahr in der Geschichte des Wellchristentums (Studies in the History of Christianity in the Non-Western World Studien zur Außereuropäischen Christentumsgeschichte 15), 1 larrassowitz, Wiesbaden, 2009.

3 Legat de antimodernism, termenul este la l'el de plurisemantic precum însuşi modernismul contestat. Astfel, putem vorbi despre un antimoder-
n
IDEE A
telectuală, socială şi politică a epocii este mult mai nuanțată. Din rațiuni de spațiu, am recurs la o simplificare de genul celei de mai sus pentru a înțelege încă de la început contextul mai larg al apariției comunismului şi, fapt esențial, că geneza acestuia este legată ombilical de modernitate.

TOTALITARISMUL ŞI PREZUMȚIA DE NOUTATE

Cum tendința este de a prezenta comunismul, ca oricare alt exces totalitar, de o manieră sui generis, adică în termenii unei realități cu totul aparte, ruptă de normalitatea anterioară sau de ceea ce era perceput ca atare, avem obligația de a reveni sistematic şi insistent la acele trăsături ale istoriei care au făcut astfel de fenomene posibile. Oricât de monstruoase s-au dovedit nazismul, comunismul sau fascismul, particularizân- du-se tocmai prin excesul lor, aceste fenomene cu evident caracter evenimențial au o geneză determinată de alte curente, personaje, idei sau situații mai puțin sau chiar

deloc spectaculoase. Cu cât însă rezultatul final, sinergetic am putea spune, al acestora este mai dramatic, cu atât mai legitimă apare ne
nism politic, exprimat de exemplu în alianța antinapoleoniană. Apoi, avem un antimodernism în teologie, literatură şi filosofie. Despre disputa legată de modernitate şi modernism în teologia catolică de pildă vezi schița istorică a lui CLAUS ARNOLD, Kleine Geschichte des Modernismus, Herder, Freiburg, 2007. Vezi apoi PETER NEUNEK, Der Streit um den katholischen Modernismus, Verlag der Weltreligionen, Frankfurt am MainLeipzig, 2009. Mai vezi şi analiza din perspectiva sociologiei religioase a lui EMILE POULAT, Histoire, dogme et critique dans la crise moderniste, Casterman, Tom nai, 1979. O panoramă a rezistenței intelectuale față de proiectul politic şi cultural al modernității iluministe oferă ANTOINE COMPAGNON, l.es Antimodernes. De Joseph de Maistre ă Roland Barthes, Gallimard, Paris, 2005; în româneşte: Antimodernii. De la Joseph de Maistre la Roland Barthes, trad. I. Mavrodin, A. Dinițoiu, Art, Bucureşti, 2008.

cesitatea de a le analiza din perspectiva „produsului" lor final (in)voluntar. Concret, este imposibil să analizezi nazismul fără a trece în revistă calitățile şi mai ales defectele epocii willhel- minice sau ale democrației de la Weimar, punctele slabe care au permis lui Hitler preluarea puterii în mod legal, incapacitatea cronică a diplomației occidentale de a prevedea pericolul înarmării şi de a preîntâmpina declanşarea celui de-al doilea război mondial, crizele sociale şi nemulțumirile unui proletariat insuficient reprezentat politic, resentimentele germanilor față de tratatul de pace de la Versailles din 1919 şi dorințele necamuflate de revanşă istorică.4 Mai departe, ascensiunea lui Mussolini, fost socialist, este de neînțeles fără complicitatea oligarhiei economice italiene, fără administrația deficitară a unui stat care încă nu îşi asumase până la capăt propria unitate şi, în general, fără slăbiciunea sistemului politic patronat de dinastia de Savoia.5 Tot astfel, comunismul pare inexplicabil dacă nu ținem cont, cum am sugerat deja, de fondul social marcat de grave inegalități al capitalismului european în plină formare sau de disputa din sânul mişcării socialiste legată

4 Despre Hitler, vezi una dintre monografiile de referință la IAN KERSHAW, Hitler, Band 1:1889-1936; Band 2:1936-1945, Deutsche Verlags-Anstalt, StuttgartMünchen, 1998,2000. Vezi ca instrument de lucru şi volumul separat realizat de MARTIN ZWILUNG (Bearb.), Hitler. Register-Band 1889- 1945, Deutsche Verlags-Anstalt, StuttgartMünchen, 2001.

5 Legat de biografia lui Mussolini, vezi monografia monumentală realizată pe durata unei întregi vieți de către unul dintre experții de marcă ai

fascismului italian, RENZO DE FELICE, Mussolini il rivoluzionario (1883-1920), .1964; Mussolini il fascista. I: La conquista del potere 1921- 1925, 1966; Mussolini il fascista. II: L'organizzazione dello Stato fascista 1925-1929, 1969; Mussolini il duce. I: Gli anni del consenso 1929-1936, 197A; Mussolini il duce. II: Lo Stato totalitario 1936-1940,1981; Mussolini l'alleato. ll:L'Italia in guerra 1940-1943. Dalla guerra „breve" alia guerra lunga, 1990; Mussolini l'alleato. 12: Vitalia in guerra 1940-1943. Crisi e agonia del regime, 1990; Mussolini l'alleato. II: La guerra civile 1943-1945, 1997. Toate volumele au apărut la Einaudi, Torino.

de folosirea forței pentru atingerea scopului politic. Această dispută internă a dus în cele din urmă la desprinderea grupării adeptă a răsturnării violente a ordinii burgheze, în vreme ce majoritatea socialiştilor, dezbinați la rândul lor din varii alte motive, vor miza în continuare pe efectele participării la viața politică democratică.6

Scopul acestor contextualizări nu este de a banaliza, prin deconstrucție şi eventual prin stabilirea unui raport nemijlocit de cauzalitate, imensul rău produs de totalitarism în toate variantele pe care le-a cunoscut secolul trecut. Important este aici cu totul altceva şi anume scoaterea acestor fenomene extreme din categoria unicității absolute în care doreau să se plaseze ele însele. Mesianismul nazist, fascist sau comunist se baza tocmai pe lipsa prezumată de precedent. Ofertele ideologice ale acestor curente erau cu atât mai credibile şi mai convingătoare cu cât aparent nu aveau nimic în comun cu cei făcuți responsabili de criza socială sau istorică la care acestea pretindeau că dădeau soluția. Unicitatea se completa cu radicalismul terapiei propuse. Mesajul politic totalitar era epifanic, în fața lui neavând altceva mai bun de făcut, pentru tine şi colectivitate, decât să te supui. în oricare formă a sa de manifestare, totalitarismul promitea un nou început, o nouă epocă, un nou stat şi un om nou. Fixat pe această noutate radicală, discursul totalitar nu putea fi de aceea demascat decât prin recursul la precedentele sale, prin indicarea complexității factorilor care l-au făcut posibil şi de care a abuzat la un moment dat pentru a ajunge în poziția actuală. Este şi motivul pentru care, peste tot unde au luat puterea, partidele totalitare au rescris imediat şi complet is toria, au scos capitolele mai puțin glorioase şi în general pe

6 Pentru geneza comunismului in albia mai largă a socialismului vezi introducerea sintetică oferită de VERENA MORITZ, HANNES LEIDINGER, Soziatismus, BohlauUTB, Stuttgarl, 2008.

cele care trimiteau la jocul politic de care au ştiut să profite, au eliminat tot ceea ce putea ştirbi aura cvasi-religioasă a liderilor lor, au impus noi reguli de limbaj (jargonul totalitar este un subiect care merită o analiză aparte) şi au construit culise pe măsură.
Legat de acest ultim aspect, nu este o noutate constatarea că toate regimurile autoritare au dorit să vopsească geamurile realității în culorile dictate de ideologia lor. Național-so- cialismul din Germania a fost dominat estetic de eliminarea a ceea ce propaganda hitleristă numea disprețuitor entartete Kunst. Ironia istoriei face ca formula aceasta să ii fost impusă cu mult înainte şi cu un sens diferit de un autor evreu.7 Duşmănia personală a lui Hitler, la rândul său un artist ratat, față de avangardă nu va împiedica însă pe Goebbels, şeful propagandei naziste, să cultive relații intense cu reprezentanții de frunte ai acesteia, mai puțin cu evreii şi opozanții regimului, sau pe Göring, şeful forțelor aeriene şi succesorul desemnat al Reichskanzler-u\\n, să îşi alcătuiască, cu precădere prin furt organizat, o impresionantă colecție de artă. Este sugestiv faptul că un proiect care s-a bucurat de atenția constantă a Führer-ului era tocmai regândirea arhitecturală completă a Berlinului după planurile lui Speer, adept al unui „stil german" inventat ca atare prin suprapunerea elementelor neogotice peste cele neoclasice şi preluarea unor decorațiuni din Jugendstil. Ne putem face o imagine despre cum ar fi putut arăta capitala celui de al treilea Reich după stilul, proporțiile şi elementele decorative ale sediului Partidului Național-Socialist construit de Speer la Nürnberg la doar câțiva metri de tribuna aflată în centrul manifestărilor naziste filmate de Leni Riefenstahl. Fascismul italian al lui Mussolini reprezintă la rândul său un capitol de artă impo

7 Vezi MAX NORDAU, Entartung, Duncker & Humblot, Berlin, Band 1,1892; Band 2,1893.

sibil de ignorat. Dincolo de vestigiile istorice inestimabile ale unui oraş locuit fără întrerupere de milenii, Roma de azi este din punct de vedere urbanistic opera Ducelui în aceeaşi măsură în care Parisul modern este opera revoluției hauss- manniene sub Napoleon III. Inclusiv principala axă care leagă Vaticanul de castelul Sant'Angelo, mereu plină de turişti şi pelerini Via della Conciliazione, construită pentru a marca semnarea Tratatelor de la Lateran din 1929 între Sfântul Scaun şi Italia, este o urmă în piatră lăsată de fascism, la fel de imposibil de ignorat precum ridicolul Altare della Patria

neoclasicizant din Piazza Venezia al regelui Vittorio Emma- nuele II, numit ironic de romani „maşina de scris" (it. la mac- chlna da scrivere). Mutilat de viziunea comunistă, Bucureş- tiul va rămâne şi el multă vreme de acum înainte în tiparele create de Ceauşescu, sublimate grotesc în construcția faraonică a Casei Poporului, un amestec de stiluri imposibil de identificat ca atare datorită dimensiunilor uriaşe, peste care se suprapun neorganic şi nu de puține ori la fel de hidos noile construcții ale epocii post-totalitare. Cu alte cuvinte, arta plastică, arhitectura, literatura sau muzica, toate formele majore de creație suportă inevitabil pecetea timpului. Din punct de vedere estetic, acest lucru nu înseamnă automat producții „urâte" sau lipsite de importanță. Nu tot ceea ce se naşte sub presiunea unei istorii controversate devine irelevant odată cu dispariția epocii respective, a momentu- lui-gazdă. Dimpotrivă. Memoria artistică o poate completa pe cea istorică, un monument reuşind să țină vie amintirea unei fapte glorioase sau abominabile mai bine şi mai pregnant decât multe cărți la un loc.

Avantajul încadrării inclusiv din punct de vedere estetic a unui curent politic este în economia demonstrației de față evident: dorința de a marca prezența deosebită în istorie subliniază în cele din urmă doar apartenența la aceasta.

37

Altfel spus, nici la nivel de mesaj şi cu atât mai puțin la acela al formei, totalitarismul nu poate pretinde că vine din nimic, că este o noutate absolută, că nu se împrumută sau că nu copiază pur şi simplu ceva din ceea ce îl precede. Personalitatea lui este cauționată de parcursul anterior şi reprezintă în cele din urmă întruparea a tot ceea ce era mai rău, latent sau evident, în istoria care 1-a făcut, cu voie sau fără voie, posibil. Născut fiind aşadar de către modernitate, contestând-o şi împlinind-o negativ deopotrivă, comunismul trebuie plasat în contextul acesteia. Fără să fi reuşit să fie cu adevărat o alternativă la modernitate, comunismul a reuşit să o concretizeze în cea mai nefericită formă, să îi compromită până la urmă premisele, aceleiaşi care, într-o societate non-tota- lilară, au dat o serie de valori pe care, că suntem sau nu prieteni ai modernității ca proiect politic şi cultural, nu avem cum să nu le prețuim. Asemeni tuturor formelor de totalitarism din secolul trecut, comunismul ne arată cât de fragilă este construcția modernității nu doar la nivelul credinței în rațiune, cea care va justifica excesele iraționale, ci inclusiv la nivel cultural, juridic şi politic, grăbind astfel, drept reacție, consolidarea acelor flancuri de a căror lipsă de apărare a profitat dictatura şi de care la limită mai pot profita şi tendințele

contestatare de azi şi de mâine. în alte cuvinte, comunismul ne provoacă să vedem modernitatea cu alți ochi. Ce este însă modernitatea:'

MODERNITATEA CA PROCES DE EMANCIPARE

Termenul merită toată atenția nu doar datorită importanței istorice şi anvergurii sale, ci şi pentru faptul că, în context românesc, el este folosit de multe ori de o manieră vagă, impro-

prie.8 în limbaj teologic de pildă, prin modernitate, asociată sau chiar înlocuită cu secularizarea, se înțelege tot ceea ce poate ii mai rău din punct de vedere spiritual. Când teologia noastră de şcoală doreşte să sublinieze diferența dintre Răsăritul ortodox şi Apusul heterodox, acesta din urmă este descris ca iiind secularizat tout court. Problema rezidă în faptul că astfel se sugerează o judecată de valoare, iar nu se explică o realitate social-religioasă, secularizarea ca pandant al modernității având conotații mult mai variate decât sunt majoritatea teologilor noştri înclinați să vadă.9 Cât priveşte uzul termenului de modernitate în critica literară, de unde şi provine de fapt, acesta este, asemeni celui al postmodernității, frecvent redus la un curent estetic şi se ține prea puțin cont de întreaga lui încărcătură, mai cu seamă de natură filosofică.10 Este în cele din urmă soarta mai tuturor termenilor care spun pe nume unei epoci fără să aibă capacitatea de a o şi descrie în detaliu.

Născut din gestul contestatar al forțelor ideologice ale unei Europe occidentale căutând emanciparea politică de sub influența Romei, prefațat în acest sens de Reforma lui

8 O punere în pagină a modernității din punctul de vedere al schimbărilor sociale vezi în volumul colectiv editat de STUART HALL ET AL. (eds.), Modernity. An Introduction to Modern Societies, Blackwell, Cambridge (Mass.), 1996.

'Raportul dintre procesul modernității şi cel al secularizării este evident, însă trebuie analizat în toate aspectele acestuia, inclusiv din punctul de vedere al contribuției pozitive, chiar dacă aceasta este greu de decelat din pietrişul mişcător al schimbărilor produse, în ceea ce priveşte lămurirea raportului dintre autoritatea spirituală şi puterea politică. Vezi în acest sens două sinteze remarcabile: RENE RÉMOND, Religion et société en Europe aux XIXe etXXe siècles. Essai sur la sécularisation, Seuil, Paris, 1996; CHARLES TAYLOR, A Secular Age, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (Mass.) etc, 2007.

10 Excepție de la această reducție, de cele mai multe ori involuntară, face de exemplu ADRIAN MARINO, Modern, modernism, modernitate, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1969.

Luther şi coroborând mai mulți factori, de la noile descoperiri geografice la cele în domeniul ştiințelor exacte, bazat pe un sistem de drept plasat deasupra categoriilor religios-mo- rale, postulând libertatea funciară a persoanei umane inclusiv sau mai ales atunci când este vorba despre credința religioasă a acestuia, dând întâietate rațiunii asupra credinței şi cultivând experimentul drept probă ultimă a realității - proiectul modernității în derulare de mai bine de trei secole şi care a ajuns între timp marca identitară a Europei, dar şi a Americii de Nord, produs de export predilect al lumii vestice, a însemnat înainte de orice o profundă ruptură față de imaginea asupra lumii dominantă religios şi politic timp de un mileniu.11 Troeltsch formulează la finele secolului XIX astfel esența cezurii introduse de modernitatea iluministă:
Luminile [in sensul Iluminismului, n.n.j sunt începutul şi fundamentul perioadei moderne, în sensul culturii şi istoriei europene, în opoziție cu o cultură până atunci dominată de Biserică [este avută în vedere mai ales cea catolică, n.n.] şi determinată de teologie.12
11 O punere în pagină a contextului mai larg al naşterii modernității europene găsim la un clasic al domeniului, PAUL HAZARD, La crise de la conscience européenne 1680-1715, Fayard, Paris, 1961; în româneşte: Criza conştiinței europene 1680-1715, trad. S. Şora, Humanitas, Bucureşti, 2007. Mai vezi şi panorama istorică, în continuarea celei a lui Hazard, realizată de C. A. BAYLY, The Rirth of the Modern World, 1780-1914. Global Connections and Comparisons, Blackwell, Oxford, 2004. Tot sub semnul modernității stă şi istoria adusă la zi a lui PAUL JOHNSON, Modern Times. A History of the World from the 1920s to 1990s, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1983 şi edițiile următoare; în româneşte: O istorie a lumii moderne, 1920-2000, trad. L. Schidu, Humanitas, Bucureşti, 2005. Pentru înțelegerea premiselor filosofice ale schimbărilor politice din care s-a născut ceea ce numim modernitate vezi excelenta teză, apărută inițial în 1959, a lui REINHART KOSELLECK, Kritik und Krise. Eine Studie zur Pathogenese der burgerlichen Welt, 3. Auflage, Suhrkarnp, Frankfurt am Main, 1973.
UERNST TROELTSCH în Realencyldopădiefurprotestantische Theologie und Kirche, Hinrichs, Leipzig, 18973, Banei III, p. 225.

Răsturnarea criteriilor şi a viziunii a fost, cum ne putem lesne închipui, de proporții, antrenând practic întreaga țesătură socială. Nu doar raporturile de forță dintre autoritatea spirituală şi puterea politică se vor modifica substanțial, ci însăşi valorile cotidiene vor fi din ce în ce mai mult citite în altă cheie, emancipată, tradițiile altfel înțelese şi formele de viață modificate, diversificate, se va accentua eroziunea instituțională şi spirituală, aşa cum, drept reacție, vom asista periodic la adevărate renaşteri religioase. Pe scurt, istoria europeană (şi cea americană) în totalitatea actorilor ei, de la oameni la instituții şi de la legi la mentalități, va cunoaşte un curs complet nou adică „modern".13

Achizițiile modernității se plasează inevitabil sub semnul ambivalenței. Astfel, nu tot ceea ce avea să fie refuzat ca aparținând „lumii medievale întunecate", opusă luminilor rațiunii, se va dovedi rău, cum nici toate înnoirile propuse nu îşi vor demonstra iară echivoc utilitatea sau bunătatea. Fără a încerca aici să facem un inventar şi cu atât mai puțin o evaluare, cert este că multe dintre caracteristicile modernității ca epocă, curent ideologic, propunere culturală, sistem economic sau deziderat politic conduc la ceea ce noi azi numim standardul modern de viață al omului de la început de secol XXI. Lunga listă de comodități tehnice, formele de organizare socială, de asistență şi sprijin, multe dintre acestea având la bază varianta profană a principiului ecleziologic al subsidiarității, facilitățile formative, opțiunile de realizare personală, libertățile şi drepturile fundamentale - toate sunt fără îndoială achiziții

13O istorie exemplară, chiar dacă uşor schematică, a acestor mutații din antichitate şi până în modernitate, trecând prin perioada medievală, în mentalul personal şi colectiv european oferă volumul colectiv editat de PETER DINZELBACHER (Mg.), Europäische Mentalitätsgeschichte. Hauptthemen in Einzeldarstellungen, 2. durchgesehene und ergänzte Auflage, Alfred Kröner, Stuttgart, 2(X)8.

menite să garanteze şi să susțină viața umană într-o manieră decentă mult mai eficient decât modelul social bazat pe caste, privilegii de sânge sau titluri moştenite, adică pe ierarhii imuabile şi în general pe o evaluare şi eventuală recunoaştere a demnității persoanei umane după criterii exterioare acesteia. Inclusiv procesul de emancipare națională este un produs tipic al epocii moderne, apariția noilor state independente fiind traducerea juridică, obținută de regulă prin conflict armat, a dezideratului libertății şi al autodeterminării.

Din punct de vedere ideologic, modernitatea nu a fost însă „modernă" de la început, faptul de a fi trăit şi de a mai trăi parțial şi azi pe baza unei promisiuni neonorate în întregime făcând posibile atitudinile radicale de contestare precum cea a comunismului sau, recent, aşa cum vedem la toate reuniunile G8 sau G20, a curentelor anarhiste antiglo- balizante, ecologizante, antifinanciare sau pur şi simplu an- ti. Cu riscul de a recurge la locuri comune, stă în firea marilor proiecte să cunoască momente de criză, să se oprească sau să se realizeze parțial pentru a fi reluate ulterior şi duse până la următoarea criză etc. Viziunile de orice fel, politice sau culturale, sunt supuse în mod constant examenului realității, gradul de aplicabilitate şi de reuşită depinzând de nenumărați factori, nu în ultimul rând de viziunea însăşi, în cazul modernității, bazată pe filosofia iluministă, marea promisiune eraeste emanciparea omului de orice formă de constrângere, înainte de toate religioasă. în slujba acestei emancipări fundamentale modernitatea pune în mod apăsat şi exclusiv rațiunea. „Omul nou" al modernității este cel rațional. în numele rațiunii, ridicată de revoluționarii francezi la rangul de zeiță şi având un cult propriu, sunt comise cele mai iraționale fapte, de la crimele politice în masă la asasinatele sistematice în rândurile revoluționarilor de

la 1789.14 în mod decisiv, modernitatea îşi face intrarea în istorie pe un val de sânge, fapt vizibil nu doar în raporturile de clasă, ci mai ales în raportul cu religia, în ipostaza ei instituțională şi culturală. Totul decurge aici în termenii unei rațiuni furioase, răzbunătoare şi hrăpărețe, laicitatea instaurată în Franța anticipând fidel ateismul însângerat din țările ocupate mai târziu de comunism, paralela dintre cele două forme de totalitarism fiind mai mult decât întemeiată. Agresivitatea laicistă à la française avea să se continuie, cu scurte etape de acalmie, până la începutul secolului XX, legea din 1905 instaurând un regim strict de separare între Biserică (generic vorbind) şi stat, dar şi de limitare a intervenției statului în chestiunile religioase.15 Pe acest fundal al rațiunii devenite sinonimă cu anti-religiozitatea, nu

14 Despre crimele „revoluționare" vezi DAVID ANDRESS, The terror. Civil war in the French Révolution, Little & Brown, London, 2005. Asemeni terorii sovietice, şi cea franceză se traduce întâi de toate prin transformarea justiției în anticameră a eşafodului. Vezi aici de exemplu G. LENOTRE (éd.), Mémoires et souvenirs sur la Révolution et l'Empire, Publiés avec (les documents inédits - Le tribunal révolutionnaire (1793-1795), Perrin, Paris,

1947. Şi tot asemeni revoluției bolşevice, prezentate ulterior ca expresie a voinței maselor, nici cea de la 1789 nu a ezitat să îşi distrugă propriii cetățeni care erau de altă părere. Vezi aici cazul de rezistență civilă documentat de ALAIN GERARD, „Par principe d'humanité...". La terreur et la Vendée, Fayard, Paris, 1999. Vezi şi studiul de caz, de dată mai veche, despre politica religioasă a noii puteri revoluționare, J. GAELERAND, Les cultes sous la terreur en Loir-et-Cher (1792-1795), Grande Impr. de Blois, Blois, 1928. Vezi analiza principiilor terorismului revoluționar la PATRICE GUENIFFEY, La politique de la terreur. Essai sur lu violence révolutionnaire 1789-1794, Fayard, Paris, 2000.

15 Vezi aici prezentarea evenimentelor înainte şi după 1905 în cartea scrisă antrenant a lui JEAN SEVILLIA, Quand les catholiques étaient, hors la loi, Perrin, Paris, 2005. Dezbaterile politice care au precedat adoptarea legii din 1905 sunt sintetizate pe baza documentelor din epocă de JEAN-PAUL SCOT, „L'Etat chez lui, l'Eglise chez elle ". Comprendre la loi de 1905, Seuil, Paris, 2005.

este de mirare că reacția eclezială, de orice confesiune, la modernitatea politică a trecut prin toate etapele, de la refuz total la acomodare, a costat vieți şi a marcat negativ tezaurul cultural de inspirație creştină al majorității țărilor Occidentului european.16 Una peste alta, aşa cum remarca şi Habermas, ceea ce ar ii trebuit să ñe marca identitară pozitivă a modernității, rațiunea, devine defectul ei cel mai evident.17 Sau, cu un paradox, provocarea majoră la adresa modernității o constituie modernitatea însăşi. Este un motiv în plus de a vedea proiectul modernității în continuă mişcare, el nefiind nici pe departe terminat sau desăvârşit, momentul totalitarismului, cu care împarte ¡raționalitatea sau mai bine zis „credința în rațiune" fiind el însuşi o dovadă a lipsei de infailibilitate şi a urgenței unor corecturi din mers. Acestea sunt cu atât mai necesare cu cât, neoperate la timp, modernitatea riscă să devină propria ei caricatură şi valorile fundamentale de la care a pornit, precum libertatea sau raționalitatea, să se transforme în opusul lor.18

Din punct de vedere social, aceeaşi modernitate a coincis cu o perioadă de dezvoltare tehnică într-un ritm de o inten

16 O trecere în revistă a coliziuniiîntâlnirii Creştinismului cu modernitatea oferă de pildă primul volum dintr-o serie de patru coordonată de GIOVANNI FILORAMO şi dedicată spectrului mai larg religios: DANIELE MENOZZI (a cura di), I.e religioni e il mondo moderno, I: Cristianesimo,

Einaudi, Torino, 2008. Ortodoxiei îi sunt dedicate două capitole (pp. 68-84 şi 296-324).

17 Vezi JÜRGEN HABFRMAS, „Ein Bewusstsein von dem, was fehlt'; Neue Züricher Zeitung (10. Februar 2007). Textul articolului poate fi găsit şi on line la adresa http:www.nzz.ch20070210liarticleEVB7X.htrnl, accesat în 16 noiembrie 2008.

18 Deficitul de modernitate al modernității iluministe, concretizat mai ales în folosirea libertății fără discernământ, adică de o manieră anti-iluministă (obscură, am zice!), stă în centrul criticii, publicate în 1947, a lui MAX HORKHEIMER, THEODOR W. ADORNO, Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente, 17. Auflage, Fischer, Frankfurt am Main, 2008.

sitate necunoscută până atunci. Acumulările secolelor precedente, de la cele geografice la instituțiile bancare sau bursele de mărfuri şi de la descoperirea de noi culturi agricole la folosirea unei palete lărgite de resurse naturale, toate au contribuit la debutul mai mult decât promițător al modernității. Aparent, se anunța o istorie victorioasă, emanciparea de sub controlul politico-economic al Bisericii (generic vorbind) şi al statului feudal trebuind să se traducă nemijlocit într-un proiect de societate avansat, în orice caz mai drept decât ordinea socială contestată. Aşa cum am sugerat deja mai sus, cu oricâte avantaje ştiințifice şi tehnice a pornit la drum modernitatea, un element va continua să îi aducă aminte acesteia de unde vine, că nu este altceva decât continuarea, fie şi doar parțială, în alte condiții, a cadrului social anterior. Este vorba despre statutul şi valoarea capitalului uman. Nu doar imaginea asupra lumii s-a schimbat radical, ci însăşi lumea: agricultura nu mai este unica sursă de bogăție şi nici țăranii o clasă muncitoare stabilă, legată de teren, industrializarea traduce în bani ceea ce oamenii de ştiință descoperă, se formează noi raporturi de muncă, oraşele sunt acum populate nu doar de meseriaşi trăind de pe urma manufacturii lor nemijlocite, ci de din ce în ce mai mulți oameni depinzând complet şi fără alternative de fabricile mari ale noii burghezii economice. Complexitatea relațiilor sociale creşte exponențial cu acumularea materială. Cu toate acestea, în ciuda promisiunilor revoluționare şi a bunei intenții, ritmul dezvoltării macroeconomice nu este mai deloc corelat cu acela al bunăstării personale şi colective a celor care erau la baza progresului şi constituiau în fapt materia ei primă cea mai valoroasă. Altfel spus, fără a intra în detalii istoriografice, modernitatea emergentă reclama şi în domeniul gândirii

economice o schimbare de paradigmă prin care complexitatea schimbului de mărfuri şi a relațiilor de producție să reflecte complexitatea
45
noilor raporturi sociale.19 Lipsa corelării dintre diferitele tipuri de reforme şi înnoiri, de la cea a statului de drept la articularea unei nou spațiu public, făcea posibilă imaginea contradictorie a unei modernități îngreunate de restanțele premodernității. Or, tocmai din această inconsecvență de ordin economic, juridic, politic, cultural şi ideologic, se vor hrăni curentele şi tendințele reclamând îmbunătățirea radicală a proiectului modern de societate, majoritatea dintre acestea intrând, mai devreme sau mai târziu, în bazinul socialismuluicomunismului.
ÎNAINTE DE MARX
Curentele şi tendințele care se subsumează generic „ideii comuniste" înainte de momentul decisiv reprezentat de Marx, fără a ii comuniste în sensul strict politic, arată o di
19 începutul în această direcție îl constituie evident tratatul publicat în 1776 de Adam Srnith, An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth ofNations; în româneşte: Avuția națiunilor: cercetare asupra naturii şi cauzele ei, voi. I—IX, trad. Al. Hallunga, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962-1965. O concisă şi clară introducere în lectura acestei opere epocale oferă de exemplu, într-un stil inconfundabil, P. J. O'ROURKE, OM The Wealth ofNations, Grove Press, New York, 2007. Ca un răspuns peste secole la Smith şi la toți cei care se întreabă asupra originii sărăciei şi a bogăției poate fi citită şi analiza nu mai puțin pasionantă a lui DAVID S. LANDES, The Wealth and Poverty ofNations. Why Some Are So Rich and Some So Poor, W.W. Norton & Company, New York, 1998. Un tratat deja clasic, normativ de peste jumătate de secol, îmbinând date de istorie şi analiză economică, îl reprezintă monumentala carte cu un titlu cât se poate de simplu, PAUL A. SAMUELSON, WILLIAM D. NORDHAUS, Economics, McGraw-HillIrwin, New York, 2005 (sau ediții mai recente). Actuala criză financiară mondială se traduce deja, printre altele, în reluarea dezbaterii asupra fundamentelor economiei moderne şi are, pentru moment, un final deschis.
46
IDEEA
versitate derutantă. înainte de a le trece în revistă, să nu uităm că ideea comunistă, adică a unei societăți având bunurile în comun (de unde şi numele) sau cel puțin cu un grad ridicat de bunăstare şi dreptate, este originală cu multe secole înaintea articulării ideologiei comuniste ca atare.2"

însăşi propaganda de partid ținea să sublinieze faptul, fără a fi conştientă de paradoxul pe care îl crea astfel, că idealul comunist este cel mai înalt pe care îl poate avea umanitatea, ceva cu totul nou, dar corespunzând unei dorințe a aceleiaşi umanități manifestate de-a lungul timpului. Paradoxul originii comunismului era cât se poate de clar: pe cât de nou, pe atât de vechi, idealul comunist întrupa conştiința istorică a omului aflat de secole pe drumul emancipării şi reprezenta în egală măsură răspunsul la inconsecvența majoră a modernității. în această optică a noutății ca răspuns final la o căutare de durată, istoriile comunismului politic încep invariabil cu punerea în pagină a momentelor de dinainte de Marx.

Astfel, un prim topos clasic al drumului umanității culminând în „necesitatea istorică" a comunismului istoric îl reprezintă Grecia antică, spațiul politico-geografic unde de fapt s-a recunoscut pentru prima dată în lume proprietatea privată asupra terenului şi unde acesta făcea obiectul tranzacțiilor comerciale.21 Nu este de mirare că într-o astfel de socie-

20 Majori tat ea introducerilor de dicționar, dar nu numai, oferă trimiterile principale la izvoarele evoluției ideii de bunuri comune sau societate egalitaristă, cu accentele puse de fiecare autor în parte. Vezi cu titlu exemplar HELMUT FLEISCHER, ARPÂD HORVÂTH, „Kommunismus", in GERHARD MÜLLER ET AL. (Hg.), Theologische Realenzyklopädie, Walter de Gruyter, BerlinNew York, 1990, Band XIX, pp. 402-413. Vezi şi ediția în română a Enciclopediei Blackwell a gîndirii politice, coord. DAVID MILLER, trad. D. Stoianovici, Humanitas, Bucureşti, 2000, pp. 118 ş.u.

210 privire de ansamblu asupra dinamicii economice a Greciei antice, mai ales în perioada ei clasică, găsim de exemplu la R. J. HOPPEK, Trade and Industry in Classical Greece, Thames & Hudson, Londra, 1979.

täte construită pe raporturi stricte de proprietate s-a născut şi ideea unei alternative, a colectivității fără clase, egalitară, având acces neîngrădit la resurse considerate bunuri comune. Un contemporan al lui Homer, Hesiod, exprimă în Munci şi zile viziunea unei „epoci de aur" în care oamenii nu sunt animați doar de dorința păguboasă după câştig. Mai concret este Platon în Republica sa (cartea a V-a), atunci când îl lasă pe Socrate să se întrebe retoric:

Nu este [răul] urmarea faptului că cetățenii nu folosesc toți cuvinte precum „al meu" şi „nu [este] al meu"?22

Platon propune limitarea dreptului la proprietate şi chiar interzicerea acestuia în cazul conducătorilor, argumentând cât se poate de modern că având proprietăți, deciziile acestora riscă să fie viciate, adică pot intra în

conflict de interese. Viziunea lui Platon nu se reduce însă la atât, el pledând nu doar pentru un aparent egalitarism, imposibil atâta vreme cât structurile ierarhice se perpetuează, dar ajunge la concluzia că, pentru a ieşi din cercul vicios al schimburilor comerciale care întunecă mințile supuşilor şi ale conducătorilor acestora deopotrivă, statul ideal trebuie să fie autarhic, să îşi fie suficient sieşi, complet închis, izolat de restul lumii. Fără să insistăm aici asupra tuturor consecințelor utopiei platoniciene, îndelung comentate de exegeza filosofică şi de cea a ştiințelor sociale, reținem un aspect fundamental pentru scurta noastră călătorie în istoria ideii comuniste (în sensul deja precizat, nelegat adică de partidele moderne numite astfel): alternativa la defectele evidente ale unei societăți de consum şi bazate de aceea pe inegalități direct proporționale cu volumul bunurilor consumate este formulată de la început în termeni radicali. Dorința de dreptate riscă să
72 PLATON, Der Staat, Neu übersetzt (...) von Otto Apelt, unveränderter Nachdruck, Felix Meiner, Hamburg, 19981923, p. 195.

justifice abuzul în chiar numele acesteia. Corecturile aduse unui sistem resimțit ca fiind nedrept par să aibă numai atunci sorți de izbândă, să fie aplicate, doar dacă sunt promovate în termenii unei rupturi sau ai unei revoluții. îndreptarea societății intră astfel în categoria actelor eroice reclamând figuri pe măsură. Calea totalitarismului în numele binelui este deschisă. în ciuda umanismului său, Platon propune nici mai mult nici mai puțin decât un model totalitar de societate, similitudinile dintre autarhia Republicii sale şi ambițiile economiei planificate de stat fiind doar unul dintre motivele pentru a citi cu atenție maximă o operă nu întâmplător însuşită de teoreticienii comunismului politic de mai târziu.23

Un alt topos frecvent invocat şi la fel de des răstălmăcit îl reprezintă modelul vieții comunitare al primelor generații creştine. Faptele Apostolilor (2,44-45 şi 4, 32-35) descriu astfel starea de spirit şi practica Bisericii primare:

(...) Iar toți cei ce au crezut erau laolaltă şi aveau toate îndeobşte. Şi îşi vindeau pământul şi bunurile şi le împărțeau tuturor, după cum avea nevoie fiecare. (...) Iar inima şi sufletul mulțimii celor ce au crezut erau una; şi nici unul nu zicea că este al său ceva din averea sa, ci toate le erau de obşte. Şi cu mare putere dădeau apostolii mărturie despre învierea Domnului Iisus Hristos şi mare har era peste ei toți. Şi nimeni între ei nu era lipsit, pentru că toți câți aveau țarini sau case le vindeau şi aduceau prețul celor vândute şi-1 puneau la picioarele apostolilor. Şi se împărțea fiecăruia după cum avea nevoie.

Identificarea în acest mod de viață şi credință originea unui „comunism" avani la lettre, în sensul ideologiei politice,
23 Vezi aici cunoscuta critică genealogică de la Platon la Marx a lui KAKI Popp ER, The Open Society and Its Enemies, 1: Plato, II: Hegel & Marx, Roudedge and Kegan Paul, Londra, 1957; în româneşte: Societatea deschisă şi duşmanii ei, voi. I-II, trad. D. Stoianovici, Humanitas, Bucureşti, 1992. Teza lui Popper este că Platon nu se arată, in Republica sa, superior din punct de vedere moral totalitarismului, ci se află pe acelaşi nivel cu acesta.

este profund problematică din mai multe motive. în primul rând, stabilirea unei relații genealogice între „comunismul originar creştin" şi comunismul ideologic face parte dintr-o lectură reducționistă a întregului mesaj evanghelic, Mântuitorul Hristos fiind prezenLat ca un lider social şi mai puțin sau chiar deloc drept ceea ce El este de fapt. Dimensiunea religioasă propriu-zisă, soteriologică, este ignorată cu bună ştiință, pusă între paranteze. în al doilea rând, argumentând chiar cu logica teoreticienilor comunismului, comunitatea creştină a primelor generații nu era una de producție, ci de consum, ea având drept scop facerea de bine din iubire prin eliberarea de un surplus material, iar nicidecum emanciparea omului din raportul său fundamental, intervenit odată cu căderea în păcat, dintre hrană şi sudoarea funții, dintre necesitate şi muncă (cf. Facere 3, 17-19). Altminteri, cuvintele Mântuitorului potrivit cărora El însuşi munceşte (cf Ioan 9, 4) sau insistența Apostolului Pavcl de a nu încuraja lenea sau sărăcia ca urmare a acesteia (cf. 2 Tesalonicieni 3, 6-8, 11), de unde se vede că bunătatea creştină atrăgea încă de atunci manifestări asistențialiste, nu ar mai avea niciun sens. Etosul muncii este constant reprezentat în textele scripturisti- ce şi ulterior în cele patristice. în al treilea rând, trăind după propriul lor model comunitar, creştinii nu contestă astfel raporturile sociale existente, adică nu fac din modul lor de viață începutul unei mişcări de revoluție. Dovadă că îşi plătesc dările şi se conformează legilor, slujesc în armată şi se prezintă la reuniunile publice. Dacă ar ii avut o altă poziție, creştinii ar fi contrazis însăşi secularizarea introdusă de Mântuitorul prin distincția fără rest între cele ale lui Dumnezeu şi cele ale cezarului, adică ale politicii profane.24 Altfel spus, adepții „comunismului creştin" ignoră datele teologice
24In ceea ce priveşte secularizarea evanghelică prin distincție, opusă celei moderne prin suprimare, vezi mai multe detalii la RADU PREDA,

şi sociologice definitorii ale Bisericii în primele ei decenii de existență istorică şi de după aceea.25 în fine, prin omologarea superficială a comunilarismului creştin cu comunismul modern se uită faptul esențial că avem aici un model de comunitate eclezială, adică trăind într-o tensiune eshatologică, mai pronunțată la primele generații, în virtutea căreia acumularea materială devenise relativă, iar nicidecum rea prin sine. Cum vor sublinia şi Sfinții Părinți din secolele următoare, interpretând Evanghelia şi nuanțând aşteptările esha- tologice, aşa cum o face Sfântul loan Gură de Aur de pildă, nu bogăția ca atare este problema, ci mentalitatea bogatului, nu existența prosperității este o piedică în calea mântuirii, ci egoismul care apare la cei îndestulați.26

Trebuie aici să zăbovim asupra unui aspect fundamental diferit față de viziunea marxistă antagonică, sintetiza

„Parteneriatul socia] dintre stat şi cultele religioase. Marginalii la un proiect actual de lege" Tabor III, 5 (2009), pp. 19-33.

25O reconstituire a portretului sociologic al primelor generații creştine găsim de exemplu la GERD THEISSEN, Soziologie der Jesusbewegung. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte des Urchristentums, 7. Aufl., Chr. Kaiser, Gütersloh, 1997. Vezi de acelaşi autor şi Die Religion der ersten Christen. Eine Theorie des Urchristentums, 3. Aufl., Chr. Kaiser, Gütersloh, 2003. Legat de raportul dintre bogăție şi sărăcie reflectat în scrierile primilor autori creştini vezi MARIA GRAZIA MARA (a cura di), liichezza epovertâ nel cristianesimo primitivo, III edizione, Cittâ Nuova, Roma, 1998.

26 Despre această figură centrală a criticii sociale creştine din secolul IV vezi introducerea lui RUDOLF BRÄNDI.E, Johannes Chrysostomus. Bischof, Reformer, Märtyrer, Kohlhammer, Stuttgart, 1999. Un capitol sugestiv pentru maniera de a vedea chestiunea sărăciei, dar şi pe cea a milosteniei, îl reprezintă corespondența dintre loan Gură de Aur şi Olimpiada, o foarte bogată văduvă a epocii devenită diaconiță. Vezi aici volumul editat de IOAN I. IcĂ JR, Sfântul loan Gură de Aur, Cuvioasa Olimpiada diaconița, O viață - o prietenie - o corespondență, Deisis, Sibiu, 1997. Mai vezi şi traducerea biografiei inspirate scrise de romancierul VIRGIL GHEORGHIU, Gură de Aur - atletul lui Hristos, trad. Maria-Cornelia Ică jr, Deisis, Sibiu, 2004.

tă în formula „luptei de clasă", şi anume asupra faptului că oricât critică Sfinții Părinți bogăția şi pe bogați şi oricât condamnă sărăcia şi îi deplâng pe cei săraci, niciodată nu apelează la soluția de tip comunist, „revoluționară", de a îi deposeda de bunuri pe unii şi a le da celorlalți. Critica lor socială nu eşuează în haiducism sau anomie, nici nu justifică abuzul, interdicția

veterotestamentară de a nu fura obiectele altuia sau de a nu te bucura de cele care nu îți aparțin (cf Ieşirea 20, 2-17; Deuteronom 5, 6-21) funcționând deplin. Idealul comunității bunurilor nu se realizează nici prin folosirea forței, nici împotriva voinței proprietarilor şi nici prin eludarea legii. Renunțarea de bună voie şi milostenia, adică tot atâtea acte de jertfă personală, rămân singurele forme de echilibrare a raporturilor sociale afectate de împărțirea inegală a bunăstării. în fața inechității sociale, soluția patristică, în bună continuitate cu cea biblică, rezidă în întărirea conştiinței eshatologice potrivit căreia, în ordinea finală voită de Dumnezeu, ceea ce nouă ne apare ca fiind scandalos şi nedrept este repus în făgaşul său normal. Cu alte cuvinte, consecințe nemijlocite ale căderii în păcat a omului, injustiția şi sărăcia nu pot fi rezolvate complet şi definitiv în planul lumii create. Doar transfigurarea omului şi a creației poate anula consecințele intrării coruptibilității în natură. Până atunci, Sfinții Părinți cultivă şi recomandă un realism spiritual. Astfel, pledând pentru dreptate şi solidaritate, conştienți de limitele omului, se implică în ceea ce noi am numi azi proiecte sociale, precum Vasiliada Sfântului Vasile cel Mare, dar nu abandonează nădejdea eshatologică în orizontul căreia contradicțiile umane îşi vor găsi liniştea pentru totdeauna. Această gândire socială antinomică - care se exprimă fără echivoc şi neîncetat împotriva nedreptății dar mizează pe rezolvarea definitivă a acesteia exclusiv în plan spiritu-

IDEE A

al - o exprimă de pildă acelaşi loan Gură de Aur într-una dintre omiliile (comentariile) la pilda bogatului nemilostiv şi a săracului I.azăr (cf. Luca 16, 19-31). Merită să ne oprim ceva mai mult, citând, asupra manierei în care marele predicator pune față în față paradigma bogății şi cea a sărăciei, ilustrând astfel amintita diferență radicală față de „lupta de clasă" caracteristică marxismului ideologic şi apoi comunismului politic:

(...) de obicei nimic nu îi sminteşte şi nu îi tulbură pe cei mulți ca faptul că unii bogați, trăind în răutate, se bucură de multă bunăstare în vreme ce unii drepți, viețuind îmbunătățit, ajung la cea mai de pe urmă sărăcie şi suferă alte nenumărate crunte urmări ale sărăciei. Pilda aceasta, însă, poate aduce leacuri potrivite, pe cei bogați înțelepțindu-i, iar pe cei săraci mângâin- du-i; pe bogați învățându-i să nu cugete semeț, iar pe cei săraci mângâindu-i în starea lor de acum; pe bogați înduplecându-i să nu se îngâmfe dacă răi fiind nu dau seama aici, fiindcă dincolo îi aşteaptă pedeapsa cea mai cruntă, iar pe săraci îndemnându-i să nu se tulbure de bunăstarea altora, nici să nu socoată că nu sunt de la Pronie cele ce ni se întâmplă, când aici dreptul suferă, iar omul râu şi spurcat se bucură de

bunăstarea necurmată. Că amândoi îşi vor primi răsplata după vrednicie: unul cununile răbdării şi ale bărbăției, iar celălalt pedepsele răutății. Această pildă să v-o înfățişați, atât bogații cât şi săracii [astfel]: bogații pe pereții casei voastre, iar săracii pe pereții cugetului - şi dacă o va şterge cândva uitarea, zugrăviți-o iarăşi prin aducerea aminte. Ba şi voi, bogații, să v-o scrieți mai ales în cuget, şi neîncetat să o aveți în gând, şi vă va fi şcoală şi temei a toată filosofia [înțelepciunea]: că de o vom avea mereu înscrisă în cuget, nici bucuriile acestei vieți nu vor putea să ne îngâmfe, nici întristările ei nu vor putea să ne doboare, ci le vom privi atât pe unele cât şi pe celelalte întocmai ca pe zugrăvelile de pe pereți. Că văzând un bogat şi un sărac înfățişați pe pereți, nici pe primul nu-1 piz- muirn, nici pe celălalt nu-1 disprețuim, căci ceea ce vedem sunt umbră, nu adevăr. La fel, pricepând natura bogăției şi a sărăciei, a slavei şi a necinstei, a tuturor celor strălucitoare şi a celor aducătoare de mâhnire din această lume, ne vom elibera de toa

53

ta tulburarea născută în noi din pricina lor. Pentru că toate acestea sunt mai amăgitoare decât umbra, iar pe omul înalt şi nobil la suflet nimic din cele strălucite şi slăvite nu-1 poate semeți, aşa cum nimic: din cele umile şi demne de lepădat nu-1 poate aduce la deznădejde.27

Tema justiției sociale străbate în continuare ca un fir roşu toată istoria Creştinismului, răsăritean şi apusean deopotrivă. Concret, raportul dintre bogăție şi mântuire, dintre material şi spiritual rămâne un punct central al teologiei patristice, însă este abordat de maniere diferite, ceea ce arată un pluralism sănătos în interiorul Bisericii şi demonstrează că Evanghelia nu poate fi deturnată prin transformarea ei în program politic, fie acesta şi în slujba dezmoşteniților soar- Lei. Legat de diversitatea opiniilor, iată un exemplu sugestiv: dacă Ambrozie al Milanului susținea formula unei vieți co- munitariste, cu accesul comun la bunuri, motiv pentru el să dezvolte, în prelungirea şi reinterpretarea lui Cicero din De officiis, o adevărată teologie a obligațiilor sugestivă şi pentru epoca noastră a drepturilor28, Augustin se resemna în De ci- vitate Dei indicând că o societate fără raporturi de proprietate nu există decât în ceruri, motiv suficient pentru a deplasa sensul norocului sau al fericirii din sfera acumulării şi să o pună în relație cu un Dumnezeu personal şi milostiv. în fapt, tema fericirii spirituale, independente de stadiul material, va fi recurentă în teologia creştină şi va reprezenta una dintre punțile de legătură şi continuitate cu filosofia antică

"SFÂNTUL IOAN GURA DE AUR, „Al patrulea cuvânt despre bogat şi Lazăr; şi conştiința care obişnuieşte să ne amintească păcatele vechi; şi despre

Iosif" (2), în IDEM , Omilii la parabola despre săracul Lazăr şi boga tul nemilostiv, trad. A. Tănăsescu-Vlas, Sophia, Bucureşti, 2002, pp. 98-99.
28 AMBROSIUS, De officiis ministrorum cap. IX, XXV. O sinteză a gândirii sociale a episcopului milanez vezi în monografia lui ERNST DASSMANN, Ambrosius von Mailand. Leben und Werk, Kohlhammer, Stuttgart, 2004, pp. 224-238.

precreştină aflată deopotrivă în căutarea unei definiții practice a împliniriiînțelepciunii.29
Odată cu trecerea secolelor şi acumularea de către Biserică a nu puține bunuri pământeşti se va pune periodic problema raportului față de bogăție în chiar interiorul comunității de credință. Chestiunea abundenței şi a luxului în Biserică devine ca să spunem aşa o temă social-teologică. Nu este de aceea deloc surprinzător că diferitele reforme eclezial-spiri- tuale, de la cea inițiată de cistercieni (secolul XI) la nu mai puțin importanta mişcare franciscană (secolul XIII), precum şi mesajele unor grupări radicale precum Fraticelli (rupți din ordinul franciscan şi declarați eretici) sau a unor autori precum controversatul abate Ioachim de Fiore (autorul teoriei celor trei vârste ale umanității), receptat multă vreme şi luat ca reper de aşa-numiții taboriți din secolul XV, au avut în centrul lor dorința de a reaşeza raporturile dintre a fi şi a avea, de a recupera astfel modelul hristic devenit de nerecunoscut în ambianța unei Biserici prea puternice din punct de vedere politic şi material. Degradarea morală in rândurile aristocrației şi a clerului va duce şi la apariția tipologiei predicatorilor social-teologici de felul unui intelectual precum Savonarola (executat în 1498 în Florența) sau ceva mai devreme a unui simplu cioban precum Hans Bohm (executat în 1476 în Wiirz- burg). Drumul reformei lui Luther, precedată de cea eşuată a cehului Jan Hus (executat în 1415 în Konstanz), se pregătea de câteva secole astfel încât, odată izbucnind în secolul XVI, va avea o forță greu de explicat doar prin prisma mesajului
29 AuGUSTiNUS,Z)e beata vita 10-11,20-21,34. Vezi şi ediția românească a textelor lui Seneca şi Augustin pe tema fericirii: SENECA, AUGUSTIN, Despre fericire, trad. V. E. Dumitru, 1. Costa, Ilurrianitas, Bucureşti, 2004. Despre viziunea socială augustiniană vezi mai multe în teza semnată de MIIKKA RUOKANEN, Theology of Social Life in Augustines „De civitate Dei" (Forschungen zur Kirchen- und Dogmengeschichte 53), Vandenhoeck & Ruprecht, Gottingen, 1993.

m
teologic. Rolul factorilor non-teologici a fost decisiv nu doar în ceea ce priveşte aria largă de răspândire a ideilor reformatoare, ci şi pentru apariția unor noi confesiuni plasate sugestiv sub numele generic al Protestantismului. Un moment tipic pentru sinergia dintre principiile Reformei şi interesele politice îl reprezintă aşa-numitul război țărănesc (germ. Bauernkrieg) având o viguroasă componentă contestatară la adresa aristocrației şi a Catolicismului omologat unei structuri opulente şi represive. întreaga luptă ulterioară, devenită între timp dialog ecumenic, dintre Protestantism şi Catolicism va aveaare pe agenda sa teme sociale.30
Evident, propaganda comunistă va cita pe larg toate aceste momente de criză din istoria socială a Creştinismului, la care se adaugă şi altele precum cele legate de misiunea în noile teritorii descoperite, încercând să îşi construiască în acest mod o legitimitate acumulativă: cu cât nedreptatea se înmulțea, perpetuându-se de la un secol la altul, cu atât soluția comunismului politic apărea ca liind necesară şi unica posibilă. în plus, dată fiind simbioza medievală dintre sa- cerdolium şi regnum, dintre autoritatea spirituală şi puterea profană, emanciparea socială, aşa cum o vedeau comuniştii militanți din modernitate, era pusă pe acelaşi plan cu eliberarea de sub influența normativă a credinței religioase, acuzată de a fi fost instrument de supunere şi pacificare tem
30 Pentru detalii vezi una dintre cele mai complexe şi recente istorii ecleziale (în 14 volume) editată de J.-M. MAYEUR ET AL. (sous la di- rection de), Histoire du christianisme des origines ă nos jours, Desclee de Brouwer, Paris, 1993-2000. Cum istoriografia bisericească nu poate fi redusă la o succesiune de date, în mediile academice occidentale a devenit în ultimul secol usus completarea abordării clasice prin cea a ideilor (şi dogmelor) teologice. Vezi cu titlu exemplar CARL ANDRESEN, ADOLF MARTIN RITTER (Hg.), Handbuch der Dogmen- und Theologiegeschichte, 2. überarbeitete und ergänzte Auflage, Band I—III, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1998,1999.

porară a maselor, „opiu" sau drog. Această critică la adresa rolului social al Creştinismului, în Est şi în Vest în egală măsură, va rămâne până azi un element identilar al discursului modernității despre religie. Critica este, să recunoaştem, parțial întemeiată. Nici măcar istoricii ecleziali nu mai pot susține că Biserica (generic vorbind) nu a avut o anumită complicitate în ceea ce priveşte menținerea status quo-ului social din premodernitate.

Aceeaşi istorici însă atrag atenția asupra unor nuanțe hermeneutice dintre care amintim aici doar două. în primul rând, comuniştii de ieri sau de azi aplică, asemeni laiciştilor de orice speță, o grilă de lectură improprie, reclamând de pildă lipsa de angajament a Bisericii în favoarea drepturilor omului şi ignorând tacit că această conştiință s-a articulat doar treptat şi cu mari greutăți, ajungând cu adevărat la maturitate abia în secolul XX odată cu Declarația ONU din 1948. în al doilea rând, tot de dragul unui constrast etic cât mai vizibil între Evanghelie şi Biserica occidentală, sunt trecute cu vederea eforturile constante ale ordinelor călugăreşti care au făcut posibilă ameliorarea condițiilor de viață mai ales a celor din mediul rural, perfecționarea tehnicilor agricole, apariția unor noi meserii, creşterea culturală a Europei, îmbogățirea patrimoniului acesteia, închegarea unui sistem juridic din care se va inspira ulterior statul de drept etc. Altfel spus, în lipsa unei analize echilibrate, capabilă să identifice părțile pozitive şi să le distingă de cele negative nu mai puțin evidente, istoria socială anterioară comunismului politic pare cu adevărat întunecată, profund injustă, lipsită de orice formă de umanism, deficite acoperite abia odată cu victoria „dictaturii proletariatului".31

31 Vezi mai multş detalii în seria concepută în mai multe volume a istoriei sociale a Creştinismului, Sozialgeschichte des Christentums. Primul volum (în fapt, o traducere din engleză): RICHARD A. HORSLEY (Hg.), Die ersten Christen, Gütersloher Verlaghaus, Gütersloh, 2007.

Dorința de a rupe cercul vicios al luptei pentru a avea în vederea lui a fi se manifestă în cercurile ecleziale mai cu seamă la nivelul comunităților monahale sau a acelora similare. Fără să intrăm aici în detaliile istoriei monahismului, cert este că idealul vieții în comun cunoaşte în mănăstirile din Răsărit şi Apus cele mai consecvente căi de aplicare, ceea ce nu împiedică apariția acelor derapaje acuzate de diferitele mişcări de înnoire organizatorică şi spirituală. în contextul creat de acestea din urmă, începând cu secolul XV, înregistrăm noi tentative de aplicare a etosului biblic genuin. Exemplul „baptiştilor din Moravia" din jurul lui Jakob Huter este important pentru prezentarea noastră pentru că la adresa acestora este folosită, de către soțianişti (gruparea lui Fausto Soz- zini, un reformator care în jurul anului 1578 se alia şi prin Transilvania), pentru prima data denumirea propriu-zisă de „comunist". Unitarieni polonezi, aceştia din urmă respingeau din punct de vedere teologic modelul vieții comune al celor din Moravia care se pronunțau strict împotriva proprietății private. Aşadar, „comuniştii" îşi fac intrarea nominală în istorie într-un context exegetic

controversat, la rigoare peiorativ, a fi „comunist" reprezentând dovada faptului de a nu fi înțeles cuvintele Mântuitorului prin reducerea lui communio bonorum la o simplă formulă economică.32 Trăsătura comunitaristă (sau „comunistă"!), cu accente şi forme de manifestare diferite, mergând de la folosirea în comun a resurselor şi până la plata a 10% din câştigul lunar al fiecărui membru (traducerea modernă a zeciuielii biblice, cf. Levitic 27, 30; Numeri 18, 26; Deuteronom 14, 24; 2 Cronici 31, 5), o regăsim la mai toate mişcările de înnoire religioasă apărute imediat înainte şi după Reformă (sau mai târziu) şi ca

32 Despre aceste încercări de viață comunitară din Moravia (şi nu numai) secolului XVI şi după aceea vezi monografia lui JOHN A. HOSTETLER, Hulterite Society, John Hopkins University Press, Baltimore, 1997.

re au supraviețuit până astăzi: de la mormoni la quakeri, de la anabaptiştii clasici (cu diferitele lor dezvoltări ulterioare) la martorii lui Iehova.

După cum vedem, departe de a reprezenta monopolul comuniştilor politici, precedați oricum de cei religioşi (în sensul precizat), căutarea unor soluții teoretice şi mai ales practice la inegalitatea socială este o constantă în istoria Creştinismului. Nu este vorba aici doar de dorința de a onora mandatul evanghelic al iubirii, ci şi de discrepanța prea mare dintre bogați şi săraci într-o societate considerată a fi pe drumul către perfecțiune, adică atât cât se poate de mult de apropiată de comuniunea şi frumusețea împărăției lui Dumnezeu. So- cieLasperfecta a rămas până spre mijlocul modernității, mai precis: până în preziua conciliului Vatican II din anii '60 ai secolului trecut, idealul expres al Bisericii latine occidentale, în funcție de acesta fiind evaluată implicarea ei practică. Chiar dacă această implicare a avut un caracter preponderent politic, epuizându-se în lupta dintre papalitate şi regalitate, iubirea aproapelui s-a tradus instituțional inclusiv într-un angajament susținut, diversificat şi, pentru secole, unic, aşezămintele bisericeşti fiind singurele oaze de umanitate într-o societate profund ierarhizată în care demnitatea omului era dată de poziția persoanei, iar nu de simplul fapt al existenței sale. Din acest punct de vedere, istoria socială a Europei apusene, asemeni celei a Europei răsăritene, unde idealul bizantin de societate a jucat un rol formator hotărâtor, este imposibil de înțeles fără luarea în serios a contribuției ecleziale la depăşirea diferențelor de clasă prin educația oferită şi celor provenind din familii sărace sau prin asigurarea unui minim de existență datorat manufacturilor proprii. Ca de atâtea ori, istoria nu poate scrisă exclusiv în alb sau negru.

în plan politico-filosoiic, chestiunea injustiției sociale va preocupa spiritele premodernității cu aproape egală pasiune precum pe cele ale modernității. în fapt, chestiunea modelului unei societăți cât mai apropiate de idealul comunitarist şi egalitarist - prezentă în scrierile moraliştilor, noii laboranți ai umanității după pierderea de către teologie a monopolului interpretativ al victoriei politice a Iluminismului33 - este una dintre temele care face tranziția de la premodernita- te la modernitate. Diversitatea deja amintită a curentelor de gândire în domeniul normativității sociale este prin ea însăşi un argument pentru actualitatea şi gravitatea temei. Sugestiv este aici faptul că, în comparație cu marile construcții utopice din premodernitate sau modernitatea timpurie, precum cele clasice ale lui Morus sau Campanella34, asistăm acum la tentative concrete, traduse în modele de conviețuire, de a traduce teoria în practică. Viziunilor teoretice şi tentativelor practice le erau comune cel puțin două principii, prezente deja în Republica lui Platon: caracterul autarhic, izolat, al comunității şi interzicerea proprietății private. Dincolo de faptul de a nu fi supraviețuit prea mult timp, experimentele comuniste avant la lettre nu au reuşit să rezolve chestiunea complexă a resurselor din afara propriului sistem, modul de

33 Vezi aici cu titul introductiv analiza, realizată cu precădere din perspectiva genului literar, de LOUIS VAN DELFT, I.es moralistes. Une apologie, Gallimard, Paris, 2008. în iapt, prin moraliştii premoderni şi cu atât mai mult prin cei din modernitate, specializați ulteriori şi luând numele noilor ştiințe sociale care îşi fac apariția pe rând, de la sociologie la psihologie, se produce transferul competenței de a observa şi evalua societatea şi omul dinspre teologia morală şi dreptul canonic către domeniile pozitiviste ale secularității.

TOMMASO CAMPANELLA,!« cittă delsole, 1602; THOMAS MORUS, De Optimo Respublicae Stătu deque Nova Insula Utopia, 1516. Vezi ultima ediție în româneşte a celor două texte: Utopia - Cetatea soarelui, trad. E. & St. Bezdechi, C. Vilt, Antet, Bucureşti, 2007.

interacțiune cu serviciile sociale, şcoala privată sau îngrijirea medicală nefiind soluții viabile pe termen lung, nici nu au dat un răspuns convingător la întrebarea despre originea inegalității, faptul de a avea acces egal la bunuri comune ne- instituind de la sine egalitatea dintre membrii comunității, în plus, constatarea cea mai evidentă a fost că, oricâte astfel de

insule, de utopii la propriu, ar exista, ele nu pot substitui regândirea ansamblului legăturilor sociale din care, în ciuda izolării, continuau să facă parte direct sau indirect. Excepția trebuia cumva să devină regulă.

Spre sfârşitul secolului XVIII se înmulțesc conceptele şi modelele de societate afişând ambiția de a deveni politici de stat, chiar dacă multe dintre ele nu depăşesc limitele genului utopist, ba chiar îşi însuşesc datele acestuia (abundă „călătoriile imaginare"). O astfel de stare de spirit la limita dintre program de guvernare şi reverie utopică era încurajată tocmai de peisajul dinamic al schimbărilor masive antrenate de modernitatea politică inaugurată de revoluția franceză din 1789. Totul părea acum posibil, noutatea izgonind vechiul, dreptatea - injustiția, bunăstarea - sărăcia, binele comun - egoismul.35 în timp ce un precursor al Iluminismului precum Abatele de Saint-Pierre încerca să fixeze sub forma unui tratat internațional datele menite să asigure pacea universală şi livra astfel primul concept de securitate colectivă a națiunilor36, idee care se va dovedi benefică nu în ultimul rând dato

35 Vezi aici istoria de dată mai veche, dar cu atât mai apropiată de temperatura evenimentelor, a lui EUGENE FouRNiÈRE, .es théories socialistes au XIXe siècle, de Babeuf à Proudhon, Félix Alcan, Paris, 1904. Cartea poate fi consultată în format electronic pe pagina oficială a Bibliotecii Naționale a Franței la adresa: http:gallica.bnf.fr, accesată la 23 octombrie 2009.

36 ABBE DE SAINT-PIERRE, Projet de paix universelle entre les nations, Utrecht, 1713. Despre valorificarea ideilor iezuitului francez vezi analiza tradusă în româneşte a lui CHARLES ZORGBIBE, Construcția europeană. Trecut, prezent, viitor, TREI, Bucureşti, 1998.

6i

rită preluării şi dezvoltării ei de către alți gânditori precum Kant, un fin observator social al perioadei dinainte şi după revoluția franceză precum Restifde la Bretonne (1734-1806) propunea modelul unei societăți organizate în spiritul colectivismului, probând imaginar comunități rurale, dar şi urbane, în chiar mijlocul Parisului. La rândul lor, d'Hupay-de-Fuvéa, care într-o scrisoare către Restif se prezintă drept „autor comunist" sau austriacul Andreas Riedel îşi puneau, tot la finele secolului XVIII, problema necesității educării în consecință a cetățenilor astfel încât aceştia să fiesă devină compatibili cu o astfel de societate a viitorului. Citim în acest demers faptul că autorii lui erau conştienți, precum comuniştii politici de mai târziu, că trecerea de la o societate bazată pe inegalitate, oricât de detestată de cei mai mulți, la una a egalității, presupune o amplă muncă de re-

cducare, chiar şi cu forța, că binele trebuie impus celor care au uitat că mai este posibil.

Topograf, fost ucenic al unui notar specializat în tranzacții de terenuri şi receptat drept un precursor direct al comunismului politic, tributar ideatic unor Morelly şi Rousseau, Babeuf (1760-1797)37 merge un pas mai departe şi radicalizează viziunea, numită consecvent babouvism, asupra organizării sociale având în centrul ei colectivizarea agricolă şi naționalizarea tuturor mijloacelor de producție. Mai revoluționar decât mulți contemporani revoluționari şi pledând pentru continuarea revoluției de la 1789 până când idealurile acesteia de egalitate şi fericire să devină realitate, fapt care va duce la execuția lui în urma eşecului „conjurației egalilor"

37 Vezi aici monografia lui PHILIPPE RIVIAI.E, l.'impatience du bon- heur. Apologie de Gracchus Babeuf, Payot et Rivages, Paris, 2001. Pentru încadrarea mai largă a lui Babeuf în istoria gândirii politice şi economice vezi şi HANS-WERNER HOLUB, Eine Einführung in die Geschichte des ökonomischen Denkens, Band 4: Der Sozialismus von Babeuf bis Marx (Einführungen. Wirtschaft 9), LIT, Wien etc, 2007.

ID HE A

organizație considerată de Marx şi Engels drept „primul partid comunist", Babeuf şi aliații săi elaborează proiectul unui Decret economic menit să concretizeze neîntârziat idealul modernității. Documentul este deosebit de sugestiv şi la lectura lui înțelegem de ce Marx şi Engels se vedeau confirmați în avans de Babeuf. în primele articole referitoare la organizarea generală se precizează:

Primul articol: Se va stabili în republică o mare comunitate națională.

Art. 2: Comunitatea națională are în proprietate bunurile menționate mai jos:

- Bunurile care fiind declarate naționale, nu au fost vândute la 9 thermidor a anului II [este indicată dată după calendarul revoluționar, n.n.];
- Bunurile duşmanilor revoluției; (...)
- Bunurile celor care au abandonatpărăsit republica;
- Bunurile uzurpate de către cei care s-au îmbogățit în exercițiul funcțiilor publice;
- Bunurile a căror proprietari neglijează cultura.

Art. 3: Dreptul de succesiune ab intestat sau prin testament este abolit: toate bunurile posedate acum de către persoanele particulare vor reveni la decesul acestora comunității naționale. (...)

Art. 5: Este membru al marii comunități naționale oricare francez indiferent de sex care donează patriei toate bunurile sale şi consacră acesteia persoana sa şi munca de care este capabil.
Art. 6: Bătrânii care au atins vârsta de şaizeci de ani şi infirmii, dacă sunt săraci, sunt membri de drept ai comunității naționale.
Art. 7: Sunt de asemeni membri ai comunității naționale tinerii elevi din şcolile naționale de educație.
Art. 8: Bunurile comunității naționale sunt exploatate în comun de către toți membrii săi valizi.
Art. 9: Marea comunitate națională întreține pe toți membrii săi într-o egală şi onestă mediocritate [orig.: dans une égale et honnête médiocrité]: ea le furnizează totul de care au aceştia nevoie.38
isApud PAUI. ROBIQUET, Buonarroti et la secte des Égaux : d'après des documents inédits, Hachette, Paris, 1910, pp. 263 ç.u. Cartea poate fi con-
63
Potrivit art. 11, nu pot fi funcționari ai statului decât membrii „marii comunități naționale" Legat de această expresie, ea concretizează şi radicalizează în acelaşi timp afirmațiile din Declarația drepturilor omului şi ale cetățeanului, proclamată la 26 august 1789. Filosofia acesteia de bază era, în comparație cu viziunea americană a drepturilor omului centrate pe cele strict individuale, conceptul de drept colectiv al națiunii. Individul se defineşte exclusiv prin apartenența la națiune. Astfel, primul articol al Declarației din 1789 prevede:
Oamenii se nasc şi rămân liberi şi egali în drepturi. Diferențele sociale nu pot fi bazate decât pe utilitatea comună.
Trecând la de la persoană la colectiv, în ciuda faptului că este prezentată drept victoria dreptului natural individual39, Declarația introduce la art. 3 termenul de „națiune" fără însă a defini ceea ce se înțelege prin acesta:
Principiul întregii suveranități rezidă în mod esențial în națiune. Niciun corp [social], niciun individ nu poate exersa decât autoritatea care emană în mod expres de la aceasta.
Or, revenind la Decretul economic, „marea comunitate națională" a lui Babeuf şi a „egalilor" săi nu este altceva decât suma tuturor celor care formează națiunea şi aparțin astfel acesteia. Negând orice formă de proprietate privată, asociată instinctiv cu o posibilă emancipare de sub autoritatea unică a corpului de anonimi, națiunea ajunge să fie proprietara propriilor cetățeni de care are grijă „de o manieră egală, onestă şi mediocră". Lipsiți de orice alte resurse suplimenta

sultată în format electronic tot pe pagina oficială a Bibliotecii Naționale a Franței la adresa: http:gallica.bnf.fr, accesată la 23 octombrie 2009.
39 Vezi ROGER BARNY, Le triomphe du droit naturel: la constitution de la doctrine révolutionnaire des droits de l'homme (1787 - 1789). Des théories parlementaires au rousseauisme Annales littéraires de l'Université de Franche-Comté 622), Les Belles Lettres, Paris, 1997.

re, depinzând în totalitate de ceea ce le oferă statul, cetățenii ajung, pentru a cita expresia lui Sloterdijk, să populeze un imens Menschenpark (parc uman). Ei doar aparțin, nu îşi mai aparțin. Altfel spus, Babeuf duce la ultimele consecințe formula statului-providență şi caricaturizează la maxim trăsăturile statului social bazat, aşa cum se ştie, pe subsidiari- tate, iar în niciun caz pe substituție. în modelul de societate babouvist citim practic mai toate semnalmentele statului comunist de mai târziu. Impresia este întărită de prevederile economice ale Decretului. Fiecare membru al „marii comunități naționale" este obligat să lucreze în domeniul în care se pricepe, exceptați fiind doar cei peste şaizeci de ani şi infirmii, adică „pensionarii" în ceea ce priveşte distribuția şi uzul bunurilor comunității, documentul indică faptul că fiecare dintre membrii „comunității naționale" are asigurat din partea acesteia:

- O locuință salubră, mobilată comod şi curată;
- Haine de lucru şi de odihnă, din fir sau lână, conforme costumului național;
- Lenjeria, iluminatul şi căldura;
- O cantitate suficientă de alimente (...);
- Asistență în arta vindecării [scil. Asigurări medicale, n.n.].40

Iarăşi, este imposibil să nu asociem aici imaginea statului comunist instaurat la aproximativ un secol distanță şi caracterizat înainte de toate prin uniformizare destinală. fără să anticipăm prea mult din ceea ce am avea de spus în legătură cu modelul societății comuniste de mai târziu, este deja clar că nici Babeuf, nici Marx şi cu atât mai puțin liderii propriu-zişi ai comunismului politic, de la benin la Ceauşes- cu, nu au reuşit să rezolve problema armonizării fără rest a mai multor principii: dreptul la fericire cu fericirea ca ata
40 Op. cit., ibidem.

re, statutul de om liber cu cel de subiect exclusiv al statului, consumul cu producția, progresul tehnic cu inventivitatea, creativitatea cu loialitatea,

propaganda cu realitatea. în ciuda faptului că dorința de a crea fundamentele unei egalități nemijlocite este în continuare legitimă, ea nu poate genera automat bunăstare egală. Nu este locul aici să intrăm în detaliile acestei dispute, magistral ilustrată de Smith şi de toți marii economişti de după el, chestiunea acumulării de capital, a accesului la resurse, a şanselor egale şi a unui standard de viață minim fiind în continuare în miezul oricărei politici responsabile, de stânga sau de dreapta. Chiar dacă Proud- hon declară proprietatea „furt" problema raportului dintre a fi şi a avea, nerezolvată cu adevărat, va săpa la temelia fiecărei încercări de a face din comunism mai mult decât o simplă ideologie. Ironie a istoriei, ceea ce era anarhismul combativ al comuniştilor în raport cu statul burghez se va regăsi în raporturile tacite, la nivel de mentalitate mai ales, ale proletariatului cu structurile statului comunist, al tuturor şi al nimănui în acelaşi timp.

în fine, Decretul „egalilor" mai anunță că republica nu va mai imprima deloc monede, adică nu va mai emite bani. Aceştia vor fi folosiți exclusiv în raporturile economice cu popoarele străine. Membrii „comunității naționale" nu au voie să primească bani de la străini, în republică fiind interzisă introducerea de aur sau argint. Izolarea culturală pe care o găsim în Republica lui Platon ia aici forme concrete, schimbul comercial internațional fiind limitat la strictul necesar. Evident, ideea unei societăți non-monetare nu este nouă şi nici imposibilă (într-un fel, comerțul via internet este aparent non-monetar, dar pentru simplu fapt că banii nu se „văd", iar nu pentru că valoarea lor nu există!), ea revenind periodic în analizele prospective ale economiştilor preocupați de pildă de fenomenele para-monetare din țări

fie cu inflație enormă, unde acoperirea în valoare a banilor este nulă, fie unde se află în circulație paralelă mai multe devize, cea locală fiind practic „evaluată" în funcție de cea străină.41 Un alt aspect practic al economiei non-moneta- re, de care fac uz ideile comuniste, este munca neremunerată ca atare adică atât de cunoscuta „muncă patriotică" în lectura lui Babeuf, şansele de a pune însă în practică relații economice non-monetare, care să nu însemne revenirea pur şi simplu la troc, ar exista, cu limitele de rigoare, doar în societăți închise, dar şi acolo mai curând prin constrângere. Adică statul acumulează prin exploatarea timpului cetățenilor săi un câştig pe care nu îl plăteşte ca atare sau care intră în pachetul asistențial de bază (lenjerie, iluminat etc). între a munci mult şi a fi plătit prost nu există

alternative, gluma că „noi ne facem că muncim, statul că ne plăteşte" fiind foarte bine ilustrată şi explicabilă, aşa cum am văzut, prin subordonarea actului economic unei ideologii a anonimatului şi terorii. La urma urmelor, astfel de proiecte de societate, precum cel descris pe scurt mai sus, ajung inevitabil să creeze o realitate care începe să se definească, nu doar economic, în totală opoziție cu restul lumii şi în cele din urmă cu populația „nerecunoscătoare". Atât paradigma războiului rece cât şi cea a imploziei, care intervine imediat ce dispar motivațiile de bază şi slăbeşte aparatul represiv, par să fie înscrise în codul genetic al acestui model politic.

Dacă babouvismul era declarat ateu, apar în compensație, în aceeaşi perioadă a trecerii de la secolul XVIII spre

41 In contextul crizei actuale financiare, caracterizată tocmai de lipsa lichidităților, banii virtuali fiind blocați în afaceri care au căzut, terna economiei post-monetare este cât se poate de provocatoare. Vezi în acest sens, cu titlu de introducere şi de dovadă a actualității perene a chestiunii, analiza de acum un deceniu a lui STEPHEN ROUSSLAS, Post Keynesian Monetary F.conomics, 3rd Revised edition, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 1998.

cel următor, o serie de proiecte de societate pronunțat ancorate în etica iubirii creştine precum cele reprezentate de un Jacques Roux sau François-Joseph I.'Ange. Influența lor este redusă nu în ultimul rând datorită lipsei de ecou la nivelul ierarhiei ecleziale. Va mai trece aproape un secol până când va lua naştere ceea ce numim azi doctrina socială a Bisericii (aici: catolică). Nu este mai puțin adevărat că tot acum se face auzită vocea plină de optimism a celor care vedeau în comunism „religia viitorului", fără ca prin aceasta să aibă în vedere fundamentarea societății comuniste pe valorile evanghelice. în acest stil pseudo-religios, anunțând „religia politică" analizată de Voegelin şi de ceilalți după el, vorbeşte de pildă Saint-Simon. Adept necondiționat al progresului tehnico-ştiințific şi exercitând o remarcabilă influență asupra mediilor intelectuale din noua industrie (înțeleasă ca sumă a tuturor raporturilor asociative în vederea producerii de bunuri), fundamentează un tip de religiozitate materialistă care va deveni curând comună curentelor socialiste şi comuniste, realizarea umanității prin şi doar prin ştiință înlocuind radical orice deschidere de natură transcendentă.42 Proiectele de societate încep să se confrunte unele cu altele şi în funcție de modul de raportare la religie, la rolul posibil al acesteia în chimia noii realități sociale. Astfel, în timp ce socialismul utopic al unui

Fourier se plasează cumva la mijlocul drumului dintre religios şi antieclezial, Blanqui şi adepții săi se exprimă

42 Vezi aici una dintre ultimele monografii dedicate aristocratului utopist de către PIERRE Musso, La religion du monde industriel. Analyse de la pensée de Saint-Simon, l'Aube, La Tour d'Aiguës, 2006. Mai vezi şi OLIVIER PETRE-GRENOUILLEAU, Saint-Simon, l'utopie ou la raison en actes, Payot, Paris, 2001. Pentru o încadrare mai largă a sainsimonismului în istoria ideilor din Franța modernizării ideologice vezi ca reper HENRI GOUHIER, Études sur l'histoire des idées en France depuis le XVIIe siècle (Bibliothèque d'Histoire de la Philosophie), Vrin, Paris, 1980.

radical pentru un comunism fără religie. De cealaltă parte, Cabel, Blanc sau Lamennais nu văd şansele unei înnoiri sociale Iară pacifismul motivat de iubirea creştină de aproapele. Acest socialism religios se va profila din ce în ce mai mult, inclusiv pe scena politică, drept o provocare la adresa ateismului comunist ajuns între timp marca recognos- cibilă a modernității sociale.43 între cele două fronturi se profilează, alături de formula religios-antiinstituțională a lui Fourier, şi cea exclusiv eticistă a lui Owen, surprinzător de bine înrudită cu Creştinismul „areligios" al discursului postmodern, la Vattimo de pildă.44 în esență, socialistul britanic, considerat întemeietorul cooperativelor de producție, propune integrarea potențialului etic al Creştinismului, însă fără dimensiunea ecleziologică, adică în afara Bisericii (oricare confesiune ar fi). în comparație cu viziunea sa despre raportul dintre etică şi religie, ideile lui Owen legate de condițiile de muncă, măsurile de protecție sau interzicerea muncii copiilor au intrat în substanța

"Despre socialismul religios vezi de pildă ANTON RAUSCHER, „Begriff, Selbstverständnis und Krise des 'religiösen Sozialismus'", in IDEM, Kirche in der Welt. Beiträge zur christlichen Gesellschaftsverantwortung, Echter, Würzburg, 1988, Erster Band, pp. 557-574.

44 JOHN D. CAPUTO, GIANNI VATTIMO, After the Death of God, Columbia University Press, New York, 2007; în româneşte: După moartea lui Dumnezeu, trad. G. Cercel, Curtea Veche, Bucureşti, 2008. în capitolul intitulat sugestiv „Spre un creştinism nonreligios" (pp. 43-67) Vattimo anunță că „acum e timpul pentru creştinism să-şi realizeze propriul destin, destinul non-religios. [...] Aşa cum văd eu lucrurile, creştinismul se deplasează într-o direcție ce nu poate decât să-şi uşureze ori să-şi slăbească încărcătura morală în favoarea caritării moral-practice. Şi nu e vorba doar de slăbirea presupozițiilor moral-metafizice. Prin această transformare, în

cele din urmă iubirea va înlocui adevărul." (pp. 66-67) Acestei false rivalități dintre adevăr şi iubire îi răspund indirect cele două enciclice sociale ale lui BENEDICT XVI, Deus Caritas est (2005) şi Caritas in veritate (2009).

profundă a discursului sindicalist şi în politicile sociale ale celor mai avansate țări industriale.45

încercările de a realia o sinteză funcțională între idea comunistă şi valorile creştine nu vor fi abandonate pe de o parte măcar şi datorită stadiului încă nedogmatizat al socialismului de la mijlocul secolului XIX. Pe de altă parte, situația politică era de natură să determine teologia să iasă din izolarea impusă de modernitatea liberală. în ciuda diferenței de context de pildă între Franța marcată de politica lai- cistă şi Germania traversând un Kulturkampfbagat în consecințe pe termen mediu şi lung, oamenii Bisericii (generic vorbind) se simțeau de aceeaşi parte a baricadei cu cei care militau pentru o societate mai dreaptă, pentru o industrializare care să țină mai mult cont de capitalul uman şi pentru un stat mai puțin represiv. Scoaterea în evidență a acestui parcurs teologic este deosebit de importantă. Astfel, articularea treptată în interiorul teologiei catolice a unei doctrine sociale, cu toate rezistențele antimodernismului, iar în teologia protestantă a unei etici creştine contrazice masiv mitul monopolului socialisto-comunist asupra chestiunii sociale. Un exemplu de tentativă de sinteză, anunțând cumva ceea ce va ii în secolul XX teologia eliberării din America Latină, îl oferă însuşi unul dintre fondatorii comunismului german şi precursor instituțional al viitorului partid comunist, Wilhelm Weitling.46 Acesta era convins de origi- narea comunismului în etosul creştin şi va oferi prin exege

45 Operele lui Owen şi ale fiilor săi, în edițiile originale, pot ii găsite în format digital la adresa de internet: http:www.archive.orgsearch. php?queryRobert%200wen%2C, accesată la 23 octombrie 2009.

46 Vezi aici teza monografică de dată mai veche a lui CARL FREDERICK WITTKE, The Utopian communist. A biography of Wilhelm Weitling, nineteenth-century reformer, Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1950. Vezi şi o altă teză, de dată recentă: JURG HAEFELIN, Wilhelm Weitling. Biographie und Iheorie, Lang, Bern etc, 1986.

za lui biblică pentru mulți o cale de apropiere de mişcarea comunistă la final de secol XIX şi după aceea. Un cu lotul alt exemplu de angajament social pe fundamente creştine, în concordanță cu datele esențiale ale credinței (aici: catolice), întâlnim în persoana episcopului de Mainz Wilhelm Emmanuel

Freiherr von Ketteler. Interesul acestuia pentru chestiunea socială, tradus printre altele în angajamentul său politic, va contribui decisiv la apropierea teologiei de etica aplicată, von Ketteler fiind unul dintre cofondatorii doctrinei sociale catolice.47

Din raţiuni de spaţiu, nu putem aici trece în revistă toate direcţiile şi tendinţele legate de problematica socială, de o parte sau alta a baricadei, adică în sens nereligios sau în cel creştin. Reţinem drept concluzii de etapă doar două constatări. în primul rând, secolul XIX se dovedeşte a Ii fost la nivel teoretic una dintre cele mai sociale perioade cu putinţă, condiţiile economice şi politice sugerate mai sus favorizând şi provocând dezbaterea pe marginea realităţii moderne în faţa contrastelor căreia nici statul liberal, nici noua burghezie industrială şi până la un punct nici Biserica (generic) nu aveau un răspuns sau o soluţie.48 Dezbaterea chestiunii sociale traduce aşadar pe de o parte injustiţia din ce în ce mai evidentă, iar pe de altă parte exprimă căutarea remediilor.

17 Opera sa programatică, Die Arbeiterfrage und das Christentum, apărută la Mainz în 1864, poate ii citită în format electronic la adresa http: www.digitalis.uni-koeln.deKettelerketteler index.html, accesată în 23 octombrie 2009.

48 Pentru punerea în pagină a perioadei din punctul de vedere al istoriei sociale vezi de exemplu o magistrală sinteză referitoare, e drept, la Germania, dar paradigmatică pentru întreaga societate europeană occidentală a secolului XIX şi până la primul război mondial: THOMAS NIPPERDEY, Deutsche Geschichte. 1800-1866. Burgerwelt und starker Staat; 1866-1918. Band I - Arbeitswelt und Biirgergeist; 1866-1918. Band ¡1 - Machtstaat vor der Demokratie, C. H. Beck, Mtinchen, 1998.

Cum am văzut, proiectele de societate nu prea aduc ceva concret, propunerile lor fiind fie inaplicabile din punct de vedere juridic, fie din punctul de vedere al interesului politico-economic. în cazul unora dintre aceste propuneri, se poate chiar spune că a fost mai bine că nu le-a fost dat curs. Cu toate acestea, problema continua să existe. Acest fapt explică mai departe cum în ciuda intensităţii cu care este formulată, chestiunea socială rămâne nerezolvată, cum reformele în domeniu întârzie şi cum prea puţinele progrese nu sunt menite să schimbe situaţia în ansamblu. Altfel spus, începutul de secol XX vine cu o sută de ani de aşteptări sau tot atâtea restanţe, ceea ce încurajează inevitabil radicalizarea poziţiilor, anarhismul social şi 'cel naţionalist fiind ingredientele de bază ale primului război mondial. în al doilea rând, tot de domeniul evidenţei este faptul că

dezbaterea socială are loc exclusiv în partea occidentală a Europei. Spațiul estic, predominant agrar, este absent, iar aceasta în ciuda paradoxului de a fi zona în care va fi probată în curând „revoluția proletariatului".49 Asupra acestei inconsecvențe fondatoare a comunismului politic revenim însă în capitolul următor.

MARX

Descendentul unei familii de rabini din Trier, convertită ulterior la protestantism, este fără îndoială cel care a marcat decisiv dezvoltarea ulterioară a ideii comuniste prin transformarea acesteia din ideologie difuză, la limita utopiei, într-o ştiință cu legități şi determinări proprii. Altfel spus, oda

49O succinlă panoramă istorică a Europei de Est vezi la EKATERINA EMELIANTSEVA, ARIE MALZ, DANIEL URSPRUNG, Einführung in die Osteuropäische Geschichte, Orell Füssli, ZürichStuttgart, 2008.

tă cu Marx, chestiunea socială încetează să mai fie o simplă preocupare filantropică, o dovadă a compasiunii sau expresia unei inimi largi, ci se transformă în eşafodaj ideatic al puterii. Chestiunea socială devine cu alte cuvinte una eminamente politică. în numele acesteia se pot guverna țări şi continente. Din acest punct de vedere, Marx este părintele alibiului celui mai popular de a lua conducerea.50 Viziunea sa, devenită la rândul ei un curent în sine: marxismul,

"Cum se poate uşor bănui, bibliografia despre Marx şi marxism este enormă. Pe lângă operele propriu-zise ale teoreticianului comunismului, alături de cele ale prietenului şi colaboratorului său Engels, bibliografia secundară cuprinde analize partizane şi critice deopotrivă, Vezi aici introducerea sumară făcută de un teolog catolic, profesor de etică, JEAN-YVES CAI.VEZ, Marx et le marxisme. Une pensée, une histoire, Eyrolles, Paris, 2007. Tot din perspectivă teologică este şi articolul semnat de HELMUT FLEISCHER, HELMUTH ROLFES, „MarxMarxismus", în GERHARD MÜLLER ET AL. (Hg.), Uieologische Realenzyklopädie, Walter de Gruyter, Berlin New York, 1992, Band XXII, pp. 220-258.0 prezen tare aprofundată a gândirii filosofice a lui Marx şi Engels vezi la acelaşi HELMUT FLEISCHER,Marx und Engels. Die philosophischen Grundlinien ihres Denkens. 2. Auflage, Karl Alber, FreiburgMünchen, 1974. Tot pentru o încadrare filosofică mai largă a gândirii lui Marx în contextul epocii sale, marcată oricum de o transformare profundă, vezi clasicul în materie, KARL LÖWITH, Von Hegel zu Nietzsche. Der revolutionäre Bruch im Denken des neunzehnten Jahrhunderts, Felix

Meiner, Hamburg, 19951941. Un util intrument de lucru este dicționarul proiectat în 15 volume, dintre care au apărut primele nouă, editat de WOLFGANG F. HAUG ET AL. (Hg), Historisch-Kritisches Wörterbuch des Marxismus, Argument, Hamburg, 1994 ş.u. O selecție în română din operele lui Marx şi Engels, din păcate nu integral şi Capitalul, poate fi citită în format electronic la adresa http:www.marxists.org romanam-eindex.htm, accesată la 23 octombrie 2009. In ceea ce priveşte istoria marxismului ca fenomen intelectual-politîc deosebit de ramificat vezi sinteza de referință a lui LESZEK KOLAKOWSKI, Glôwne nurty mark- sizmu, 1976 Main Currents of Marxism, Clarendon Press, Oxford, 1978; în româneşte a apărut până acum primul din cele trei volume: Principalele curente ale marxismului, Vol. I: Fondatorii, trad. S. G. Drăgan, Curtea Veche, Bucureşti, 2007.

73

se bazează pe sinteza mai multor criterii de lectură a realității sociale. Adept deja din anii studenției, începuți la clrepl şi continuați apoi la filosofie şi istorie, al hegelianismului de stânga, adică atras de tot ceea ce însemna punere sub semnul întrebării a autorității întemeiate religios sau metafizic, dar şi a statului modern, Marx reuşeşte să facă un pas metodologic remarcabil studiind economia ca autodidact, dar devenind unul dintre reprezentanții de seamă ai acesteia.51 Acumulând diverse surse de inspirație, de la viziunea economiei politice britanice la socialismul francez şi idealismul german, Marx dezvoltă teoria materialismului istoric pe care o fundamentează inclusiv din punct de vedere economic, adică îi induce o serie de determinări inconturnabile. Or, privirea economică asupra evoluției istorice, de gândire şi organizare politică, a societății moderne îl determină pe cel care şi-a petrecut mai mult din jumătate de viață în exil să articuleze, în urma unei munci uriaşe, un vast proiect social investit cu un automatism evolutiv care va şi motiva „credința revoluționară" a multora începând din mijlocul secolului XIX şi până azi. Cu ocazia înmormântării lui Marx, la 17 martie 1883, Engels formulează sintetic „legea" descoperită de prietenul său şi în virtutea căreia comunismul pretinde un statut ştiințific:

Aşa cum Darwin a descoperit legea dezvoltării naturii organice, Marx a descoperit legea dezvoltării istoriei omenirii: faptul simplu, ascuns pînă acum de stufărişul ideologic, că, înainte de a se putea ocupa de politică, ştiință, artă, religie etc., oamenii trebuie în primul rînd să rnănînce, să bea, să aibă locuință şi să se îmbrace; că,

Despre critica economică a lui Marx făcută capitalismului şi societății liberale tratează trei dintre captivantele lecții ale cursului de istorie a fi-

losofiei politice ținut de JOHN RAWLS, I.ectures ori the History of Political Philosophy, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (Mass.) etc, 2007 (aici: pp. 319 ş.u.).
74
IDEEA
prin urinare, producția mijloacelor materiale de subzistență nemijlocite şi, o dată cu ea, fiecare treaptă de dezvoltare economică a unui popor sau a unei epoci constituie baza, din care se dezvoltă instituțiile de stat, concepțiile juridice, arta şi chiar şi ideile religioase ale oamenilor respectivi, şi prin care trebuie deci explicate toate acestea, iar nu invers, cum s-a făcut pînă acum.
Dar aceasta nu e totul. Marx a descoperit şi legea specială a mişcării modului de producție capitalist contemporan şi a societății burgheze, generate de acesta. O dată cu descoperirea plusvalorii s-a făcut dintr-o dată lumină în acest domeniu, în timp ce toate cercetările anterioare, atît cele ale economiştilor burghezi, cît şi cele ale criticilor socialişti, nu au fost decît o bîjbîire prin întuneric.52
în alte cuvinte, „legea" descoperită de Marx este supremația economicului asupra vieții umane, de unde explicația eminamente economică dată tuturor inegalităților sau contrastelor sociale. Monocauzală, această explicație va oferi soluții pe măsură. Astfel, critica la adresa societății liberale şi a capitalismului ajunge la Marx să întemeieze, drept răspuns la contradicțiile sistemului studiat, un model la rândul său contradictoriu. Contradicțiile marxiste pot fi văzute mai ales în procesul aplicării reducționiste de care a avut parte. Pentru a da doar un exemplu, trecerea de la capitalism la comunism, prevăzută de Marx ca fiind pe etape, prevedea naționalizarea bunurilor urmată însă de darea în posesie a mijloacelor de producție în mâinile proletariatului. Adică, în opoziție cu practica regimurilor comuniste, resursele comune nu ar fi trebuit să rămână la stat, acesta nefiind proprietarul lor, ci doar intermediarul prin care se face trecerea de la inegalitate la dreptate. Faptul că marxismul a putut justifica atitudini dintre cele mai diverse şi la limită opuse, este iarăşi o caracteristică a marilor idei care, odată intrate în atmosfera istoriei, se sparg în mii de bucăți. în fapt, discuția de ieri şi
S2 Apuci sursa electronică citată mai sus.
75
de azi în jurul lui Marx şi a marxismului este dacă viziunea ideologică poate ii făcută responsabilă în mod direct pentru deficitul practicii, dacă planul a fost greşit sau doar cei care au încercat să îl concretizeze. Actuala criză financiar-econo- mică, având originea în excesele sistemice şi în lipsa de

moralitate a mânuitorilor de capital, readuce în actualitate critica lui Marx la adresa capitalismului. Această critică însă nu poate oferi răspunsuri reale în contextul actual, ci scoate şi mai pregnant în evidență carențele unei gândiri care a tutelat nemijlocit catastrofa totalitarismului comunist.53
în linii mari şi cât mai sumar formulat, proiectul de societate marxist pleacă de la premisa fundamentală că, dată fiind menirea omului de a se emancipa de condițiile sale naturale de subordonare, doctrina comunismului este unicul instrument prin care poate fi realizat acest ideal. Aşadar, deja de la început, comunismul apare nu ca scop în sine, ci drept interval, stadiu intermediar, de pasaj. Comunismul face posibilă inițierea umanității într-un stadiu de absolută emancipare tradusă într-o organizare socială mai umană şi mai unitară decât au reuşit la un loc sistemele anterioare. La o privire mai atentă a acestei viziuni, ea îşi descoperă caracterul totalizant, faptul că, neiiind singura pe piața ideilor politice, dezvoltarea ei ulterioară tinde să o singularizeze, ceea ce face trecerea la un mod de viață şi de gândire totalitar o chestiune de timp. Este poate cea mai grea moştenire a utopiilor sociale
53 în contextul crizei actuale, o lectură critică a criticului Marx la adresa capitalismului oferă tizul său, profesor de etică, fost episcop al oraşului de naştere al lui Karl, Trier, actualmente arhiepiscop de München, REINHARD MARX, Das Kapital. Ein Plädoyer für den Menschen, Pattloch, München, 2008. Legat de problematica mai largă a capitalismului ca metodă economică, program politic şi mod de viață vezi introducerea standard a lui JÜRGEN KROMPHARDT, Konzeptionen und Analysen des Kapitalismus, 4. Auflage, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2004 (critica lui Marx este analizată la pp. 130 ş.u.).

care s-au vrut nu doar cele mai bune soluții la probleme cât se poate de concrete, dar şi unicele. Revoluția franceză proclamă națiunea şi dreptul acesteia suveran de a fi stăpână pe destinele ei, dar nu lasă loc, decât după lupte crâncene şi râuri de sânge, pluralismului devenit apoi marcă a democrației. Tot astfel, „marea comunitate națională" a lui Babeuf excludea pe cine nu consona cu principiile ei. Pretenția de a fi întruparea națiunii sau a poporului stă de fapt la temelia tuturor abuzurilor modernității ca proces de emancipare. De unde şi lupta, dusă mai ales de comunişti, dar şi de extrema dreaptă, împotriva celor de altă părere. înainte de a militariza o țară sau de a naționaliza bunurile cetățenilor ei, totalitarismul îi sufocă diversitatea intelectuală, îi anihilează centrele formatoare de opinie şi pune monopol pe spațiul public. Pe acest fundal putem înțelege atitudinea

anarhiştilor care, în aşteptarea revoluției comuniste, îşi pierduseră răbdarea să „explice" varianta lor asupra fericirii lumii. Nu este deloc întâmplător că, fără să fie democrat în sensul pluralismului şi al libertății de opinie, Marx se vede confruntat în cadrul primei Internaționale cu graba eshatologică a unor fracțiuni precum cea inspirată de Bakunin şi este nevoit să se despartă de cei care doreau cu înflăcărare devansarea timpului istoric prin folosirea sistematică a forței. Acest lucru nu înseamnă însă că teroarea nu este în continuare un ingredient al revoluției, „lupta de clasă" însemnând mai puțin o metaforă şi mai curând un mod de acțiune de care toate regimurile comuniste, fără excepție, vor face uz. Marx nu livrează doar un excelent alibi ideologic dorinței de putere, dar şi un pretex la fel de solid, „ştiințific" celei de sânge. La 1789, în numele egalității, sau în 1917, în numele dreptății - crima a fost o metodă inerentă idealului politic revoluționar. Adversarii politici au fost eliminați nu datorită unei nefericite conjuncturi, ci în urma unui plan justificat, iată, inclusiv fi

losofic. Cu riscul de a simplifica iarăşi istoria modernității, şi această aplecare față de violență face parte din moştenirea ei mai puțin glorioasă, dar nu mai puțin caracteristică, reflexul rațiunii desfrânate la propriu.

Fără a intra în detaliile gândirii marxiste, complexă din perspectiva istoriei ideilor, nu doar politico-economice, ci inclusiv sociologice54, critica socială a comunismului fiind nu întâmplător contemporană cu articularea sociologiei ca ştiință, importantă pentru încercarea noastră de a înțelege geneza a ceea ce în curând avea să fie comunismul în toată desfăşurarea lui este maniera în care Marx şi Engels vedeau concretizându-se lupta pentru acest ideal. Or, viziunea lor combativă este cel mai bine ilustrată în celebrul Manifest al Partidului Comunist apărut la Londra în 1848, anul revoluțiilor europene în marca lor majoritate eşuate.55 Cu o poste- ritate demnă de idealuri mai bune, cele câteva zeci de pa

54 Pentru o succintă încadrare sociologică a marxismului vezi de exemplu RALF DAHRENDORF, „Karl Marx (1818-1883)", înDIRK KAESLER (Hg.), Klassiker der Soziologie, 3. Auflage, C. H. Beck, Miinchen, 2002, Band 1, pp. 58-73. Venit inițial din zona stângă a politicii, asemeni tatălui său, şi ajuns unul dintre reprezentanții de seamă ai gândirii liberale postbelice, autorul acestei schițe sociologice despre Marx este şi unul dintre cei mai constructivi critici ai teoriei „luptei de clasă" El pledează pentru asumarea postmarxistă a categoriei conflictului social văzut însă în calitatea acestuia de element constructiv, creator de emulație, fiind în acelaşi timp şi un indicator al dezechilibrelor pe care politica trebuie să le prevină, respectiv să

le diminueze (Dahrendorf este printre altele şi partizanul câştigului minim garantat, das Biirgergeld). Vezi în acest sens IDEM, Gesellschaft und Freiheit. Zursoziologischen Analyse der Gegenwart, Piper, Miinchen, 1961.

55 KARL MARX, FRIEDRICH ENGELS, Manifest der Kommunistischen Partei, 29. Auflage, Dietz, Berlin, 1967; în româneşte: Manifestul Partidului Comunist, Politică, Bucureşti, 1962. Vezi şi ediția recentă MARX, ENGEI.S, Manifestul Partidului Comunist (Biblioteca de politică), ed. a 11-a, îngrijită de Cristian Preda, comentarii de: Cătălin Avramescu et al., Nemira, Bucureşti, 2006. Textul este integral în format electronic la deja citata adresă, http:www.marxists.orgromanam-eindex.htm, accesată în 23

gini ale Manifestului au reprezentat şi mai reprezintă încă genul proxim al tuturor tendințelor marxiste şi comuniste posibile. Succesul acesta rezidă nu doar în renumele autorilor textului, menționați ca atare abia în prima ediție în engleză, doi ani mai târziu, ci mai ales în caracterul compact, stilul profetic şi tensiunea mobilizatoare a unui tipic produs al propagandei, specialitatea incontestabilă a totalitarismului de orice speță. Cu toate acestea, lectura Manifestului merită făcută şi din perspectiva unui program politic ca atare, pentru a vedea cât din ceea ce avea să se petreacă în timpul comunismului este sau nu rezultat al binecunoscutei chemări din finalul textului, „Proletari din toate țările, uniți-vă!".

înainte de a aborda interpretativ documentul, o precizare se impune în legătură cu termenul „comunist" din titlu. O face Engels în prefața din 1888, adică la patru decenii de la prima ediție şi la cinci ani de la moartea lui Marx, aceasta fiind deosebit de sugestivă pentru maniera în care marxismul se raportează la ideea comunistă anterioară sau contemporană. în plus, precizarea terminologică este importantă pentru distincția absolut necesară şi azi dintre socialism şi comunism. Aşadar, Engels explică faptul că

(...) pe vremea cînd a fost redactat, nu l-am fi putut numi un manifest socialist. Socialişti erau denumiți în 1847, pe de o parte, adepții diferitelor sisteme utopice: owenişţii în Anglia, fourieriştii în Franța, care încă pe atunci ajunseseră şi unii şi alții să fie simple secte pe cale de dispariție; pe de altă parte, şarlatani sociali de toate soiurile, care promiteau să înlăture prin felurite cirpeli diferitele racile sociale, fără a primejdui în vreun fel capitalul şi profitul —, în ambele cazuri era vorba de oameni care stăteau în afara mişcării muncitoreşti şi care căutau mai curînd sprijin la clasele „culte". Acea parte a clasei muncitoare care se convinsese de in

octombrie 2009. Citatele din aceste pagini sunt după varianta electronică, în ortografia ediției clin anii 60 ai secolului trecut.
79
suficiența unor simple răsturnări politice şi susținea necesitatea unei revoluționări totale a societății, acea parte îşi zicea pe atunci comunistă. Era un fel de comunism încă brut, necioplit, pur instinctiv, dar care nimerise punctul cardinal şi era destul de puternic în sînul clasei muncitoare pentru a da naştere comunismului utopic — în Franța, acelui al lui Cabet, în Germania, acelui al lui Weiding. Astfel, în 1847 socialismul era o mişcare a stării de mijloc, comunismul — o mişcare a clasei muncitoare. Socialismul, cel puțin pe continent, era admis în saloane, comunismul tocmai dimpotrivă. Şi deoarece noi eram dintru început de părere că „eliberarea clasei muncitoare trebuie să fie opera clasei muncitoare însăşi" nu puteam sta la îndoială pe care din cele două denumiri s-o alegem. Ba mai mult încă, nici de atunci încoace nu ne-a trecut vreodată prin minte să ne dezicem de ea.
Manifestul propriu-zis debutează cu o frază la fel de cunoscută precum finalul şi trece imediat la contextualizarea politică a momentului:
O stafie umblă prin Europa — stafia comunismului. Toate puterile bătrînei Europe s-au unit într-o sfîntă hăituială împotriva acestei stafii: Papa şi Țarul, Metternich şi Guizot, radicali francezi şi polițişti germani.
Există oare vreun partid de opoziție care să nu fi fost defăimat:, ca fiind comunist, de către adversarii săi de la putere? Există oare vreun partid de opoziție care să nu fi răspuns la rîndul său atît: elementelor mai înaintate ale opoziției, cît şi adversarilor săi reacționari zvîrlindu-le în față imputarea stigmatizantă de comunist?
Din acest fapt reies două lucruri.
Toate puterile europene recunosc de pe acum comunismul ca o putere.
A venit timpul ca comuniştii să-şi expună deschis, în fața lumii întregi, concepția, scopurile, tendințele şi să opună basmului despre stafia comunismului un manifest al partidului însuşi.
Papa avut în vedere este Pius IX, unul dintre cei mai longevivi pe tronul petrin (1846-1878) şi adversar inflexibil al modernității, inclusiv al rodului comunist al acesteia. Țarul
80
IDEEA
citat este Nicolae I, cel care, intr-o coaliție „reacționară" cu Austria cancelarului Metternich şi Franța ministrului de externe Guizot se opunea răspândirii şi cu atât mai mult aplicării ideilor revoluției proletariatului.

Ceea ce iese în evidență din aceste prime fraze ale Manifestului este logica aparte folosită pentru a demonstra puterea comunismului pe scena europeană. Or, faptul că grupările comuniste erau în vizorul autorităților statelor europene nu se datora eventualului statut al comunismului de putere (politică), ci seriei dc atentate, instigații şi în general actelor provocatoare pe care acesta le alimenta ideologic. în termenii de azi, comuniştii erau în epocă omologați teroriştilor, percepție confirmată de altminteri şi în secolul XX prin actele sângeroase comise în țările non-comuniste de către organizații extremiste precum „brigăzile roşii" din Italia56 sau RAF din Germania de Vest57, unele ramuri ale acestora fiind active şi astăzi. Dovadă în plus că „revoluția" continuă...

Insistând asupra textului fondator al comunismului politic, din care citățm mai pe larg tocmai datorită importanței sale teoretice şi practice, Manifestul din 1848 este împărțit în patru secțiuni: I. Burghezi şi proletari, I I. Proletari şi comunişti, III. Literatura socialistă şi comunistă, IV. Poziția comuniştilor față de diferitele partide de opoziție. Consec

56Despre această organizație de extrema stângă, unul dintre ilustrele ei victime fiind liderul creştin-democrat Aldo Moro, asasinat în 1978, vezi cu titlu informativ GIORGIO GALLI, IIpartita armato. Gli anni dipiombo in Italia, 1968-1986, Kaos, Milano, 1993. Vezi şi Pino Casamassima, IIli- bro nero delle Brigate liosse, Newton Compton, Roma, 2007.

57 RAF este abrevierea de la Rote Armee Fraktion (trad. Fracțiunea Armatei Roşii). Organizată după modelul komando-urilor de gherilă sud-americane, organizația este responsabilă pentru mai multe atentate şi pentru mai mult de 30 de asasinate. Vezi ca introducere analiza actualizată a lui STEFAN AUST, Der Baader-Meinhof-Komplex, völlig überarbeitete und ergänzte Neuausgabe, Hoffmann & Campe, Hamburg, 2008.

venți viziunii lor determinist-istorice, autorii textului pleacă în prima secțiune de la o formulă devenită dogmă a marxismului de orice coloratură: „Istoria tuturor societăților de pînă azi este istoria luptelor de clasă."

Afirmația este susținută de o notă a lui Engels în care sunt enumerate câteva studii istoriografice legate de acest dat conflictual al societății umane. Teza luptei de clasă nu lasă practic loc nici unei munci depuse în afara schemei asupri- tor-asuprit. Această reducție majoră face până la urmă din orice muncă un manifest al injustiției, toate raporturile de muncă având aşadar un potențial agonic, din orice muncitor (germ. Arbeitnehmer) recrutându-se un revoluționar gata să răstoarne ierarhia antreprenorială, adică pe cei care dau de muncă (germ. Arbeitgeber). în această logică, totalitarismul comunist s-a văzut ca răspunsul îndelung aşteptat, practic:

de la facerea lumii, la chestiunea raportului dintre cel care dă de lucru, câştigând capital, şi cel care lucrează, primind un salariu pentru stricta lui supraviețuire. în continuare se afirmă cât se poate de clar că, în fapt, comunismul este un program de contestare a modernității:

Societatea burgheză modernă, ridicată pe ruinele societății feudale, nu a desființat antagonismele de clasă. Ea a creat doar clase noi, condiții noi de asuprire, forme noi de luptă, în locul celor vechi.

Aşadar, chiar dacă burghezia a avut un rol istoric revoluționar, în sensul mutațiilor enorme pe care le-a provocat în căutarea ei neostoită de noi resurse, nu mai puțin evident este că aceeaşi burghezie are „meritul" de a fi ajutat, indirect şi fără voie, la cristalizarea clasei proletare:

Epoca noastră, epoca burgheziei, se deosebeşte însă prin faptul că a simplificat antagonismele de clasă. Societatea întreagă se scindează din ce în ce mai mult în două mari tabere duşmane, în două mari clase direct opuse una alteia: burghezia şi proletariatul.

După această aşezare față în față a celor două clase care determină în opinia autorilor istoria prezentă şi imediat următoare a umanității, documentul se dedică acelor cauze care duc inevitabil la dispariția burgheziei şi la victoria proletariatului. Concret, după ce etapele succesive ale evoluției burgheziei au fost indirect tot atâtea etape de articulare a conştiinței de clasă a muncitorimii, industrializarea masivă din epoca modernă se întoarce împotriva celor care au făcut-o posibilă.

Relațiile burgheze de producție şi de schimb, relațiile burgheze de proprietate, societatea burgheză modernă, care a produs, ca prin farmec, mijloace de producție şi de schimb atît de uriaşe, seamănă cu vrăjitorul care nu mai poate stăpîni puterile întunericului pe care le-a dezlănțuit. De decenii istoria industriei şi comerțului nu este altceva decît istoria răzvrătirii forțelor de producție moderne împotriva relațiilor de producție moderne, împotriva relațiilor de proprietate care sînt condițiile de existență ale burgheziei şi ale dominației ei. Este de ajuns să pomenim crizele comerciale, care, prin repetarea lor periodică, pun tot mai amenințător sub semnul întrebării existența întregii societăți burgheze. In timpul crizelor comerciale este distrusă regulat o mare parte nu numai a produselor create, ci şi a forțelor de producție existente. în timpul crizelor izbucneşte o epidemie socială, care ar fi părut o absurditate în toate epocile anterioare, — epidemia supraproducției. Societatea se vede brusc aruncată înapoi, într-o stare de barbarie momentană, ca şi cum o foamete, un război general nimicitor ar fi

lipsit-o de toate mijloacele de trai; industria, comerțul par distruse. Şi pentru ce? Pentru că societatea posedă prea multă civilizație, prea multe mijloace de trai, prea multă industrie, prea mult comerț. Forțele de producție de care dispune nu mai servesc la dezvoltarea civilizației burgheze şi a relațiilor de proprietate burgheze; dimpotrivă, ele au devenit prea uriaşe pentru aceste relații, care frînează dezvoltarea lor; şi de îndată ce învinq această piedică, ele provoacă perturbări în întreaga societate burgheză, primej- duiesc existența proprietății burgheze. Relațiile burgheze au devenit prea strimte pentru a cuprinde avuția produsă de ele. Cum învinge burghezia crizele? Pe de o parte, prin distrugerea forțată a unei mase de forțe de producție, pe de altă parte prin cucerirea
83
de noi piețe şi prin exploatarea mai intensă a piețelor vechi. Prin ce, cleci? Prin pregătirea unor crize şi mai generale, şi mai formidabile şi prin reducerea mijloacelor de a le preveni.
Armele cu care burghezia a doborît feudalismul se îndreaptă astăzi împotriva burgheziei însăşi.
Trebuie să recunoaştem că, cel puțin la nivel de diagnostic, cele de mai sus nu şi-au pierdut complet relevanța. Elementul central din această critică ar putea fi reformulat în termenii următori: modelul economic capitalist se autodistruge dacă doreşte să meargă pe o logică acumulativă aparent fără limită superioară. Este exact corectivul pe care îl aduce actuala criză financiară mentalității jucătorilor de pe piața de capital. .Şi soluțiile pentru ieşirea din crizele produse de ea însăşi sunt sugestive penlru practica avută în vedere de Marx şi Engels. Ceea ce nu rezistă la o analiză mai atentă a Manifestului este însă soluția pe care cei doi autori o înaintează cu insistență. Or, aceasta vede în proletariat singura forță menită să corecteze abuzurile sistemului capitalist, excluzând din start posibilitatea ca sistemul incriminat să aibă resurse proprii de regenerare. Nu este în acest context deloc de mirare că răspunsul la viziunea economică marxistă, de concentrare a mijloacelor de producție în mâinile statuluiproletariatului şi de control total al pieței, 1-a constituit până de curând modelul keynesian (reactualizat şi el) de intervenție, păstrând însă libertatea capitalului şi a pieței, în timp ce doctrina marxistă vede în capital ca atare sursa inegalității, filosofia economică opusă vede în acelaşi capital punctul de întâlnire dintre rolul statului, al antreprenorilor şi al muncitorilor. Fără a insista aici pe ampla dezbatere încă în desfăşurare asupra modelelor economice58, sigur este

58Dincolo de manualele standard deja citate, o utilă şi plăcută manieră de a pătrunde în miezul acestor dezbateri economice actuale, doar aparent teoretice de vreme ce ele au efecte dintre cele mai directe asupra vieții

măcar un fapt: critica din Manifest are în vedere un model social şi economic modificat substanțial încă din timpul vieții celor doi autori, ceea ce însă nu i-a convins să aducă la zi concluziile lor devenite astfel dogme. Este uimitor cum o viziune politică bazată pe un diagnostic so- cial-economic nu ia în seamă dinamica acestuia, cum rămâne prizonieră premisei ideologice, pretinzând însă în continuare un caracter ştiințific ireproşabil şi o aplicabilitate garantată. Dorind să arate care sunt actorii schimbării radicale de paradigmă social-economică, Manifestul operează mai departe o distincție categorică între proletariat, „clasa cu adevărat revoluționară", păturile de mijloc, care „nu sunt revoluționare, ci conservatoare" şi lumpenprole- tariatul (termen inventat de Marx şi Engels, folosit frecvent de aceştia şi însemnând mot-â-mot „proletariatul în zdrențe"), un „putregai pasiv al păturilor celor mai de jos ale vechii societăți" şi care nu este bun la revoluții deoarece „se lasă cumpărat pentru uneltiri reacționare". După aceste precizări terminologice, Manifestul se concentrează apoi exclusiv pe rolul proletariatului ca agent al schimbării. Autorii nu se sfiesc să sublinieze că victoria proletariatului nu este posibilă în cadrele actualei ordini, aşa cum se derulează lupta sindicală în cadrul dat al unei legislații, că prețul ei este tocmai schimbarea din temelii şi prin violență a societății:
sociale şi politice a întregii lumi, este lectura memoriilor unuia dintre cei mai buni cunoscători ai domeniului şi preşedinte timp de aproape două decenii a lui Federal Reserve, ALAN GREENSPAN, Ihe Age of Turbulence. Adventures in an New World, Penguin, New York, 2007. O repunere recentă în discuție, pe fundalul crizei financiare, a modelului economiei capitaliste, cu reevaluarea criticii marxiste la adresa acesteia cu tot, vezi la JONATHAN NITZAN, SHIMSHON BICHLER, Capital as Power. A study of or- der and 'creorder' (RIPE series in global political economy), Routledge, LondonNew York, 2009.
8)
Toate clasele din trecut care cucereau puterea căutau să-şi asigure poziția dobîndită supunînd întreaga societate condițiilor care stăteau la baza modului lor de însuşire. Proletarii nu pot să cucerească forțele de producție sociale decît desființînd propriul lor mod de însuşire de pînă acum şi, prin aceasta, întregul mod de însuşire de pînă acum. Proletarii n-au nimic

propriu de ocrotit; ei au de nimicit tot ce pînă acum ocrotea şi asigura proprietatea privată.
Toate mişcările de pînă acum au fost mişcări ale unor minorități sau în interesul unor minorități. Mişcarea proletară este mişcarea independentă a imensei majorități, în interesul imensei majorități. Proletariatul, pătura cea mai de jos a societății actuale, nu se poate ridica şi elibera fără să arunce în aer întreaga suprastructură a păturilor care alcătuiesc societatea oficială.
Chiar dacă nu prin conținut, totuşi prin formă, lupta proletariatului împotriva burgheziei este mai întîi o luptă națională. Proletariatul din fiecare țară trebuie să termine, fireşte, in primul rînd cu propria sa burghezie.
Descriind fazele cele mai generale ale dezvoltării proletariatului, am urmărit războiul civil, mai mult sau mai puțin latent, dinăuntrul societății actuale, pînă la punctul cînd acesta se transformă într-o revoluție deschisă şi cînd, răsturnînd prin violență burghezia, proletariatul îşi întemeiază dominația sa. Altfel spus, chestiunea proletară este una eminamente politică, a lupta pentru cauze ei însemnând în cele din urmă urmărirea luării puterii. Spiritul modernității revoluționare se regăseşte aici în întregime.
A doua secțiune a Manifestului Partidului Comunist este dedicată raportului dintre proletari şi comunişti. Deja punerea în aceşti termeni a problemei arată că poate exista un proletariat care să nu fie însă şi comunist. Din punctul de vedere al autorilor, comuniştilor le revine în sânul proletariatului rolul unei clase aparte. în plus, fapt important, comuniştii au conştiință internațională, adică sunt solidari cu cauza proletară dincolo de barierele naționale:

IDEEA
Care este în genere raportul dintre comunişti şi proletari?
Comuniştii nu sînt un partid deosebit, opus celorlalte partide muncitoreşti.
Ei nu au interese deosebite de interesele întregului proletariat. Ei nu proclamă principii deosebite după care să vrea să modeleze mişcarea proletară.
Comuniştii se deosebesc de celelalte partide proletare numai prin aceea că, pe de o parte, in lupta proletarilor de diferite națiuni ei scot în evidență şi susțin interesele comune, independente de naționalitate, ale întregului proletariat; pe de altă parte, prin aceea că, pe diferitele trepte de dezvoltare ale luptei dintre proletariat şi burghezie, ei reprezintă întotdeauna interesele mişcării în totalitatea ei.
Comuniştii sînt, aşadar, din punct de vedere practic, partea cea mai hotărîtă a partidelor muncitoreşti din toate țările, partea care împinge mereu înainte;

din punct de vedere teoretic, față de restul masei proletariatului ei au superioritatea de a înțelege limpede condițiile, mersul şi rezultatele generale ale mişcării proletare.
Distincția dintre partea mai puțin luminată şi cea luminată a proletariatului se vede mai târziu tradusă în titulatura partidelor. Astfel, de pildă, într-o primă fază, mai precis: între 1948-1965, Partidul Comunist Român a purtat titulatura, mult mai atrăgătoare pe scena politică de după cel de al doilea război mondial, de Partidul Muncitoresc Român, abia după aceea, instalat confortabil şi pe termen lung la putere, schimbându-şi numele în cel inițial.
Marx şi Engels repetă iară echivoc scopul propus al proletariatului comunist:
Scopul imediat al comuniştilor este acelaşi ca şi al tuturor celorlalte partide proletare: constituirea proletariatului ca clasă, răsturnarea dominației burgheziei, cucerirea puterii politice de către proletariat.
Manifestul răspunde în continuare unora dintre acuzele aduse comunismului ca ideologie şi program politic. Cum era

de aşteptat, prima şi cea mai grava acuză era legată de dorința comuniştilor de a suprima proprietatea privată.
Toate relațiile de proprietate au fost supuse unei necontenite schimbări istorice, unei permanente transformări istorice.
Revoluția franceză, de pildă, a desființat proprietatea feudală în folosul celei burgheze.
Ceea ce caracterizează comunismul nu este desființarea proprietății în general, ci desființarea proprietății burgheze. Proprietatea privată burgheză modernă însă este ultima şi cea mai desăvîrşită expresie a producției şi însuşirii produselor, întemeiate pe antagonisme de clasă, pe exploatarea unora de către ceilalți.
In acest sens comuniştii pot rezuma teoria lor în formula: desființarea proprietății private.
Pentru a câta oară, suntem aici confruntați cu simplificări de proporții. Mai întâi, burghezia este prezentată ca fiind ultima clasă socială care premerge comunismului. Firul roşu al ideii comuniste pare să străbată fără întreruperi secolele şi ajunge la actuala fază, penultimul act al unei evoluții care se împlineşte inevitabil şi glorios în noua ordine pe care o va instaura victoria proletariatului. Remarcăm în această viziune disprețul total față de eforturile sociale, oricât de imperfecte, ale modelului social al secolului XIX, refuzul ferm la adresa pluralismului politic şi în general tendința totalizantă care se va traduce nu peste mult timp în politică totalitară. Pentru un

comunist, lumea şi problemele ei complexe sunt foarte uşor de înțeles şi la fel de uşor de rezolvat. Singurul obstacol este luarea puterii, ceea ce nu reprezintă la o adică decât o chestiune de timp. O altă simplificare vizează esența proprietății. Orice proprietar, în viziunea lui Marx şi Engels, este un profitor, un duşman de clasă. Nicio proprietate, nici măcar cea obținută prin muncă cinstită, iar nu prin exploatarea celuilalt, nu este în ochii acestora bună, nu se justifică. De aici derivă şi obsesia de mai târziu a comunismului aflat la pute

re de a împiedica formarea unor clase de comunişti mai bogați decât restul, fapt pentru care fie mimau toți cenuşiul unei prosperități la limită, fie erau deconspirați ca posedând averi ilicite. în mod practic, comunismul care se pronunța teoretic împotriva oricărei forme de proprietate privată, va trebui să accepte diferențierea clasei proletare în subclase: a proprietarilor de apartament față de cei care stăteau cu chirie, a posesorilor de automobil față de cei care nu aveau, a proprietarilor de teren etc. încercând să sintetizăm teoria şi practica legată de proprietate, am putea spune că, plecând de la dorința ca nimeni să nu fie proprietar, ci toți să fie uzufructuari ai proprietății comune, modelul social al comunismului a ajuns însă în impasul de a constata că, în ciuda egalității proclamate ca atare, chiar şi într-o astfel de societate se articulează diferențe de statut, de standard de viață şi la limită de clasă în sensul criticii la adresa burgheziei.

Date fiind limitele de spațiu ale acestei cărți, nu intrăm în detaliile polemicii Manifestului cu criticile la adresa comunismului. Importantă pentru economia demonstrației noastre este însă maniera în care, la 1848, Marx şi Engels prefigurau câştigarea puterii de către comunişti. Trebuie să citățm in extenso cele două pagini de strategie:

(...) primul pas în revoluția muncitorească este ridicarea proletariatului la rangul de clasă dominantă, este cucerirea democrației.

Proletariatul va folosi dominația lui politică pentru a smulge burgheziei, pas cu pas, întreg capitalul, pentru a centraliza toate uneltele de producție în mîinile statului, adică în mîinile proletariatului organizat ca clasă dominantă, şi pentru a mări, cît se poate de repede, masa forțelor de producție.

La început acest lucru nu se poate face, fireşte, decît printr-o încălcare despotică a dreptului de proprietate şi a relațiilor de producție burgheze, adică prin măsuri care, din punct de vedere economic, apar neîndestulătoare şi şubrede, dar care se depăşesc singure în decursul

mişcării şi care sînt inevitabile ca mijloc pentru revoluționarea întregului mod de producție.

89

Aceste măsuri vor ii, se-nțelege, diferite în diferitele țări. In țările cele mai înaintate va li totuşi posibilă aproape pretutindeni aplicarea următoarelor măsuri:

1. Exproprierea proprietății funciare şi întrebuințarea rentei funciare pentru acoperirea cheltuielilor de stat.
2. Impozit cu puternic caracter progresiv.
3. Desființarea dreptului de moştenire.
4. Confiscarea proprietății tuturor emigranților şi rebelilor.
5. Centralizarea creditului în mîinile statului cu ajutorul unei bănci naționale cu capital de stat şi cu monopol exclusiv.
6. Centralizarea tuturor mijloacelor de transport în mîinile statului.
7. Sporirea numărului fabricilor de stat, a uneltelor de producție, desțelenirea şi ameliorarea pămînturilor după un plan general.
8. Egală obligativitate a muncii pentru toți, organizarea de armate industriale, îndeosebi pentru agricultură.
9. îmbinarea muncii agricole cu cea industrială, măsuri avînd ca scop înlăturarea treptată a opoziției dintre sat şi oraş.
10. Învățămînt public gratuit pentru toți copiii. Interzicerea muncii în fabrici a copiilor, în actuala ei formă. îmbinarea educației cu producția materială etc:., etc.

Cînd, în cursul dezvoltării, vor fi dispărut deosebirile de clasă şi întreaga producție va fi fost concentrată în mîinile indivizilor asociați, atunci puterea publică îşi va pierde caracterul ei politic. în sensul propriu al cuvîntului, puterea politică este puterea organizată a unei clase pentru asuprirea alteia. Dacă proletariatul, în lupta sa împotriva burgheziei, se uneşte în mod necesar ca clasă, dacă, prin revoluție, devine clasă dominantă şi, ca clasă dominantă, desființează vechile relații de producție făcînd uz de forță, atunci el desființează, o dată cu aceste relații de producție, şi condițiile de existență ale antagonismului de clasă, ale claselor în genere, şi, prin aceasta, propria sa dominație de clasă.

Locul vechii societăți burgheze, cu clasele şi antagonismele ei de clasă, îl ia o asociație în cadrul căreia dezvoltarea liberă a fiecăruia este condiția pentru dezvoltarea liberă a tuturora.

în cele de mai sus recunoaştem mai toate proiectele radicale de societate, nu în ultimul rând cel al lui Babeuf, de până

90

atunci. Chintesență a modernității ca proces violent de emancipare, de data aceasta de propria ei bază, strategia formulată de Manifest cuprinde principalele trăsături ale dominației comuniste care se va instaura în Rusia la o distanță de aproximativ jumătate de veac şi în alte țări ale Europei de Est la exact un secol de la publicarea textului. Pentru un program care anunța hunii dorința de a schimba radical raporturile sociale profund injuste, uimeşte înainte de orice lejeritatea cu care sunt luate în calcul abuzurile, „încălcările despotice" (germ. despotische Eingrijffè). Strigătul doamnei Roland, executată în 1793 în numele idealurilor noii ordini sociale59 - „Libertate, libertate, câte crime se comit în numele tău!" (fr. Liberté, liberté, combien de crimes commet-on en ton nom !) -, pare să nu fi lăsat nicio urmă în conştiința revoluționarilor de la mijloc de secol XIX. Aceeaşi poftă de sânge care a însoțit căderea lumii feudale trebuia acum să lie satisfăcută odată cu dispariția lumii burgheze. Cinismul ideologic şi mai târziu practic este imposibil de ignorat şi cu atât mai puțin de justificat. Faptul că în vremuri de excepție sunt aplicate măsuri excepționale sau că, pentru a se întrupa, marile idei au nevoie de mijloace pe măsură, nu poate justifica, atunci şi acum, planificarea abuzului. De regulă, victimele unei înnoiri sunt regretate. De data aceasta, ideologii schimbării de sistem iau în calcul clin start că victoria proletariatului în numele dreptății va ii plătită în mod obligatoriu cu nedreptatea. Excesul este ingredient obligatoriu, revoluția fiind din acest punct de vedere tocmai acea mişcare prin care sunt suspendate reguli vechi şi introduse, nu contează prin ce mijloace, altele noi.

59 Despre figura feminină intrată în memoria istoriei cu acest citat sintetizând paradoxul terorii eliberatoare, vezi monografia realizată de MARIANNE CORNEVIN, 'Liberté, que de crimes on commet en ton nom !'. Vie de Madame Roland, guillotinée le 8 novembre 1793, Maisonneuve & Larose, Paris, 2002.

A treia secțiune a Manifestului Partidului Comunist discreditează formele de socialism, de la cel numii paradoxal „feudal" (scil. conservator) la cel mic-burghez, de la cel german, făcut responsabil de complicitatea cu regimurile reacționare, la cel critico-utopic (gen Babeuf), considerat de-a dreptul inutil în noile condiții istorice. Pe lângă disponibilitatea față de teroare ca etapă obligatorie, textul de bază al mişcării comuniste de ieri şi de azi nu îşi ascunde aversiunea față de orice Lip de concurență ideologică. Până să devină doctrina totalitarismului politic, comunismul se comportă exclusivist

la nivelul dezbaterii chestiunii sociale: nimeni nu este îndreptății să vorbească în numele proletariatului, nimeni nu are soluții reale, dorința de a apăra interesele lumii vechi fiind prea mari, nimeni nu înțelege cum să pună în practică principiile etc. Monopolul ideologic şi practic al comunismului nu putea fi formulat mai clar decât o face Manifestul.

Ultima secțiune a acestuia este dedicată formal poziției comuniştilor față de diferitele partide de opoziție, fără ca tema anunțată să fie cu adevărat tratată. Puținele pagini ale acestei secțiuni linale sunt mai curând o radiografie a progreselor pe care le face mişcarea comunistă în Europa de Vest şi Polonia. Trebuie să remarcăm şi să subliniem aici o afirmație deosebit de importantă. Este vorba de încă o dovadă că, cel puțin în faza lui ideologică, comunismul avea în vedere țările puternic industrializate, adică unde era şi cel mai numeros proletariat. Exilați la Londra, Marx şi Engels îşi îndreaptă privirile către patria lor germană, locul unde văd ei punându-se cel mai repede în practică principiile revoluției:

Asupra Germaniei îşi îndreaptă comuniştii atenția în primul rînd, pentru că Germania se află în ajunul unei revoluții burgheze şi pentru că ea va săvîrşi această revoluție în condiții, în genere, mai înaintate ale civilizației europene şi cu un proletariat mult mai dezvoltat decît Anglia în secolul al XVII-lea şi Franța în secolul al

XVIII-lea, şi deci revoluția burgheză germană poate fi numai prologul direct al unei revoluții proletare.

înainte de a lansa, la final, chemarea la unitate a proletarilor din toate țările, Manifestul repetă pentru ultima dacă în termeni fără echivoc scopul mişcării comuniste:

Comuniştilor le repugnă să-şi ascundă vederile şi intențiile. Ei declară fățiş că țelurile lor pot fi atinse numai prin doborîrea violentă a întregii orînduiri sociale de pină acum. Să tremure clasele dominante în fața unei Revoluții Comuniste. Proletarii n-au de pierdut în această revoluție decît lanțurile. Ei au o lume de cîştigat.

în loc de concluzii la această lectură sumară a documentului de referință, am putea spune că dacă proiectele de societate sau simplele propuneri circumscribile ideii comuniste înainte de Marx îşi păstrează un grad ridicat de improbabi- litate, exprimată literar prin genul utopic şi politic prin proclamații revoluționare neurmate de decizii în consecință sau doar parțiale, ceea ce propune el şi Engels este o ideologie considerată obiectivă, adică ştiințifică, dar care, odată aplicată, îşi dezvăluie acelaşi caracter utopic

pe care îl contestă la formele minore sau concurente de socialismcomunism. Cu alte cuvinte, aşa cum este reflectat în textele sale fondatoare şi judecat după efectele sale istorice ulterioare, comunismul reprezintă o paradoxală şi de aceea deloc inocentă utopie ştiinţifică, o dezlănţuire branchială de forţe concrete în numele unei idei care, înainte de a înnoi cu adevărat societatea şi de a o face mai bună, distrug tot ceea ce găsesc în cale, mutilând persoane şi comunităţi deopotrivă. Dramatismul situaţiei este cu atât mai mare cu cât astfel de abuzuri sunt considerate fireşti, inevitabile, necesare, parte din plan. Altfel spus, reformulând un cunoscut proverb, drumul spre fericirea comunistă este încă din proiect pavat cu lagăre.

DUPĂ MARX

Eşecului înfiinţării la Londra, în 1846, a primei Internaţionale comuniste (numită iniţial Asociaţia Internaţională a Muncitorilor), cu participarea nemijlocită şi angajată a lui Marx, îi urmează a doua încercare de instituţionalizare a comunismului european (spaţiul non-european este pentru început doar simbolic reprezentat) prin a doua Internaţională, în 1889, la Paris, din care sunt eliminaţi anarhiştii, aceasta devenind cu timpul platforma social-democraţiei actuale. Abia odată cu înfiinţarea aşa-numitei a treia Internaţionale de către Lenin, în 1919, comunismul ideologic primeşte un organism politic la scară mondială după placul şi interesele sale. Cominternul, cum avea să fie numită cea de a treia Internaţională, va ii dizolvat de Stalin în 1943 ca gest de prietenie faţă de aliaţii SUA şi Anglia.60 Remarcăm aici faptul că distincţia dintre social-democraţie şi comunism, prezentă inclusiv în Manifestul din 1848, devine din ce în ce mai clară, cele două curente şi modalităţi de abordare a chestiunii sociale stând în perioada războiului rece făţiş una împotriva celeilalte, după ce deja în 1914 nu reuşiseră să ajungă la un consens privind atitudinea faţă de primul război mondial.

Din punctul de vedere al acţiunilor politice, ideea comunistă nu încetează să se manifeste, cu precădere prin metode subversive. Comuniştii continuă să fie o temă actuală mai ales prin atentatele şi gesturile provocatoare organizate sau puse pe seama lor. Experimentul Comunei din Paris din mar-tie-mai 1871, care îl determina pe Marx să anunţe dispari- ţia statului odată cu instaurarea comunismului, a arătat că

60 Arhiva cu congresele şi declaraţiile Cominternului este accesibilă în format electronic la adresele: http:www.komintern-online.ru (în rusă) şi http:www.comintern-online.com (în engleză), accesate în 23 octombrie 2009.

IDEEA
succesul revoluției proletariatului depinde decisiv de luarea completă a puterii şi având un lider unic, incontestabil. Caracterul totalitar al revoluției proletariatului iese şi mai mult în relief, polemicile dintre diferitele grupări socialist-anarhiste demonstrând practic incompatibilitatea idealului comunist cu lupta democratică în spirit pluralist. Pentru această mentalitate totalitară, comunismul nu este o poziție printre altele care, prin alianțe politice şi suport electoral, ajunge la putere ca să îşi pună în practică ideile, ci soluția prin excelență, salvarea, ultima şansă. Or, mesianismul acesta justifică în cele din urmă lovitura de stat, aplicarea violenței dincolo de metaforă, în mod cât se poate de concret. Comunismul ajunge la putere lăsând în urmă cadavre.
Sfârşitul secolului XIX şi începutul celui următor corespunde unei perioade de masive schimbări anunțând de altfel prima deflagrație mondială în unde căreia de şoc se va găsi momentul propice realizării revoluției bolşevice. Pe plan ideatic, dezbaterea chestiunii sociale este din ce în ce mai intensă. Progresele industrializării şi articularea în consecință a conştiinței de sine a muncitorimii devin cele două fețe ale monedei, politicile economice fiind acum inseparabile de cele sociale. Armonizarea dintre ele face obiectul pasiunilor politice, al controverselor parlamentare şi al luptelor cultu- ral-ideologice. Sinteza poziției socialistecomuniste reprezentantă de partidele care vor forma până în 1914 cea de a doua Internațională o găsim în aşa-numitul Program de la Erfurt (germ. Erfurter Programm) din 1891.61 Asemeni Manifestu
61 Vezi textul programului şi comentariul lui KARL KAUTSICY, Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Theil, 2. Aufl., Dietz, Stuttgart, 1892. Volumul este copiat şi postat pe internet la adresa Fundației Friedrich Ebert a Partidului Social Democrat din Germania, http:library.fes.de prodokfa87-01370a.htm, accesată în 23 octombrie 2009. Programul şi comentariul pot fi găsite şi pe pagina germană a arhivei de documente mar

lui din 1848, nici acum nu găsim urme de realism politic, ci doar o viziune extremistă, fățiş destabilizatoare, chemarea la luptă adresată proletariatului fiind în fapt un ultimatum adresat democrației şi statului de drept. Inclusiv din punct de vedere economic, şi de data aceasta avem în față un diagnostic reducționist, mica proprietate sau mijlocul de producție mai mic (germ. der Kleinbetrieb), în limbajul de azi: întreprinderile mici şi mijlocii (IMM-urile), fiind înghițite de marile fabrici ale căror produse devin din ce în ce mai uşor de produs şi în cantități mai mari, productivitate de care însă proletariatul

nu profită deloc. Fără să mai insistăm asupra articulațiilor demonstrației, mesajul central rămâne cel revoluționar, proletariatul fiind îndemnat să nu arate nicio loialitate față de națiune sau stat, ci doar față de propriul său interes Nu toți socialiştii vor împărtăşi această poziție. De pildă Jean Jaurès.62 Deputat socialist în repetate rânduri, unul dintre oratorii de succes ai Franței dintre secole şi, fapt decisiv pentru prezența lui în memoria continentului, adversar decis al declanşării primului război mondial, pacifism care îl va costa viața, Jaurès este cumva modelul de politician socialist care se distanțează de radicalismul retoric şi practic al comuniştilor. HI pledează pentru apărarea cauzei sociale cu mijloace democratice, în interiorul ordinii politice existente. Poziția politicianului francez nu era în epocă singulară. Transformarea marxismului în doctrină inflexibilă, cu un scop unic aplicat prin metode unice, nu putea să fie pe placul unor oameni realişti sau având conştiința statului de drept şi a faptului că, oricât de mari sunt nedreptățile, acestea nu sunt reparabile prin alte nedreptăți. Este şi viziunea

xiste deja citată, http:www.marxists.orgdeutscharchivkautsky1892 erfurterindex.htm, accesată tot în 23 octombrie 2009.

62 Vezi aici de pildă monografia lui MAX GALLO, Le grand Jaurès, Robert LafFont, Paris, 1984.

grupului englez cunoscut sub numele de Fabian Society, numărând adepți ai misiunii politice a ideii comuniste, posibilă doar prin forța argumentelor, iar nu prin cea a insurgenței.63 Cerc socialist format din intelectuali, printre care unii de talia lui George Bernard Shaw, fabianiştii premerg cumva grupurilor de dezbateri sociale de mai târziu, unele dintre acestea, mai radicale, fiind la originea evenimentelor din 1968. Punerea în discuție cea mai consistentă a dogmaticii marxiste va fi însă opera tot a unui german. Cunoscut ca întemeietor al „revizionismului" Eduard Bernstein îşi însuşeşte o seamă din ideile fabianiştilor, constată faptul banal, dar epocal pentru exegeza marxismului, că sistemul capitalist nu dă niciun semn de slăbiciune, că nu se află sub nicio formă în pragul colapsului, că proletariatului îi merge mai bine decât acum jumătate de secol, fapt care confirmă că drumul cel mai potrivit este cel al luptei politice în cadrul existent, problematica socială, existentă în continuare, nefiind obligatoriu sursă de revoluție. Bernstein se plasează cumva la capătul extrem al tendințelor din cadrul social-democrației germane, la celălalt fiind Wilhelm

Liebknecht, iar la mijloc, ca un fel de garant al „centrismului marxist", August Bebel.64

63Organizația mai există şi astăzi. Vezi pagina oficială de internet, http:www.fabians.org.uk, accesată la 23 octombrie 2009.

64O panoramă a diferențelor de viziune a revizionişti1or în interiorul mişcării socialistecomuniste oferă MATTHIAS LEM KE, Republikanischer Sozialismus. Positionen von Bernslein, Kautsky, Jaurès und Blum, Campus, Frankfurt am MainNew York, 2008. Mai vezi şi volumul adunând mai multe texte ale revizionişti1or din spațiul austriac al Europei Centrale, HANS-JÖRG SANDKÜHLER, RAFAËL DE LA VEGA (HG,),Austromarxismus. Texte zu „Ideologie und Klassenkampf " von Otto Bauer, Max Adler, Karl Renner, Sigmund Kunfi, Béla Fogarasi und Julius Lengyel (Politische Texte), Europäische VerlangsanstaltEuropa Verlag, Frankfurt am Main Wien, 1970. Mai vezi şi RAFAËL DE LA VEGA, I [ANS-JÖRG SANDKÜHLER, Marxismus und Ethik. Texte zum neukantianischen Sozialismus, Suhr- kamp, Frankfurt am Main, 1970. Un caracter orientativ asupra euroco-

97

Această diversitate de opinii, mergând până la conflicte doctrinare fundamentale, arată un singur lucru: diagnoza social-economică pusă de Marx şi Engels nu mai corespunde realității, ceea ce determină pe realiştii dintre socialişti să reformuleze cauza comunismului în termenii vârstei politice a momentului şi să predice mai curând reforma socială decât revoluția totală. Cu toate acestea, formal cel puțin, soci- al-democrația germană se menține pe linia fidelității marxiste literale, fapt exprimat în rezoluția congresului din 1907 ținut la Stuttgart. Sugestiv este faptul că la redactarea acesteia a participat activ şi un oarecare Vladimir Ilici Lenin. în cazul unui război, care se anunța din ce în ce mai concret la orizont, proletarii erau îndemnați să profite de starea de lucruri, să grăbească falimentul capitalismului şi să transforme astfel un război dintre națiuni într-o luptă de clasă. Aşa cum se ştie, doar câțiva ani mai târziu, partidele socialiste din Franța sau Germania vor vota pentru susținerea războiului, fiecare din rațiuni strict naționale, ceea ce a făcut imposibilă o poziție comună față de dezastrul european început în vara lui 1914. Chiar dacă sfârşitul modelului capitalist nu era aproape, criza socială şi politică produsă de război furniza decorul ideal pentru trecerea la fapte. Ocupate cu conflictele naționaliste, statele având cu adevărat un proletariat pe măsură nu vor putea însă servi drept câmp experimental, în plus, social-democrația era profund compromisă şi nu se mai bucura nici de minima simpatie populară de dinainte. Mai rămânea doar un stat atipic, neproletar şi în plus

condus cu mână de fier, dar care datorită propriilor slăbiciuni sistemice, acumulate în timp, şi a contextului internațional oferea o alternativă nesperată.
munismului şi diferitelor lui curente are şi volumul lui JER ZY HOLZER, Der Kommunismus in Europa. Politische Bewegung und Herrschaftssystem, Fischer, Frankfurt am Main, 1998.
98
REALITATEA: REVOLUȚII PROLETARE ÎN TĂRI AGRARE

CEEA CE ESTE MARX PENTRU comunismul teoretic este Le- nin pentru cel istoric. Cu toate acestea, liderul bolşevic nu se vedea pe sine doar ca simplu executant al unei viziuni, ci va contribui, prin multele sale scrieri din exil mai ales1, la ceea ce mai târziu se va numi marxism-leninismul, prima dintr-o serie mai lungă de adaptări (care nu se confundă cu revizionismul!) a principiilor generale la ceea ce comunişti locali considerau a fi realitatea istorică. Mai mult decât atât, lui Le- nin îi revine rolul de a li primul conducător revoluționar ca atare după şirul lung de figuri care au trebuit să se mulțumească cu postura de profeți neputincioşi. La o privire mai atentă, Lenin este primul şi singurul lider comunist politic din secolul XX posedând o cultură juridico-filosofică (chiar şi azi, Caietele filosofice sunt o lectură pasionantă) şi filologică la înălțimea burgheziei contestate (comunistul român Mihail Gh. Bujor se întreține cu el în franceză, iar studiile pe marginea scrierilor lui Marx sunt în originalul german). De la Lenin şi până la încetarea existenței Uniunii Sovietice sub Gorbacev, toți liderii acesteia, mai puțin ultimul, au fost de o brutalitate intelectuală şi emoțională uimitoare. Cu toate
10 selecție clin opera lui Lenin, în română, este accesibilă on line la adresa deja citată de mai multe ori până acum, http:www.marxists.org romanam-eindex.htm, accesată la 23 octombrie 2009.
101
măsurile de precauție necesare astfel încât să nu îl omologăm de pildă pe Breşnev (cu studii tehnice în domeniul metalurgiei) cu Andropov (şef al KGB-ului, o competență în sine!), tipologia antropologică este totuşi în linii mari neschimbată. O regăsim şi la nivelul țărilor comuniste ale Europei de Est şi din alte părți ale lumii. De la Mao la Ceauşescu şi de la Pol Pot la Honecker, liderii comunişti au o educație sumară, de regulă preuniversitară sau cu studii universitare făcute prin delegație, deficit compensat prin însuşirea exactă a doctrinei şi a metodelor de conducere tipice totalitarismului roşu.

Revenind la Lenin, biografia acestuia2 este marcată de la bun început de conflictul cu regimul țarist, fratele lui mai ma

7 Cum figura lui Lenin stă în centrul cultului personalității creat de Stalin şi întreținut până azi, este foarte important să distingem la nivel bibliografic între prezentările oneste şi cele propagandistice. Vezi una dintre primele biografii postrevoluționare scrisă de un comunist „convertit" la realism, VALERIU MARCU, Lenin, List, Leipzig, 1927 (vezi şi edițiile ulterioare). Autorul, evreu de origine bucovineană şi scriitor cu precădere de limbă germană, 1-a cunoscut personal pe Lenin pe durata exilului acestuia la Zürich şi a fost apropiat cercurilor bolşevice. Vezi mai departe biografia scrisă de un general sovietic, având acces la arhive închise pentru istoricii profani, devenit cu timpul critic față de sistem, A<v|irrpnii BOAKOIOHO, AeHUH. lioAumunecKuü nopmpem. B deyx KHUZOX, L-II, HOBOCTM, MocicBa, 1994; în engleză a apărut o variantă compactă, DMITRI VOLKOGONOV, Lenin: A New Biography, Free Press, New York, 1994; în germană: Lenin. Utopie und Terror, Ecou, Düsseldorf etc, 1994. Imposibil de trecut cu vederea este biografia reeditată (compactă, în raport cu cele trei volume anterioare ale aceluiaşi autor dedicate lui Lenin) a unui recunoscut specialist în istoria Rusiei moderne, ROBERT SERVICE, Lenin. A Biography, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2002. Mai vezi şi biografia recentă a lui CHRISTOPHER READ, Lenin. A revolutionary life, Routledge, LondonNew York, 2005. O impresionantă panoramă istorică oferă tetralogia lui AAeKcaitAP CoA>KeHHHbiH, Kpacnoe KOAeco, Y.teA I: Aßzycm Hemi,ipHadu,ainoeo\ Y:seA II: OianxßpbIIJecntHadifamozo; YieA III: Mapm CeMHadnamozo; YâeA IV: Aripe Ab CeMnaouamoeo, Bpe.Msi, MocKBa, 2007-2009. Chiar dacă a stârnit polemici pasionante, nu în ultimul rând

re, Alexandru, fiind executat în 1887 în urma deconspirării unui atentat având-1 ca țintă pe țarul Alexandru III. Tânărul nostru anarhist este şi primul traducător în rusă a criticii lui Marx făcută filosofici istoriei a lui Hegel. Deja din această constelație familială deducem o parte a motivației viitoarei orientări politice a lui Lenin. în plus, tot de natură biografică este şi faptul, trecut cu vederea de autorii mitologiei din jurul persoanei acestuia, că în persoana lui Lenin avem de-a face cu un personaj paradoxal. Astfel, capul revoluției proletariatului provenea dintr-o familie înstărită, acumulând influențe etnice dintre cele mai diferite: bunicul matern, Alexandru Blank, era evreu convertit la Ortodoxie, soția acestuia avea rădăcini în mediul

germano-baltic, de unde şi educaţia de limbă germană dată mamei lui Lenin, moştenire lingvistică transmisă mai departe copiilor ei. în timp ce mama poliglotă a fraţilor Uljanow le oferea o educaţie solidă deja în casă, tatăl lor, pasionat profesor de fizică şi matematică, avea grijă de nivelul material al familiei, el fiind ridicai în rang nobiliar pentru meritele aduse la lărgirea şi consolidarea sistemului şcolar în regiunea Simbirsk, deschizând de pildă primele şcoli pentru populaţiile neruseşti. Una peste alta, fără să intrăm în detaliile ştiute ale biografiei sale, Lenin întrupează perfect tipologia revoluţionarului burghez, de familie bună, acea categorie capabilă să lupte pentru cauza proletariatului, să scrie şi să ţină conferinţe pe temă, dar care nu renunţa nicio
pentru tematizarea rolului evreilor în mai toate răsturnările şi revoluţiile din istoria Rusiei moderne, viziunea lui Soljeniţân, articulată în jurul unor momente „nodale" şi scrisă pe durata unei jumătăţi de secol, este sugestivă tocmai pentru căutarea unui sens într-o istorie prea plină de nonsensuri, de fracturi şi tragedii al căror preţ este enorm în comparaţie cu rezultatul. Romanul se opreşte cumva brusc, înainte de a trata momentul propriu-zis al revoluţiei bolşevice. A fost tradus în engleză (doar primele două volume) şi franceză (în curs de apariţie ultimele două volume). Traducerea în româneşte abia a începui.
103
clipă la confortul material şi poziţia socială câştigate tocmai datorită inegalităţii de la baza sistemului pe care îl contestă cu atâta ardoare teoretică. Această categorie explică existenţa pe toată durata experimentului comunist a unei serii de intelectuali occidentali de faimă care se vor înhăma entuziast la carul victoriei propagandistice a dictaturii proletariatului. Asupra acestui aspect revenim ceva mai încolo.
Exilul în care va trăi aproape un deceniu (din contribuţiile membrilor de partid!), după eşecul tentativei revoluţionare din 1905, va însemna pentru Lenin ocazia de a face o radiografie exactă nu doar a scenei socialiste europene, ci mai ales a raporturilor de forţă din Occident. Or, după 1914, în plin război, toţi beligeranţi implicaţi aveau interesul de a cumpăra pacea Rusiei, înainte de toate Germania, pentru a se concentra pe frontul de vest. La orizontul tulburărilor politice din Rusia, mai ales după pierderile teritoriale masive din 1915 şi accentuarea nemulţumirii sociale, toate culminând în victoria provizorie a parlamentarismului asupra autoritarismului şi abdicarea ţarului Nicolae II la 315 martie 1917, era limpede că o ligură precum cea a lui Lenin va fi interlocutorul marilor puteri. Anticipând această evoluţie, împăratul german Wilhelm II, ruda

nefericitului țar, încheie o înțelegere cu Lenin căruia îi dă voie să circule cu o garnitură de tren prin jumătate de Europă aflată în război şi în plus încărcată cu o sumă considerabilă de bani. Monarhul prusac primea la schimb pacea cu Rusia, încheiată la 5 martie 1918 (tratatul de pace de la Brest-Litowsk) în condiții dezavantajoase pentru aceasta.3

3 Despre ultimii ani ai Rusiei țariste vezi atmosfera redată în romanele istorice ale lui HENRI TROYAT, Nicolas II, le dernier tsar, Flammarion, Paris, 1991. IDEM,La Vie quotidienne en Ru.ssie.au. temps du dernier tsar, Hachette, Paris, 1959; în româneşte: Viața de fiecare zi din Rusia ultimului țar, trad. C. Dumitriu, Humanitas, Bucureşti, 1993. Mai vezi şi prezentarea academică semnată de MARK STEINBERG, VLADIMIR KHRUSTALEV,

în tot acest timp, Lenin începe să îşi pună în practică strategia menită să concretizeze mult aşteptata şi îndelung teoretizata revoluție a proletariatului. înainte de a continua, să ne întrebăm o clipă ce este, de fapt, o revoluție?

REVOLUȚIA

t

SAU VARIANTA VIOLENTĂ A REFORMEI

întrebarea este cât se poate de firească dacă ne gândim că termenul este folosit în contexte diferite, după 1989 chiar opuse, căderea comunismului în România de pildă fiind declarată o revoluție, regimul răsturnat considerându-se pe sine, la momentul instalării la putere, în urmă cu jumătate de secol, tot o revoluție. Cu alte cuvinte, o revoluție urmează alteia. De unde necesitatea clarificării: există revoluții care nu sunt revoluții, ci doar lovituri de stat cu decoruri populare? Putem distinge între revoluții bune (de pildă cele pentru libertate, în 1989 sau după aceea, gen „revoluția portocalie" din Ucraina) şi altele mai puțin sau chiar deloc bune (de pildă cea bolşevică sau cea islamică din Iran sau Libia)? Sunt revoluțiile singurele metode de a obține ceea ce nu se poate realiza prin mijloace nerevoluționare, adică prin alegeri libere, dezbatere publică şi concurență politică? Dacă modernitatea a fost de la început plămădită şi întreținută de revoluții, dezvoltând în consecință o întreagă ideologie a revoluționarismului şi încurajând apariția genului revoluționarilor de meserie, este viitorul ei inevitabil revoluționar? Să ne mai aşteptăm în viitorul imediat la o revoluție? De ce fel? Unde şi când? în numele cărui ideal? Este, la ur

The Fall of the Romanovs: Political Dreams and Personal Struggles in a Time oj'Revolution, Yale University Press, New Haven, 1995.

ma urmelor, re-voluția opusul m-voluției? Cât ne împinge în față şi cât ne aruncă în urmă o revoluție? Nu distruge revoluția mai mult decât construieşte?

Exegeza cuvântului este sugestivă pentru înțelegerea, şi pe această cale, a legăturii ombilicale dintre modernitate ca proiect şi comunism ca parte a acestuia. Pe lângă credința nelimitată, de aceea irațională, în rațiune, obsesia revoluționară este comună Luminilor şi marxismului. Nu este mai puțin adevărat că în interiorul mişcării socialistecomuniste o temă centrală a fost tocmai distincția dintre anarhie şi revoluție, cauză de polemică între Marx şi Bakunin de pildă, dintre revoluția armată şi cea strict politică, pe căi democratice. Aşadar, termen indispensabil, revoluția a avut parte de la început de o diversitate hermeneutică. Un atât de bun cunoscător al istoriei termenilor precum Koselleck pleacă la rândul său în lămurirea celui de revoluție de la constatarea utilizării lui consecvente în ultimele două secole şi de la flexibilitatea pe care o arată:

De la Epoca Luminilor încoace, termenul şi conceptul de revoluție a avut mereu o conjunctură - fie bună, fie rea, dar constantă. Prin urmare, trebuie să existe ceva de genul unei experiențe constante a revoluției: fie în plan politic, fie ştiințific, fie economic, tehnic, social sau cultural. In plus, adjectivul revoluționar a devenit o caracteristică a modernității sau a violenței cu care se petrec unele transformări, un epitet lesne ajustabil la numeroase situații concrete. Revoluția a devenit astfel un slogan lesne exportabil, un concept social-politic, dar şi un termen ştiințific. F,1 - şi, odată cu el, toate realitățile denumite - este preluat automat de vocabularul lingvistic, de cel al ştiințelor sociale, istorice, precum şi de cel al ştiințelor culturii.4

4Vezi REINHART KOSELLECK,Begriffsgeschichten. Studienzur Semantikund Pragmatik derpolitischen undsozialen Sprache, Suh rkamp, Frankfurt am Main, 2006; în româneşte: Conceptele şi istoriile lor. Semantica şi pragmatica limbajului social-politic (Cărți cardinale), trad. G. H. Decuble, M. Oruz, Al t, Bucureşti, 2009. Citatele sunt după ediția românească; aici:

REALITATEA

Ca de obicei în cazul unor termeni cu un grad ridicat de utilizare, şi cel de față, subliniază Koselleck, vine pe un fundal istoric, preluând realități anterioare. încetățenit mai ales odată cu revoluția franceză din 1789, termenul defineşte două fenomene distincte. Astfel, revoluția înseamnă tot

ceea ce ține de maniera violentă a schimbării de regim, ordine socială şi de drept. Tot despre revoluție vorbim însă şi atunci când ne referim la procese mai ample, de durată, care antrenează domenii şi structuri dintre cele mai diferite. Or, în sinteza dintre funcția cognitivă şi cea performativă vede Koselleck modernitatea conceptului de revoluție care devine sinonim cu evoluția. Un element esențial, subliniat ca atare de istoricul ideilor, îl reprezintă însă încărcătura religioasă camuflată în spatele unui termen cu sonorități seculare:

Indiferent de modul în care s-a insinuat în cultura seculară, ex- pectația soteriologică a impregnat conceptul de revoluție de îndată ce acesta era legat de o finalitate clară, de promisiunea fericirii pământeşti şi a libertății. Acest lucru se verifică fie că e vorba de revoluția liberală, democratică, socialistă sau comunistă, oricât de mult ar diferi acestea în conținutul lor ideologic şi oricât de defazate ar fi ele din punct de vedere istoric. (...) Ce promite transferul cuvântului revoluție asupra experienței social-politice? La origine, termenul însemna „rostogolire" - ca în mişcarea prin care a fost dată la o parte piatra care astupa intrarea în mormântul lui Hris- tos -, altfel spus: revolutio era orice mişcare de rotație care presupunea o revenire la ceva anterior. (...) revoluția proletariatului era considerată de unii marxişti o renaştere a omenirii. Restaurarea paradisului primordial, promisă de orice revoluție, ținea de

p. 208. O analiză istorică a modernității din perspectiva succesiunii revoluțiilor prezintă cartea clasică a lui ERIC J. HOBSBAWM, Age of Revolution. 1789-1848, Mentor, New York, 1962. Grație internetului, volumul marelui istoric (de orientare marxistă „ajustată", adică socialistă) poate fi citit integral în format electronic la adresa http:babel.hathitrust.orgcgipt?
idmdp.39015048771052;pageroot;viewimage;size100;seq5, accesată la 23 octombrie 2009.

metaforica aferentă a conceptului, aşa cum a fost el împrumutat de limbajul politic, ştiut fiind faptul că e dificil să promiți mântuirea sau anularea înstrăinării altfel decât prin întoarcerea la o stare de fericire pierdută cândva.5

Cu alte cuvinte, revoluția introduce în plină modernitate ca proces al emancipării raționale un element genuin teologic şi oferă astfel propriei existențe forța cvasi-religioasă a unei promisiuni care trebuie, fie şi cu prețul violenței, să fie ținută. Aceasta ar fi, în cele din urmă, diferența dintre promisiunea religioasă creştină propriu-zisă (amânată de două milenii) şi

promisiunea seculară (iminentă), dintre eshato- logia teologică şi milenarismul ateu al noii lumi. Viitorul este adus cu forța în prezent. A fi revoluționar nu are aşadar nimic de a face cu realismul social-politic, cu tactica atentă a cuiva care îşi urmăreşte scopul folosind mijloacele existente. în ciuda caracterul ştiințific dat de Marx mişcării şi ideologiei socialistecomuniste, revoluția pe care o aşteaptă proletariatul şi mai ales liderii acestuia are toate indiciile unei salvări miraculoase. O bună parte a acestei aşteptări de o parte şi a promisiunii pe de alta este onorată în chiar momentele revoluționare caracterizate de ruptura radicală cu ordinea de până atunci. Totul, cel puțin la nivel formal, este altfel: maniera de a vorbi (domnul devine cetățean), de a saluta (politețea este redusă la gesturi minime), de a se îmbrăca (hainele sunt cele mai vizibile însemne ale apartenenței la o clasă socială), de a consuma cultură (poporul ia cu asalt teatrele şi sălile de operă rezervate până în urmă cu doar câteva zile celor înstăriți) sau de a cumpăra anumite produse (luxul dispare din vitrine). Imaginea publică se schimbă peste noapte, însemnele statului - de la imn la drapel şi de la uniforma militară la sărbătorile publice - sunt înlocuite, spațiile consacrate ale memoriei sale profanate (precum

5KOSELLECK, op. cit, pp. 212, 214, 215.

mormintele de la Saint-Denis ale regilor Franței) şi este introdus chiar un nou calendar menit să sublinieze cezura istorică profundă. Răsturnând cu violență şi la întâmplare tot ceea ce ține de lumea veche, suspendând convențiile sociale anterioare, declarând drept ilicite diferențele de clasă şi putere existente până de curând, revoluția sugerează noutatea şi întoarcerea deopotrivă.

Mai mult, încurajând transgresarea conştientă a tuturor limitelor care defineau raporturile dintre oameni sau dintre aceştia şi instituțiile defunctului stat, revoluția este un moment de barbarie colectivă, de devălmăşie, haos şi confuzie, de euforie fără trecut, dar şi fără viitor, o convertire fără mărturisire clară de credință, o clipă indistinctă din care se naşte, precum copilul din apele placentare, noua putere. Şi tot asemeni unui copil abia născut, noua putere nu are nevoie imediat de certificat de naştere, legitimitatea ei constând în simplu fapt al existenței. Faptul că vechea putere este înlocuită cu una nouă ajunge pentru moment, a întreba despre justețea ei fiind dovada unei atitudini anti-revoluționare, potrivnice. Declarațiile, comunicatele şi decretele noii puteri sunt luate drept ceea ce ele nu sunt, adică drept acte de autoritate legitimă. Aceste momente

nereflectate de receptare - caricatură seculară a lui receptiv din mediul eclezial - se constituie ulterior în sursa legitimității, de unde apelul la categorii abstracte precum „națiune" „popor" „clasa muncitoare". Organizată, pregătită şi condusă în numele „națiunii" „poporului" sau „clasei muncitoare", revoluția îşi arată chipul real abia câteva zile mai târziu, când, printre resturi şi ruine, se plimbă în inspecție noii stăpâni „emanați" din luptele recent încheiate. Nedorind să anticipăm prea mult cele rezervate următoarelor capitole, ar mai fi de spus că tot un aspect definitoriu al revoluției este ordinea pe care „proprietarii" ei încep să o facă după ce au luat puterea. De la revoluția din

1789 şi până la cea din 1917, teroarea secondează inevitabil entuziasmul, revoluția devenind, vorba lui Troțki, parafra- zându-1 fără să ştie pe Luther, permanentă.

O imagine sugestivă a decorului revoluționar ne este oferită de deja citatul Bujor. Merită să citățm câteva pasaje din amintirile acestuia pentru a ilustra cu vorbele unui contemporan atmosfera revoluționară. Cum Bujor ia contact cu Lenin la câteva săptămâni de la revoluție, paginile lui ne dau ocazia să aruncăm o privire în „normalitatea" ei cotidiană:

Trecuse de-abia o lună şi cîteva zile de la Marea Revoluție din Octombrie 1917. Luptele mai continuau. Drumul de la sud spre nord se făcea cu greu, pe ocolite, prin Moghilev, cu opriri şi cu întîrzi- eri mari. Trenurile, chiar şi cele rezervate, aveau culoarele şi compartimentele tixite de lume, mai ales de soldați înarmați, care veneau de pe front sau se reîntorceau într-acolo. Prin gări afluență destulă. Mă aflam atunci la Odesa, unde conduceam centrul nostru revoluționar român şi ziarul Iui, „Lupta" îndată după 25 octombrie (7 noiembrie) concepusem ideea de a pleca la Petrograd. Făcusem toate pregătirile — asigurarea banilor necesari călătoriei, documentele de drum, recomandările Sovietului local — şi nu aşteptam acum decît restabilirea circulației feroviare regulate dintre sud şi nord ca să întreprind această călătorie mult dorită. Ea corespundea nu numai unei dorințe, ci şi unei necesități. Era absolut necesar şi urgent de a mă pune în legătură cu Guvernul Comisarilor Poporului, prezidat de Lenin, în privința activității noastre revoluționare de la sud.

In primele zile ale lunii decembrie 1917 am plecat din Odesa şi în seara zilei a treia am ajuns la Petrograd.

Marea capitală fierbea. Liniştea şi ordinea nu se restabiliseră încă peste tot. Pe alocuri, noaptea mai izbucneau încercări de dezordine. Depozitele de băuturi, închise, erau atacate. La adăpostul acestor atacuri diversioniste,

elementele contrarevoluționare sperau să dea asalt instituțiilor guvernamentale şi să pună mina pe putere. Dar vigilența organelor revoluționare era deosebit de trează. Detaşamentele de soldați bolşevici încărcate în camioane şi precedate de automobile blindate potoleau repede şi energic aceste acțiuni turbulente şi restabileau ordinea.

îndată după sosire am vizitat Comisariatul poporului pentru afacerile externe. La intrare mai stătea de pază fostul portar țarist cu barbă lungă, cu şapca şi uniforma țaristă cu fir, clar pe săli erau mese cu manifeste, broşuri, ziare, reviste, cărți de cea mai autentică proveniență bolşevică.

Am înmînat comisarului poporului, cum se numeau pe atunci miniştrii, două exemplare dintr-un lung memoriu: unul pentru el şi altul pentru Lenin, care era foarte ocupat.

Zilele următoare le-am petrecut în arhiva Ministerului de Externe, unde am cercetat actele şi corespondența diplomatică privitoare la tratatele şi atragerea României în războiul din 1916 (din care a rezultat ceva mai tîrziu broşura „Cum s-a prăpădit țara").

Apoi, într-o dimineață, telefonul din apartamentul ce ocupam în marele hotel „Astoria" începu să zbîrnîie. Telefonista mă înştiința că sînt chemat de Lenin şi că maşina lui mă aşteaptă jos.

Peste vreo cinci minute, automobilul lui Lenin intra pe poarta vastului Institut Smolnîi, masiva clădire a fostului liceu, acum sediul statului-major al revoluției, inima, brațul şi creierul ei.

Două tunuri străjuiau la intrarea marelui palat.

Şoferul îndeplini formalitățile şi străbăturăm prin furnicarul omenesc ce aştepta rindul. Urcarăm treptele a două etaje şi ajunserăm la capătul labirintului, unde alte santinele ne dădură drumul înăuntru. Intrarăm în cancelaria mare şi luminoasă, cu birouri şi dactilografe pe margini.

Pe Lenin nu-1 cunoşteam, nu-i văzusem niciodată chipul. Ori- cît de popular ajunsese în Rusia şi în lumea întreagă mai ales din momentul sosirii sale în aprilie la Petrograd şi oricît numele lui ca şef al guvernului şi cap al revoluției era pe buzele tuturor, în toate ziarele, pretutindeni, totuşi chipul lui voluntar şi hotărît nu se vedea nicăieri, nici prin ziare, nici prin magazine, nici la vitrine, nici pe ziduri. Pe uşa pe care dispăruse şoferul apăru un bărbat de statură mijlocie, îmbrăcat în haine obişnuite de culoare neagră, cu fruntea bombată şi largă, cu barbişon scurt şi cu o jumătate de coală de hîrtie în mînă. L-am luat drept secretarul care îmi ieşea înainte ca să mă conducă la Lenin. Privirile noastre se înt- îlniră prietenos, mîinile

noastre se strînseră cu căldură şi, fără să ne spunem o vorbă, intrarăm — „secretarul" înainte şi eu după el — în camera lui Lenin. Dar aici nu se afla nimeni. Atunci însemna oare că presupusul secretar era însuşi Lenin? Se vede că da, căci,

I 11

imediat ce intrarăm şi fără nici o formalitate inutilă, omul cu hîr- tia în mînă, care era însuşi Lenin, se opri lîngă măsuța rotundă şi, în picioare, intră în materie, citindu-mi din hîrtia aceea scrisă cî- teva pasagii. Incîntat de felul acesta simplu şi direct de a face cunoştință şi de a încinge o discuție, i-am împărtăşit îndată, vorbind franțuzeşte, părerea mea asupra unei anumite părți din cele citite. Lenin ținu socoteala de cele spuse şi şterse cu condeiul de pe măsuță clouă-trei rînduri din rezoluția ce-mi citise. Urmă apoi un scurt schimb de vederi asupra situației din țară şi din Balcani.

In momentul acesta cineva intră şi raportă imediat lui Lenin că în noaptea ce trecuse o bandă atacase ambasada italiană. (Era tactica contrarevoluționarilor de a produce nu numai dezordine, ci şi dificultăți şi conflicte diplomatice cu puterile străine.) Lenin, foarte contrariat, se aşează pentru prima oară pe scaun, ceru amănunte şi dădu dispoziții.

îndată după aceea, prima noastră întrevedere luă sfîrşit. Eram sigur că de aci înainte nu-1 voi mai lua pe Lenin drept „secretarul" său şi că voi păstra pentru totdeauna în memorie chipul preocupat de gînduri şi plin de o reținută energie.

Plecînd, am mai privit odată camera obişnuită, împărțită prin- tr-un paravan în două — „birou" şi „dormitor" —, în care lucra şi trăia Lenin la Smolnîi în primele săptămîni ale revoluției.

Era postul de observație şi de comandă al acelui comandant suprem de oşti proletare care a stat neclintit şi priceput în fruntea celei mai mari zguduiri revoluționare care a deschis țării sale şi omenirii o eră nouă.6

Nu mai insistăm aici asupra altor elemente definitorii ale revoluției ca variantă violentă a reformei, scopul celor de mai sus fiind de a ne introduce în logica, aparent ascunsă, a ceea ce urma să se petreacă în Rusia sfârşitului de an 1917. Să lăsăm aşadar pe altă dată opinia unora potrivit căreia, fie şi însoțite de un întreg cortegiu de abuzuri, revoluțiile sunt până la urmă utile, inevitabile, mai precis datorită schimbărilor

6 Şi acest text se găseşte în format electronic la adresa http:www. marxists.orgromanam-eindex.htm, accesată la 23 octombrie 2009. Am menținut ortografia ediției.

REALITATEA
pe care le declanşează şi de ale căror efecte (benefice) profităm noi, cei de azi, prea puțin sau chiar deloc dispuşi să facem revoluții. Tot în cadru! unei astfel de dezbateri am ajunge probabil la problema dificilă de a distinge între anarhie şi revoluție, între o revoluție bună şi una rea sau am reitera întrebarea dacă iară revoluții schimbarea nu ar fi mai organică şi eventual mai puțin sângeroasă, mai înceată, dar mai firească.7
TEZELE DIN APRILIE
SAU CUM SE INVENTEAZĂ O REVOLUȚIE
Nikos Kazantzakis descrie literar astfel întoarcerea lui Lenin din exilul elvețian, încredințat fiind de misiunea măreață pe care trebuia să o ducă la capăt:
(...) A pus piciorul pe pământul rusesc [îmbrăcat] cu cămaşa lui curată şi veche, cu şapca şi cu trendul ponosite, o armată ele unul singur, mărunt, palid şi liniştit. împotriva lui: pământul rusesc nemărginit, mujicii întunecați şi abrutizați, aristocrații fanfaroni, clerul atotputernic, fortărețele, palatele, închisorile şi cazărmile, legile vechi, morala veche şi cnutul: un imperiu îngrozitor, înarmat pînă în dinți. Şi el, cu şapca pe cap, cu ochii înguşti, pironiți în văzduh, simțea că înlăuntrul său juca un soi de demon scrîş-nind şi şoptindu-i printre dinți:
— Toate sunt ale tale, Vladimir Ilici; ți le dau pe gratis! Spune doar fraza magică pe care ți-am dictat-o cu mulți ani înainte:
7 O trecere în revistă a tipologiilor revoluției vezi la KURT LENK, The- otien der Revolution, FinkUTB, Miinchen, 1981. Legat de raportul dintre marxism şi revoluție, citit în contextul globalizării şi al anrhiceior sale contestații, vezi de pildă analiza la limita dintre ştiință şi activismul de partid (încercând să răspundă la întrebarea dacă socialismul de azi mai poate şi mai trebuie să fie mii itant, adică revoluționar) a lui PAUL LE BLANC, Marx, Lenin, and ihe Revolutionary Experience. Studies ofConvnunism and Radicalism in the Age of Globalization, Routledge, LondonNew York, 2006.

„Proletari din toate țările, uniți-vă!" Spune-o, şi țarii împodobiți cu galoane, preoții cu bărbile lor de țap, înveşmîntați în odăjdii, pîntecoşi, vor cădea la pământ dintr-o singură suflare. Treci peste cadavrele lor, Vladimir llici! înainte, treci peste ei şi urcă; pune steagul roşu pe Kremlin.8
Chiar dacă nu are absolut nicio valoare documentară, această pagină de literatură are cel puțin forța stilistică să exprime mitologia creată în jurul viitorului lider bolşevic al Rusiei, plasarea acțiunii acestuia într-un scenariu al marilor idei al căror slujitor fidel era Vladimir llici. în plus, Ka- zantzakis

pune în lumină două constante ale comunismului ce va fi instaurat curând: lipsa unui proletariat aflat în aşteptarea „eliberatorului" (motivele situației le discutăm mai jos) şi prețul de sânge pe care îl va cere punerea în aplicare a ideologiei cu care venea Lenin. Cât priveşte faptul că avem aici o mostră de manipulare culturală la cel mai înalt nivel cu putință, reluăm în capitolul privind condamnarea comunismului problematica deosebit de importantă şi de delicată a complicității intelectualilor la experimentul social al totalitarismului roşu.

întors aşadar la Petersburg de o manieră mult mai puțin romantică şi mai curând pragmatică, grație ajutorului german, Lenin prezintă aşa-numitele Teze din aprilie9 în care schițează programul politic al bolşevicilor (de la cuvântul rus BoiLinei3HKM, adică majoritari), numiți astfel prin disocie

SNIKOS KAZANTZAKIS, Avacpopâ azov ÎKpcKO, AOrva, 1961; în româneşte: Raport către FA Greco, trad. A. Medrea-Danciu, Univers, Bucureşti, 1986, pp. 394-395. Am păstrat neschimbată ortografia ediției româneşti.

9 Traducerea românească este în V. I. LENIN, Opere alese, Editura Politică, Bucureşti, 1970, pp. 215-223. Am utilizat şi de data aceasta sursa http:www.marxists.orgromanam-eindex.htm, accesată la 23 octombrie 2009. Citatele date în aceste pagini sunt după varianta electronică, păstrând ortografia ediției din 1970.

rea de menşevici (de la cuvântul rus MeubmeBMKM, adică aparținând poziției în minoritate), cele două grupări socialistecomuniste din parlamentul rus (Duma), dar şi din interiorul mişcării socialistecomuniste ruseşti. Vorbind adunării sovietelor (repetând cuvântarea şi în fața deputaților din Parlament) despre „rolul proletariatului în actuala revoluție" (începută în februarie 1917 şi momentan stopată de guvernul provizoriu), Lenin indică fără echivoc țelul constând nu în simpla schimbare de regim prin alegeri democratice, ci luarea integrală a puterii. Punctul central al Tezelor îl reprezintă declanşarea luptei anticapitaliste. Să citățm aici, spre o lectură mai atentă, cele zece puncte în care vom regăsi cam toate ideile strategice de la Babeuf la Marx, puse însă de data aceasta în practică. La primul punct, Lenin se delimitează de angajarea guvernului în război pentru ca, odată ajuns el la putere, aşa cum am văzut, să încheie pacea perdantă cu Germania:

1. In atitudinea noastră față de război, care în ceea ce priveşte Rusia rămîne fără îndoială şi sub noul guvern, Lvov &Co., un război imperialist de jaf, dat

fiind caracterul capitalist al acestui guvern, nu se poate admite nici cea mai mică concesie față de „defensis- mul revoluționar"
Proletariatul conştient poate fi de acord cu un război revoluționar care să justifice cu adevărat defensismul revoluționar, numai cu condiția: a) puterea să treacă în mîinile proletariatului şi ale păturilor sărace ale țărănimii apropiate ele proletariat; b) să se renunțe la toate anexiunile, în fapt şi nu în vorbă; c) să se ajungă la o ruptură totală în fapt cu toate interesele capitalismului.
Ținînd seama de buna-credință neîndoielnică a straturilor largi ale reprezentanților din mase ai defensismului revoluționar, care admit numai războiul pornit din necesitate şi nu în vederea cuceririlor, ținînd seama că aceştia sînt înşelați de burghezie, trebuie să li se explice foarte pe larg, cu deosebită stăruință şi răbdare, în ce constă greşeala lor, să li se arate că între capital şi războiul imperialist există o legătură indisolubilă, să li se demonstreze că fără
115
doborîrea capitalului războiul nu se poale încheia printr-o pace cu adevărat democratică, ci numai printr-o pace impusă prin forță.
Organizarea pe scară foarte largă a propagării acestui punct de vedere în rîndurile armatei de pe front.
Fraternizare.
Altfel spus, Lenin cheamă la nesupunere armata şi populația civilă, motivând acest lucru prin caracterul nepopular al războiului. Aşa cum am amintit deja mai sus, este sugestivă schimbarea semantică majoră, războiului dus de burghezicapitalişti în afară trebuind să i se răspundă cu cel al proletariatului în interior prin transferul total al puterii. Strategia aceasta confirmă faptul că Lenin profită la maxim de golul lăsat de abdicarea țarului cu doar câteva zile înainte şi aminteşte perfect de poziția aceluiaşi Lenin în timpul războiului ruso-japonez din 1905, când cauza proletară era plasată explicit deasupra loialității față de țară. Şi acum, în 1917, revoluționarismul se dovedeşte conjunctural, pândind momentul propice pentru a profita de slăbiciunea puterii legitime pe care o subminează şi mai mult printr-o încadrare ideologică mistificatoare. Potrivit acesteia, aşa cum vedem în teza următoare, contextul politico-istoric este citit în cheia doctrinei marxiste sau mai bine zis aceasta din urmă este aplicată precum un şablon peste harta realităților Rusiei acelui moment. Cum însă Lenin nu avea toate ingredientele rețetei clasice, adică nu putea invoca nemulțumirile muncitorimii (dezorganizată) şi nici pe cele ale țărănimii (mai curând conservatoare), el insistă pe caracterul capitalist-imperialist al războiului şi

proclamă urgența trecerii de la prima (pe care o omologhează tentativei din februarie 1917) la a doua etapă (luarea efectivă a puterii) a revoluției proletariatului:
2. Particularitatea momentului actual în Rusia constă in trecerea de la prima etapă a revoluției — care, din cauza nivelului insu-

ficient de conştiință şi de organizare a proletariatului, a predat puterea în mîinile burgheziei — la a doua etapă a ei, care trebuie să dea puterea în mîinile proletariatului şi ale păturilor sărace ale țărănimii.
Această trecere este caracterizată printr-o stare de maximă legalitate (dintre toate țările beligerante, Rusia este acum cea mai liberă țară din lume), prin faptul că nu se exercită violență împotriva maselor şi, în sfîrşit, prin atitudinea de încredere inconştientă a maselor în guvernul capitaliştilor, cei mai înverşunați duşmani ai păcii şi ai socialismului.
Această particularitate ne cere să ştim să ne adaptăm condițiilor speciale ale muncii de partid în rîndurile maselor nemaipomenit de largi ale proletariatului, care abia de curînd s-au trezit la viața politică.
Ca de atâtea ori în cazul scrierilor de genul acesta, afirmațiile cele mai tăioase, aparent lipsite de echivoc, trebuiesc citite pe dos. Faptul că trecerea puterii în mâinile proletariatului se face în condiții de maximă legalitate, aşa cum spune Lenin, ne arată exact contrariul. Mai mult, insistând pe caracteristica prea puțin combativă şi conştientă a proletariatului „trezit de curând", Lenin confirmă indirect că revoluția pe care o anunță Tezele lui nu este, de fapt, una pornită de jos în sus, ci dinspre elita intelectuală anarhisto-comunis- Lă spre bază. Proletariatul fiind aşadar „mahmur" se impune adaptarea strategiei muncii de partid, ceea ce mai departe înseamnă, cum o să vedem, nu doar intensificarea propagandei în favoarea revoluției, timpul fiind oricum prea scurt pentru a mai crea o masă critică suficient de consistentă, ci militarizarea partidului, pregătirea acestuia de a trece la fapte în ciuda unui proletariat încă insuficient pregătit să îşi recupereze el însuşi puterea pe care a cedat-o din inconştiență burgheziei. Revoluția care stă să aibă loc se va derula în numele proletariatului şi pe seama unui mandat care nu a fost dat explicit. Or, această viziune de reprezentant - Lenin fi

ind un fel de vicarius proletarium - deschide larg calea spre abuz şi putere necontrolată. în absența unui mandat, a unui mediu politic pluralist, a unei prese cu adevărat libere şi pe fundalul crizei inerente războiului, bolşevicii

culegeau fructul copt al unei puteri aproape abandonate de foarte tânăra şi la rândul ei confuza clasă politică a Rusiei post-țariste. Lenin era gata să ia puterea în numele unui proletariat „abia trezit" dar şi deoarece nobilimea şi burghezia nu îşi asumaseră îndeajuns responsabilitatea. Să nu uităm însă că tot Lenin, prin faptul de a ii fost mereu ținta predilectă a presei anti-socialiste sau a celei socialiste moderate, se bucura de simpatie în cercuri sociale mai largi, arta lui oratorică, susținută de un mesaj mesianic, convingând.

Următoarele două teze pun accentul pe munca de lămurire pe care trebuie să o ducă bolşevicii care, în ciuda numelui lor, sunt în sistemul reprezentativ al sovietelor în minoritate:

3. Nici un sprijin guvernului provizoriu; să se arate cît de mincinoase sint toate făgăduielile lui, mai ales în ceea ce priveşte renunțarea la anexiuni. Demascarea în locul „revendicării" inadmisibile — generatoare de iluzii — ca acest guvern, guvernul capitaliştilor, să înceteze de a mai fi imperialist.

4. Să se recunoască faptul că în cea mai mare parte din Sovietele de deputați ai muncitorilor partidul nostru este în minoritate, şi deocamdată în slabă minoritate în comparație cu blocul tuturor elementelor mic-burgheze oportuniste — de la socialişti-po- pulişti, socialiştii-revoluționari şi pînă la Comitetul de organizare (Ciheidze, Țereteli etc.), Steklov etc. etc. —, elemente care s-au lăsat influențate de burghezie şi care introduc în rîndurile proletariatului influența acesteia.

Să se explice maselor că Sovietele de deputați ai muncitorilor constituie singura formă posibilă de guvern revoluționar, şi că de aceea, atîta vreme cît acest guvern se va lăsa influențat de burghezie, sarcina noastră trebuie să fie aceea de a explica maselor greşelile tacticii lor, de a le explica cu răbdare, sistematic, stăruitor, adaptîndu-ne cu deosebire la nevoile practice ale maselor.

I 18

REALITATEA

Atîta vreme cît sîntem în minoritate, ducem o muncă de critică, de analiză a greşelilor, afirmînd totodată că întreaga putere de stat trebuie să treacă în mîinile Sovietelor de deputați ai muncitorilor, pentru ca masele să se elibereze de greşelile lor pe baza propriei experiențe.

Instituite înainte de abdicarea țarului în încercarea de a promova democrația directă, trecând astfel de la o extremă la alta, fără nicio treaptă intermediară, sovietele (de la rusescul cerner, consiliu) erau la nivel local ceea ce trebuia să fie parlamentul la cel național. Cu toate defectele sale evidente într-o țară fără cultură politică şi fără exercițiul minimal al

asumării responsabilității personale şi de grup, democrația directă a sovietelor, loc de interacțiune socială a muncitorimii cu armata, ar fi reprezentat teoretic acel element de stabilitate şi coerență de care Rusia avea atâta nevoie.10 Lenin şi

10Din punctul de vedere al teoriilor politice, democrația directă (amintind de cea atenianã) este opusul celei clasice bazate pe separarea puterilor. Nu este de altfel deloc întâmplător că democrația directă va fi aplicată, cu foarte puține excepții, mai ales în momente critice, „revoluționare", precum Comuna din Paris, Revoluția din Octombrie sau revoluțiile din 1918 din mai multe țări europene. Vezi aici privirea de ansamblu asupra formelor de democrație la un autor de referință în domeniu precum GIOVANNI SARTORI, A Theory of Democracy Revisited, Chatham House, Londra, 1987; în româneşte: Teoria democrației reinterpretată, trad. D. Pop, Polirom, Iaşi, 1999. Vezi tot cu titlu introductiv şi MANFRED G. SCHMIDT, Demokratietheorien. Eine Einführung, 3., überarbeitete und erweiterte Auflage, Leske + Budrich, Opladen, 2000. Dezbaterea în legătură cu modelul democratic are loc azi în contextul mutațiilor pe care le presupune reconfigurarea centrelor de putere, limitarea autorității statului național prin internaționalizarea economică şi instituțională. Vezi aici de exemplu JACQUES CHEVALLIER, L'État post-moderne (Droit et Société 35), 2'' édition, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, Paris, 2004. Pentru că tot am amintit de sursa antică de inspirație, vezi o excelentă istorie a ideilor democratice la WILFRIED NIPPEL, Antike oder moderne Freiheit? Die Begründung der Demokratie in Athen und in der Neuzeit (Europäische Geschichte), Fischer, Frankfurt am Main, 2008.

mai ales Trotki aveau să înțeleagă repede importanța organizării câtor mai multe soviete. Calculul era pe cât de simplu, pe atât de eficient: cum majoritatea reprezentanților în soviete proveneau din mediile muncitoreşti, cum aceştia erau cei mai sensibili la propaganda comunistă şi la chemarea revoluționară (ceea ce nu înseamnă că erau toți de partea bolşevicilor, pluralitatea de opinii fiind elementul democratic cel mai supărător pentru aceştia din urmă), rețeaua de soviete pe întreg teritoriul țării era în fapt infrastructura insurecțională potențială a transferului de putere. Mai mult decât atât, pentru a pregăti retoric opinia publică şi pe cei în cauză cu iminenta schimbare, propaganda bolşevicilor insista ca întreaga putere, inclusiv cea legislativă, să fie încredințată sovietelor (vezi sloganul epocii „Bc>i Biacrb coBeram!" „Toată puterea, sovietelor!"). Adunarea tuturor sovietelor locale într-un Soviet Central, Tezele din aprilie sunt citite inițial

tocmai în fața delegaților acestuia, realizează un simulacru perfect de Parlament care şi pretinde să reprezinte autoritatea de fado în țară. Or, controlând sovietele şi acestea având, fie şi abuziv, autoritatea pe care au luat-o de la Parlament, instituție oricum compromisă prin acțiunile guvernului Kerenski, Lenin şi ai lui erau la un pas de a prelua întreg controlul şi de a avea în plus şi aparența legitimității. într-o etapă ulterioară, aşa cum o să vedem, sovietele sunt deposedate la rândul lor de autoritate prin transferul acesteia către Partidul Comunist unic. Cercul se închide perfect: de la autoritarismul țarului la parlamentarismul slab şi de la acesta la soviete, pentru a ajunge la comunişti şi la autoritarismul liderului lor.
A cincea teză confirmă deschis intenția bolşevicilor în cazul unei revoluții:
5. Nu o republică parlamentară — revenirea ele la Sovietele de deputați ai muncitorilor la această republică ar însemna un pas înapoi

—, ci o republică a Sovietelor de deputați ai muncitorilor, ai muncitorilor agricoli şi ai țăranilor din întreaga țară de jos şi pînă sus.
Desființarea poliției, a armatei, a funcționărimii. [Nota ediției româneşti din 1970: Adică înlocuirea armatei permanente prin înarmarea întregului popor.]
Retribuirea tuturor funcționarilor, deveniți eligibili şi revocabili în orice moment, cu un salariu care să nu depăşească salariul mijlociu al unui bun muncitor.
Vedem cum sunt îmbinate cu pricepere afirmațiile de schimbare radicală a sistemului constituțional cu cele de natură strict socială. Putem astfel înțelege secretul formulei revoluționar-totalitare: ceea ce pentru cei mulți este o promisiune a bunăstării, mai mult sau mai puțin onorată, pentru elită este o manevră de cucerire şi consolidare a puterii. După ce se pronunță practic împotriva oricărei formule democratice, Lenin anunță în următoarele trei teze măsurile concrete legate de reconfigurarea raporturilor de producție în Rusia sovietelor, adică a comuniştilor:
6. In cadrul programului agrar, centrul de greutate trebuie să treacă asupra Sovietelor de deputați ai muncitorilor agricoli.
Confiscarea tuturor pămînturilor moşiereşti.
Naționalizarea tuturor pămînturilor din țară, care să fie puse la dispoziția Sovietelor locale de deputați ai muncitorilor agricoli şi ai țăranilor. Formarea Sovietelor de deputați din țărani săraci. Crearea pe fiecare moşie mare a unei gospodării model (cu o întindere de circa 100 pînă la 300 de deseatine,

în funcție de condițiile locale etc. şi după cum vor stabili instituțiile locale), sub controlul deputaților muncitorilor agricoli şi pe socoteala obştească.

7. Contopirea imediată a tuturor băncilor din țară într-o singură bancă națională şi punerea ei sub controlul Sovietelor de deputați ai muncitorilor.

8. Nu „introducerea" socialismului ca o sarcină nemijlocită a noastră, ci numai trecerea imediată la controlul exercitat de Sovietele de deputați ai muncitorilor asupra producției sociale şi a repartiției produselor.

întocmai ca în cazul proletariatului „abia trezit" a pretinde că revoluția se produce în numele acestuia nu era doar un act de falsificare a istoriei, ci şi o dovadă a ignorării bazei economice care nu corespundea ideologiei. Lenin avea în fața lui o țară care contrazicea masiv schema de la baza proiecției marxiste în legătură cu dominația capitalului şi modalitățile de emancipare de acesta. Astfel, în timp ce textul revoluționar lasă impresia că abia odată cu eventuala venire la putere a bolşevicilor o să aibă şi țăranii posibilitatea să îşi lucreze pământurile, situația țărănimii din Rusia pre-revoluționară era cu totul alta. întâi de toate, formele de exploatare în comun a terenurilor erau larg răspândite şi adaptate nevoilor comunităților. Nu era nevoie de o intervenție nivelatoare de la centru. Apoi, țăranii nu erau nici pe departe acel proletariat rural asuprit care ar ii aşteptat „eliberarea" (de cine?) promisă de bolşevici, în 1916, adică doar cu un an înainte de schimbarea radicală de regim, 89,1% din terenul agricol al Rusiei europene era în proprietatea celor care îl lucrau, marea problemă fiind alta şi anume creşterea razantă a populației, tendință vizibilă la nivelul întregului continent, care trebuia hrănită din roadele relativ modeste ale unei agriculturi rudimentare din punct de vedere tehnic.11 în fine, cât priveşte capita-

11 Informația este ele la NAUM JASNY, The Socialized Agriculture of the USSR. Plans and Performance, Standford University Press, Standford (California), 1949, pp. 145 ş.u.; apud PIPES, op. cit., pp. 42 ş.u. Legat de statutul țărănimii ruse de-a lungul istoriei vezi JEROME BLUM, Lord and Peasant in Russia from the Ninth to the Nineteenth Century, Princeton University Press, New Jersey, 1961. Pentru o viziune de ansamblu asupra gândirii economice sovietice vezi tot de Jasny, un istoric al doctrinelor economice bun cunoscător, prin originea sa, al situației din Rusia, şi volumul publicat postum Soviet Economists of the Twenties. Names to he Remembered, Cambridge University Press, Londra, 1972.

Iul financiar străin, Rusia începea să facă paşi pe calea modernizării tocmai datorită acestuia, lucru de care profitau înainte de toate păturile sociale migrând de la sate la oraşe. Cel mai târziu după eşecul din timpul războiului din Cri- meea (1854-1855), Rusia a înțeles cât de importantă pentru viitorul ei este o strategie de dezvoltare industrială. Evident, politicile sociale erau deficitare, condițiile de muncă extreme, însă toate acestea nu întreceau, prin număr şi amploare, situația proletariatului occidental.

Una peste alta, Rusia anului 1917 nu întrunea condițiile menite să pregătească, să susțină şi să legitimeze în cele din urmă o revoluție a proletariatului după schema oferită de Marx şi Engels. Inventarea unei astfel de revoluții este în fapt efortul şi succesul cel mai răsunător al lui Lenin. Profitând de contextul politic mondial, exploatând la maxim slăbiciunile unui stat în plină derivă şi a unei clase politice mioape, postulând potențialitatea proletariatului şi dreptul acestuia de a primi înapoi puterea pierdută cândva, îmbinând măsurile populare (gen ieşirea din război) cu cele draconice, Lenin a reuşit să facă posibil în Rusia ceea ce în țări precum Germania, cu toate condițiile teoretice şi practice date, nu era posibil din motive de cultură politică, de structură culturală şi, de ce nu, de eficiență a statului care ştia să se apere mai bine. De această reuşită po- litico-retorică din 1917 aveau să se lase păcăliți nu puțini intelectuali europeni care vor crede cu tărie că, într-adevăr, în Rusia are loc, pentru prima dată în lume, răsturnarea sistemului capitalist care, în realitate, la o privire mai atentă, nu exista. Mulți vor refuza să se uite, iar alții, ui- tându-se, să înțeleagă.

Cum totul depindea de eficiența propagandistică şi organizatorică a comuniştilor organizați în partid, Lenin trasează în ultimele două teze sarcinile acestuia în interior şi la nivel internațional:

123

9. Sarcinile partidului sînt:

a) convocarea imediată a congresului partidului;

b) modificarea programului partidului, în special în ceea ce priveşte:

1) imperialismul şi războiul imperialist,

2) atitudinea față de stat şi revendicarea noastră: „statul-co- mună" [Nota ediției româneşti din 1970: Adică un stat după prototipul oferit de Comuna din Paris.],

3) corectarea programului-minîm, care s-a învechit;

c) schimbarea denumirii partidului. [Nota ediției româneşti din 1970: in locul denumirii de „social-democrație" ai cărei conducători oficiali („defensiştii" şi „kautskîştii" şovăielnici) au trădat socialismul în lumea

întreagă, trecînd de partea burgheziei, trebuie să purtăm denumirea de Par tui comunist.]

10. înnoirea Internaționalei.

Să se ia inițiativa creării unei Internaționale revoluționare, a unei Internaționale împotriva social-şoviniştilor şi împotriva „centrului" (Nota ediției româneşti din 1970: în social-democrația internațională poartă denumirea de „centru" curentul care oscilează între şovinişti („defensişti") şi internaționalişti. Acest curent este reprezentat de: Kautsky & C'o. în Germania, Longuet & Co. în Franța, Ciheidze & Co. în Rusia, Furați & Co. în Italia, MacDo- nald & Co. în Anglia etc.]

Instrucțiunile fiind date şi cadrul ideologic identificat, revoluția proletariatului într-o țară agrară putea începe...

MAREA LOVITURĂ DE STAT DIN OCTOMBRIE

Aşa ar trebui să se numească de fapt evenimentul prezentat de istoriografia bolşevică şi perpetuat în manualele ruseşti sub numele pompos de „Marea Revoluție Socialistă din Octombrie" (rus. BeiuKa>i OKi>iopi>CKa>i conuaiucni- MCCKa>i peBOiionioi). Istoria acesteia este îndestul cunoscută pentru a nu ti nevoiți să o prezentăm pe larg. Filmul pe

scurt al evenimentelor din 1917 este banal, lipsit de orice urmă de patos sau încleştare, în opoziție absolută cu imaginea mitologică întreținută ulterior de propaganda sovietică.12

Sumar aşadar, momentele-cheie s-au succedat repede, cum altminteri într-o revoluție?!, şi fără obstacole majore, ceea ce nu este însă de la sine înțeles. Cum guvernul Kerenski dădea din ce în ce mai multe semne de slăbiciune, bolşevicii, în frunte cu Lev Troțki, încearcă să for țeze situația prin organizarea unei manifestații antiguvernamentale, secondată de grevă generală, în iulie 1917. Rezultatul este decepționant: în afară de câteva încăierări, „masele" nu şi-au făcut datoria, păreau să fie încă „adormite" De unde şi lecția, deja învățată teoretic în aprilie, că nu prin număr, ci prin calitate, ca să zicem aşa, va 11 posibilă revoluția. în timp ce Troțki trebuie să aştepte momentul în puşcărie, Lenin se ascunde pe durata verii lui 1917 în Finlanda. în tot acest timp, bolşevicii se organizează, nu în ultimul rând pe banii împăratului Wilhelm II, iar Lenin dă de înțeles din exil că, la nevoie, este dispus să îşi asume responsabilitatea guvernării de care toți ceilalți politicieni socialişti moderați fugeau, țara fiind pe zi ce trecea mai greu de gestionat. Să nu uităm şi faptul că țarul Nicolae II era încă în viață şi nu puțini se gândeau la revenirea monarhiei constituționale ca la o soluție

salvatoare. Aşa cum se întâmplă, când doi se ceartă, al treilea câştigă. Formula se aplică şi aici. Intrând în conflict cu şeful armatei, generalul Kornilow, pe care îl acuză că plănuieşte o lovitură de stat, primul ministru Kerenski pierde dintr-un foc sprijinul ofițerimii, atât de necesar în cazul unei tentative reale de puci. în plus, ironie amară a istoriei, speriat de o posibilă acțiune a lui Kornilow, Kerenski eliberea

12 Vezi aici remarcabila sinteză istorică a lui RICHARD PLPES, The Russian Revolution, Knopf, New York, 1990. Mai vezi şi varianta ceva mai restrânsă, la jumătatea celei anterioare, A Concise History of the Russian Revolution, Vintage, New York, 1996.

ză pe organizatorii grevei din iulie, adică pe oamenii lui Lenin, cărora le mai dă şi arme pentru a apăra ordinea de drept. Un alt proverb se confirmă aici: lupii au devenit paznici la stâna de oi. în line, la alegerile din septembrie pentru soviete, bolşevicii înregistrează pentru prima dată un succes răsunător.

Să recapitulăm: armata şi executivul se suspectează reciproc, bolşevicii sunt liberi şi în plus joacă rolul nesperat de garanți ai ordinii, având în spate un anume val de simpatie. Lenin hotărăşte, într-o întâlnire secretă a comitetului sovietelor din noaptea de 2324 octombrie, că a sosit momentul preluării prin forță a conducerii statului. Decizia nu este inițial unanimă, temerea de a nu repeta dezastrul din iulie fiind încă prezentă. în noaptea lui 78 noiembrie, după semnalul dat de pe crucişătorul Aurora, bolşevicii sub comanda directă a lui Troț- ki ocupă fără probleme punctele strategice din Petersburg şi Moscova (unde s-a întâmpinat ceva rezistență), îşi stabilesc cartierul general în palatul petersburghez Smolnîi, construit inițial ca mănăstire şi funcționând în acel moment ca pension de fete, transformând clădirea într-un adevărat sediu de Stat Major. în noaptea următoare, Palatul de Iarnă, reşedința țarilor, este ocupat, iar membrii guvernului, care nu au reuşit să fugă, precum Kerenski, arestați. Un guvern socialist sub conducerea lui Lenin este instalat imediat, chiar pe 8 noiembrie, în mai puțin de 48 de ore şi cu doar şase victime, „marea" revoluție se încheia. Doar reacția presei naționale şi internaționale de a doua zi i-a făcut pe cei mai mulți dintre contemporani să realizeze eventual amploarea şi semnificația cezurii istorice abia consumate. Proletariatul şi țărănimea se „trezeau" că sunt la putere, în timp ce burghezia, câtă era, şi aristocrația începeau să simtă pe propria piele punerea în practică a viziunii marxiste. Ceea ce mai bine de un secol a fost un discurs bun de speriat clasele

superioare, subiect de polemici teoretice şi de romane, devenea peste noapte realitate.
126

ÎNCĂ DE A DOUA ZI după revoluția din octombrie 1917, întrebarea strategică la care Lenin trebuia să dea un răspuns era legată de cei care nu îmbrățișau cauza bolşevicilor. Cum aceştia din urmă erau acum la putere nu datorită unui mecanism democratic, în ciuda succesului lor relativ la alegerile din septembrie pentru soviete, ci în urma unei lovituri de stat, problema rezistenței la noua autoritate nu putea fi ignorată. Lenin şi ai lui erau pe de o parte într-o criză de legitimitate, ignorată conştient prin înlocuirea rolului parlamentului cu cel al sovietelor, dar pe de altă parte confruntați cu „reacțiu- nea". Situația era cu atât mai complexă cu cât ecourile critice vor veni chiar din rândurile proletariatului şi ale țărănimii în numele cărora s-a produs revoluția. Nici măcar printre liderii puciului nu lipseau punctele divergente. Restul forțelor politice şi părți însemnate din armată nu erau nici ele convinse de justețea drumului pe care o luase țara. în plus, Lenin nu obosea să repete că revoluția proletariatului a însemnat transferul de putere către soviete, nu către partidul bolşevicilor săi, ceea ce însemna însă că, la rigoare, de gestionarea ei erau cu toții responsabili, bolşevici sau nu. Cel mai contrastant element cu voința bolşevicilor trebuie să fi fost de aceea dorința multora de a reveni la democrația de bază a sovietelor după ce guvernul Kerenski fusese înlăturat. Organizați paramili-
129
tar, înzestrați cu conştiința unei misiuni excepționale, mândri de isprava de a fi pus mâna pe putere, bolşevicii erau însă orice altceva, dar nu parteneri normali de dialog politic şi social într-o Rusie mustind de controverse, nemulțumiri şi curente dintre cele mai diverse. Tendința de a rezolva toate diferendele bătând cu pumnul în masă sau, la nevoie, trăgând un glonte în tâmpla adversarului, acuzat de tendințe contrarevoluționare, se acutiza.1 Acest lucru se va vedea cel mai limpede cu ocazia anihilării nemiloase a răzmeriței din 1921 a matrozilor din marina militară staționați la Kronstadt (rus. KpoHiiiTaA'rcKoe BoccraHne). Lupta de clasă părea să se generalizeze la nivelul întregii societăți, duşmanul prin excelență nemafiind doar nobilul sau burghezul, investitorul străin sau țăranul înstărit, ci oricare om cu gândire independentă, din partid sau din afara acestuia. încercând să nu simplificăm excesiv complexitatea situației şi să exprimăm astfel o judecată de valoare prea generală, este limpede totuşi că, odată instalată la putere,

„dictatura proletariatului" începea să îşi arate adevăratul chip sau, mai precis, să demonstreze că nu este o metaforă, ci o metodă politică având în centrul ei, cum preconizaseră de fapt mai toți teoreticienii utopişti şi marxişti, crima, teroarea şi violența de orice fel. Din acest punct de vedere, ce se va petrece în Rusia după 1917 nu este decât aplicarea unei viziuni deja cunoscute.

1 Despre bolşevici, ca partid (fondat de Lenin în 1903) şi tipologie mentală deopotrivă, s-a scris foarte mult. Vezi cu titlu exemplar sinteza istorică de referință în care drumul lui Lenin este plasat în contextul articulării bolşevismului ca traducere rusească specifică a comunismului, a lui ADAM. B. ULAM, The Bolsheviks. The Intellectual and Politicul History of Communism in Russia, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 19981965. Despre primul an de putere a bolşevicilor vezi tabloul detaliat realizat recent de ALEXANDER RABINOWITCH, The Bolsheviks in Power. Thefirst Year of Soviet Rule in Petrograd, Indiana University Press, BloomingtonIndianapolis, 2007.

Lenin ajunge şeîdefacto al guvernului printr-un prim act de anulare a pluralismului opiniilor celor prezenți la al doilea congres al sovietelor din întreaga Rusie. Desfăşurat la 8 noiembrie, Congresul era dominat inițial de adversarii bolşevicilor, de menşevici şi alte grupări mai mărunte. Iarăşi, în ciuda numelui, bolşevicii erau în minoritate. Diferența de data aceasta era poziția de forță, faptul că, fie şi minoritari într-un organism decizional precum congresul sovietelor, ei şi numai ei controlau cu puşca toate punctele-cheie ale capitalei. După toate regulile militare, Petersburgul era un oraş aflat sub ocupația trupelor paramilitare bolşevice. Expri- mându-şi viziunea despre revoluția bolşevică abia încheiată, despre măsurile care se impun, Lenin provoacă reacțiile socialiştilor moderați care, după ce au acceptat ca acesta să conducă efectiv lovitura de stat, îl acuză de dorința de a instaura dictatura şi, în semn de protest, părăsesc sala. Raționamentul socialiştilor era că, în orice caz, Lenin va fi nevoit să îi caute pentru a face o coaliție de guvernare, ideea partidului unic fiind considerată total nerealistă pe fundalul eliberării de autocrația țaristă şi după câțiva ani de democrație directă. Calculul lor se va dovedi foarte repede naiv. într-un stat de drept şi cu un sistem parlamentar funcționând după reguli clare un astfel de gest ar fi însemnat imposibilitatea continuării procesului decizional, mai ales dacă ținem cont că era vorba chiar despre majoritatea care plecase, nu însă şi în cazul de față. Ignorând incidentul, rămas în sfârşit fără opoziție, Lenin se

lasă votat preşedinte al consiliului comisarilor poporului, funcție mai mult sau mai puțin echivalentă primului ministru, de propria lui minoritate. Aşadar,

131

după ce doar cu o zi înainte bolşevicii derulau o insurecție armată, acum o realizau şi instituțional. Lovitura de stat era perfectă şi avea aparentul avantaj de a ii legală. Pentru a linişti spiritele, nu în ultimul rând ale unei populații simpatizante cu Lenin, dar nu obligatoriu şi cu partidul lui2, acesta declară că va conduce treburile țării provizoriu, până la următoarele alegeri. Organizate la o distanță de doar câteva zile, alegerile pentru soviete vor aduce o nouă surpriză democratică neplăcută: bolşevicii pierd enorm, ajungând să aibă doar o treime, restul fiind câştigat preponderent de socialiştii moderați. După ce aşteptase momentul potrivit declanşării revoluției, după ce aceasta s-a desfăşurat în mod remarcabil fără incidente, iată că acum însăşi democrația proletară îl ținea departe de putere. Lenin decide în consecință desființarea chiar a doua zi după alegeri a noului congres al sovietelor, a cărui legitimitate o critică vehement, dând ulterior ordin să se tragă în demonstranții care protestau contra acestei turnuri neaşteptate. Sugestiv pentru caracterul „popular" al evenimentelor din noiembrie 1917, vor fi mai multe victime la a doua revoluție a proletariatului, cea în care el se luptă ca să zicem aşa cu sine însuşi, decât la revoluția contra ordinii burgheze a statului.

Singur la putere, Lenin va fi hotărât să nu mai încerce nimic care ar fi pus sub semnul întrebării dominația partidului său, devenit în curând unicul şi contopit cu statul timp de aproape trei sferturi de secol. Convins printre altele în urma studiului istoriei că toate revoluțiile de până atunci au eşuat tocmai datorită faptului că nu au fost duse până la capăt, duşmanii având astfel ocazia să se regrupeze şi să provoace restaurația, opusul prin excelență al re

2 In preziua loviturii de stat din noiembrie, doar 5,3 % din muncitorimea industrială era înscrisă la bolşevici. Apud PIPES, A Concise History..., p. 121.

voluției, Lenin va instaura o dictatură a bolşevicilor asupra tuturor, inclusiv asupra claselor sociale de al cărui mandat simbolic s-a folosit pentru luarea puterii. Ierarhia se simplifică enorm: liderul primeşte dreptul absolut pe care îl exercită la nivelul societății prin partidul său. Partidul unic şi statul-partid sunt fețele aceleiaşi monede. Pe o parte este chipul şefului, puterea

personificată, pe cealaltă simbolul poporului - aici: secera şi ciocanul adică alianța dintre țărani şi muncitori -, adică puterea difuză, inexistentă de fapt, anonimă, fără chip. în bună tradiție monarhică abso- lutistă, liderul devine una cu teritoriile sale, y compris locuitorii. Răsturnând puterea legitimată religios şi exercitată discreționar a țarului, Lenin nu face nimic altceva decât să ocupe locul lăsat gol. Este o succesiune fără fisură, o liturghie politică neagră, pe dos, victoria gnozei despre care vorbea Besançon3 sau a religiei comuniste analizate profetic de Berdiaev.4

Să recapitulăm acum etapele acestei construcții: parte a mişcării socialiste din Rusia, de care se distanța în puncte deloc neglijabile, de politică internă şi externă deopotrivă, dar formând aparent un corp comun împotriva ordinii politice existente, răsturnând-o în cele din urmă printr-o lovitură de stat în numele întregului spectru de stânga, bolşevicii elimină ulterior pe toți cei care, prin firea lucrurilor, ar fi

'Vezi aici ALAIN BESANÇON,TE Origines intellectuelles du léninisme, Calmann-Lévy, Paris, 1977; în româneşte: Originile intelectuale ale leninismului, trad. L. Văcar, Humanitas, Bucureşti, 2007.

"Vezi analiza, scrisă în 1937 insă publicată la o distanță considerabilă de timp, a lui NICOLAI BERDIAEV, Pfcmoxu u CMHCA pyccKozo KO MM y HU3MU, YMCA-Press, Paris, 1955; în româneşte: Originile şi sensul comunismului rus, trad. 1. Muşlea, Dacia, Cluj-Napoca, 1994. Cartea in format digital poate fi citită în original la următoarea adresă: http: www.krotov.infolibrary02 bberdyaev1937 042 O.html, accesată la 23 octombrie 2009.

fost îndreptățiți să co-guverneze. Dictatura oferea în acest context garanția, imposibil de avut într-o minimă democrație, fie aceasta şi redusă la grupările de stânga din congresul sovietelor înlocuind parlamentul, că puterea le aparține bolşevicilor în întregime. Cum însă dictatura însemna oprimarea nemijlocită a tuturor celor ar fi pus sub semnul întrebării dreptul exclusiv de a guverna al partidului lui Lenin, crima devenea un instrument de guvernare inevitabil. Oricât de „banal" sună, dorința de a fi la putere trebuia plătită cu lichidarea celor care ar fi dorit acelaşi lucru. Monopolul şi concentrarea puterii nu sunt altminteri posibile, comunismul fiind din acest punct de vedere un exemplu clasic de totalitarism sau mai bine zis o traducere la început de secol XX a unei lungi experiențe pre-moderne şi moderne în materie de politică a forței.5 Toate aceste evoluții contrazic flagrant pe cei care văd în crimele comunismului doar un fel de efecte secundare sau, cu un termen la modă, colaterale, inevitabile datorită

rezistenței burgheziei şi aristocrației. Or, constatăm cum, în fapt, crima este condiția de bază a menținerii neîntrerupte la putere şi cum teroarea este aplicată inclusiv, mai târziu chiar exclusiv, împotriva propriului proletariat. Şi iarăşi mai vedem cum justificarea violenței în Manifestul Partidului Comunist din 1848 se regăseşte în acțiunile comunismului istoric, cum nu doar luarea puterii este imposibilă fără sânge, ci însăşi viața societății comuniste nu poate fi menținută fără el. Anemic din punctul de vedere al numărului celulelor sănătoase, adică în lipsa unei baze demografice reale, organismul ideologic al comunismului este conectat cu forța la banca de sânge a societății.

5 Vezi în acest sens analiza comparativă realizată de PETER BAEHR, MEI.VIN RLCHTER, Dictatorship in History and Theory. Bonapartism, Caesarism, and Totalitarianism (Publications of the German Historical Institute, Washington, D.C.), Cambridge University Press, New York, 2(X)4.

VICTIMELE

Trăieşte doar atâta vreme cât primeşte transfuzia, deconectarea însemnând grăbirea sfârşitului. Stă în logica fatalității unui regim care se impune cu forța să se mențină tot numai cu forța, revoluția permanentă fiind în cele din urmă numele abstract al crimei permanente.6

REVOLUȚIA ROŞIE - ARMATA ROŞIE

Roşul este culoarea simbolică a comunismului. Pe bună dreptate. Ceea ce la început dorea să sugereze sângele proletariatului vărsat pentru creşterea capitalului unei societăți nemiloase şi asupritoare, va fi după 1917 simbolul celor căzuți pe frontul „fericirii" comuniste. După dizolvarea congresului sovietelor şi instalarea unui guvern monocolor bolşevic, Lenin dispune înlocuirea tribunalelor „burgheze" cu unele „populare" (modelul din 1789 al tribunalelor revoluționare se repetă) conduse de judecători improvizați. Teroarea se dezlănțuie cu forța unei Judecăți de Apoi, confirmând milenarismul specific mentalității revoluționare a modernității, pe care comunismul o întrupează la cote maxime. Mai mult decât atât, întreg aparatul de stat trece printr-un proces de „popularizare", de înlocuire a specialiştilor cu amatorii revoluționari. Nu este vorba doar despre acele funcții în care orice guvern

6 Raportul dintre marxismcomunism şi crimă este analizat recent din perspectivă criminologică de MARK COWLING, Marxism and Criminologie al Iheory. A Critique and a Toolkit, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2008. Critica nu are în vedere exclusiv tendința totalitaris- tă, cu victimele „de rigoare", a comunismului, ci şi acuzele marxismului la adresa crimelor pe

care societatea capitalistă le comite direct sau indirect. La întrebarea „este posibilă o societate comunistă fără crime?" analiza oferă un răspuns ambivalent (vezi mai ales pp. 215 ş.u.).
135
îşi doreşte oameni loiali, ci despre completa reocupare a administrație cu oamenii de partid, creşterea birocrației acestuia fiind chiar şi pentru Lenin un motiv de îngrijorare. La nivel economic, deciziile sunt aiuritoare: în timp ce muncitorilor le este spus să ocupe fabricile, țăranilor le este ordonat să împartă între ei pământurile, inclusiv pe cele lucrate de consătenii lor. Tot ceea ce se realizase în deceniile anterioare de modernizare, inclusiv prin contribuția unei categorii aparte de oameni înclinați către mecenatul public precum Pavel Tretiakov, fondatorul celebrei galerii care îi poartă azi numele, este aruncat în aer printr-o propagandă deşănțată, bazată pe ură şi măsuri fără nicio noimă alta decât de a distruge.7 Aplicând excesul ca metodă de guvernare, în doar câteva luni se creează premisele sociale şi economice ale unui război civil. Cum însă acesta nu trebuia să apară ca un conllict intre categoriile aceleiaşi clase - ce înfrângere pentru revoluția proletariatului ar fi fost! -, dezordinea controlată este dirijată că- Lre un inamic de clasă autentic: contrarevoluționarii (mo- narhiştii sau socialiştii vânduți burgheziei).
Tactica era de trei ori utilă. în primul rând, Lenin are pretextul ideal să întărească măsurile opresive. în februarie 1918 este înființată Armata Roşie sub conducerea lui
'Despre începutul în secolul XIX a procesului de modernizare econo- mico-socială a Rusiei vezi de pildă WILLIAM L. BLACKWELL, 7heBeginnings ofRussian Industrialization, 1800-1860, Princeton University Press, New Jersey, 1968. Cât priveşte mecenatul înainte de 1917 vezi prezentarea făcută de WAI.TRAUD BAYER, Die Moskauer Medici. Der russische Biirger als Măzen 1850 bis 1917, Bohlau, WienKolnWeimar, 1996. O imagine nuanțată şi captivantă, bazată pe un bogat material documentar, asupra tranziției de la un model social la altul în Petersburg, oraş cu valoare paradigmatică pentru istoria Rusiei ultimelor trei secole, găsim la I<ARL SCHLOGEL, Petersburg. Das Lahoratorium der Moderne 1909-1921, Fi- scher, Frankfurt am Main, 2009.
136
VICTIMELE
Troțki după ce înainte, deja în decembrie 1917, fusese organizată poliția politică a regimului, Comisia extraordinară panrusă pentru combaterea contrarevoluției, a speculei şi a sabotajului (rus. BcepoccMwcKaH

4pe3BbiHaMHa>i KOMMCCMH ITO BoptGe c KONTPPCBOAIOIȚMEM, CRIEKYAINȚMEM M Ca6o'ra>I<eM, abreviat: BHKCEKA), sub conducerea lui Moissei Solomonowitsch Urizki, urmat imediat, după ce avea să fie asasinat în aceeaşi zi în care a avut loc atentatul eşuat asupra lui Lenin (30 august 1918), de Dserşinski. în al doilea rând, un război civil între „marea masă" a proletariatului şi contrarevoluționarii plătiți de cercurile capitaliste occidentale, aşa cum se tot spunea propagandistic, era un pretext pentru a milita, drept răspuns, pentru internaționalizarea rapidă a revoluției, pentru exportul acesteia, mai ales în Germania aflată la rândul ei în plin proces revoluționar, însă mai curând burghez. în al treilea rând, o stare conllictuală având drept miză prezumată anularea „victoriei" revoluției, adică restaurația (sub orice formă ar fi fost), oferea motivul cel mai légitimant cu putință pentru lichidarea familiei imperiale ținută ostatecă de mai multe luni bune, fapt întâmplat în noaptea lui 1617 iulie 1918 în subsolul Casei Ipatiev din Ecaterinburg. Deosebit de sugestiv pentru lipsa reală de aderență a populației civile, dar şi a armatei la revoluția bolşevică este faptul că, de teama ca nu cumva soldații ruşi să aibă rețineri să tragă în membrii familiei propriilor lor foşti suverani, CEKA formează plutonul de execuție cu soldați maghiari, printre aceştia numărându-se probabil şi viitorul lider comunist al Ungariei, Imre Nagy.

Războiul civil dintre Armata Roşie şi „albi" conduşi de deja amintitul general Kornilow, va costa viața a mii de ruşi, implicați sau nu, şi va desăvârşi procesul de răscolire până la temelie a imensei țări. Ceea ce revoluția proieta-

riatului nu avea cum să realizeze din simplul motiv al slabei sale ancorări în populație va reuşi strategia terorii. Tot sugestiv este şi faptul că primul lagăr sovietic este înființat la ordinul lui Lenin, în august 1918, pentru a fi închişi acolo gardiştii albi. După aproximativ cinci ani de lupte şi băi de sânge în ambele tabere, Rusia era „unificată". în tot acest timp, economia se dezmembra cu fiecare zi, lanțul productiv fiind din ce în ce mai slab şi cu fracturi. Confu- zionați la rândul lor, nici țăranii nu mai produceau suficient, mulți dintre ei fiind antrenați fără voie în luptele dintre fracțiuni. Furia egalitaristă bloca practic orice inițiativă. Inflația o luase vertiginos în sus datorită cantității mari de bancnote tipărită de guvernul bolşevic, apariția comerțului de speculă fiind imposibil de împiedicat şi de controlat. Pe lângă lipsurile postbelice se adăugau cele produse intenționat de gestiunea irațională a resurselor. Populația resimțea din plin presiunea ideologică, forța discreționară a unei justiții criminale, rigorile naționalizării

şi, ca încununare a toate, foamea. Ca imaginea să fie completă, pe plan politic extern, pacea încheiată de Lenin cu Germania în favoarea acesteia avea să stârnească profunde nemulțumiri în rândurile ruşilor care erau gata să accepte sacrificiile măcar de dragul unui ideal. Una peste alta, de la lovitură de stat la dictatură, de la teroare sistematică la război civil, de la ruinare economică şi până la distrugerea bazelor instituționale ale societății - bolşevicii nu au lăsat ni- cio metodă neîncercată în efortul lor, în fapt disperat, de a pune în mod efectiv stăpânire peste cea mai mare țară din punct de vedere al întinderii din lume.

FURIA ATEISMULUI

SAU MATERIALISMUL DEZLĂNȚUIT

Un capitol aparte în toată această istorie îl reprezintă dorința expresă a lui Lenin de a distruge prin teroare Biserica Ortodoxă din Rusia. Percepută drept cum era de fapt, adică profund ataşată monarhiei şi structural conservatoare, Biserica reprezenta pentru bolşevici o reală concurență ideologică şi logistică. Vocea ei se făcea auzită în toată țara, chiar şi acolo unde nu existau soviete, iar mesajul propagat stătea în discordanță evidentă cu propaganda oficială. Chiar dacă nu ar fi fost atât de influentă, Biserica tot deranja prin simplul fapt că era singura instituție imposibil de „convertit" la ideologia oficială a comunismului. Umanismul creştin este incompatibil cu „umanismul" marxist-le- ninist-stalinist. Or, acesta din urmă dorea să înalțe pe om, dar cu prețul desființării sale ca persoană. Egalitatea era doar paravanul gregarismului, aşa cum dreptatea degenera rapid în arbitrariu. Pentru bolşevici, omul nu conta decât în măsura în care era parte activă şi fără personalitate a planului lor. O astfel de viziune, pe cât de simplistă', pe atât de dramatică în consecințele ei, se originează nemijlocit în ateismul constitutiv al comunismului. Punct de legătură cu proiectul modernității, articulat tocmai ca fenomen de emancipare față de autoritatea teologică şi morală de până atunci, ateismul era pentru bolşevici ingredient absolut indispensabil în efortul lor de replămădire culturală a societății pe care o luaseră ostatecă.8 Celebra definiție, 8 Vezi aici o încadrare istorică a ateismului la GEORGES MINOIS, Histoire de l'athéisme. Les incroyants dans le monde occidental des origines à nos jours, Fayard, Paris, 1998. Minois pune în aceeaşi categorie a ateilor şi pe gnostici sau panteişti, fapt care, metodologic vorbind, viciază abordarea sa care, în ciuda acestui deficit, rămâne o lectură utilă.

mereu citată, dată de Marx religiei - „opiul poporului"9 - exprima disprețul comuniştilor nu doar față de orice formă de credință, dar şi față de cultura înaltă sau expresiile artistice rafinate prin care materialismul lor imanentist era, direct sau indirect, pus sub semnul întrebării. Religia era asociată în simplista Wellanschauung bolşevică a epocii fie cu stadiul primitiv al populației, mai ales a celei rurale, şi omologată astfel superstiției, fie cu aristocrația şi burghezia şi omologată astfel instrumentarului de exercitare a puterii asupra maselor. Mai mult, convinşi de evo- luționismul darwinist, comuniştii credeau (sic!), precum iluminiştii secolului XVIII, în posibilitatea ca prin educație ştiințifică (de unde şi campania masivă de alfabetizare) omul să fie fie „vindecat" de credința religioasă, să fie eliberat de chingile unei viziuni care nu are nimic în comun cu realitatea nemijlocită bazată pe legi şi reguli explicabile strict rațional. Religia era aşadar fie prea puțin, fie prea mult, în orice caz nu pe măsura omului nou.10 De la Lenin şi până aproape de momentul colapsului Uniunii Sovietice,

9 Fraza sună în original astfel: „Die Religion ist der Seufzer der bedrängten Kreatur, das Gemüt einer herzlosen Welt, wie sie der Geist geistloser Zustände ist. Sie ist das Opium des Volkes." In traducere: „Religia este suspinul creaturii copleşite de necaz, starea sufletească a unei lumi fără inimă, tot aşa cum este spiritul unei epoci lipsite de spirit. Este opiul poporului." Vezi KARL MARX, „Zur Kritik der Flegeischen Rechtsphilosophie. Einleitung", in KARL MARX, FRIEDRICH ENGELS, Werke, Dietz, Berlin, 1976, Band l,p. 378.

10Majoritatea acestor materiale clasice de propagandă antireligioasă au fost traduse în româneşte după 1948. lată doar două exemple de publicații intens difuzate în epocă: EM. IAROSLAVSKI, Biblia pentru credincioşi şi necredincioşi, Editura Politică, Bucureşti, 1961 şi volumul colectiv Călăuza ateistului, Editura Politică, Bucureşti, 1961. Autorul primei cărți, mâna dreapta a lui Stalin, era conducătorul „Ligii militanților fără Dumnezeu" în contul căreia sunt trecute mii de acte de profanare a lăcaşurilor de cult şi chiar asasinate în rândurile clerului.

propaganda antireligioasă va rămâne un element constant al mesajului oficial public. Teroarea antiburgheză mergea mână în mână cu dezîndoctrinarea religioasă cu ajutorul îndoctrinării atee, strategie care se va dovedi puțin eficientă, Rusia post-sovietică trăind un fenomen de renaştere religioasă, cel puțin în deceniul al nouălea al secolului trecut, de proporții impresionante.

Revoluția din octombrie 1917 surprinde Ortodoxia rusă într-un moment crucial din istoria ei modernă. După ce Petru cel Mare, adept al modernizărilor abrupte, desființează în 1721 forma de conducere patriarhală, patriarhul formând un centru de putere concurent, înlocuind-o după model lutheran german cu forma sinodală şi instituind în plus o administrație de stat în materie religioasă - condusă de celebrul Ober-prokuror care apare ca personaj în romanele lui Dostoievski de pildă -, după revoluția parțială din 1905, care a avut drept efect descătuşarea unor energii până atunci ținute sub control strict, Biserica Ortodoxă îşi pune din ce în ce mai mult problema misiunii ei în noul secol. La nivel literar, filosofic şi teologic, asistăm la una dintre cele mai fascinante polemici din istoria intelectuală a Rusiei între partizanii occidentalis- mului şi cei al slavofilismului, dintre „noi" şi „vechi" Practic, este prima discuție serioasă din teologia ortodoxă referitoare la interpretarea modernității.11 Fără a putea intra în detaliile acestei dispute, a cărei prezentare ar putea face subiectul unei cărți de sine stătătoare, cert este că unul dintre rezultate a fost maturizarea ideii restaurării patriarhatului şi a necesității desfăşurării unui sinod menit să ofere spațiul de dezba

11 Discuția a avut implicații deopotrivă filosofice şi teologice. Vezi aici o panormă a filosofici ruse la WILHELM GOERDT, Russische Philosophie. Grundlagen, Karl Alber, FreiburgMunchen, 1995. Vezi reflectarea teologică la clasicul în domeniu, GEORGE FLOROVSKI, Ways of Russian Iheology, Nordland, Belmond, voi. l-II, 1979, 1987 (partea a doua a apărut la altă editură).

tere bisericească inexistent în ultimul secol şi jumătate din cauza controlului statului. în primăvara lui 1917, pe fundalul evenimentelor politice majore precum abdicarea țarului şi generalizarea democrației directe, este reinstaurat patriarhatul (ca prim patriarh fiind ales Tihon Belavin) şi convocat Sobor- ul, adică Sinodul General al Bisericii Ortodoxe din Rusia, deschis în ziua de 1528 august 1917. Desfăşurat in catedrala Adormirii Maicii Domnului din interiorul Kremlinului de la Moscova, sinodul va fi nevoie să îşi suspende sine die lucrările în septembrie 1918 tocmai datorită intensificării persecuției antireligioase din partea guvernului bolşevic. Chiar şi neterminat şi cu decizii care nu vor putea fi puse în practică în următoarele trei sferturi de secol, sinodul din 1917-1918 reprezintă şi azi una dintre cele mai importante surse de idei novatoare în spiritul Tradiției, oglinda fidelă a căutării unui drum cât mai drept între provocările prezentului şi acumulările trecutului.12 Figura noului patriarh

va deveni repede antipatică liderilor bolşevici, lui Lenin în special. Motivul era manifestul publicat de Tihon la 19 ianuarie 1918 în care, pe fundalul exceselor războiului civil, se adresa bolşevicilor de o manieră foarte directă şi fără menajamente:

12 Vezi despre sinodul din 1917-1918 prezentarea iui GÜNTHER SCHULZ, Das Landeskonzil der Orthodoxen Kirche in Rußland 191718 - ein unbekanntes Reformpotential (Kirche im Osten, Monographienreihe 23), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1995. Vezi acta unui simpozion internațional pe ternă, ADALBERÏO MAINARDI (a cura di), II concilio di Mosc a clei 1917-1918. Atti dell'XI Convegno ecumenica internazionale di spiritualità ortodossa, sezione russa, Bose, 18-20 settembre 2003, Qiqajon, Magnano, 2004. Vezi mai departe teza de maşter (cu o bogată secțiune de traduceri din deciziile sinodale) alui HYACINTHE DESTIVELLE.Ie Concile de Moscou (1917-1918). La création des institutions conciliaires de l'Église orthodoxe russe (Cogitatio Fidei 246), Cerf, Paris, 2006. Mai vezi şi con-textualizarea europeană şi interconfesională a sinodului din 1917 în studiul lui IOAN lcĂ JR, „Perspective comparate asupra reformei Bisericii în Europa secolului XX", INTER 1, 1-2 (2007), pp. 59-87.

VICTIMELE

Veniți-vă în fire, voi, nebunilor! încetați judecata voastră sângeroasă. Ceea ce voi faceți nu este doar o faptă rea, ci o faptă a lui , Satana...13

Patriarhul va fi arestat şi, după o şedere la Lubjanka, sediul CEKA şi a KGB-ului de mai târziu, este pus sub pază strictă la mănăstirea Doskoj, primind interdicția de a mai adresa mesaje clerului şi credincioşilor. Locțiitorul patriarhal numit de Tihon este deportat şi Biserica rămâne astfel fără conducere. Cum atitudinea lui Tihon a fost de la bun început, din octombrie deja, de neutralitate politică, un gest de trădare în ochii bolşevicilor care ar fi aşteptat o susținere simbolică, majoritatea ortodocşilor, mai ales din clasele educate şi înstărite, se vor alia cu cauza albilor, motiv pentru Armata Roşie să se răzbune inclusiv pe lăcaşurile de cult şi să comită cele mai inimaginabile atrocități de la spânzurarea preotului la transformarea bisericii în poligon de execuție a opozanților politici. Prin Decretul din 22 februarie 1922, statul confiscă toate bunurile mobile şi imobile ale Bisericii, închizând majoritatea lăcaşurilor de cult, după ce deja în 1918 era interzisă educația religioasă. Prigoana antieclezială se intensifică atingând apogeul în procesul cu valoare de lecție înscenat mitropolitului Veniamin Kazanskij de Petersburg. Acuzat de uneltire împotriva noii orânduiri, acesta este executat împreună cu zece „complici" în noaptea de 1213 august 1922.1*1 Alți 66 de

epi- scopi sunt arestați şi internați în lagăr, în timp ce opt mii de preoți şi călugări sfârşesc sub gloanțe.

13 Apuci KONSTANTIN KOSTJUK, Der Begriff des Politischen in der russisch-orthodoxen Tradition. Zum Verhältnis von Kirche, Staat und Gesellschaft in Rußland (Politik- und Kommunikationswissenschaftliche Veröffentlichungen der Görres-Gesellschaft 24), Ferdinand Schöningh, Paderborn etc, 2005, p. 108.

14 Tot de o moarte prin execuție va avea parte şi episcopul catolic Jan Cieplak.

Dincolo de cifre, este greu să înțelegem astăzi masacrul pe care luria ateismului 1-a produs. După ce au tras în propriul proletariat (precum în 1919, în uzinele Putilow din Petersburg), au ucis familia imperială, au anulat statul de drept, au naționalizat toate mijloacele de producție şi terenurile, au provocat un război civil şi au aruncat în sărăcie populația, bolşevicii erau la un pas de a desființa fizic şi Biserica. Cum însă rezistența credincioşilor nu putea fi înfrântă doar cu puşca, ataşamentul acestora sporind cu fiecare nou martir, Lenin dă ordin să se aplice regula de aur a dictaturii: divide et impera. Astfel, cu sprijinul activ al autorităților este înființată aşa-numita „Biserică vie" (rus. >Ki4Ban UepKOBb) în jurul preotului Alexander Vve- denskij din Petersburg.15 Intrigant de clasă şi fire labilă, acesta contribuie decisiv la compromiterea propriului său mitropolit, împingându-1 spre plutonul de execuție. Autointitulat „primul ierarh" al Bisericii Ortodoxe din Rusia, în ciuda faptului că fusese căsătorit, Vvedenskij prezidează două farse sinodale (în aprilie 1923 şi în octombrie 1925), ocazie cu care se iau decizii „reformatoare" precum: a doua căsătorie a preoților văduvi, căsătoria episcopilor, introducerea calendarului gregorian şi a limbii ruse în locul celei slave bisericeşti. Inutil să mai spunem că receptarea acestor decizii, precum şi a situației în ansamblu, de către corpul eclezial a fost mai mult decât rezervată. Patriarhul Tihon se vede obligat să facă un pas spre guvernul bolşevic astfel încât să salveze ce se mai putea salva. într-o autocritică în cel mai tipic stil al epocii, publicată la 16 iunie 1923, Patriarhul regretă atitudinea de până atunci, îşi cere

15 Vezi pentru detalii istoriografice EDWARD E. ROSLOF, Red Priests. Renovationism, Russian Orthodoxy, and Revolution, 190S-1946 (Indiana-Michigan Series in Russian and East European Studies), Indiana University Press, BloomingtonIndianapolis, 2002

iertare, dar declară în acelaşi timp toate actele lui Vveden- sldj drept nule din punct de vedere canonic şi condamnă acțiunile „Bisericii vii". Prin această mişcare dublă, curajoasă, Tihon speră să găsească acel minim compromis care să permită Bisericii revenirea măcar şi parțial la normalitatea pastorală şi administrativă. La 7 aprilie 1925 Patriarhul moare în condiții suspecte. înmormântarea lui va prilejui cea mai mare manifestație religioasă din Rusia bolşevică: peste 300.000 de oameni sunt prezenți. O replică fără echivoc dată politicii ateiste.

învățând lecția, bolşevicii nu vor mai permite alegerea unui nou Patriarh, ci doar a unui „adjunct al custodelui tronului patriarhal" în persoana Mitropolitului Serghie Strago- rodski. El îşi va putea lua oficial în primire tronul patriarhal abia în 1943 şi doar datorită concesiei făcute de Stalin pentru sprijinul moral şi material al Bisericii în lupta antinazislă, context în care „Biserica vie" pierde de fapt sprijinul guvernului, nemaifiind utilă planurilor acestuia. Până atunci însă, Mitropolitul Serghie trebuie să țină un foarte dificil echilibru între Biserica „oficială" şi cea „vie" între Biserică şi puterea politică. Alegând asemeni lui Tihon formula unui minim compromis, Serghie face la 29 iulie 1927 o „Declarație de loialitate" în care îndeamnă ierarhii, preoții şi credincioşii să se roage pentru conducători, să vadă în Uniunea Sovietică patria lor pământească. Declarația va stârni vii dezbateri inoficiale, mai ales în mediile teologice şi monahale, dar şi între oamenii de cultură apropiați de Biserică. întrebarea presantă era până unde poate merge „pactul cu Antihristul" cum poți fi al lui Dumnezeu dar să te închini (la propriu) celor care îl contestă. Mitropolitul Iosif de Petersburg contestă public gestul lui Serghie, alimentând astfel apariția unei dizidente ecleziale, de data aceasta contrară bolşevicilor, care se va organiza ulterior, mai ales prin contribuția

emigrației din ce în ce mai numeroase, în Biserica Ortodoxă Rusă din afara frontierelor (rus. PyccKaa npaBOCAaBHaa iţepKOBb sarpaHMuew). Schisma canonică ruso-rusă se va încheia abia în 2007.16

DE LA ZEIȚA RAȚIUNII LA CULTUL MATERIEI

J ,

Lenin moare în dimineața zilei de 21 ianuarie 1924. Contrar dorinței sale, cunoscute de cei apropiați, de a fi îngropat alături de mama sa, se formează o comisie adhoc pentru „eternizarea" trupului celui care a fost instrumentul preferat al destinului proletariatului universal.17 Membrii comisiei - Stalin, Molotow şi Dserşinski - se confruntau însă nu cu o problemă de propagandă, ci cu una de fiziologie. Cum să menții un cadavru intact, fără

să îl „falsifici", cei care ar fi urmat să îl vadă trebuind să aibă senzația de a lua contact cu „adevăratul" Lenin, cel din clipa morții. După mai multe încercări, a fost găsită formula chimică şi stabilite condițiile tehnice de prezervare. De la zeița rațiunii proslăvită de revoluția franceză la cultul materiei al revoluției bolşevice, cercul se închide perfect.

Fără îndoială, cultul organizat în jurul lui Lenin reprezintă una dintre expresiile cele mai consecvente ale materialismului comunismului ca atare, fenomen în oglindă cu dictaturile şi cultul personalității din China, Cuba, Româ

16 Vezi aici RADU PREDA, „Unitatea rusă şi dezbinarea ortodoxă", în IDEM, Semnele vremii. Lecturi social-teologice (Theologia Socialis 1), Eikon, Cluj-Napoca, 2008, pp. 237-24-0.

17 Vezi aici MICHAIL RYKLIN, Kommunismus als Religion. Die Intelektuellen und die Oktoberrevolution, Verlag der WeltreligionenInsel, Frankfurt am MainLeipzig, 2008, pp. 25 ş.u.

nia sau Corea de Nord. Celebrai şi azi, chiar dacă mai puțin vădit, însă cu aceleaşi onoruri militare zi de zi, cultul lui Lenin mai este un indiciu şi pentru tendința oricărei forme excesive de ideologie politică de a se transforma în înscenare liturgică. Ajuns la limitele propriului mesaj, incapabil să mai adauge ceva esențial la cele deja spuse, obişnuit să fie acceptat fără alte comentarii, ridicând pretenția de a livra cea mai completă explicație asupra lumii şi istoriei, excesul ideologic sfârşeşte prin a se eterniza, mut şi rece, pe un piedestal creat de el însuşi. Procedând astfel, comunismul demonstrează că adevărata lui concurență nu au fost alte ideologii, în ciuda războiului rece şi a bipolarității, ci religia însăşi. Or, dacă pentru eshatologia religioasă, evaziunea în timp şi spațiu este cea mai naturală cu putință, mântuirea realizându-se în alt loc şi în altă dimensiune, pentru eshatologia comunistă nu există alternative. Aici şi doar aici poate să se împlinească promisiunea, aici şi doar aici se instaurează noua lume.

Acelaşi Kazantzakis, tot în însemnările vizitei sale la Moscova din 1927, ocazie cu care se va întâlni şi cu românul pe jumătate grec Panait Istrati, descrie astfel atmosfera cultului din jurul lui Lenin, la doar câțiva ani de la moartea acestuia:

(...) Centrul părnîntului se deplasează: astăzi, deopotrivă prieteni şi duşmani, vrînd-nevrînd, cu dragoste sau cu ură, au ochii ațintiți asupra Moscovei. în centrul Pieții Roşii, sfîntul mormînt contemporan era acoperit

de zăpadă. Şiruri dese, compacte, de câte patru, aşteptau să se deschidă poarta joasă. Bărbaţi, femei şi prunci veniseră de la capătul părnîntului să vadă şi să aducă omagiul lor conducătorului lor care li se părea viu sub pământ. Şi eu venisem cu ei. Nimeni nu vorbea. Am aşteptat ore în şir în zăpadă şi in frig, cu ochii pironiţi pe sfîntul mormânt. Deodată, masa greoaie a început să se agite, garda deschidea mausoleul.

147

încet, tot cîte patru, fără să scoată o vorbă, mulţimea s-a cufundat în intrarea întunecată şi a pierit. Am dispărut şi eu odată cu ceilalţi. Am coborît sub pământ, aerul era greu de răsuflarea şi de mirosul mulţimii. Deodată, chipurile inexpresive, brutale, a doi mujici din faţa mea au prins să iradieze, parcă luminate de un soare subpământean. Mi-am întins şi eu gîtul: jos, la oarecare depărtare, se vedea, în sfîrşit, sticla care acoperea relicvele sacre; de- desupt lucea capul pleşuv al lui Lenin.

Era întins, parcă viu, în bluza lui de lucru cenuşie; de la mijloc în jos era acoperit cu un steag roşu; mina dreaptă avea pumnul strîns, cealaltă era deschisă pe piept. Faţa îi era rumenă şi părea că zîmbeşte; barba scurtă, foarte blondă; un aer de seninătate umplea cristalul incandescent. Mulţimea, în extaz, îl privea cu aceeaşi privire fixă cu care, cu cîţiva ani înainte, se uitau la faţa rumenă şi blondă a lui Isus din iconostasul aurit. Bărbatul acesta era şi el un idol [propoziţia este cenzurată în ediţia românească, apărută în 1986; în original, propoziţia este cât se poate de explicită: Şi acesta este un Hristos, un Hristos roşu. - n.m.j. F'senţa era aceeaşi: esenţa eternă a umanităţii plămădită din speranţă şi din teamă; [cuvintele de final lipsesc, fiind cenzurate: doar numele se schimbă - n.m.j.18

Exact ca în cazul mitologici legate de Lenin-cel-viu, din care am citat cu câteva pagini mai sus, şi în cazul mitologiei legate de Lenin-cel-veşnic scriitorul grec de extracţie ni- hilist-vitalistă pune, voit sau nu, un diagnostic foarte precis. întâi de toate, analogia dintre mormântul Domnului din Ierusalim şi cel al lui Lenin din Moscova este mai mult decât evidentă. Romancierul nostru chiar o subliniază cu insistenţă. în contextul epocii, o astfel de abordare punea în evidenţă pe de o parte victoria bolşevicilor asupra vechii Rusii ortodoxe, dar pe de alta arăta cum locul sfinţeniei îi luase locul un cult ateu. Apoi, nu este deloc întâmplător că tocmai Stalin este cel care va contribui decisiv la instaurarea şi dezvoltarea cultului leninist. Fost seminarist în l'ifi-

18KAZANTZAK1S, op. cit., pp. 398-399.

lisi, ceea ce nu vrea să însemne că era în posesia unei culturi teologice prea solide, Stalin avea cu toate acestea un afect antireligiös pe care îl va „converti" în cultul din jurul cadavrului înaintaşului său. în acelaşi timp, fidelitatea exagerată față de memoria lui I.enin avea rolul să îi întărească legitimitatea ca succesor al acestuia, ştiută fiind lupta pentru succesiune dintre el şi Troțki, nevoit să fugă din Uniunea Sovietică şi lichidat ulterior în exilul său mexican de agenții CEKA. în fine, la nivel propagandistic, permanentizarea prezenței lui Lenin în mijlocul proletariatului era menită să mențină aprinsă flacăra revoluționară, să indice faptul că drumul început sub conducerea lui nu este încheiat. Acesta este în cele din urmă şi motivul pentru care am putea vorbi despre căderea definitivă a comunismului în Rusia abia după ce mausoleul criminalului său întemeietor ar fi închis definitiv. Până atunci, oricât de cinic şi de bizar, cultul leninist este încă punct de referință şi sursă de demagogie mai ales pentru partidele sau grupările neo-co- muniste din Rusia sau alte părți. în plus, ca orice cult al personalității, şi acesta, oricât de evident caricatural în raport cu dimensiunea religioasă din aura căreia se hrăneşte, are darul de a contribui prin durată la câştigarea normalității, a firescului. Cu fiecare zi în care se schimbă garda la mormântul lui Lenin, cu atât mai naturale par faptele acestuia, în loc să fie un exemplu fără echivoc despre cum nu se face înnoirea unei societăți, cultul leninist ajunge atracție turistică. Ceea ce, doar la o privire sumară în cărțile de istorie, ar trebui să ne umple de uimire şi indignare, este obiect de curiozitate lipsită însă de orice preocupare etică. Lenin în Moscova este un muzeu fără ghid. Expus, fără explicații, răul devine pur şi simplu „banal" „interesant" o „curiozitate", adică orice dar nu o lecție.

Specialiştii domeniului studiilor despre comunism discută, pe bună dreptate, dacă marxismul lui Lenin mai poate fi considerat „ortodox" în raport cu varianta lui marxistă, şi au serioase dubii dacă, la rândul său, Stalin mai era în fruntea unei revoluții a proletariatului sau patrona deja un cu totul alt sistem politic, doar aparent fondat pe doctrina inițială, aşa cum denunța în cri tica sa atât de vehement Troțki.19 Dincolo de analizele legate de natura marxistă sau nu a perioadei lui Lenin şi a urmaşului acestuia, cert este că avem de-a face cu o evidentă continuitate a terorii ca mijloc de a schimba din temelii societatea. Crima este firul roşu care dă coerență unor

perioade distincte. Un alt element comun va fi însăşi maniera delimitării unora de alții, în faptă şi practică. Astfel, Lenin se delimitează de restul mişcării socialiste din Rusia, Stalin de Lenin însuşi (cultul leninist fiind doar de ochii lumii), Hruşciov de Stalin şi de stalinism. Aceste cezuri indică în cele din urmă mai ales un lucru: lipsa de organicitate politică a bolşevicilor (numiți ulterior comunişti), a unui mecanism decizional real, totul fiind o chestiune de decizie personală a liderului suprem. Putem de aceea să identificăm de

19 O sumară trecere în revistă a diferitelor opinii vezi de exemplu la RONALD KOWALSKI, European Communism 1848-1991 (European History in Perspective), Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006, pp. 103 ş.u. Cât priveşte critica la adresa regimului lui Stalin făcută de primul şef al Armatei Roşii, vezi LEV DAVLDOVICI TROȚKI, lhe History of the Russian Revolution şi The Revolution Betrayed. Whatis the Soviet Union and Where is it Going? Scrise în 1930 şi 1936 şi traduse imediat în engleză, acestea sunt practic primele critici provenite din cercul restrâns al puterii bolşevice. Ele pot fi citite on line (nu însă şi în română) la adresa de internet citată de mai multe ori în această carte, http:www.marxists.orgarchive trotsky, accesată la 23 octombrie 2009.

aceea în crimă şi decizia arbitrară cele mai tipice trăsături ale comunismului rus, exportat în consecință în aria de influență.

Stalin ajunge la putere pe o cale ce va rămâne tipică următorilor lideri sovietici, până la sfârşit: cariera administrativă.20 Dacă Lenin privea cu neîncredere creşterea explozivă a birocrației de partid, Stalin va şti să se folosească tocmai de aceasta pentru a influența în favoarea lui decizia succesiunii. Viitorul dictator cu nume de oțel a fost recrutat în Comitetul Central al partidului bolşevicilor în 1912, la conferința de la Praga, pe vremea exilului lui Lenin. Una dintre laptele sale care au atras atenția liderului bolşevic a fost lovitura dată de Stalin la Banca Națională din Tiflis, capitala țării sale de origine, ocazie cu care nu a ezitat să împuşte 40 de oameni şi să fugă astfel cu un sfert de milion de ruble destinat contului partidului. în anul revoluționar 1917, Stalin edita Pravda, tribuna mediatîcă a mişcării socialiste ruse. După ce inițial afişase opțiunea sa față de susținerea guvernului provizoriu condus de Kerenski, refuzând din motive de politică editorială să publice chiar un text al lui Lenin, se plasează total de partea „revoluției profesioniştilor" pe parcursul căreia totuşi nu a jucat un rol deosebit. Adevărata lui carieră începe după aceea, în timpul

războiului civil, culminând cu numirea sa în 1922 în postul de secretar general al partidului. Din acest post de şef peste funcţionărime şi nomenclatură, Stalin îşi consolidează influenţa atât de mult încât, la decizia privind succesiunea lui Lenin, majoritatea

20 Vezi cu titlu introductiv KEVIN MCDERMOTT, Stalin. Revolutionary in an Era of War, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2005. Mai vezi şi biografia de referinţă a lui ROBERT SERVICE, Stalin. A Biography, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2005. Vezi şi volumul dedicat lui Stalin din trilogia care îi analizează şi pe Lenin şi Troţki a lui AMMTPUH BoAKor0H0, CmaAUH, HOBOCTM, Mocxea, 1994; în engleză a fost tradusă prima ediţie: Stalin. Triumph and tragedy, Grove Weidenfeld, New York, 1991.

nu a mai ţinut cont de testamentul politic al acestuia în care avertiza direct în legătură cu periculozitatea secretarului general, definii ca fiind „brutal". în contextul crimelor de până atunci, a spune despre cineva că este „brutal" putea fi luat şi drept un compliment!

Este sugestiv pentru adevăratul crez ideologic al lui Stalin, dar şi pentru lipsa lui reală de scrupule, faptul că prima grijă a fost eliminarea vechii gărzi leniniste. După câţiva ani de lupte interne şi de încercări eşuate de a limita puterea secretarului general, Stalin ajunge în 1927 stăpân absolut în partid şi în stat. O contribuţie decisivă o va avea tocmai loialitatea nomenclaturii create sistematic de Stalin şi care se va articula din ce în ce mai pregnant drepl o clasă în sine, cu interese proprii. Ea va reprezenta de fapt pentru următoarele decenii, până la colaps, armătura sistemului comunist în Rusia şi apoi în toate celelalte ţări satelite. Membrilor ei le erau asigurate condiţiile de viaţă care, teoretic, ar fi trebuit să le aibă cel puţin toţi membrii de partid şi mai departe toţi proletarii în propria lor ţară. Ignorând cu bună ştiinţă principiul egalităţii şi al partajării resurselor, această castă a celor „mai egali decât ceilalţi egali" (Orwell21) ecranează cu succes raportul dintre marea masă şi elita conducătoare, este un fel de cenzură menită să preia cu profesionalism atât şocurile dinspre bază (funcţionărimea este acuzată că „ascunde" realitatea de ochii conducătorilor, de unde genul de proteste „Dacă şeful ar şti..."), cât şi cele dinspre vârf (va fi

21 Atmosfera terorii comuniste este prezentată cu uimitoare precizie de GEORGE ORWELL, fost comunist combatant in războiul civil din Spania şi „convertit" la liberalism după experienţa totalitarismului, în romanul publicat în 1948, ¡984. Textul în or iginal al acestuia poate fi citit on line la adresa de internet http:gutenberg.net.auebooks010100021.txt, accesată la

23 octombrie 2009. în româneşte: O mie nouă sute optzeci şi patru, trad. M. Gafiţa, Polirom, Iaşi, 2002. Mai vezi şi cealaltă parabolă antitotalitară, publicată în 1945, Ferma animalelor, trad. M. Gafiţa, Polirom, Iaşi, 2002.
VICTIMELE
găsii mereu un ţap ispăşitor, înalt funcţionar, a cărui sacrificare publică va satisface pentru o vreme dorinţa de dreptate a publicului naiv).
Prima acţiune de teroare colectivă iniţiată de Stalin şi condusă cu mână de fier începând cu 1928 va fi represiunea opozanţilor, reali sau doar presupuşi, ai colectivizării, înainte de toţi acea categorie a ţăranilor harnici, mai înstăriţi, numiţi dispreţuitor kulaci (de la rus. KyAai<, adică şarlatan, profitor, speculant), echivalentul de la noi fiind chiaburii, adică mica burghezie rurală şi de la periferia oraşelor. împotriva kulacilor se va declanşa una dintre cele mai sălbatice forme de opresiune, Stalin aprobând cu mâna lui lungi liste de nume care nu îi spuneau nimic, dar care, înaintate fiind de organele de partid din teritoriu, trebuiau să dispară. Cu o plăcere criminală greu de prins în cuvinte, cel care teoretic conducea Rusia pe calea comunismului reuşise să-i facă pe toţi să aibă parte de aceeaşi teamă, înainte de a profita de avantajele sistemului promis. Logica perversă a listelor cu victime îşi producea efectele: oricine se gândea, cu groază, că îi poate veni rândul. Şi cum natura umană se comportă cu totul altfel, neaşteptat, în situaţii de pericol, real sau doar imaginar, sistemul a încurajat la scară largă denunţul. Rezultatul: dacă nu erai din start pe listele morţii, ajungeai pe ele din cauza vecinilor sau prietenilor care credeau că scapă ei denunţându-te pe line. Denunţul era cu atât mai teribil cu cât el venea să ajute la realizarea «cotei» de contrarevoluţionari şi kulaki care trebuiau executaţi în fiecare regiune în parte. Aşa cum am sugerat deja, ceea ce uimeşte şi îngrozeşte aici este tocmai aspectul cantitativ al crimei. Milioane de oameni vor muri — numărul este estimat undeva între 10 şi 20 milioane — nu pentru că sunt împotriva regimului, ci pur şi simplu pentru că acesta are un «plan de crime» care, nu este aşa?, trebuie îndeplinit, ba chiar depăşit. Generalizarea terorii —
153
iată «succesul» stalinismului. Inutil să mai spunem că, pe termen mediu, această politică va duce la căderea dramatică a producţiei agricole şi la declanşarea foametei căreia îi vor cădea victime alte milioane de oameni.22
Nu doar ţărănimea va fi ţinta atacurilor sistematice şi în acelaşi timp fără noimă, ci şi muncitorimea, proletariatul industrial. Impunerea unor planuri nerealiste de producţie şi imposibilitatea realizării lor ducea automat la acuzaţia de sabotaj, faptă pentru care se plătea, cum altminteri?, cu viaţa.

Puterea comunistă mai ignora simplul fapt sociologic că majoritatea muncitorimii provenea din mediul rural, că vestea ororilor comise în sate ajungea repede în oraşe, demobilizând categoria considerată a fi cea mai revoluționară într-un stat al dictaturii proletariatului. Altfel spus, proletarii înşişi simțeau greutatea şi duritatea dictaturii instaurate în numele lor. Lipsa posibilității de a se exprima în soviete, transformate din forme ale democrației directe în simple decoruri legitimante pentru exercițiul discreționar al puterii, îi făcea pe cei mai mulți să se adune la o vorbă după orele de muncă. Aceste întâlniri erau denunțate, de cele mai multe ori chiar de cineva care participa nemijlocit la ele, acuzei de sabotaj fiindu-i adăugată cea de uneltire împotriva ordinii de stat. Grevele spontane ale muncitorilor protestând împotriva raționalizării alimentelor nu aveau, dimpotrivă, nevoie de informatori. Tribunale muncitoreşti ad hoc judecau aceste cazuri şi executarea vinovaților avea de cele mai multe ori loc chiar în curțile uzinelor. O lecție mai clară nici nu se putea da. Toate aceste crime ascundeau în fapt falimentul

22 Despre colectivizare şi teroare în mediul rural vezi de pildă ROBERT CONQUF.ST, The Harvest ofSorrow. Soviet Collectivization and the Terror-Famine, Oxford University Press, New York, 1986. Mai vezi şi LYNNE VIOLA ET AL. (eds.), The War Against the Peasantry, 1927-1930. Ihe Tragedy of the Soviet Countryside, Yale University Press, New Haven, 2005.

aşa-numitei Noi Politici Economice (rus. Ho nan3 KOHOMU nec- KaH noAumuKa, NEP), rezultatul combinației forțate dintre viziunea «ştiințifică» a lui Marx şi realitățile societății ruse. Or, marxismul economic, bazat aşa cum am tot spus mai sus pe experiența societății occidentale industrializate a autorului, mai ales a celei germane, pleca de la premisa că mărimea unei fabrici este garanția succesului: cu cât mai mare, cu atât mai rentabilă. Nu trebuie să fii economist pentru a înțelege că ceva nu este în ordine cu această strategie. Ar fi suficient să ne gândim la falimentul giganților industriali de la noi. Apoi, tot marxismul economic mai era convins de faptul că, într-o societate a folosirii comune a resurselor, banii îşi pierd valoarea, aceştia fiind înlocuiți cu succes de servicii directe. Comuniştii ruşi ofereau muncitorilor câteva ruble şi diferența de salariu era reprezentată de cartele de alimente, de haine şi de alte produse de uz personal. Totul era raționalizat, nu însă şi rațional, motiv pentru proletariat să ridice, cum am văzut, disperat, glasul.23

însăşi nomenclatura avea să fie „fidelizată" la maxim prin inocularea unei frici iraționale. Asasinarea în 1934 a secretarului de partid a Leningradului, numele dat între timp Pe- tersburgului, Serghei Kirov, o figură populară care era considerată un fel de alternativă la Stalin, reprezintă începutul „epurării" (rus. HMCTKH). Stalin se răzbuna pentru rezultatele congresului partidului din acelaşi an, când Kirov primise cele mai multe voturi, în timp ce el doar două treimi. Era în fapt şi ultima încercare de răsturnare a dictatorului pe căile organismelor de partid. O nouă ocazie nu va mai fi oferită. Primul pas îl reprezintă, cum am anunțat deja, ruperea unui

23 Vezi aici cu titlu exemplar analiza istorică a lui JEFFKEY J. ROSSMAN, Worker Resistance under Stalin. Class and Revolution on the Shop Floor (Russian Research Center Studies 96), Harvard University Press, Cambridge (Mass.)London (UK), 2005.

tabu şi atacarea figurilor legendare ale bolşevismului leninist precum Bucharin, Kamenevsau Sinovjev, toți foşti aliați ai lui Stalin în drumul acestuia către putere, supuşi unor procese formale, condamnați şi executați. Scenariul cinic al „proceselor de la Moscova", desfăşurat cu intensitate maximă între 1936-1938, va continua să fie aplicat practic până la moartea lui Stalin, cu o scur tă pauză în timpul celui de al doilea război mondial, când Rusia trebuia să se apere de ofensiva nazistă. Pe de o parte, dincolo de răzbunarea personală a lui Stalin, aceste aşa-zise procese sunt un exemplu de patologie organizată, în centrul lor stând nu confruntarea dintre acuzare şi apărare, ca într-un proces clasic, ci „spovedania" acuzatului care, după torturi fizice şi psihice inimaginabile, este dispus să recunoască, public şi în scris, cele mai fanteziste şi mai abominabile fapte. Practic, judecătorii nu mai au nevoie de martori sau de probe. Totul fiind „mărturisit", ei doar constatau faptele şi aplicau legea. Pentru majoritatea dintre acuzați, aflarea sentinței, condamnarea la moarte, este văzută ca o mângâiere, finalul durerilor fiind aproape. Execuția este paliația maximă. Pe de altă parte, culme a cinismului, pentru sistemul opresiv autodenunțurile au menirea să arate că, de fapt, prin aceste procese se scoate la suprafață un rău existent, de unde şi numele de „epurare" se curăță de fapt partidul şi societatea de acele elemente false, potrivnice, plasate de cele mai multe ori în poziții înalte, ceea ce mai departe face obligatorie îndepărtarea lor dacă se doreşte cu adevărat victoria revoluției. Stalin apare nu drept ceea ce era, adică un criminal în serie şi în masă, ci drept garantul revoluției, cel care are grijă ca idealurile ei să nu fie compromise de tot felul de neaveniți. „Tătuca" veghează ca împărăția fericirii comuniste să nu fie compromisă de o prea

mare generozitate față de cei care nu „merită" să o trăiască. Din acest punct de vedere, Stalin este cu adevărat continu

atorul lui Lenin, cel care vedea în eşecul revoluțiilor anterioare, mai ales în cel al Comunei din Paris, dovada că, pentru a ii câştigătoare, revoluția proletariatului trebuie dusă până la capăt. Oricât ar costa şi oricâte victime ar provoca. în viziunea lui Lenin şi a lui Stalin, la unison cu teoria marxistă a luptei de clasă dincolo de metaforă, adevăratul revoluționar ştie să ucidă. în fond, abia această „capacitate" face diferența dintre revoluționarii idealişti, utopici, şi cei „profesionişti" capabili să schimbe cursul istoriei.24
în ceea ce o priveşte, nici Biserica Ortodoxă din Rusia nu va scăpa de valul terorii. Dimpotrivă. Mai cu seam ă între anii 1929 şi .1932, represiunea atinge o intensitate deosebită, ceea ce explică tragicul bilanț. Dacă de pildă la mijlocul anilor 20, erau în funcție aproximativ 200 de episcopi, la sfârşitul terorii mai rămăseseră doar 4: mitropolitul Serghei (Strago- roskij) al Moscovei, mitropolitul Alexei (Simanskij) al Leningradului, episcopii-vicari Nicolai (larushevich) de Petergrof şi Serghei (Boskresenskij) de Dmitrovsk.25 Dacă vârful ierarhic a fost redus atât de drastic, ne putem imagina ce s-a petrecut la bază. Peste o sută de mii de clerici împuşcați în curtea propriilor lor lăcaşuri de cult sau internați în lagăre, înainte de a fi executați, subminarea unității de suflet prin infiltrarea informatorilor, biserici transformate în depozite de grâ- ne, grajduri, piscine sau muzee ale ateismului, mănăstiri din care au fost alungați monahiile sau monahii pentru a instala în locul lor bolnavi psihici sau soldați, obiecte de cult vân
24Despre epurarea stalinistă vezi două analize ale unui istoric deja citat mai sus, ROBERT CONQUEST, The Great Terror. Stalin's Purge of the Thirties, Macmillan, New York, 1973; The Great Terror. A Reassessment, Oxford University Press, New York, 1990.
25 Apud BAaAHCAaa HbiniiH, Mcmopux PyccKou IfepKBU, cap. 3. EnapxuaAbHoe ynpaBAenue B 1917-1988 istoria acestui important istoriograf eclesial actual este accesibilă on line\a adresa de internet http: ezh.sedmitza.ruindex.html?did538, accesată la 23 octombrie 2009.

dute la galeriile occidentale pentru devize, parohii împuținate şi în general limitarea la maxim a accesului la educația religioasă şi la cea teologică propriu-zisă - aceasta era imaginea Ortodoxiei din Rusia mijlocului deceniului al treilea al secolului trecut. Pentru a împiedica participarea la slujbele bisericeşti, Stalin dă decretul din 27 august 1929 prin care este

instituită săptămâna continuă de lucru, de duminică până duminică. Doar izbucnirea celui de al doilea război mondial, în ciuda pactului Hitler-Stalin, va mai aduce o anumită relaxare, coagularea forțelor fiind chiar şi pentru georgianul sângeros mai importantă decât punerea în aplicare a planurilor sale criminal-ideologice. Pe acest fundal se explică un anumit reviriment al vieții religioase spre finele anilor 40 (căruia îi datorăm reînființarea de facto a Patriarhiei de Moscova prin luarea de către mitropolitul Serghie a titlului de patriarh), fapt corectat însă în perioada următoare prin politicile antireligioase ale urmaşilor.26

Cine scăpa cu viață, adică nu era executat sau nu murea de foame, ajungea în gulag (rus. iAaBHoe YiipaBAeHMe Aa- repen), adică în lagărele de muncă în vederea corectării poziției față de ordinea socială. Dacă inițial perioada de internare era de 10 ani, ea fost mărită din ordinul lui Stalin la 25 de ani (decretul din 26 iunie 1929). Rusia autocratică are o lungă tradiție în domeniu, deja țarii trimițându-şi cu plăcere supuşii indezirabili în Siberia, cuvânt-simbol pentru ceea ce înseamnă ideea de capăt al lumii, spațiu al deznădejdii abso-

26O istorie a persecuției antireligioase din primele decenii ale comunismului în Rusia oferă de pildă cartea lui NIKITA STRUVE, Les Chrétiens en U.R.S.S. (Les Univers 7), Seuil, Paris, 1963. Panorama suferințelor este impresionantă. Dacă ținem cont de simpatia cercurilor intelectuale franceze pentru Rusia sovietică, atunci poate fi mai bine înțeles caracterul provocator al volumului lui Struve care acuză „complicitatea tacită" a unui Occident „rămas mut" în fața acestor suferințe despre care, iată, nu poate pretinde că nu a ştiut nimic (p. 283).

Iute, locație de penitență din care rareori mai exista drum de întoarcere. Aşa cum am menționat, Lenin continuă această tradiție punitivă şi instituie lagăre pentru membrii Armatei Albe. Mai târziu, sub succesorul său, sunt amenajate pe insulele Soloveți, mai târziu şi în Workuta, două tipuri de sisteme de detenție: cel al reeducării prin muncă (pentru cei din clasa muncitoare) şi cel al exterminării prin muncă (pentru duşmanii de clasă). Gulagul era conceput ca formă de maximizare a muncii deținuților, aceştia trebuind să îşi acopere prin muncă propriul consum. De aici şi finalul previzibil în cazurile de boală: cine nu putea să muncească, murea de foame. La propriu. în perioada sovietică, au fost aproximativ 3 milioane de persoane deținute în gulag într-o „promoție" un sistem care se extinse în mai

toate părțile țării. La acestea se mai pot adăuga prizonierii germani de război (cca. 3 milioane) şi cei fără nume şi număr. în total, numărul celor care au trecut prin gulag sau au murit acolo se ridică la aproximativ 20 de milioane. Grație publicării la începutul anilor 90 ai secolului trecut a unei părți din arhivele referitoare la sistemul sovietic de detenție, specialiştii au putut ajunge să îşi formeze o imagine asupra ratei mortalității şi în general să aibă un tablou mai nuanțat despre această parte degradată şi condamnată a umanității din spatele ideologiei. Rezultatele cercetărilor sunt pur şi simplu cutremurătoare şi îți este greu, chiar şi om de ştiință fiind, să îți păstrezi cumpătul în fața lor. Ceea ce aparent pare o simplă statistică deschide în fapt uşa către catacombele unui sistem totalitar care la lumina soarelui înscena, în crasă opoziție cu ceea ce se petrecea în gulag, cultul personalității călăilor.27

27 Vezi aici înainte de toate STEPHANE COURTOIS ET AL., Le livre noir du communisme. Crimes, terreur et répression, Robert Laffont, Paris, 1997; in româneşte: Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare, represiune, trad. 1. Busuioc, M. Ivănescu, D. Jela, cu note şi Addenda privind re-

înaintea lui Hitler şi chiar a lui Mussolini, cultul personalității lui Stalin este printre primele de acest gen în epoca totalitarismelor moderne. După ce a creat cultul în jurul lui Lenin, urmaşul acestuia a prins, ca să zicem aşa, gustul. în decorul realismului socialist, izbitor de asemănător cu realismul nazist şi cel fascist, de unde posibilitatea încadrării formelor de totalitarism într-o categorie estetică unitară, cultul lui Stalin luase dimensiuni groteşti, oraşe, străzi, stadioane şi uzine fiind numite după acesta. în plus, folclorul rus este pocit şi adaptat, aşa cum se va întâmpla şi în România lui Ceauşescu, drept dovadă palpabilă a iubirii poporului față de conducător. în slujba cultului său se vor pune şi nume mari ale literaturii, precum Gorki, contribuind astfel nu doar la hiperbola personală, ci mai ales la limitarea canonului literar, reducerea acestuia la un anumit mod de expresie şi la un număr redus de teme. După cel de al doilea război mondial, filmografia sovietică explodează pur şi simplu. Sunt turnate sute de filme despre rezistența antinazistă a Rusiei sovietice şi, invariabil, despre rolul lui Stalin în „Marele Război pentru Apărarea Patriei" (rus. BcAMKa*i OTenecTBeHnaH ßoüHa). Una peste alta, spre fina-

presiunea comunistă în România întocmite de Fundația Academia Civică, I lumanitas, Bucureşti, 1998. Vezi încadrarea fenomenului gulagului de către un specialist în istoria genocidelor, GUNNAR HEINSOHN, Lexikon der-Völkermorde, Rowohlt, Reinbek, 1998. Mai vezi JoËl. KOTEK, PIERRE

RIGOULOT, Le siècle des camps: emprisonnement, détention, extermination, cent ans de mal absolu, JC Lattes, Paris, 2000. Mai vezi şi sinteza istorică recentă a lui OLEG V. KHLEVNIUK, The History of the Gulag. Front Collectivization to the Great Terror, Yale University Press, New Häven, 2004. La nivel literar, cele mai sugestive mărturii rămân fără îndoială cele ale lui ALEXANDR SOLJENIȚÂN, OOUH demi Msaua Aernicoauna, CoBeTCKMM nMcaTeAb, MocKBa 1963; în româneşte: O zi din viața lui Ivan Denisovici, trad. S. Adam şi T. lonescu, Quintus, Bucureşti, 1991; Apxune.\aa FYAAF, YMCA-Press, Paris, 1973; în româneşte: Arhipeleagul Gulag, Univers, Bucureşti, 2009.

159

VICTIMELE

Iul domniei sale sângeroase, Stalin reuşise nu numai trista performanță de a fi omorât cei mai mulți contemporani, ci în egală măsură de a ii marcat estetic mai toate oraşele importante, de a ii intrat în toate cărțile, melodiile, filmele, tablourile şi sculpturile epocii. Acest lucru face posibil ca în ciuda contribuției lui teoretice mai mult decât modeste la filonul gândirii comuniste, stalinismul să fie enumerat alături de marxism şi leninism ca un moment aparte în istoria comunismului politic.

Moartea lui Stalin, la 5 martie 1953, are toate ingredientele propriei sale vieți. Probabil otrăvit de însuşi Beria, şeful serviciilor secrete, executat la rândul său câteva luni mai târziu într-o celulă a instituției pe care a condus-o, Stalin este pur şi simplu abandonat morții, cei apropiați neavând curajul (şi nici interesul) să cheme în timp util medicii. După o agonie uimitor de lungă (ținând cont de atacul cerebral deosebit de grav), de aproape patru zile, timp în care, spre şocul lui Beria, pare să îşi revină, dictatorul îşi dă sfârşitul pentru a fi condus apoi pe ultimul drum de complicii uneia dintre cele mai sângeroase domnii din câte a cunoscut Europa. Culmea cultului personalității îl reprezintă dispoziția dată de Stalin cu doar câțiva ani înainte, de a fi înmormântat alături de Lenin, în acelaşi mausoleu, ceea ce se şi va întâmpla, pentru ca ulterior să fie „evacuat" şi îngropat alături, tot lângă zidul Kremlinului.28

28 Despre revoluția culturală antrenată printre altele şi de cultul personalității lui Stalin vezi SHEILA FlTZPATKlCK, 7he Cultural Front: Power and culture in revolutionary Russia, Corneli University Press, New York, 1992; (ed.), Cultural Revolution in Russia, 1928—1931,2ed edition, Indiana University Press, Bloomingtonlndianapolis, 1984. Pentru o încadrare a cultului stalinist în contextul mai larg al comunismului vezi BALÂZS APOR (ed.), The Leader Cult in Communist Dictatorsliips. Stalin

and the F.astern Bloc, Palgrave Macmillan, New York, 2004. Cât priveşte contrafacerea folclorului şi crearea unuia nou, vezi antologia de texte realizată de

Unul dintre cele mai amare paradoxuri ale domniei lui Stalin îl reprezintă faptul că, la finalul celui de-al doilea război mondial, acesta stătea cu liderii lumii democratice la masa tratativelor şi stabilea, la Yalta şi la Postdam, soarta geopolitică a lumii pentru următoarea jumătate de secol. Nu doar că strategia lui inițială față de Hitler, mai mult decât prietenoasă, dar nici luarea cu forța a unor teritorii, precum părțile estice ale Poloniei sau Basarabia în întregime, nu vor constitui motiv de rezervă față de Stalin. Nici măcar masacrele de genul celui de la Katyn. Dimpotrivă. în cea mai egoistă logică a învingătorilor, Rusia sovietică primea în sfârşit ceea ce visa deja a doua zi după revoluția din octombrie 1917: posibilitatea exportării modelului său de comunism. Pentru a doua oară, adică după ce refuzase să ajute trupele albe, politica occidentală încadra chestiunea sovietică înlr-o sintaxă defectă, cu urmări catastrofale. Opinia că Stalin va ii mulțumit cu ceea ce câştigase deja se va vedea în curând contrazisă de instalarea cu forța, pe tancuri, a guvernelor comuniste în Europa de Est şi ulterior în China, Vietnam, Corea de Nord, Cuba, în țări ale Africii şi Americii Latine. Altfel spus, înfrângerea unui totalitarism, a celui nazist, nu împiedica pe un altul, cel comunist, să procedeze la fel în ceea ce priveşte călcarea în picioare a drepturilor națiunilor. Aşa cum am văzut, aceeaşi Rusie sovietică unde muriseră deja peste 20 de milioane de oameni nevinovați era acum parte cu drepturi juridice şi morale depline în juriul de judecată a ororilor naziste. Cinismul istoriei făcea posibil ca un totalitarism să judece crimele altuia, fără a fi pus el însuşi în chestiune. Doar aşa se poate explica una dintre cele mai grave incon

MARINA BAUNA ET AL. (eds), Poli ticizing Magic. An Anthology of Russian and Soviet Fairy Tales, Northwestern University Press, Evaston (1)1.), 2005.

secvențe ale istoriei europene moderne, ca în ciuda înfrângerii Germaniei naziste, destinul lumii să fie dictat în continuare de paradigma totalitară.
Istoricul Şerban Papacostea, el însuşi fost deținut politic în perioada comunistă şi provenind dintr-o familie importantă a României interbelice, sintetizează astfel consecințele celui de al doilea război mondial cu Rusia printre învingători:

Sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial a fost însoțit de una din cele mai vaste restructurări de putere la scară mondială din întreaga istorie universală, atât sub raportul ariilor de hegemonie cât şi al sistemelor de guvernare înlăuntrul acestor arii. Prăbuşirea celui de-al Treilea Reich sub loviturile marii coaliții închegate pentru a înlătura dominația sa de curând instaurată asupra Europei a adus armatele aliate până în centrul continentului unde s-au întâlnit învingătorii din Răsărit şi cei din Apus. Treptat, zona întâlnirii s-a transformat într-o linie despărțitoare, rigidă, „cortina de fier" care, timp de decenii, avea să opună nu numai două sisteme de guvernare esențial diferite dar şi două civilizații antagonice prin originile, concepțiile şi prin formele lor de organizare.

Deliberat şi sistematic, din inițiativa şi sub supravegherea conducătorului puterii sovietice aflată în rapidă evoluție spre statutul de supraputere, s-a aşternut, în spatele liniei la care s-au oprit trupele ruse, noua ordine a regimurilor comuniste, adaptări locale ale tiparului sovietic, originar. In decurs de numai câțiva ani de la sfârşitul războiului, o sută de milioane de oameni, câți trăiau în acea vreme în Europa Centrală şi Răsăriteană, în aria teritorială ocupată de armatele ruse, au fost efectiv integrați în sistemul sovietic, prin regimuri de fidelitate absolută şi prin conducători politici selecționați potrivit criteriilor politice cele mai riguroase de centrul de comandă de la Moscova, executanți servili ai directivelor sale.

Stăpâni pe centrele de comandă ale puterii, conducătorii comunişti ai țărilor Europei Centrale şi Răsăritene au reorganizat radical societățile a căror guvernare le-a fost încredințată de puterea hegemonă. Structurile tradiționale ale acestor societăți, produs organic al unei evoluții multiseculare, au fost sistematic demante-

laie pentru a lăsa teren liber efortului de remodelare a lor în conformitate cu sistemul sovietic. In viziunea conducerii din Kremlin, schimbarea regimurilor şi restructurarea la bază a societății constituiau garanția cea mai sigură a permanenței țărilor central şi est-europene în aria propriei sale hegemonii.2'

Sinteza istoricului confirmă în esență caracterul violent al comunismului care se instaurează exclusiv de sus în jos, folosindu-se de ideologia comunistă ca instrument de garantare a puterii. Altfel spus, comunismul nu este idealul, ci mijlocul dominației. Doar aşa se explică în cele din urmă cinismul lui Lenin inventând o revoluție proletară într-o țară agrară, realizând-o pe calea unei lovituri armate de stat, care nu ezită să lichideze întreaga mişcare socialistă moderată, metodă preluată şi amplificată de

Stalin, cel care trage în propriul proletariat, asasinează în masă, induce teroarea ca mod de conducere şi încalcă până şi ultimele principii teoretice ale proiectului politic inițial.

ALTE ȚĂRI, ACEEAŞI REȚETĂ

Deja imediat după lovitura de stat din octombrienoiembrie 1917, bolşevicii visau la continuarea revoluției pe plan mondial. Lenin era profund convins că Rusia este doar prima țară dintr-o serie mai lungă. Cum am amintit deja de mai

29ŞF.RBAN PAPACOSTEA, „Cuvânt înainte", în: 6 martie 1945. Începuturile comunizării României, Enciclopedică, Bucureşti, 1995, pp. 5-6. Cât priveşte comunismul în România, pe temă există o consistentă bibliografie pe care nu o mai citez aici. Vezi ca introducere sinteza lui VLADIMIR TISMĂNEANU, Stalinismfor AII Seasons. A Politicul History of Romanian Communism, Berkeley, 2003; în româneşte: Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc, trad. C. & D. Petrescu, Polirom, laşi, 2005.

multe ori până acum, era în logica marxismului ca modelul comunist să prindă cu precădere în societățile care, teoretic cel puțin, îndeplineau acele condiții - de la un număr însemnat de proletari la structuri capitaliste de producție aferente - care în Rusia de pildă nu existau decât într-o măsură limitată. Credința în valoarea „ştiințifică" şi în determinismul absolut al doctrinei marxiste îl făceau pe Lenin să viseze în continuare la o Germanie comunistă. Instrumentul politico-militar al ofensivei revoluționare era cea de a treia Internațională Comunistă, Cominternul, fondată de Lenin în martie 1919, una dintre cele mai importante secțiuni naționale fiind cea germană. Cu toate acestea, unitatea mişcării comuniste era disputată cel mai aprig tocmai de către cei din Germania, Rosa Luxemburg luând o poziție distinctă față de strategia bolşevicilor de a folosi în slujba revoluției doar armele.30

Prima încercare majoră de a exporta comunismul îl reprezintă episodul revoluției maghiare conduse de Béla Kun (Cohen). Provenit dintr-o familie evreiască din Transilvania, cu studii la Cluj, Kun ajunge în Rusia ca prizonier în timpul primului război mondial şi, având oricum vederi socialiste, se lasă uşor convins de cauza revoluției bolşevice. Cu suportul financiar al Rusiei sovietice, se întoarce la Budapesta în decembrie 1918, unde „pune" de o revoluție. Strategia este

3" Despre Comintern sau comunismul internațional vezi, în afara sursei electronice deja citate mai sus, şi colecția de documente editată de HERMANN WEBER, Die Kommunistische Internationale. Eine

Dokumentation, Dietz, Hannover, 1966. Vezi şi prezentarea făcută de un cunoscător nemijlocit al mediului marxist, martor ocular al „proceselor de la Moscova" din timpul „epurării", WOLFGANG LEONIIARD, Volker hórt die Signale. Die Griinderjahre des Weltkommunismus 1919-1924, Bertelsmann, Miinchen, 1989. Mai vezi şi sinteza unui istoric Iroţkist BINE informat, PIERRE BROUÉ, Histoire de la Iile Internationale, Fayard, Paris, 1999.

simplă: agitație, propagandă, exacerbarea discursului public, instrumentalizarea lipsurilor postbelice şi a resentimentelor față de pierderile teritoriale, inducerea haosului prin acte de terorism, provocarea pe față a autorității publice şi obligarea acesteia să reacționeze, moment în care, „în legitimă apărare", are loc lovitura de grație. După o scurtă detenție, tocmai bună pentru creşterea popularității şi justificarea ulterioară a folosirii forței, Kun intră în guvernul de la Budapesta care ajunge curând să fie dominat de comunişti. Aceştia trec la naționalizarea băncilor şi a fabricilor, răspunzând cu violență celor care se opuneau. După ce contribuie la proclamarea unei Republici sovietice slovace, comuniştii unguri se văd pe drumul cel mai sigur spre recucerirea teritoriilor pierdute şi consolidarea poziției la putere. Stoparea Armatei Roşii de către forțele aliate, prea puțin dornice să le vadă înaintând spre centrul Europei, va ruina planul lui Kun. Odată cu intrarea trupelor româneşti în Budapesta, regimul acestuia va fi la 1 august 1919 răsturnat, iar Kun care va fugi în Austria şi de aici în Rusia unde, după o carieră în Comintern, va li executat în cadrul „epurării" staliniste. Cele 133 de zile de guvernare comunistă aveau să intre în memoria istoriei ungare ca fiind unele dintre cele mai sângeroase, Kun impunând populației toate rigorile terorismului revoluționar. Iarăşi, asemeni Rusiei, nici de data aceasta nu putem vorbi despre o revoluție a proletariatului în sensul real al termenului, ci despre o manevră de câştigare şi menținere a puterii.31

A doua forțare de amploare a destinului o reprezintă ofensiva Armatei Roşii împotriva Poloniei care profitase de războiul civil pentru a îşi lărgi zona de influență şi a încorpora noi teritorii menite să creeze un echilibru de forțe între Ger

31 Vezi aici teza lui RUDOLE TOKES, Bela Kun and the Hungarian Soviet Republic. Jhe Origins and Role of the Communist Party of Hungary in the Revoluționa of 1918-1919, Praeger, New York, 1967.

VICTIMELE

mania şi imperiul comunist. în iulie 1920, ofensiva bolşevicilor sub comanda lui Tuchatschewski era deja încununată cu succes, marşul spre Varşovia neîntâmpinând o rezistență deosebită. Scopul propriu-zis nu era Polonia, cât mai ales joncțiunea Armatei Roşii cu comuniştii participanți la aşa-zi- sa Revoluție din Noiembrie din 19181919 din Germania în cadrul căreia a fost abolită monarhia şi proclamată republica. Ocuparea Varşoviei ar fi fost o etapă şi un important sprijin propagandistic. înaintarea bolşevicilor punea guvernul polonez sub o presiune enormă, cererea de sprijin militar din partea Franței şi Angliei nefiind onorată. Pentru a câta oară în doar câteva luni, politica europeană se dovedea incapabilă să gestioneze ferm chestiunea pericolului sovietic. în plus, misiunea militară anglo-franceză consilia insistent guvernul polonez să adopte o tactică de război prin care să câştige doar ceva timp pentru a începe apoi negocierile de pace cu Moscova, ceea ce opinia publică poloneză nici nu dorea să audă. Sub comanda şefului statului, Jozef Pilsudski, prea puțin experimentat militar, este conceput un plan pe cât de riscant şi de neverosimil (motiv pentru care serviciile secrete sovietice aveau să îl considere o farsă sau manevră de distragere a atenției de la „adevărata" strategie), pe cât de îndrăzneț. într-un efort politic şi militar fără precedent, nesusținut de aşa-zişii aliați vestici şi obstrucționat chiar de unii dintre membrii Statului Major, pentru a nu mai vorbi despre clasa politică puternic polarizată, planul lui Pilsudski este pus în cele din urmă în practică. Pe scurt, ceea ce începuse ca o plimbare se va termina pentru Armata Roşie cu o înfrângere usturătoare, consimțită ca atare prin semnarea la 21 martie 1921 a Păcii de la Riga. Pentru moment, înaintarea comunismului în ipostaza lui militară era stopată.

în ciuda acestui eşec, bolşevicii nu vor renunța imediat la exportul forțat al revoluției. Țara de orgine a lui Marx şi En-

gels iiind în continuare ținta preferată a unei revoluții proletare, pentru noaptea de 2223 octombrie 1923 este organizată o acțiune paramilitară după modelul rusesc al Marii Lovituri de Stat din Octombrie. Liderul acesteia, Karl Radek, provenit dintr-o familie austriaco-ungaro-evreiască, dă însă ordin să se amâne acțiunea cu trei luni. Cum însă organizația din Hamburg nu primeşte la timp informația, încearcă să ia cu asalt câteva secții de poliție, fiind stopată. Planul revoluționar eşuează jalnic. Formula este încercată din nou, de data aceasta într-o țară mai mică. La 1 decembrie 1924, după acelaşi scenariu, trupele paramilitare bolşevice încearcă să ocupe punctele-cheie din Tallinn. Tentativa este reprimată prompt de către

autoritățile estoniene. La 16 aprilie 1925 cominterniştii organizează un atentat în catedrala ortodoxă din Sofia. Cel vizat, țarul Boris II, scapă ca prin minune, în timp ce membri ai guvernului şi aproximativ 200 de credincioşi sunt ucişi de deflagrația bombei.

Sfârşitul celui de al doilea război mondial este începutul reluării planului cominternist inițial de instaurare a comunismului în țările Europei de Est. De data aceasta, altfel decât imediat după octombrie 1917, poziția Rusiei sovietice este una de dictat. în plus, cum remarca şi Papacostea, aveam de-a face acum cu o mişcare în spatele liniei Armatei Roşii, cumva pe teritoriul cucerit de aceasta. Rusia putea negocia revenirea la matcă, întoarcerea trupelor sale tocmai prin lăsarea în urmă a unor guverne pe placul ei. Ocupația politică trebuia să ia locul fără fisură celei armate. în cele mai multe cazuri, pentru a fi siguri de stabilitatea pe termen lung a planului, ocupației politice i-a corespuns pentru câțiva ani şi cea armată. Dincolo de orice discuții despre idealurile revoluționare, tancurile sovietice au fost cele mai convingătoare argumente în favoarea comunismului. în locul cel mai înaintat al trupelor sovietice, în Germania de Est, ocupația arma

tă avea să dureze până la falimentul ocupației politice, trupele retrăgându-se abia după ce guvernul comunist nu mai era la putere şi zidul Berlinului căzuse.32 Fără a intra aici în detalii istoriografice deja cunoscute, reținem rapiditatea cu care sunt semnate noile tratateconstituții sau instalate guvernele comuniste sau acele coaliții precedând dominația partidului unic în Europa de Est: 22 iulie 1944 (Polonia), 22 noiembrie 1944 (Albania), 6 martie 1945 (România), 20 august 1945 (Ungaria), 23 noiembrie 1946 (Bulgaria), 25 februarie 1948 (Cehoslovacia), 7 octombrie 1949 (Germania de Est). Nu amintim aici țările deja intrate, precum Ucraina sau Basarabia, în sistemul statal sovietic. Evident, de la o țară la alta, constelațiile politice şi personale vor fi diferite. Punctul comun rămâne rolul Armatei Roşii. Până ca Europa să îşi revină din şocul războiului, un altul se pregătea. Spre deosebire de cel încheiat în 1945, acesta avea să dureze aproape o jumătate de secol.

Nu ne propunem aici, din rațiuni de spațiu, să prezentăm aven tura comunistă în spațiul extra-european. Sugestiv pentru călătoria noastră în istoria ideii comuniste şi a modului cum a fost ea aplicată este faptul că în toate cazurile de export, fără nicio excepție, comunismul va suferi mutații considerabile, astfel încât din marxismul inițial nu se va mai regăsi mare lucru în doctrina maoistă a Chinei de pildă33, de

32 Despre comunismul est-german vezi sinteza istorică realizată de CATHERINE EPSTEIN, The Last Revolutionaries. German Communists and Their Century, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2003.
33Despre comunism în varianta lui chineză, mai ales despre revoluția culturală a lui Mao, vezi cu titlu exemplar JEROME CH'EN, Mao and the Chinese Revolution, Oxford University Press, London etc, 1965. Mai vezi şi analiza recentă semnată de RODERICK MACFARQUHAR, MICHAEL SCHOENHALS, Mao's Last Revolution, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2006. Mărturiile despre sistemul concentrațional chinez sunt relativ puține. Vezi una dintre ele în

unde şi tensiunile dintre aceasta şi Rusia, dar nici în comunismul latino-american care va fi mai curând un amestec de anarhism şi marxism romantic.34 Cuba este şi azi un caz aparte, comunismul liderului său Castro fiind, cel puțin la nivel discursiv, cel mai apropiat de retorica egalitaristă genuină, ceea ce explică caracterul său de model pentru populişti neomarxişti de genul lui Hugo Chavez.35 Tot un exemplu de metamorfoză radicală a comunismului îl reprezintă implantarea lui în Africa. Cultura africană, bazată pe un cult puternic al familiei şi al tribului, va ti doar aparent pregătită să preia datele comunismului agrar (deja experimentat în China), majoritatea încercărilor eşuând în cele din urmă din cauza conflictelor interetnice, dar şi a lipsei instrumentelor instituționale care să faciliteze instaurarea centralismului şi a controlului partidului. în plus, majoritatea liderilor africani dispuşi să primească finanțarea comunistă se vor dovedi lipsiți de scrupule sau nu vor avea o carieră prea lungă.36 Un alt
volumul recent tradus al lui YANG XIANHUI, Die Rechtsabweichler von Jiabiangou, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2009. Cât priveşte evoluția Chinei comuniste din ultimele decenii, aplicarea formulei „o țară-două sisteme"(economice, nu politice!), ridicarea la statutul de putere economică mondială - toate acestea sunt fiecare în parte subiecte de carte şi umplu deja bibliotecile de specialitate. Pentru o privire de ansamblu vezi excelenta carte a unui fin cunoscător al zonei, KONRAD SEITZ, China. Eine Weltmacht kehrt zuruck, Berliner Taschenbuch Verlag, Berlin, 2003.
34 Vezi aici monografia despre figura legendară a comunismului latino-american, HENRY BUTTERPIELD RYAN, The Fall of Che Guevara. A Story of Solcliers, Spies, and Diplomata, Oxford University Press, New York, 1998.

35 Cât priveşte nu mai puțin legendara figură a liderului cubanez, vezi de pildă JULIA E. SWEIG,M.wrfe the Cuban revolution. Fidel Castro and the urban underground, Flarvard University Press, Cambridge (Mass.), 2002.
3,'0 imagine de ansamblu de dată nu foarte recentă găsim la DAVID E. ALBRIGHT (ed.), Comrnunism in Africa, Indiana University Press, Bloomington, 1980. Tot panoramică este şi prezentarea comunismului în

capitol distinct îl reprezintă întâlnirea dintre comunism şi spațiul musulman, primele contacte având loc chiar pe teritoriul imens al Uniunii Sovietice.37 în fine, la categoria curiozităților istoriografice poate fi trecută şi tentativa de a implementa comunismul în SUA şi Australia.38
Ce reținem din acest foarte larg tur de orizont? întâi de toate, faptul că regimul comunist s-a impus peste tot cu forța. Apoi că, în decursul aplicării fundamentelor sale teoretice, nu a mai rămas mare lucru din eşafodajul ideologic pe care încerca să se sprijine şi din care, la nevoie, să se legitimeze. Mai devreme sau mai târziu, comunismul s-a demascat, arătându-şi chipul hidos. De aici toată propaganda deşănțată, reflex al dorinței disperate de a „farda" sau „retuşa" o realitate iremediabil pocită, cultul personalității şi retorica pseudo-combativă. Impus cu forța şi ajuns la scadența propriei sale substanțe teoretice, regimul comunist s-a menținut la putere prin folosirea crimei ca metodă politică: de la tero rismul revoluționar din Rusia lui Lenin şi Stalin la închisorile politice din toate țările Europei de Est, de la crimele lui Pol Pot la cele din timpul revoluției culturale a lui Mao. Aşa se explică numărul impresionant de victime - cifra de o su

Africa după căderea Uniunii Sovietice, PETER DUIGNAN, LEWIS 11. GANN, Communism in sub-Sahariati Africa. A Reappraisal (Hoover Essays 8), Stanford University, Palo Alto, 1994.

37 Despre rolul comunismului în păstrarea anumitor echilibre în lumea musulmană asiatică ne putem da seama cel mai bine analizând evoluția acesteia în postcomunism. Vezi aici ADEEB KHALID.Islam after Communism. Religion and Politks in Central Asia, University of California Press, Berkeley etc, 2007.

38 Vezi aici IIERVEY KLEHR ET AL., The Soviet World of American Communism (Annals of Communism), Yale University Press, New liaven, 1998. Despre „comunismul australian" vezi DAVID W. LOVELL, KEVIN WINDLE (eds.), Our unswervingloyalty. A documentary survey of re- lations between the Communist Party of Australia and Mosc o w, 1920-1940, The Australian National University Press, Canberra, 2008.

171
tă de milioane are un caracter simbolic, atât vreme cât nu cunoaştem şi restul datelor -, ceea ce face din acest sistem politic cel mai sângeros cunoscut până acum. Niciun ideal colectiv nu a frânt atâtea destine personale, aşa cum nicio doctrină atât de aparent generoasă în principiu nu a reuşit să fie, aplicată, atât de crudă.
172

AM PUTEA FOLOSI O METAFORĂ din biologie şi să spunem că regimul comunist, generic vorbind, a început să decadă începând cu a doua zi după instalarea lui. Aşa cum celulele încep să moară deja în trupul plin de vitalitate al nou- lui-născut, revoluțiile proletariatului se îndreptau de la bun început spre propriul lor eşec survenit mai devreme sau mai târziu. Părăsind cadrele metaforei, nu este vorba despre crizele prin care trece orice sistem, y compris cel democratic, şi prin care se întăreşte, ci despre acel tip de fatalitate auto-di- structivă specifică excesului. Foarte simplu spus, tot ceea ce este excesiv sfârşeşte prin implozie. Un teritoriu excesiv de mare va fi cauză de declin, istoria imperiilor fiind în cele din urmă una a succesului geografic imposibil de gestionat ulterior până la capăt sau care este menținut temporar cu prețul unor compromisuri majore. în aceeaşi categorie a excesului care duce la auto-eroziune poate intra şi dorința de uniformizare şi control. Organismele sociale dominate excesiv nasc drept anticorpi fenomene de apărare specifice. Cu cât controlul este mai aspru, cu atât se înmulțesc rebeliunile şi contestațiile. Cu cât centralismul vrea să se impună, cu atât periferiile se „aranjează", aşa cum, spre comparație, politica fiscală excesivă încurajează evaziunea şi economia de sub-
I75
terană. Apoi, cum am sugerat deja la începutul eseului, excesul de propagandă, exprimat nu în ultimul rând prin cultul personalității, eşuează în contrariul său: nimeni nu mai crede în lozinci. Puterea politică nu mai are un limbaj comun cu societatea care îşi dezvoltă subsisteme comunicaționale cu un real potențial destabilizator, dintre care glumele politice sunt doar ipostaza benignă. întreaga istorie a cenzurii în comunism, a dizidenței, a samizdalului şi a clandestinității oferă în acest sens un exemplu cât se poate de sugestiv, în fine, aşa cum ne arată criza financiară actuală, periculos poate fi inclusiv excesul de bunăstare, o societate trăind mult peste capacitățile ei materiale ajungând, mai devreme sau mai târziu, la scadență, adică în imposibilitatea de a plăti un confort pe care nu îl poate

susține în mod real, lună de lună. Revenind la perioada totalitară, morala acestor observații cu caracter general este la fel de banală ca şi constatările în sine: debutând „revoluționar" prin folosirea exclusiv a forței, comunismul este treptat şi sigur vidat de conținut datorită manierei excesive prin care înțelege să îşi asigure menținerea la putere. în plus, iiecare an la putere este unul câştigat pentru comunişti, dar pierdut pentru societate. Fericirea cu forța se întoarce împotriva administratorilor lor. Pentru a apela la o altă comparație, aşa cum educația prea severă a părinților trezeşte şi alimentează dorința copiilor de a pleca de acasă imediat ce au împlinit vârsta legală (în cazuri extreme, chiar şi înainte), tot astfel societățile, înainte de toate elitele acestora, se emancipează la un moment clat de tutorii lor ideologici şi polițieneşti. Evident, este un gest pentru început personal, apoi de grup şi doar în ultimă instanță ia forma mişcărilor de masă. Dorind să dirijeze totul, totalitarismul comunist sfârşeşte prin a nu mai controla pe nimeni.

Un alt factor coroziv al sistemelor închise este abuzul de retorică având drept subiect duşmanul, sabotorul, con

EŞECUL

trarevoluționarul. Pentru un timp, mai ales la început, duşmanul din exterior, oricum se numeşte acela, poate garanta coeziunea din interior, justifica „epurările" în vederea „apărării" masca defectele şi amâna succesele, imperfecțiunile sistemului fiind mai uşor de acceptat câtă vreme acesta se află în „luptă" Pentru comunism, acest rol important 1-a jucat spre exterior lumea capitalistă, iar spre interior lupta de clasă. Războiul rece a fost expresia unei polarizări necesare înainte de toate părții estice. în logica simplistă a maniheismului ideologic, dacă ai lor sunt răi, ai noştri nu au cum să fie decât buni. Nu au alternativă! Trebuie să fie buni! Eroziunea începe din momentul în care prezumatul duşman din exterior nu mai poate servi drept scuză pentru problemele din ce în ce mai grave din interior, faptul că elita conducătoare face greşeli după greşeli nemaifiind imputabil „celorlalți" nici măcar opozanților, reali sau nu, din interior. Iar când duşmanii dispar cu Lotul, atunci întreaga construcție se năruie. Comunismul a fost într-o permanentă întrecere cu alții şi cu sine, miezul retoricii revoluționare fiind tocmai acela de a crea o lume alternativă, radical mai bună decât cea pe ale cărei ruini s-a ridicat. Cu timpul, entuziasmul fiind înlocuit de rutina statului polițienesc, idealul egalitarist cu sistemul privilegiilor de clasă, ale nomenclaturii înainte de toate, ceea ce ar fi trebuit să servească drept dovadă că se poate şi altfel decât în societatea burghez-capitalistă s-a transformat într-o lozincă oarecare. Evidența a luat-o înaintea

ideologiei, iar societatea comunistă nu era nici pe departe un colț de rai. Mai rău decât atât, cei din țările comuniste, „fericiții" încep să viseze la o fericire străină, să își bucure ochii cu produse şi sclipiri ale lumii adverse, raportul valoric dintre „bine" şi „rău", dintre „corect" şi „corupt", dintre „ideal" şi „realitate" fiind complet răsturnat. Altfel spus, înainte ca războiul rece să fie declarat terminat, fron
turile erau deja fluidizate, cei dintr-o parte râvnind la viața de partea cealaltă. Promițând să ofere totul, totalitarismul comunist sfârşeşte prin a nu oferi nimic.
în fine, un model de societate falimentează în momentul în care omul nu mai este în centrul construcției sale. Or, pe măsură ce conținutul ideologic al comunismului se golea, devenind pur şi simplu lozincar, iar promisiunea fericirii se transformase în opusul ei, persoana se simțea din ce în ce mai singură. Sistemele asistențiale nu costau nimic, însă nu ofereau (mai) nimic, aşa cum marile magazine erau pline de monotonia aceloraşi produse. Politica privațiunilor fundamentale, precum în România ultimului deceniu înainte de căderea lui Ceauşescu, nu făcea altceva decât să adâncească sentimentul neputincios de a li abandonat de un stat care, culmea cinismului, continuă însă să te supravegheze. Ceea ce ar ii trebuit să fie starea de spirit a genezei unei noi lumi devenise senzația apăsătoare a unui experiment social cu final deschis. între „marele frate" şi „singur acasă", omul regimurilor comuniste crepusculare aştepta o soluție de oriunde, însă nu din partea sistemului care îl ținea captiv. Altfel spus, cu cel puțin zece ani, înaintea falimentului său declarat, comunismul nu mai dădea niciun semn că ar fi în stare să se autoreformeze, să se autocorec- teze, de unde şi replica represivă la adresa celor care tema- tizau necesitatea reformei sau a corecturilor. încremenit în propria lui imagine despre ceea ce îi părea să fie succesul, modelul social comunist îşi atinsese gradul maxim de dezvoltare. Retorica planurilor de producție depăşite sau a cincinalelor încheiate glorios era doar palidul ecou al milena- rismului fondator al comunismului revoluționar. înzestrat cu muzee şi monumente, imortalizat în cărți, filme şi cântece, având o logistică fără cusur capabilă să însceneze cele mai grandioase spectacole de auto celebrare, comunismul

avea trecut, însă nu şi perspectivă. Era captiv unui prezent atât de intens şi de greu încât nimeni nu putea spune ce va aduce ziua de mâine. Pretinzând să rescrie complet istoria umanității, totalitarismul comunist sfârşeşte prin a nu mai avea niciun viitor.

GÂNDIREA SOCIALĂ VERSUS COMUNISM

Pe fundalul tragediilor petrecute în numele idealului societății fără clase, de a căror existență se ştia de la bun început, chiar dacă nu la scară largă, era greu după 1917 să Iii preocupat de chestiunea socială fără să nu faci referire la modul eronat al comunismului de a proiecta şi aplica propriul său proiect de societate. Altfel spus, de la Lenin şi până la căderea Uniunii Sovietice, gândirea socială din spațiul non-comunist, iie la nivel sociologic propriu-zis, fie din punct de vedere juridic, filosofic sau teologic, nu a putut şi nu poate nici acum ignora contraexemplul dramatic oferit de comunismul politic. Dată fiind cruzimea „fericirii" comuniste, pledoaria pentru un ideal social bazat pe bunăstare şi egalitate trebuia să se ferească să nu cadă la rândul ei în aceeaşi capcană ideologică, în fapt, cât mai simplu formulat, marele test al modernității era acela de a realiza o bună parte din programul său social fără a reitera experiența comunistă. Cu alte cuvinte, întrebarea suna astfel: este posibil să fii social, însă nu şi comunist? Interogația avea să preocupe mişcarea socialistă încă înain- Le de 1917 şi mai ales după terminarea, în 1945, a celui de-al doilea război mondial şi începutul războiului rece. Fără a intra în detaliile disputei pe temă, cert este că separația dintre socialism (miezul social-democrației) şi comunism (baza ideologică a revoluțiilor proletare) avea să se producă tocmai

datorită celor două răspunsuri total opuse date la această întrebare. în timp ce socialiştii vedeau în statul de drept însăşi şansa lor de a promova agenda socială, comuniştii aşteptau momentul propice pentru a da lovitura şi a prelua puterea, între participarea la exercițiul pluralismului politic şi negarea fundamentală a acestuia nu putea exista practic niciun compromis. Evoluția ulterioară a social-democrației europene, nu lipsită de ambiguități şi compromisuri tocmai în raporturile ei cu comunismul1, sau a mişcării sindicale, la rândul ei trecând prin faze cvasi-revoluționare2, ne demonstrează că este posibilă o acțiune socială fără utilizarea forței, alteia decât aceea a argumentului şi a numărului de voturi.

în ceea ce priveşte gândirea socială după 1917 şi cu atât mai mult după 1945, adică după două tragedii europene succesive şi tot atâtea dovezi ale necesității schimbării de paradigmă în domeniu politic, observăm cum utopiei, specifică secolului XIX, îi ia locul proiecția cu un grad ridicat de realism, de aplicabilitate. Filonul creştin al gândirii sociale se face simțit cu pregnanță în anii '30 ai secolului trecut, figuri precum Maritain, Mouniert, Fessard, de Chardin sau de Lubac, pentru a aminti doar pe cei din spațiul de limbă franceză3, determinând decisiv dezbaterea legată de etica în

politică, de raportul dintre pacifism şi naționalism, dintre persoană şi societate, de aplicarea subsidiarității sau de for

1 Vezi aici încadrarea istorică a lui DAVID CHILDS, The Two Red Flags. European Social Democracy and Soviet Communism since 1945, Routledge, LondonNew York, 20«).

2 Despre granița uneori deosebit de subțire dintre sindicalism şi comunism vezi analiza comparativă a lui RALPH DARLINGTON, Syndicalism and the 'Transition to Communism. An International Comparative Analysis, Ashgate, Aldershot, 2008.

3 Vezi prezentarea lui JEAN-YVES CALVEZ, Chrétiens penseurs du social. I: Maritain, Mounier, Fessard, Teilhard de Chardin, de Lubac, 1920-1940, Cerf, Paris, 2002.

mularea unui set de valori şi principii traductibile în ceea ce azi numim drepturile omului, altele decât cele radicale formulate de revoluția franceză. în Italia asistăm în aceeaşi perioadă, pentru prima dată de la „izbucnirea" modernității şi de acomodarea lentă a magisteriului catolic cu noua realitate, la articularea unui proiect de implicare politică a creştinilor sub influența gândirii unui personaj harismatic precum Luigi Sturzo4, iar în Germania se dezvoltă primele metode de analiză teologică a faptului social-economic prin studiile lui Oswald von Nell-Breuning5, longevivul padre iezuit şi unul dintre cofondatorii academici ai doctrinei sociale catolice. La rândul ei şi etica protestantă cunoaşte în aceeaşi perioadă un moment de dezvoltare fără precedent, fiind astfel recuperată o bună parte din întârzierea datorată luptei moderniste de eliminare a religiei din spațiul public.6

După cel de al doilea război mondial, gândirea socială de extracție creştină este reluată, dezvoltată şi adusă la orizon

4Vezi aici de pildă analiza diacronică a raportului dintre Biserică (generic, dar cu accente evident legate de cea catolică) şi stat, adusă până la momentul istoric al vremii, a lui LUIGI STURZO, Cliiesa e Stato (Opere scelte III), a cura di Eugenio Guccione, Laterza, RomaBari, 1992 sau atitudinile aceluiaşi pe marginea reformei instituționale a Italiei epocii sale, IDEM, Riforme e indirizzi politici (Opere scelte V), a cura di Nicola Antonetti, Laterza, RomaBari, 1992.

5 Vezi aici teza de doctorat a lui OSWALD VON NELL-BREUNING despre morala tranzacțiilor bursiere şi a capitalului, o analiză cu caracter de pionerat în epocă, Grundzüge der Börsenmoral (Studien zur christlichen

Gesellschaftsethik 6), Reprint der Ausgabe von 1928. Mit einer Einführung von Friedhelm Hengsbach und Bernhard Emunds, LIT, Berlin, 2002. Mai vezi şi sinteza lui von Nell-Breuning despre fundamentele eticii sociale creştine, Gerechtigkeit und Freiheit. Grundzüge katholischer Soziallehre (Geschichte und Staat 273), 2. Auflage, Günter Olzog, München, 1985.

6 O privire de ansamblu asupra eticii protestante oferă sinteza de referință a lui MARTIN HONECKER, Grundriß der Sozialethik, Walter der Gruyter, BerlinNew York, 1995.

tul de aşteptare al unei societăți occidentale care trece prin mutații de anvergură. O parte covârşitoare a acestora nu sunt în fapt altceva decât concretizări ale proiectului modernității peste care se suprapun, nu mereu de o manieră organică, provocări noi, neaşteptate. Or, tocmai gradul acesta de neprevăzut (dublat de o anumită incapacitate de gestionare pe măsură) al modernității, paradoxal pentru o viziune care se defineşte exclusiv prin prisma rațiunii, va redeschide dialogul cu depozitarii altor tipuri de experiență socială, în primul rând cu Biserica (generic vorbind). Complexitatea relațiilor sociale, din ce în ce mai dependente de mecanismul economic, prețul bunăstării plătit într-o cultură modernă încurajând egoismul şi materialismul (chiar şi în sens marxist), pluralismul tipic vieții urbane şi anonimatul colectiv

- toate aceste dezvoltări reclamau şi reclamă în continuare o hermeneutică atentă şi nuanțată. Mai mult însă decât o interpretare, evoluția modelului social occidental postbelic aveaare nevoie de corecturi din mers, de ajustări de natură etică menite să repună în echilibru fundamentul său antropologic cu evoluția tehnică sau dorința acumulării de capital, fapt promovat de viziunea social-teologică şi acceptat în bună parte şi de o parte a factorilor politici. Lebret, Perroux, Montuclard, Desroche, Villain, Desqueyrat, Bigo, Chambre, Bosc, Clément, Giordani, Courtney Murray, Ellul sau Mehl
- iată doar câteva nume de gânditori sociali creştini, catolici sau nu, care în primele două decenii după 1945 vor milita pentru menținerea datului umanist genuin în plină epocă a reconstrucției economice şi sociale.7 Evident şi inevitabil, gândirea lor socială nu putea ignora marxismul în varianta lui politică, aşa cum se manifesta real în lagărul comunist sau cum era prezentat, propagandistic, de curentele marxi-

7 O prezentare succintă a acestora vezi tot la JEAN-YVES CALVEZ, Chrétiens penseurs du social. Il: L'après-guerre (1945-1967), Cerf, Paris, 2006.

zante occidentale. Cum am sugerat deja, miza criticii sociale din epocă era de a arăta că la crizele de sistem există şi alte soluții, mai bune şi mai durabile, decât cele „revoluționare".

Un impuls consistent în sensul corectivului etico-teolo- gic îl vor da pregătirile pentru conciliul Vatican II şi deciziile propriu-zise ale acestuia. în şantierul teologic preconciliar şi de după aceea (pe alocuri, mai dificil decât cel anterior) se vor implica practic mai toți gânditorii sociali creştini, iarăşi: catolici sau nu, din următoarele două decenii de după 1968: Aubert, Buttiglione, iarăşi Chambre, Chenu, Coste, Deibis, Gefi'ré, Guichard, Gutiérrez, Madelin, Matagrin, Metz, Nóvale, Simon, Sorge, Valadier, Warnier şi alții.8 Cu foarte puține excepții, discursul social-teologic al acestora se raportează inevitabil la marxismul teoretic şi la comunismul practic, războiului rece dintre cele două blocuri corespunzându-i într-un anumit fel o „întrecere" teoretică pentru găsirea celei mai optime soluții la marile interogații sociale gen injustiția, dezvoltarea, accesul la resurse, şansele egale sau pacea. Nu toate dezbaterile vor păstra distincția clară dintre viziunea teologică şi cea marxistă, căile pe care avea să apuce „teologia eliberării" din America Latină suscitând nu doar dezaprobarea Vaticanului, dicasterul pentru doctrina credinței fiind în epocă prezidat de cardinalul Ratzinger, actualul papă Benedict XVI, ci şi vii controverse despre specificul teologic, despre cât de departe poate merge actualizarea mesajului Evangheliei Mântuitorului Hristos, dacă Acesta poate

8 Şi de data aceasta poate fi citită cu folos continuarea sintezei lui JEAN-YVES CALVEZ, Chrétiens penseurs du social. 111: Après-Concile, après „68" (1968-1988), Cerf, Paris, 2008. Pentru o încadrare mai largă şi mai nuanțată în acelaşi timp a dezbaterii etico-sociale în teologia secolului trecut vezi panorama lui ROSINO GIBELLINI, La teologia del XX secolo, edizi- one attualizzata con una Appendice „11 passo del Duernilla in teologia" (Biblioteca di teologia contemporánea 69), sesta edizione, Queriniana, Roma, 2007.

fi luat drept un model cu precădere social şi transformat astfel în ceea ce marxiştii chiar doresc să vadă în El, adică un luptător avant la leltre pentru emanciparea proletariatului, dar nu şi Dumnezeu întrupat.9

Contactele dintre teologia creştină occidentală (catolică şi protestantă) şi marxism ca bază teoretică a comunismului politic au fost destul de intense după epoca stalinistă. Pentru participanții catolici la acest tip de întâlnire

sui generis dinlre credință şi un anumit tip de rațiune, dacă putem descrie astfel teoria marxistă, dialogul nu avea cum să se desfăşoare fără măsuri de precauție dacă ținem cont de faptul că magisteriul oficial de la Pius IX, la mijloc de secol XX, şi până la Ioan Paul II nu a încetat să acuze comunismul pentru ateismul său criminal, pentru încălcarea libertății religioase şi mai ales pentru umanismul negativ abil camullat după formula „omului nou".10 Cum întâlnirea dintre teologie şi marxism s-a produs în ambele emisfere politice, ea era de două ori un act de echilibristică diplomatică şi intelectuală: în timp ce teologia din partea liberă a Europei trebuia să țină cont de existența creştinilor dincolo de cortina de fier şi să nu le alimenteze temerile de a ii fost abandonați, teologii şi funcționarii ecleziali (inclusiv cei ortodocşi) din blocul sovietic trebuiau să recite partitura oficială de aşa manieră încât să-şi demonstreze loialitatea, dar să nu lase impresia de a se fi adaptat total la mediul ideologic al momentului istoric. Nici abandonare pe de o parte, nici asimilare pe de alta. în aceste condiții, spațiu liber propriu-zis pentru o critică fundamentală a comunismului, în ipostaza lui concretă şi în cea teoretică, marxistă, nu prea rămânea. De unde şi

"Vezi detalii despre teologia eliberării la GIBELLINI, op. cit., pp. 371 ş.u.

10 Vezi aici de pildă încadrarea chestiunii comunismului în istoria papalității secolului XX la GEORG SCHWAIGER, Papsttum unei Păpste im 20. Jahrhundert. Von Leo XIII. zu Johannes Paulii., C. H. Beck, Miinchen, 1999.

efortul predominant de a găsi punctele de convergență, unul dintre acestea iiincl lupta (sic!) pentru pace sau cea împotriva sărăciei în lumea a treia. O poziție aparte în această constelație politico-eclezială o aveau protestanții şi catolicii din Germania de Est. Nu doar în calitatea ei de patrie geografică a marxismului, Germania (de Est) era şi spațiul de întâlnire prin excelență dintre cele două blocuri, locul unde, datorită proximității cu lumea occidentală, comunismul dorea să se prezinte cel mai atrăgător. Nu este mai puțin adevărat că unii din lumea liberă vor cădea victime retoricii de vitrină a marxismuluicomunismului, apariția unei „teologii de stânga" fiind nu în ultimul rând un produs prin contaminare.11

Un capitol aparte, pe care nu putem să îl amintim aici decât pe scurt, în istoria dialogului ideologic-cultural ambivalent şi contradictoriu dintre cele două lumi în perioada războiului rece îl reprezintă anul 1968. însăşi înşiruirea aceasta de cifre spune lucruri cu totul diferite celor din Est şi din Vest. Dacă pentru primii, 1968 este înainte de orice anul invaziei trupelor

Pactului de la Varşovia, mai puțin România, în Cehoslovacia, moment care marchează lichidarea brutală a „primăverii de la Praga" pentru vestici, acelaşi an 1968 este punctul culminant al unei tendințe conlestatare alimentate de ceva vreme din critica la adresa autorității politice, a capitalismului şi în general a întregii structuri sociale de după cel de al doilea război mondial denunțate ca fiind „în

11 Tema dialogului dintre creştinism şi marxism străbate ca un fir roşu teologia germană a epocii. Din bogata bibliografie pe temă vezi cu titlu exemplar două volume colective complementare apărute în acelaşi an şi având în titlu unul socialismul, celălalt marxismul, comunismul ca termen şi regim politic fiind atent evitat: HELMUTH ROLFES (Hg.), Marxismus - Christentum (Materialbücher 6), Matthias-Grünewald, Mainz, 1974; DOROTHEE SÖLLE, KLAUS SCHMIDT (Hg), Christentum und Sozialismus. Vom Dialog zum Bündnis (Urban-Taschenbücher T-Reihe 609), Kohlhammer, Stuttgart etc, 1974.

vechită" întreaga mişcare are un înveliş ideologic-filosofic (vezi Sartre sau Marcuse), însă şi unul cultural în sensul soft al acestuia, adică acoperind o gamă variată de expresii, de la muzică la modă. La o privire mai atentă am putea constata una dintre cele mai mari contradicții sistemiceîn plin război rece. Astfel, în timp ce comuniştii din Cehoslovacia încearcă să corecteze comunismul dogmatic şi opresiv prin introducerea unor reforme care să redefinească libertatea omului şi raporturile acestuia cu statul12, studenții de la Paris şi din alte centre universitare ale Europei de Vest şi chiar din Statele Unite clamează răsturnarea guvernelor lor în numele unui marxism anarhic şi a unei libertăți la limita libertinajului. Rolurile sunt complet inversate! Evident, istoricii indică pe bună dreptate că în joc erau mai multe forțe de ambele părți, că mişcarea din Occident este de fapt o sumă de alte mişcări dintre cele mai diferite, de la cele pacifiste la cele écologiste in statu nascendi.Vi Cu toate acestea, nu putem remarca numitorul comun marxist al acestor tendințe, în fapt, se va şi vorbi în epocă de o „nouă stângă" nici totalitară (precum în Est), dar nici acomodată la capitalism (precum în Vest), dar care, fidelă marxismului clasic, punea în centrul contestației sale proletariatul. în plină dezvoltare a societății occidentale şi diversificare a industriei şi implicit a pieței muncii, aceşti „semi-revoluționari" se făceau purtătorii de cuvânt ai unei categorii social-politice inexistente, care, în ipoteza că ar fi existat, nici măcar în blocul sovietic

12 Cum s-a reflectat criza cehoslovacă în interiorul partidelor comuniste din Vest (şi Est) vezi la MAUD BRACKE, Which Socialism, whose Détente?

West European Communism and the Czechoslovak crisis, 1968, Central European University Press, Budapesta, 2007.

13 O privire de ansamblu asupra acestor mişcări formând „mişcarea 1968" găsim de exemplu la MARTIN KLIMKE, JOACHIM SCHARLOTH (eds.), 1968 in Europe. A History of Protest and Activism, 1956-1977 (Transnational History Series), Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2008.

nu se afla la putere.14 Dacă la mijloc nu era o puternică doză de cinism, avem toate motivele să vedem într-un astfel de discurs, reluat de atunci mai mereu şi actualizat în funcție de agenda lumii, o dovadă a ignoranței fată de ceea ce se întâmpla de fapt în spațiul în care comunismul nu era un deziderat ideologic, ci tristă realitate.

EROZIUNEA COMUNISMULUI
SAU EFECTELE UMANISMULUI INUMAN

Destalinizarea anunțată de Hruşciov, un țărănoi isteric-jo- vial, nu a însemnat eliminarea metodelor brutale folosite de predecesorul acestuia, ci reducerea numărului celor afectați. Altfel spus, destalinizarea este mai curând un proces cantitativ şi mai puțin unul calitativ. Cu toate acestea, nici această descriere nu este în întregime corectă dacă ținem cont de oprimarea revoltei ungare din 1956, de întărirea granițelor dintre cele două blocuri politice şi de ridicarea în 1961 a zidului Berlinului. Motive suficiente să vedem în perioada imediat următoare domniei lui Stalin drept una de consolidare a ceea ce acesta a realizat prin teroare şi abuz.15 Milioane de oameni erau în continuare ținuți ostateci de un regim care pe măsură ce trecea timpul îşi perfecționa metodele de control şi intimidare. Nimic nu putea înfuria pe lideri comunişti decât fugarii din „paradis" acei nerecunoscători care, ajunşi în lumea burgheză, nu aveau ceva mai bun de făcut decât să

"Vezi aici critica lui LUDWIG REICHHOLD, Abschied von der proletarischen Illusion. Das Ende eines revolutionären Mythos, Josef Knecht, Frankfurt am Main, 1972.

15Despre epoca Hruşciov vezi MARTIN MCCAULEY, Ihe Khrushchev era, 1954-1964, Longman, London, 1995.

critice patria-mamă, să o denigreze şi să alimenteze astfel duşmăniile celor din afară. Pentru a evita astfel de situații, totul era pus în slujba menținerii aparenței: de la propagandă la KGB, de la persecuția sistematică a minților independente la rachetele din Cuba, garanții ale status quo-ului teritorial.

Deceniile următoare lui Stalin vor marca în consecință creşterea controlului la nivel individual, sistemul de spionaj intern atingând cote tehnice şi morale maxime, la concurență cu serviciile dedicate spionajului extern. Efectele organizării sociale după modelul unui imens lagăr se pot vedea doar de la distanța unei jumătăți de secol. Astfel, de exemplu, absența libertății de expresie timp de decenii va duce pur şi simplu la atrofierea libertății de gândire, precum slăbirea funcției de articulare verbală şi a vederii la un deținut închis de unul singur într-o celulă fără geam. Tot astfel, expunerea permanentă şi intensă la emisia propagandistică va avea pe termen lung drept efect topirea lentă a graniței dintre minciună şi adevăr, simpatia nostalgică a comuniştilor de azi fiind nu în ultimul rând datorată acestui tip de educație. Şi pentru că am pomenit un cuvânt important, să nu uităm că fundamentul acestui experiment social fără precedent era tocmai credința comuniştilor în capacitatea de a reeduca din temelii omul. Gulagul sovietic sau fenomenul Piteşti sunt cele mai elocvente dovezi ale acestui darwinism social. „Selecția naturală" a comunismului ar fi trebuit să ducă, după eliminarea duşmanilor de clasă incapabili să se adapteze, la apariția „omului nou" în toată splendoarea acestuia: complet altfel, cu capacități unice, inexistente de pildă la vestici. Revoluției sociale, de grup, îi urma cea antropologică, individuală.

O lămurire aici: trecerea în revistă a crimelor şi ororilor unui regim precum cel comunist reclamă din partea oricărui autor un exercițiu de obiectivitate stilistică greu de pus în practică până la capăt. Riscul de a fi acuzat de patetism nu

poate fi eliminat decât scriind câl mai neutru cu putință. Problema este însă că nu poți fi neutru, emoțional şi stilistic, în fața unui astfel de tablou al degradării umane. Concret, am ales pentru astfel de pasaje, inevitabile şi obligatorii în orice istorie, oricât de sumară, a totalitarismului comunist, o manieră expozitivă, cât mai aproape de faptul istoric. Invitația pentru cititor este însă să treacă dincolo de cuvinte, să citească mărturiile la care mă refer, să facă un efort gradual de a coborî măcar câteva trepte în catacombele unui sistem de care ne despart doar câțiva ani şi ai căror slujitori fideli sunt călători cu noi în metrou sau cumpără la acelaşi supermarket.

Pentru a ne face o imagine a ceea ce se desfăşura ca strategie de dezumanizare în numele unui umanism al terorii, ar li suficient să ne gândim aici doar la Securitatea din România. Acțiunea acesteia se derula în

închisoare sau aşa-zi- când în libertate. Despre regimul concentraționar s-a scris mult în ultimii ani pentru a intra în detalii. Important pentru noi este să conştientizăm cel puțin două trăsături definitorii ale acestuia: aparența de legalitate şi finalitatea distructivă. Cât priveşte legalitatea, a sta închis era prezentat ca efect al faptului de a fi încălcat, nu contează cum, o lege sau mai multe. între deținut şi statul comunist se instaura un raport de aparentă normalitate, ca între un delicvent real şi instituția menită să îl ajute să se îndrepte. Aparența aceasta de normalitate era contrazisă nu doar de faptul că baza ei juridică era în întregime falsificată, dar mai ales de finalitatea declarat distructivă a detenției: erai închis pentru a nu mai ieşi de acolo viu, deținuții politici fiind în mod evident tratați mult mai dur decât cei de drept comun. Cei care nu erau lichidați la fața locului, precum partizanii anticomunişti sau alți „duşmani ai poporului" considerați deosebit de periculoşi, erau lăsați să se stingă încet dar sigur. C) formă de a grăbi sfârşitul era munca silnică, de pildă la Ca-

nai sau la Transfăgărăşan. Cei avuți în vedere nu erau din- tr-o singură clasă socială, în aceeaşi celulă sau colonie de muncă stând alături intelectualul, fostul ministru, preotul sau călugărul, țăranul care s-a împotrivit colectivizării sau muncitorul care a spus o glumă despre Stalin. O societate paralelă lua naştere, cu ierarhii şi chiar propriile „tradiții" în limbajul foştilor deținuți politici, majoritatea dintre ei povestind cu seninătate despre anii îngropați la temelia unui model abuziv de societate, „academia" de la Aiud părea să iie mai bună decât cea la Gherla sau Sighet. Abia destalinizarea şi anunțarea unei noi politici în materie va declanşa un proces de reobişnuire a deținuților cu realitatea socială în care vor reintra după amnistie.16

Cât priveşte metodele securistice în libertate sau, mai bine zis, în afara puşcăriei, un cetățean al țării putea înainte de 1989 oferi oricând, direct sau prin denunț, un motiv să fie urmărit, să i se deschidă aşadar un dosar. Pentru această urmărire, Securitatea utiliza metode şi tehnici dintre cele mai diverse, la suprafață sau discret, în funcție de obiectivul de a intimida sau de a surprinde „obiectivul". Brațul lung al Securității erau însă informatorii, semenii din preajma celui urmărit, între acesta şi ei instaurându-se un raport de vânător-vânat. Majoritatea surprizelor oferite de deschiderea arhivelor constă tocmai în aflarea celor

If'Vezi aici mărturiile exemplare ale unui universitar de anvergura lui NICOLAE MĂRGINEANU, Amfiteatre şi închisori. Mărturii asupra unui veac zbuciumat, Dacia, Cluj-Napoca, 1991. Sau ale unui cleric de viitoare

însemnătate precum VALERIU ANANIA, Memorii, Polirom, laşi, 2008. Sau ale unei țărănci deportate în Siberia, ANIȚA NANDRIŞ-CUDLA, 20 de ani în Siberia. Destin bucovinean, Humanitas, Bucureşti, 1991. Sau ale unui preot precum NICOLAE GREBENEA, Amintiri din întuneric, ediția a Il-a, Scara, Bucureşti, 2000. Sau ale unui jurist evreu parcurgând un veritabil drum al Damascului precum NICOLAE STEINHARDT, Jurnalul fericirii, Dacia, Cluj-Napoca, 1991 (şi edițiile ulterioare).

care, prieteni şi apropiați, au fost pentru o vreme mai prieteni şi mai apropiați de Securitate decât de propria ta persoană. Or, această constatare este cea mai dureroasă şi rana sufletească pe care o produce este aproape incurabilă. Procedând astfel, sistemul opresiv miza conştient pe deteriorarea nu numai a raporturilor afective şi emoționale dintre informator şi „obiectiv" dar şi pe imunizarea informatorului care, odată trecând pragul moral al delațiunii, va fi oricând şantajabil şi în consecință utilizabil. Soarta unor astfel de informatori, recrutați şi uneori chiar abandonați, pentru a fi „sculați" ulterior din somn şi trimişi pe frontul opresiunii, este probabil capitolul care probează, paradoxal, capacitatea omului de a se autosuspenda din propria lui umanitate. Pe lângă serviciile informatorilor, Securitatea apela la tehnologia acustică şi video cea mai performantă a momentului şi întocmea, prin filaj, un jurnal cotidian detaliat a vieții celui urmărit. Documentând absolut tot ceea ce se întâmpla zilnic în programul cuiva, timp de ani, Securitatea ajungea să fie astfel în posesia unei enorme arhive a banalității. Cu toate acestea, asemenea căutătorilor de aur împătimiți, securişlii cerneau nisipul zilei sperând să găsească măcar o urmă de complot, de sabotaj sau împotrivire față de sistem. Negăsind nimic, urmăreau corespondența, atât a destinatarului cât şi a expeditorilor. Căutând mai departe, ajungeau să facă percheziții discrete la domiciliu, priceperea de a scotoci fără a lăsa urme fiind demnă de meserii mai nobile. Faza următoare era, în cazul în care aveau ceva „elemente", ancheta propriu-zisă. Ceea ce nu se putuse obține prin învăluire, se scotea prin tortură psihică şi la nevoie fizică. După caz, erau suficiente aşa-numitele măsuri preventive pentru a atenționa pe cineva că nu este pe „linie", interdicția de a pleca din țară, blocarea accesului la funcții profesionale sau menținerea pe o treaptă inferioară de sa

larizare erau alte metode menite să îi aducă aminte cetățeanului că țara nu îl lasă „singur"17

Nu puțini dintre contemporanii comunismului care nu au trecut prin acest infern sunt tentați să opună imaginii terorii pe cea a siguranței unui stal-providențial care a dispărut odată cu regimul. Până la un punct, avem de-a face cu efectele perverse ale sistemului social al comunismului, pe cât de privativ, pe atât de idealizat în momentul în care locul acestuia a fost luat de un sistem în permanentă reformă, luptând cu tarele trecutului şi cu provocările prezentului deopotrivă. Protecția socială în statul comunist este în teorie garantată tuturor şi gratis, în practică, deja între nomenclatură şi restul societății, pentru a nu mai vorbi despre diferențele dintre profesii sau funcții, se instaurează un regim de consecventă discriminare. Principiul accesului egal la resursele comune - esența comunismului - este ignorat de la bun început. Să ne amintim că Stalin a construit cel mai tenace birocrația de partid, aceeaşi pe care un Brejnev mai târziu avea să o protejeze până la imobilismul creator de corupție. Apoi, concret, legat de salarii, chiar dacă acestea sunt acordate după reguli predictibile, forța de cumpărare este redusă, accesul la bunuri de larg consum precum elec- trocasnicele sau automobilele fiind dictat nu de raportul cere- re-ofertă, ci de poziția într-o anumită ierarhie, oficială sau nu. Sistemul de pensii este la rândul său aparent generos. Marea lui problemă este că rămâne neschimbat timp de decenii, adică fără să se adapteze nici la evoluția demografică, nici la creşterea vârstei medii de viață. Altfel spus, chiar şi dacă regimul nu ar fi căzut, plata pensiilor nu ar fi fost deloc sigură pentru următoarele generații. în plus, nu toți cei din câmpul muncii

17 O trecere documentată 'in revistă a metodelor Securității vezi la VlRGILIu ȚÂRĂU (coord.), învățând istoria prin experiențele trecutului: cetățeni obişnuiți supravegheați de Securitate in anii '70- '80, Editura CNSAS, Bucureşti, 2009.

contribuiau la fondul de pensii. Cât priveşte sănătatea, aceasta nu a fost o prioritate a niciunui regim, alocația din PIB oscilând de la o țară la alta undeva între 2,5 şi 5,5%. La lipsa de resurse consistente se adaugă risipirea lor într-o rețea vastă de spitale mici şi mijlocii subdotate tehnic şi uman, astfel încât pe ansamblu asistența medicală rămâne slabă în ciuda eforturilor depuse de pildă de centrele universitare. în fine, referitor la politicile asigurative în ansamblu, ele plecau de la premisa că toată lumea aptă de mimcă şi are un loc de muncă. Practic, nu exista ajutor de şomaj, gradul de ocupație fiind de 100%. în aceste condiții, toți cei care, dintr-un motiv sau altul, nu intrau în categoria angajaților erau de fapt la marginea

societății, cazurile de boală sau incapacitatea transformându-se de la sine în unele de degradare.18 Una peste alta, umanismul teoretic al comunismului nu numai că nu este aplicat, dar ajunge să se golească radical de conținut şi să devină una cu opusul său.19 Această contradicție fundamentală, la care se vor adăuga şi altele, de la cele de natură strict economică la cele privind deciziile deficitare în domeniul înarmării sau al investiției în noile tehnologii („specialiştii" ruşi nu dădeau calculatorului nicio şansă să se impună pe piață!), explică în cele din urmă de ce, şi în lipsa unui duşman real, comunismul ar fi ajuns oricum la scadența lipsei de corelație dintre pretenția ideologică şi realitatea istorică.

18 O prezentare succintă a sistemului asigurativ comunist vezi la pRANțois-XAViKR MERRIEN ET Al.., L'F.tat social. Uneperspective internaționale, Armând Colin, Paris, 2005, pp. 245-249.

19 O sugestivă analiză a cauzelor filosofic-antropologice ale dizolvării sistemului comunismului găsim la ASSEN IGNATOW, Selbstauflosung des Humanismus. Die philosophisch-anthropologischen Voraussetzungen fur den Zusammenbruch des Kommunismus (Schriftenreihe des Bun-desinstituts fur ostwissenschafdiche und internaționale Studien, Koln 30), Nomos, Baden-Baden, 1996. Mai vezi şi excelenta carte a lui LUCIAN BOIA, Mitologia ştiințifică a comunismului, Humanitas, Bucureşti, 2005.

CĂDEREA COMUNISMULUI: UN MOMENT ISTORIC DE GRATIE

1

Cunoscând prețul uman enorm cu care s-a menținut comunismul la putere, nu putem să nu fim uimiți de maniera cu totul aparte în care a avut loc dezmembrarea blocului statelor Pactului de la Varşovia pe parcursul anului 1989. Iarăşi ne aduc aminte istoricii de faptul că momentul căderii a fost precedat de altele, pe durata a peste un deceniu. în mod concret, de la Brejnev la Gorbaciov, Uniunea Sovietică trece printr-un proces de accentuare a imobilismului său, de neputință de a se adapta la noile realități ale lumii, inclusiv la cele ale propriei societăți. Faptul că la putere se succed pentru perioade scurte de timp Andropov şi Cernenko, aleşi în ciuda faptului că starea lor de sănătate era evident şubredă, arată nu doar lipsa unui mecanism succesorial clar, dar mai ales lipsa de orientare a unei clase conducătoare prizonieră în categorii de gândire pur şi simplu depăşite. în plus, corupția, devenită sub Brejnev fenomen de masă, se dovedea mai periculoasă decât toată propaganda americană şi alcoolismul ruşilor la un loc.20 Este motivul pentru care, ales la 11 martie 1985 ca fiind cel mai

tânăr membru al Sovietului Suprem, Gorbaciov declanşează politica lui glasnost (transparență) în vederea perestroikăi (reconstrucție).21 Marea lui problemă va fi că nu mai era prea mult de reconstruit. în ciuda unor gesturi şi decizii de mare curaj politic şi cu un efect mediatic uriaş în Vest, precum reabilitarea lui Saharov sau recunoaşterea responsabilității Rusiei sovietice pentru ma-

20 Vezi despre această perioadă DUSKO DODER, Shadows and Whispers. Power politici insule the Kremlin from Brezhnev to Gorbachev, Penguin, New York, 1988.

21 Vezi aici monografia deja clasică a lui ARCHIE BROWN, The Gorbachev Factor, Oxford University Press, New York, 1996.

sacrul de la Katyn, Gorbaciov nu va mai putea opri tăvălugul. Odată declanşat procesul de reaşezare, toate palierele ținute până atunci în echilibru de amenințarea forței se pun în mişcare. De la revirimentul naționalismului şi a dorințelor de independență ale republicilor sovietice, în frunte cu statele baltice, până la căderea liberă a economiei, imperiul comunist nu mai asculta de comanda Kremlinului. Nici măcar puciul din august 1991 nu va mai putea schimba mare lucru. Dimpotrivă. Tocmai datorită loviturii de stat se va profda la orizont un nou lider puternic, cel care va conduce Rusia, aşa cum se va pricepe, de la comunism la un început de democrație: Boris Elțân.22 Scurtând o istorie care se ştie prea bine măcar şi pentru faptul că nu este îndepărtată, odată cu declarația de la Alma-Ata din 21 decembrie 1991, prin care este fondată Comunitatea Statelor Independente, şi cu demisia lui Gorbaciov patru zile mai târziu, Uniunea Sovietică dispărea din istorie cum îşi făcuse intrarea în 1917: printr-o decizie la vârf, între lideri, fără mult zgomot, dar cu urmări de proporții.23 Cu toate acestea, evenimentele anului 1989 prin care regimurile comuniste din Europa de Hst cad unul după altul fără a opune rezistență, cu excepția sângeroasă a României, reprezintă un adevărat moment de grație, cum nu ştim altul în memoria istorică a umanității. Un imperiu înarmat până în dinți, cu o îndelungă experien

22 Vezi despre trecerea de la un sistem politic la altul introducerea lui MLCHAEL MCFAUL, Russia's Unfinished Revolution. Politicul changeJ'rom Gorbachev to Puțin, Corneli University Press, Ithaca (NY), 2001.

23 O prezentare istorică detaliată vezi la HELMUT ALTRICHTER, Russland 1989. Der Untergang des sowjetischen Imperiums, C. 11. Beck, Munchen, 2009. Mai vezi şi STEPHEN WHITE, Communism and its Collapse

(The Making of the Contemporary World), Routledge, LondonNew York, 2001. Vezi în româneşte utila carte a lui STELIAN TĂNASE, Istoria căderii regimurilor comuniste. Miracolul revoluției, Humanitas, Bucureşti, 2009.
195
ță a opresiunii, înzestrat cu cele mai subtile metode de manipulare şi intimidare a maselor, cedează spontan sub presiunea maselor. Prizonieratul se sfârşea. începea un capitol nou, complex şi contorsionat, după toate probabilitățile la fel de lung ca şi cel abia încheiat.
196.
DECONSPIRAREA: CINE ESTE VICTIMA ŞI CINE CĂLĂUL?

DUPĂ TOATE MARILE MOMENTE ISTORICE se caută vinovații şi se onorează eroii. în cazul comunismului, destinul este blând cu primii şi nedrept cu ceilalți. Durata totalitarismului roşu a înceţoşat memoria celor care au căzut şi a călăilor lor deopotrivă. Chinuitoare întrebare: cine este victima şi cine, totuşi, călăul? La ea au început să dea răspunsuri exclusiv parțiale. Motivele sunt multiple. Unul însă este poate cel mai la îndemână: altfel decât în cazul nazismului de exemplu, căderii comunismului i-a urmat un proces sistematic, justiția posttotali tară este în cazul comunismului lacunară, înceată, chiar confuză.1 Țările postcomuniste nu au o atitudine unitară în domeniu, aşa cum sunt divergente şi în alte puncte legate de interpretarea unui destin doar aparent comun. Având în față această diversitate de soluții, am să mă opresc asupra situației de la noi, repropunând spre lectură un text publicat în urmă ce aproape trei ani, adică într-o perioadă când chestiunea dosarelor era mult mai fierbinte decât este cazul acum, la două decenii de la căderea comunismului.2
'Vezi o panoramă comparativă la RALUCA GKOSESCU, RALUCA URSACHI, Justiția penală ele tranziție. De la Nürnberg la posteomunis- mul românesc, Polirom, Iaşi, 2009.
'RADU PREDA, „Securitatea şi insecuritățile deconspirării ei. Comunismul în memoria clasei politice, a societății civile şi a Bisericii", Adevărul literar,«' artistic 838 (30 septembrie 2006), pp. 6-7.
199
MEMORIA CA TABU
Abordarea frontală a ultimului capitol tabu din istoria noastră recentă a creat un puternic sentiment de confuzie. Deruta a fost sporită de reacțiile celor în cauză, de punerea în prim plan a rivalităților, de mesajele contradictorii şi de răsturnările de situație de la o oră la alta. Trezit dintr-o amnezie impusă aproape două decenii, publicul asistă acum la un spectacol

în care actorii reali se amestecă printre fantomele vorbărețe ale trecutului într-o regie de lumini şi umbre, de replici sonore şi cuvinte abia şoptite, de sensuri vădite şi subînțelesuri nedeclarate, cu o mulțime de cadre suprapuse şi soluții scenice neaşteptate.
Chiar dacă mare parte din ceea ce acum este dat publicității se ştia sau cel puțin se bănuia, efectul este o nedisimulată uimire. Parcă nu ne aşteptam, totuşi, ca Securitatea să fi fost atât de bine inliltrată: de la oameni politici la cei din mediul cultural-academic, de la sportivi la atleții credinței şi de la ziarişti la avocați. Perplexitatea este cu atât mai mare cu cât ne dăm seama că am împărțit acelaşi spațiu de după 1989 cu oameni care până acum păreau altminteri. Sau nu. Deconspirarea alternează cu o serie de confirmări la fel de dezamăgitoare. Motiv pentru care confuziei şi uimirii îi ia locul lehamitea. Dorința de a ne pune în rânduială memoria riscă să se rezume la constatarea că totul este o enormă butaforie, o manevră de abatere a atenției de la lucrurile cu adevărat importante, o bătălie pentru putere, o ultimă demonstrație de forță despre cum lucrează de fapt Securitatea şi cei care îi moştenesc metodele.
Cu toate acestea, ceea ce se întâmplă acum este deosebit de important pentru România. A şti care au fost mecanismele terorii de stat şi care au fost cei care le-au aplicat este

pur şi simplu vital. Nu poți construi o societate liberă, democratică şi transparentă, fără să ştii cum se poate cădea în dependență, teroare şi frică. Nu poți aştepta schimbarea de mentalitate, înnoirea morală şi coagularea în jurul unui proiect național major, fără să demaşti tarele trecutului, agenții corupției şi duşmanii binelui comun. Nu poți, în fine, să începi un nou capitol de istorie, dacă paginile celui anterior sunt fie scrise incorect, fie răstălmăcite. Pe scurt: neasumată, experiența comunismului riscă să nu ne învețe nimic. Eventual, ea poate doar să confirme banalitatea răului ce se propagă prin oameni care, luați fiecare în parte, se dovedesc cumsecade şi inofensivi.
Cum criteriile sunt amestecate şi odată cu ele torționarii reali ascunşi printre colaboratorii lor şi printre victime, iar responsabilitățile împărțite la întâmplare, mai puternică decât dorința deconspirării, zilele acestea se simte nevoia limpezirii. Cu riscul de a repeta ceea ce s-a spus deja, conştienți de complexitatea situațiilor, iară pretenția de a judeca înainte de a înțelege, dorim să venim în întâmpinarea acestei limpeziri şi să recapitulăm, pe înțeles şi între limitele unui articol de ziar, datele problemei

deconspirării poliției politice a regimului comunist în România, abordând problematica din perspectiva complementară a spațiului politic, a societății civile şi a Bisericii majoritare.

înainte de toate acestea, o precizare: deconspirarea în curs nu dă dreptul nimănui să judece mai aspru decât trebuie şi nici să fie mai indulgent decât este necesar. Dincolo de datele obiective ale comunismului, noi ne confruntăm zilele acestea mai ales cu fețele lui umane, cu persoanele şi biografiile atinse de el. Or, tocmai această dimensiune, abil pusă în prim plan de către cei care doresc astfel evitarea abordării esenței Lari a dominației criminale, ne obligă la nuanțe. I .ucru valabil mai ales pentru generația din care fac parte. Foarte simplu

201

spus, nu ştim nici unul dintre noi cum am fi făcut față presiunilor în timpul dezmățului comunist. Nu ştim şi nici nu avem cum să aflăm. Să mulțumim lui Dumnezeu că ne-am născut destul de târziu pentru a nu fi fost nevoiți să ne dăm măsura în acele condiții. Cu alte cuvinte, biologia ea singură nu oferă un ascendent moral. Aşadar, nu ceea ce s-a în tâmplat în timpul comunismului, o perioadă destul de lungă şi receptată acum abstract de către cei mai tineri sau foarte tineri, este temeiul lecturii noastre critice, cât mai ales ceea ce s-a consumat şi se derulează încă sub ochii noştri după 1989. Acuzația de a fi fost colaborator, entuziast sau forțat, al Securității este înlocuită cu una mai gravă: aceea de a nu fi fost colaborator sincer al libertății. Prin tăcerea lor, prin faptul de a fi fost şantajabili, prin lipsa de viziune şi de interes pentru cei care urmează, colaboratorii Securității au prelungit, împreună cu şefii lor din umbră, noaptea. La noi, din păcate, ceasul comunismului a avut 25 de ore.

SPAȚIUL POLITIC

Din punct de vedere politic, reproşul principial care se poate aduce modului în care este derulată deconspirarea se referă la raportul confuz, voit sau nu, dintre mijloace şi scopuri. Constatarea acestei stări de fapt nu pune sub semnul întrebării necesitatea deschiderii arhivei fostei poliții politi ce. Dimpotrivă. Convinşi de obligativitatea unei analize fără rest, atât cât este omeneşte posibil, a ultimei jumătăți de secol de istorie românească, am dori ca acest lucru să nu fie viciat sau deturnat. Până acum, pluteşte în aer impresia unei comenzi politice în numele unui adevăr ce ar trebui să fie deasupra intereselor de moment. în plus, foarte puțini au în

202.

DECONSPIRAREA

clipa de față o viziune de ansamblu asupra fenomenului, ceea ce pune în evidență un grav paradox: deconspirarea Securității se produce cu mijloace securistice, adică la limita dintre transparență şi interese oculte, dintre şantaj şi adevăr servit pe bucăți. Mai curând se plătesc polițe decât se răscumpără nedreptăți.

încercând să trecem în revistă insecuritățile deconspirării Securității, ar trebui întâi de toate precizat statutul CNSAS-ului, aşa cum a fost acesta stabilit de legea de înființare. Aflată între postura de administrator şi cea de judecător, între rolul de instanță obiectivă - bazată pe munca de cercetare a dosarelor, nici pe departe finalizată şi nici având toate documentele la dispoziție - şi decizia politică luată prin votul membrilor Colegiului, adică al unor oameni de partid, instituția care în urmă cu doar câteva luni (în vara lui 2006) părea asasinată prin lipsă de activitate este acum aproape lichidată prin exces de dosare. Mai mult decât atât, în săptămânile acestea s-au exercitat presiuni enorme, CNSAS-ul devenind oracolul supraviețuirii publice a foştilor colaboratori cu Securitatea. Toți aceştia aşteaptă note de bună purtare. Or, concluziile CNSAS-ului se pot schimba în funcție de noi file la dosar sau de noi intervenții, aceeaşi persoană putând fi exonerată sau acuzată succesiv. Investit cu rolul de filtru moral al aparatului de stat şi al celui public, CNSAS-ului îi lipsesc în mod vădit independența, distanța şi libertatea de a închide univoc şi convingător dosarele pe care tot el le deschide.

în al doilea rând, nu este foarte clar scopul actual al deconspirării dosarelor Securității. Acest demers precede momentul, aşteptat de mulți, al condamnării comunismului ca ideologie perversă ce a dus la instaurarea, la noi şi aiurea, a unui regim criminal. Aşadar, demascarea aliaților de nevoie ai comunismului ca regim nu este precedată de fixarea în scris şi de proclamarea în public, prin vocea aceloraşi autori-

tați, a caracterului malefic al acestuia. Să nu uităm nici acest detaliu sugestiv: propunerea condamnării comunismului ia nivel european nu a venit din partea țărilor care au trecut prin experiența acestuia. Un astfel de dezinteres, explicabil prin perpetuarea aceloraşi oameni la conducere în postco- munism, face posibil ca în loc să ne preocupe primar cei care au făcut comunismul posibil prin acțiunea lor voluntară, să îi identificăm numai şi numai pe cei care l-au sprijinit din slăbiciune sau interes. Confuzia dintre cauză şi efect, tradusă în lipsa diferențierii dintre călăi şi victime, dintre membrii activi ai sistemului şi membrii „colaterali" ai acestuia, încurajează instaurarea unui relativism moral ce face ca exemplul

celor care au rezistat cu adevărat împotriva comunismului, în temniță sau în libertate, să fie deposedat de mesaj civic. în lipsa unui proces real al comunismului, ne mulțumim cu un proces mediatic în care sunt expuşi oameni a căror vină nu este mai puțin evidentă, dar care au făcut parte dintr-un sistem pe care nimeni nu îl demască în dimensiunea lui umană, cu nume şi prenume. Rezultatul este halucinant: foştii actori activi ai comunismului sunt scoşi complet din ecuație. Adică sunt lăsați să gestioneze în continuare dominația economică şi să-şi pregătească liii şi nepoții pentru Parlamentul Kuropean. Publicul este nevoit să se declare mulțumit cu execuția morală a câtorva victime exemplare, dispariția lor de pe scena publică fiincl prezentată drept rupere, în cele din urmă, cu trecutul. Teoria țapului ispăşitor nu putea fi mai bine ilustrată.

în al treilea rând, efectele deconspirării sunt din punct de vedere legal (aproape) nule. Adică nu atrag după sine efecte automate precum pierderea funcției publice de către cel de- conspirat. în lipsa unei legi a lustrației, partidele se grăbesc să intre în logica mediatică a expulzărilor şi oferă spectacolul jalnic al condamnării celor deconspirați deja de către comisii

formate din oameni nedeconspirați încă sau care au certitudinea unui dosar pus bine. Atât de necesara înnoire a clasei politice ajunge să fie redusă la împărțirea figurilor publice în două tabere: demascați şi nedemascați. Dar nici această împărțire nu funcționează cu adevărat: Dan Voiculescu rămâne partner politic al Guvernului în timp ce Mona Muscă este repudiată prompt. Faptul de a fi colaborat cu Securitatea este cântărit în mod evident cu două măsuri. Ce facem însă cu cei care, iară să fi fost nici o clipă în vizorul Securității, din cauza vârstei tinere sau a lipsei de profil în regimul trecut, au ajuns în Parlament sau în alte funcții prin fraudă intelectuală, prin forța banului sau prin alte manevre menite toate la un loc să confirme şi să mențină neîncrederea românilor în propria lor clasă politică? Transformată în muniție de război partinic, „dosariada" nu contribuie la reabilitarea prestigiului spațiului politic. Riscul major rămâne: adâncirea crizei de autoritate a politicienilor şi accentuarea în rândurile electoratului a lipsei de interes, a absenteismului, cancerul democrației româneşti.

în al patrulea rând, în toiul acestui cutremur politic local, se uită faptul că nu suntem unici. în contextul mai larg al Furopei post-comuniste, momentul ruperii sigiliului tăcerii de pe arhivele regimului a fost aproape peste tot convulsiv. Ceea ce explică, de la o țară la alta, fie amânarea lui, fie punerea în pagină mai atentă, de pildă printr-o desecretiza- re graduală.

După reunificare, Germania a pus la dispoziția celor în cauză şi istoricilor arhivele STASI aplicând o strategie a cercetării atente, de la caz la caz şi de la o epocă la alta. S-a dorit o confruntare cu trecutul comunist lipsită de caracter exploziv şi dublată de curățarea la propriu a structurilor publice ele personajele compromise. în ciuda acestor măsuri pentru prevenirea politizării partinice şi a discriminării în numele dreptății, nu au lipsit scandalurile şi dezvă

luirile şocante. Sub semnul exclusiv al acestora se va derula deconspirarea în țări precum Slovenia, Ungaria şi, foarte recent, Polonia. Bulgaria se află abia la început, dar în ciuda întârzierii, care o aseamănă României, a ales formula a cărei neaplicări la noi face încă posibile şantajul, speculațiile şi calomniile. Astfel, legea dată recent de Parlamentul de la Sofia prevede publicarea de la bun început a listelor integrale cu ofițerii, agenții, colaboratorii şi informatorii fostei poliții politice.

în fine, rămâne întrebarea pe care mulți dintre noi o formulăm fără să fi primit până acum un răspuns convingător: de ce nu s-a vrut până acum deconspirarea şi de ce se vrea tocmai acum? Care este rațiunea amânării şi care este rațiunea grabei? Avea România nevoie să vină la Cotro- ceni un Traian Băsescu sau s-a împlinit un soroc? A fost cineva sau mai curând ceva la originea acestei decizii dintr-o vară care va intra în biografiile multora ca fiind cea mai caldă şi cea mai rece în acelaşi timp? Diversitatea celor decon- spirați, acoperind practic tot spectrul politic actual, nu poate susține teoria unui complot de partid. Motivația trebuie căutată altundeva. în orizontul celor câtorva luni ce ne mai despart de momentul planificat al integrării noastre în Uniunea Europeană, aflați în plină luptă anti-corupție care nu a dat roade, după demonstrația permisivității structurilor de stat făcută odată cu fuga lui Omar Hayssam, captivi într-un sistem public dominat de vechi alianțe şi mentalități, incapabili să lim coerenți în ceea ce priveşte viitorul nostru, se pare că atacarea răului la rădăcină, adică exact operația care ar fi trebuit să fie făcută în primii ani de după 1989, nu a mai putut fi amânată. A rămas ultima dovadă a României în fața partenerilor ei europeni că este demnă să intre într-o familie care funcționează după alte reguli. Este şi ultimul argument în fața unui subtil Lobby anti-românesc bazat

din nefericire pe date greu de contrazis. Altfel spus, timpul originalității democrației româneşti post-comuniste, a înlocuirii ideii de înnoire cu cea

(mai veche) a reciclării, a expirat. Şi împreună cu el un anume fel de a face politică. Sau cel puțin aşa ar trebui să fie.

SOCIETATEA CIVILĂ

Este surprinzătoare tăcerea reprezentanților cunoscuți ai auto-intitulatei societăți civile româneşti. în zilele care au urmat demarării procesului de deconspirare a colaboratorilor fostei Securități, nu am asistat la obişnuita avalanşă de declarații, mese rotunde, conferințe de presă şi altele asemenea. Cu câteva excepții, societatea civilă a lăsat impresia că a rămas în afara dezbaterii. Prefațarea „dosariadei" cu deconspirarea ziariştilor, ceea ce a dus la îmblânzirea bruscă a tonului la mulți arhangheli ai moralei publice, a avut menirea să pună în gardă pe toți cei care se ştiu pe listele pozitive ale Securității. Acest fapt confirmă bănuiala că beneficiari ai amneziei de până acum au fost şi opozanții regimului iliescian. Constatăm cu amărăciune că liderii pro-democrație nu sunt nici pe departe şi lideri anti-comunism, că în biografiile lor îşi dau întâlnire în mod inexplicabil două lumi total opuse.

Această atitudine ne face să înțelegem de ce nu am avut o rezistență anti-comunistă consistentă printre oamenii elitei. în fapt, elita anti-comunistă a fost pur şi simplu cu totul alta: combatanții din munți, călugării anonimi ai unui schit, traducătorii din Sfinții Părinți, preoții care țineau Sfintele Slujbe sub asediul materialismului ştiințific, păstorul adăpostind un fugar, veterinarul satului sau învățătorul, văduva, cel deportat, țăranul aruncat în temniță pentru faptul de

a se fi opus colectivizării, studentul cu vederi de dreapta trimis la Canal, profesorul universitar dat afară de la catedră, academicianul expulzat din comunitatea ştiințifică, artistul obligat să ia drumul exilului.

Nu este nici o noutate că mediile intelectuale, cele care până acum revendicau orgolios pentru sine reprezentarea exclusivă a societății civile, sunt şi cele mai vulnerabile în vremuri de teroare. Delațiunea, acomodarea ideologică, excesul de zel, prostituarea intelectuală pentru un serviciu bun şi un apartament în centru, colaborarea cu Securitatea de dragul unui paşaport, ruperea prieteniilor şi turnarea colegilor mai înzestrați - toate acestea şi multe alte mizerii mărunte au fost la ordinea zilei pe toată durata comunismului. Faptul că, asemeni spațiului politic, am asistat şi în cercurile culturale la transformarea uluitoare a lingăilor de ieri în liderii de opinie de azi şi a fricoşilor în justițiari demonstrează tocmai enormul potențial de adaptabilitate al oamenilor care, lucrând prea mult cu ideile, nu mai au nevoie şi de principii. Aşa se face că milițienii ideologi civili de ieri sunt mercenarii de azi, continuitatea aceasta explicând în profunzime de ce

mült citata societate civilă în România post-comunistă se reduce la o mână de personaje mediatice fără nici un impact formator real. Pentru aceştia, societatea civilă există doar pe vremuri de pace, în state de drept sau cel puțin aflate pe cale să devină. Din această pricină nu văd în rezistența anti-co- munistă de ieri expresia societății civile de azi. în lectura lor, Bonhoeffer sau frații Scholl nu sunt reprezentanții societății civile germane în timpul regimului nazist, aşa cum nici Sandu T'udor sau cei din grupul „Rugului aprins" de la Mănăstirea Antim nu sunt reprezentanții societății civile româneşti în timpul regimului comunist.

Pentru gândirea intelectualului de acest tip, proiectul civic începe în România abia odată cu întoarcerea de la bursă.

208.

DECONSPIRAREA

De aici şi defectul esențial al societății noastre civile de după 1989: lipsa de organicitate. Cruciada civilă s-a consumat nu în numele unor valori naționale anterioare comunismului (cu precizările şi redimensionările obligatorii), adică nu a avut şi nici nu are un caracter restaurator şi reparator, ci în numele unui catalog de standarde şi principii care sunt traduse ad hoc, de regulă foarte stângaci. în loc să plece de la realitățile româneşti, rele şi bune, ideologia aceasta a venit cu o meta-narațiune pe care tot încearcă zadarnic să o pună în scenă. Un astfel de decalaj se vede cel mai uşor în faptul că agenda preocupărilor, seminariilor, congreselor, comunicatelor de presă, protestelor şi indignărilor societății civile nu a corespuns deloc cu cea a românilor obişnuiți. în loc să contribuie la asanarea morală, majoritatea liderilor societății civile au făcut pe moraliştii. Consecventă acestei logici, oarbă şi surdă la realitatea românească, incapabilă să comunice şi să se implice constructiv, societatea civilă a lăsat preocupările adânci ale publicului românesc, profund traumatizat şi dornic de modele, la îndemâna unora ca Vădim Tudor şi Gigi Becali.

Acest context uman şi ideologic, acompaniat de dezvăluirile recente referitoare la oameni de cultură considerați până acum repere intelectuale şi morale, face posibilă absența auto-intitulatei societăți civile clintr-o dezbatere care priveşte cu adevărat chipul social al României de mâine. Acum apare şi mai evidentă lipsa de relevanță a celor care au monopolizat timp de aproape două decenii civismul. Se vede cum, la urma urmei, acesta a fost pentru unii nimic altceva decât un alibi personal. Ca de fiecare dată când suntem confruntați cu o criză de proporții, avem însă şi un câştig: este limpede pentru oricine că nu mai putem vorbi despre societatea civilă

românească în aceiaşi termeni ca până acum. Adică nu mai putem tolera definiția îngustă a civismului care exclu
209
dea sistematic alte categorii şi structuri comunitare precum sindicatele sau Biserica majoritară. Pentru ca lipsa de orga- nicitate să nu fie şi mai profundă prin lipsa caracterului reprezentativ, societatea civilă de la noi trebuie, în sfârşit, să se definească, să se poziționeze şi să îşi asume rolul public. Dacă se vor petrece toate acestea, înseamnă că „dosariada" a avut un efect benefic şi spectacolul mizeriei umane a căpătat un sens.
BISERICA
Colaborarea generică a Bisericii majoritare cu Securitatea a ocupat centrul atenției mediatice. Din nefericire, reflectarea în mass-media a unui proces deosebit de delicat precum cel de purificare a memoriei a fost virusată de graba de a judeca întreg organismul comunitar al Bisericii. în plus, declarațiile Ministrului Culturii şi Cultelor au încurajat vocile anti-ecleziale şi anti-clericale. Unele dintre acestea au încercat să pună în paralel istoria Bisericii Ortodoxe din România cu cea a diferitelor Biserici şi confesiuni uitând că aşa cum nu există un monopol al suferinței, tot astfel nu există unul al delațiunii. Toate cultele religioase din Romă nia au de scris un capitol despre propria lor istorie în comu nism, despre cei mai tari şi cei mai slabi, despre mărturisi tori şi despre oportunişti.
înainte de a vedea care sunt posibilele coordonate ale ca pitolului ortodox legat de comunismul din România, să amin tim un fapt esențial: caracterul declarat ateu al comunismu lui pune într-o cu totul altă lumină problema supraviețuirii instituționale a Bisericilor, confesiunilor şi cultelor religioa se. Dacă adversarii politici ai regimului comunist s-au văzul
2IO
DECONSPIRAREA
nevoiți, în condițiile imposibilității de a se adresa electoratului, să aleagă fie calea exilului, fie pe cea a unei opoziții interioare fără termen, conducătorii religioşi au avut de rezolvat o dilemă teribilă: să fie în mijlocul credincioşilor şi să fie în acelaşi timp acceptați de către cei care, prin programul lor, aveau drept scop eliminarea dimensiunii religioase din noua societate comunistă. Cu alte cuvinte, a supraviețui comunismului şi a rămâne fidel lui Dumnezeu au fost cele două capete ale drumului. Este omeneşte de înțeles că pe durata acestei călătorii de jumătate de secol s-au petrecut fapte reprobabile, s-au consumat acte de trădare, s-au distrus vieți şi s-au spulberat idealuri aşa cum acelaşi drum a fost martor la momente de eroism al conştiinței, la mărturii de credință şi la gesturi de consecvență evanghelică. Iată de ce,

riscul unei lecturi superficiale a dosarelor fostei poliții politice este tocmai ignorarea acestor nuanțe şi relativizarea semnificației spirituale a tentativei, mai mult sau mai puțin reuşite, de a rămâne în istorie fără a pierde accesul la cer.

Tema nu este nouă. Am putea chiar spune că este constitutivă Bisericii ca structură divino-umană. De la Petru-Apos- tolul la Petru-renegatul, de la .Saul la Paul, de la creştin la apostat şi revenit apoi la credință (problema lapsilor), de la tâlhar la primul locuitor al împărăției, de la păcătos la penitent şi de la rob al patimilor la om liber întru adevărul lui Hristos - experiența eclezială este dominată de tensiunea dintre exigențele credinței şi slăbiciunile credincioşilor. Biserica în ansamblul său este un laborator al învierii pentru că este unul al convertirii permanente de la întuneric la lumină, de la păcat la virtute şi de la ură la iubire. Această alternanță - ilustrată personal în succesiunea actelor de penitență şi în dialogul cu duhovnicul în timpul Spovedaniei - nu justifică dubla măsură şi nici permisivitatea, ci este cheia de lectură cea mai adecvată prin care înțelegem prezența răului într-o

comunitate a binelui. Văzută astfel, Biserica este spațiul realist în care umanitatea vine acceptată aşa cum este şi ajutată cu şi prin Hristos să devină aşa cum era înainte de Cădere. Este, în fapt, vestea cea bună, Evanghelia.

în această perspectivă teologică, experiența Bisericii noastre în comunism, alături de alte Biserici Ortodoxe din fostul lagăr sovietic, nu este reductibilă la întrebarea unică a modului în care au ştiut sau nu oamenii ei să se opună sau să se supună regimului ateu. în context social, am da dovadă de fariseism să cerem de la trupul comunitar al Bisericii ceea ce nu am putut avea nici de la comunitatea națională. Chestiunea rezistenței sau adaptării se pune în alți termeni. Mai întâi este dimensiunea personală: atât gesturile de supunere cât şi cele de nesupunere au fost făcute în nume personal. Oprobiul pentru primele şi meritul pentru celelalte sunt de aceea tot la nivel personal. Apoi: lecția pe care o putem învăța din comunism constă în modul în care ne comportăm în post-comunism. învățăm din căderi atunci când ne ridicăm, urâm păcatul atunci când, prin mărturisire, ne eliberăm de el. îl iubim pe Hristos mai mult abia după ce am făcut expe rienta îndepărtării de El. Fără să fie obligatoriu pentru toți, exemplul Fiului Risipitor este încurajator pentru cei care vor să se întoarcă acasă şi să prețuiască normalitatea.

Toate acestea nu sunt o retorică a scuzei. Ele ne ajută în efortul de a citi semnele vremii şi de a descifra pedagogia lui Dumnezeu. Consecvenți acestei plasări în interiorul comuni Lății de credință, să ne întrebăm aşadar care sunt elemente le ce caracterizează lecția comunismului pentru Biserică. Ea primul nivel, cel personal, se ştie prea bine că am avut măr turisitori inflexibili şi colaboratori versatili ai regimului de opotrivă. „Dosariada" de acum ne găseşte cumva pe picior greşit tocmai pentru că nu am avut până de curând nici o preocupare sistematică în a aduna la un loc mărturiile ecle

ziale referitoare la perioada 1948-1989. Cu excepția câtorva volume de autor, cu caracter memorialistic, literatura teologică în domeniu este extrem de săracă. Altfel spus, prelucrarea istoriografică şi teologică a experienței Bisericii noastre în comunism nu a reprezentat o prioritate nici pentru ierarhie şi nici pentru teologia de şcoală. Figura Patriarhului)ustinian a fost pe drept citată ca fiind una providențială în epocă. Tot în momente critice s-a amintit cu apăsare faptul de a fi avut câteva mii de monahi, monahii, dascăli de teologie şi mireni aruncați în temniță după 1948. Pastorala prin care, în ianuarie 1990, Sinodul îşi cerea iertare pentru slăbiciunile unora dintre membrii Bisericii a trecut neobservată iar duhul penitenței nu a fost fructificat. Necontextualizate şi neasumate cu adevărat, aceste trimiteri au servit mai curând drept scuză şi nu au ilustrat preocuparea pentru lecția istorică a comunismului. Abia doar de câțiva ani au început să fie date subiecte de licență, maşter şi doctorat privind comunismul. Puținii autori laici dedicați cu pasiune şi competență temei nu sunt încurajați de către diriguitorii ecleziastici. Arhivele bisericeşti au rămas în marea lor majoritate inaccesibile şi demersurile de colectare a mărturiilor de istorie orală au fost boicotate. Reticența aceasta are un preț pe măsură: lipsa noastră de curaj a făcut ca alții să fixeze dalele şi criteriile revizuirii memoriei ecleziale. în loc să explicăm mecanismele diabolice puse în funcțiune de fostul regim în interiorul comunității de credință, pentru moment doar ne scuzăm sau pur şi simplu tăcem. Pe cât de agresivă este campania împotriva Bisericii pe atât de anapoda este modul nostru de a reacționa.

Evident, pentru a rămâne tot la nivel personal, este greu de crezut că oameni care au parcurs mai bine de jumătate din viața lor în comunism să fie dispuşi la o lectură critică şi implicit auto-critică a acestuia. Ierarhia bisericească, cea

vizată de dosarele de la CNSAS, nu este din acest punct de vedere altfel decât majoritatea oligarhiei politice sau unii lideri ai societății civile. Tot în oglindă cu restul societății româneşti, am asistat după 1989 la afişarea în public a cel puțin trei tipologii personale de colaborare a unora din clerul superior cu Securitatea.

Prima tipologie este şi cea mai problematică deoarece începe din primii ani ai regimului comunist. O astfel de colaborare a durat aproape patru decenii, a fost remunerată şi s-a concretizat în două mii de pagini de dosar. Scrise cu meticulozitate şi regularitate, notele acestea sunt un perfid joc de-a Dumnezeu: în funcție de conținutul lor, unii avansau în timp ce alții erau eliminați din jocul de putere eclezial, unii erau prezentați drept duşmani ai puterii şi alții drept inofensivi. Păstorul transformat în lup îşi onora rolul episcopal în sens strict etimologic: observa cu atenție tot ce se petrecea în jur. Şi raporta. Asemeni unui personaj de roman volkoffi- an, nu se mai ştia cine conduce eparhia: un episcop devenit securist sau un securist hirotonit episcop? Gravitatea morală şi canonică a acestui exercițiu practicat timp de decenii nu poate fi diminuată azi de gestul recunoaşterii publice a colaborării atâta vreme cât acesta nu are nici o consecință. Rămânerea în funcție reuşeşte doar să întrupeze oximoronul absolut al penitentului fără penitență. Ceea ce în orice sistem profan din altă parte ar atrage după sine retrogradarea sau renunțarea pentru o vreme la funcțiile înalte, nu a funcționat şi în Biserică. Metanoia a fost redusă la un exercițiu de imagine.

A doua tipologie este cea a clericului supus presiunii de a colabora. Ajuns între timp ierarh, după căderea comunismului, respectivul este şantajabil. Comportamentul său, modul de a alege colaboratorii sau de a nu se dispensa de alții, ieşirile publice - toate indică acest lucru. Cu toate că nu a

făcut poliție politică reală, omul Bisericii nu se simte liber. Presa îi aduce aminte de dosar ori de câte ori cineva are nevoie de acest lucru. Dorind să se facă lumină, ierarhul îşi publică dosarul. Mass-media nu ia act de demersul benevol şi continuă să întrețină acelaşi ton senzațional. Morala: oricât de mică şi de benignă, povara trecutului este mereu suficient de mare pentru a pune pe cineva sub semnul întrebării.

A treia tipologie este cea a laicului teolog care semnează angajamentul cu Securitatea, dar nu îi dă curs sau nu are un raport scris cu „organele". Ajuns şi acesta ierarh după 1989, este întrebat asupra dosarului şi, spre stupoarea tuturor, se declară mândru de gestul său şi consideră angajamentul cu Securitatea drept un jurământ de fidelitate față de Țară şi

Neam. De unde şi disponibilitatea ierarhului să semneze oricând un angajament similar! Să ne mai mirăm, aşadar, că acesta a fost dispus să îşi manifeste patriotismul aservind chestiunile bisericeşti oricărui partid s-ar afla la guvernare? Dacă un astfel de diriguitor ecleziastic nu face distincția esențială între par tea lui Dumnezeu şi cea datorată Cezarului, să ne mai mire că dă Cezarului şi ceea ce i se cuvine doar lui Dumnezeu?
Fie că este vorba de colaborare activă, de colaborare forțată sau doar de intenția de a colabora, cele trei tipologii personale sunt tot atâtea exemple de biografii marcate iremediabil de răul comunismului. Fără să judecăm persoanele în cauză, este bine să le ştim trecutul pentru că de acesta poate depinde, omeneşte vorbind, viitorul Bisericii. Sigur, nu orice învecinare fizică este colaborare. Starețul obligat să servească la masă de dulce în post unor securişti, ierarhul oprit de către împuternicitul pentru culte să hirotonească pe cine consideră potrivit, protopopul amenințat cu dosar penal din cauze minore şi obligat astfel să colaboreze, preotul amenințat la rândul său cu excluderea copiilor din Facultate şi a soției de la serviciu şi obligat să dea note despre oamenii din sat - de

la om la om, colaborarea cu Securitatea îmbracă mii de forme. Dintre acestea însă doar câteva sunt reale şi grave. Faptul că ele încearcă să se ascundă în „gramadă" la un loc cu altele, trebuie să trezească atenția istoricului şi simțul critic al teologului. Nedecelarea lor nu face altceva decât să ofere argumente în continuare celor care vorbesc despre colaborarea cu Securitatea a întregii Biserici Ortodoxe din România.
La intersecția dimensiunii personale cu cea colectivă se află o scuză ce merită lămurită: colaborarea cu Securitatea a fost în interesul Bisericii. Radical formulat, colaboraționismul acesta a „salvat" Biserica. Nici mai mult, nici mai puțin. Oricât de adevărat poate fi faptul că, la un moment dat şi într-o situație foarte concretă, vorba bună şi capul plecat au fost de folos comunității de credință, nu este mai puțin adevărat că logica iconomiei nu poate fi aplicată general şi nici folosită drept scuză pentru oricine, orice şi oricând. Astfel spus, este imposibil să identificăm cu precizie granița dintre compromisul de dragul supraviețuirii instituționale şi compromisul de dragul realizării ambițiilor personale. Dilema morală rezultată din suprapunerea celor două momente nu poate fi rezolvată decât tot la nivelul conştiinței fiecăruia în parte dintre cei implicați. Cu consecințele de rigoare.
în fine, la nivel comunitar, sunt cel puțin două motive pentru care deconspirarea dosarelor face bine Bisericii noastre. Primul motiv: cunoaşterea detaliată a mecanismelor totalitare atee aplicate prin oamenii

Bisericii ne poate încuraja să evităm prelungirea în relațiile dintre noi a duhului stăpânirii şi să recuperăm astfel dimensiunea duhovnicească şi umană a dialogului dintre preot şi credincioşi, dintre ierarhi şi preoți. în înțeles teologic, ierarhia nu este tot una cu oligarhia. Al doilea motiv, pe termen lung: deconspirarea colaborării clerului şi mirenilor cu poliția politică este un pas decisiv către eliminarea, atât cât este posibil, a elementului ocult

216.

DECONSPIRAREA

din viața Bisericii. Adică? Colaborarea în trecut, în prezent sau în viilor cu structuri paralele, legitimate sau nu, te scoate din fidelitatea pe care o datorezi integral lui Hristos. Devii, cu vorbele Evangheliei, slugă la doi stăpâni sau, cu altă imagine noutestamentară, un căldicel. Gravitatea este cu atât mai mare cu cât metodele însuşite altundeva decât în spațiul eclezial sunt folosite în interiorul Bisericii. Or, jocul diabolic al insinuării şi calomnia, şantajul şi asasinatul moral, influența politică şi utilizarea unor canale speciale de comunicare, procesul de intenție şi înscenările de orice fel nu pot fi mecanisme ecleziale. Oricât de mare ar fi miza unei cariere şi oricât de înalt scaunul vizat. Cu alte cuvinte, dacă scopul politic şi civic al deconspirării este întărirea democrației şi a exercițiului public transparent, pentru Biserică acelaşi demers poate însemna recuperarea libertății interioare şi prin aceasta a vocației profetice în raporl cu lumea. Adică a rolului incomod de a aduce aminte că instalarea în istorie nu este un scop în sine. Oricât sunt de convingătoare argumentele şi oricât de atrăgătoare foloasele de moment.

MEMORIE ŞI VIITOR

Este prematur să tragem concluzii definitive. în lipsa tuturor elementelor şi aliați în plin proces de deconspirare, singura atitudine constructivă este aceea a realismului temperat. Trebuie să depăşim depresia care, Iară voia noastră, ne-a asediat în fața mărturiilor despre micimea naturii umane. Cu siguranță că avem temei pentru tristețe, dezamăgire şi chiar disperare. Nu ajută însă la nimic să ne lamentăm că nu am avut suficienți eroi. Este mai curând cazul să avem grijă ca, prin exemplul vieților noastre, România de mâine să aibă cât

mai mulți oameni medii, de bun simț. Lecția comunismului poate servi printre altele tocmai la întărirea conştiinței că, în vremuri de teroare dar nu numai, linia de mijloc este altceva decât compromisul, că supraviețuirea proprie nu trebuie plătită cu dispariția celuilalt, că suferința celor tari nu poate fi la nesfârşit un paravan pentru cei slabi şi perfizi, că binele poate fi

făcut cel puțin în tot atâtea forme şi variante în câte se produce răul. Fără graba de a judeca, trebuie să rezistăm în egală măsură invitației la uitare. Deconspirarea Securității, în ciuda insecurităților sale, este necesară nu atât pentru a ne răfui cu trecutul, cât mai ales pentru a construi un viitor de care să nu ne fie ruşine.
218.

PROPUNEM ŞI ÎN ACEST CAPITOL relectura unui text publicat de data aceasta în urmă cu doar câteva luni.1
împlinirea în chiar aceste zile a două decenii de la căderea comunismului în majoritatea țărilor Europei de Est oferă prilejul să ne aplecăm asupra unui moment apropiat şi îndepărtat deopotrivă. Dincolo însă de caracterul de regulă improvizat al jubileelor calendaristice, comunismul reprezintă prin durata cronologică, întinderea geografică, brutalitatea metodelor şi numărul mare al victimelor un capitol de istorie pe care cu greu îl putem ignora, a cărui tragică importanță va rămâne probabil şi după două secole de acum înainte. Urgența temei este pentru noi, contemporani ai prăbuşirii sale sau născuți după aceea, justificată nu în ultimul rând de faptul că atât ideologia cât şi artizanii comunismului au supraviețuit uimitor de bine dezastrului social lăsat în urmă. Această realitate îl determina pe Vaclav Havel, într-un interviu din 2007 despre Charta 77, să vadă postco- munismul ultimelor două decenii drept ecoul nedisimulat al comunismului ca atare.2 O astfel de diagnoză confirmă
1 RADU PREDA, „Condamnarea comunismului. Dilema etică a Europei" Tabor III, 7 (2009), pp. 60-77.
2 Acordat inițieri publicației franceze Le monde, interviul cu Havel poate li găsit pe pagina de internet a Ministerului de Externe de la Praga, http:

mai departe afirmația unui Tony Judt potrivit căreia în timp ce național-socialismul a fost cel mai mare rău, comunismul rămâne cel mai mare pericol.3 Evident, nu este vorba despre iminența revenirii la putere a comunismului ca partid, ci despre perpetuarea latentă, de aceea şi periculoasă, a setului de principii totalitare pe care acesta le-a pus în practică timp de aproape un secol.
Ne propunem în paginile de față să trecem în revistă cele mai importante documente oficiale la nivel european care se ocupă cu problematica moştenirii comuniste. O să începem prin punerea în pagină a ideologiei comunismului ca utopie seculară sau religie atee, ştiut fiind faptul că

idealul unei societăți fără discriminări de clasă, cu cetățeni egali între ei şi prosperi, exercitând de multă vreme o forță de atracție asupra intelectualilor din Est şi din Vest deopotrivă. Trecem apoi la lectura textelor care documentează drumul complicat al asumării de către clasa politică europeană a datelor totalitarismului comunist. Fără să anticipăm prea mult, ar fi de spus deja de acum că evidența crimelor comunismului nu se traduce din păcate şi într-un consens etic, de cel juridic nici nu poate fi vorba, capabil să scoată problematica vinovăției pentru gravele încălcări ale dreptului omului din timpul dictaturii comuniste din sfera oratoriei conjuncturale. în loc de concluzie, o să vedem cum, pe termen mediu şi lung, adevărata mizã a condamnării comunismului este evitarea instalării uitării prin accentuarea rolului memoriei istorice şi afective.

www.czech.czdepublizistikvorstelliing-der-tschechischen-republikva- clav-havel-wir-stehen-arn-beginn-sch wer wiegender-Veränderungen, accesată la 15 iulie 2009.

3Citat după ANDREI PLEŞU, „N-am să mai apuc un alt chip al acestei țări" Adevărul (7 august 2009).

COMUNISMUL CA BIOGRAFIE ŞI RELIGIE SECULARĂ. COMPLICITATEA INTELECTUALĂ

înainte de a parcurge pe scurt etapele sinuoase ale tentativei, în plină derulare, de condamnare a crimelor totalitarismului comunist, se ridică întrebarea legată de însuşi statutul comunismului ca sistem politic. Importanța acestei distincții este enormă pentru că nu putem ajunge la un consens juridic privind crimele comunismului dacă nu avem un consens etic privind ideologia care le-a justificat. Or, imediat după anul de grație 1989 am văzut cum chestiunea comunismului ca idee şi realitate nu a făcut obiectul unui proces, fie el şi simbolic. Cinismul situației este cel mai sugestiv ilustrat de lipsa cadrului legal minim care să facă posibilă identificarea culpabilităților individuale pentru injustițiile comise. în lipsa vinovaților propriu-zişi, pentru crimele comunismului ajung să fie responsabile tot victimele. Aşa se explică abundența bibliografică a lucrărilor care analizează tarele lui ho- mo post-sovieticus dar care nu se ocupă deloc sau doar marginal de articulațiile teribilului experiment social din care acesta a ieşit:1 Altfel spus, tendința generală este de a distrage atenția de la cauze la efecte. Or, constatarea gradului de degradare a etosului social şi a structurii mentale individuale după decenii de teroare şi propagandă nu este decât o parte a diagnosticului. Mult mai important şi util, inclusiv la nivelul terapiei postcomuniste, este identificarea mecanismelor care au produs

aceste transformări nefaste. La urma urmelor, însăşi construcţia democratică de după 1989 este profund afectată dacă nu ştim cum a fost posibil opu

4 Referitor la stadiul actual al discuţiilor despre metodologia istori- ografică aplicată comunismului vezi cu titlu de exemplu MICHAEL E. BROWN, The Historiography of Communism, Temple University Press, Philadelphia, 2009.

sul oi absolut, cum popoare întregi au fost ţinute într-un prizonierat de durată, cum din garant al libertăţii şi dezvoltării persoanei, statul a degenerat în gardian, cum spaţiul public a fost luat in posesie de monopolul ideologic, cum am devenit unii turnătorii altora, cum am participat la cultul personalităţii, cum denunţul a ruinat cariere de valoare şi a impulsionat pe altele mediocre, cum întreaga scară a valorilor a fost redefmită până la desfigurare.

Care este însă modul de abordare a unei moşteniri totalitare? Aşa cum ne arată cazul naţional-socialismului german, a franchismului spaniol, a regimului rasist sud-african sau a dramei ruwandeze interetnice, confruntarea cu abuzurile istoriei recente poate lua cel puţin trei forme: procesul penal (precum cel de la Ntxrnberg sau Tribunalul Penal Internaţional pentru crimele din fosta Yugoslavie), amnistia generală (precum în Spania după Franco) sau modelul acelor Trulh and Recontilialion Commissions (cum este cazul în Africa de Sud). în cazul comunismului, nici una dintre aceste formule nu a fost aplicată. Un proces penal nu a avut loc măcar şi pentru simplul fapt că vinovaţii la vârf au fost fie executaţi (cuplul Ceauşescu), fie au fost lăsaţi să fugă (Ho- necker), fie s-au bucurat de o imunitate abil negociată anterior (Jaruzelski). Toată ierarhia imediat următoare a fost înlocuită prompt cu „specialişti" şi „cadre" din liniile secunde, unii pozând chiar în „dizidenţi" de casă ai fostei puteri, tranziţia de la totalitarism la democraţie realizându-se aproape fără fractură şi, în plus, în termeni legali. Absenţa unei legi a lustraţiei în majoritatea ţărilor Europei de Est a făcut imposibilă înnoirea structurilor decisive ale statului şi a cauţi- onat direct formarea aşa-zisei noi clase politice. Pentru a da doar exemplul primului Guvern al României post-comunis- te, instalat la 26 decembrie 1989 sub conducerea lui Petre Roman, el însuşi liul unui comunist important, din 31 de mi

niştri, 23 erau foşti membri ai Partidului Comunist.5 Cât pri veşte o eventuală amnistie, ea nu va fi aplicată tot dintr-un motiv pe cât de „simplu"

pe atât de cinic: cum mai nimeni nu era vinovat de abuzurile comise în vechiul regim, actualii deținători ai puterii nu aveau pe cine să ierte. în fine, formula unei comisii sau a unui forum de reconciliere națională prin discutarea pe față a trecutului recent nu a putut nici ea să prindă la noi, dar nici în alte țări est-europene, tot din motivul esențial că partenerii de dialog, adică foştii slujitori ai regimului totalitar, nu au făcut pasul către societatea civilă. Este deosebit de grăitor aici modul cum a fost întârziată şi obstrucționată activitatea Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS), culminând cu ruşinoasa decizie din 31 ianuarie 2008 a Curții Constituționale dată ca urmare a plângerii unui informator de genul lut Dan Voiculescu.6 Una peste alta, invers proporțional cu am ploarea mediatică şi speranțele puse în schimbarea paradigmei politice, căderii comunismului nu i-a urmat practic ni- cio etapă sistematică de sintetizare şi evaluare.

Condamnarea crimelor şi ideologiei comunismului deopotrivă nu este îngreunată doar de rezistența, explicabilă biografic până la un punct, a nomenclaturii est-europe-

sPentru mai multe detalii despre biografiile postdecembriste ale nomenclaturii comuniste vezi RALUCA GROSESCU, „Conversia elitelor comuniste clin România în perioada de tranziție: 1989-2000" în Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului din România, voi. 1, Polirom, Iaşi, 2006.

6 Vezi „DECIZIA Nr. 51 din 31 ianuarie 2008 referitoare la excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor Legii nr. 1871999 privind accesul la propriul dosar şi deconspirarea poliției politice comuniste", Monitorul Oficial, Partea 1, 95 (06.02.2008). Varianta electronică poate tî găsită la adresa: www.ccr.ro (24 iunie 2008). Vezi analiza acestei decizii făcută de RADU CARP, „Pledoarie pentru constituționalism", Revista 22, 937 (2008), p. 7.

ne interesate să-şi prezerve în plină democrație privilegiile obținute în perioada de teroare anterioară, ci şi de rezervele unei mari părți a inteligheției vest-europene. Dacă stratagema vechilor slujitori ai comunismului deveniți peste noapte democrați este, cum aminteam deja, explicabilă, chiar dacă nu şi justificabilă, poziția surprinzătoare a unora trăind în societăți libere are nevoie de o minimă exegeză. Este de aceea bine de ştiut că ideologia comunistă a jucat în biografiile multora dintre intelectualii de vârf ai Europei occidentale de ieri şi de azi rolul unei religii seculare, adică a exercitat o forță de atracție irezistibilă.7 Numai astfel poate

fi înțeles de ce, în drumurile lor prin Uniunea Sovietică, mai ales în perioada interbelică, aceşti intelectuali obişnuiți de altfel cu rigoarea şi mizând de regulă pe discernământul rațiunii erau dispuşi să treacă cu vederea decalajul dintre teorie şi practică, dintre „cultul comunist" şi realitatea societății comuniste.8 Doar un puternic imbold, la limita dintre speranță şi irațional, poate explica accep tarea terorii de stat ca mijloc de realizare a unei lumi mai

7 Pentru a înțelege geneza şi sensul dat „religiei seculare" caracteristice totalitarismelor născute în urma procesului de secularizare, vezi înainte de toate studiul din 1938 a lui ERIC VOEGELIN, Die politischen Religionen, 3., mit einem neuen Nachwort versehene Auilage, Wilhelm Fink, Miinchen, 2007. O lectură actualizată a raportului dintre ideologia politică şi tentația acesteia de auto-dogmatizare, de transformare în instanță cvasi-religioasă, vezi la EMILIO GENTILE, Le religioni della politica. Fra democrazie e totalitarismi, Laterza, BariRoma, 2007.

'Legat de complicitatea intelectualității vezi critica necruțătoare şi vizionară, cu mult înainte de momentul 1968, a lui RAYMOND ARON, L'Opium des intellectuels, Calmann-Lévy, Paris, 1955; în româneşte: Opiul intelectualilor, trad. A. Dinițoiu, Curtea Veche, Bucureşti, 2007 Mai vezi şi ediția germană (cea rusă nu a apărut încă) a analizei lui MICHAIL RYKLIN, Kommunismus ais Religión. Die Intelektuellen und die Oktoberrevolution, Verlag der WeltreligionenInsel, Frankfurt am MainLeipzig, 2008.

bune, a distrugerii unor categorii sociale întregi de dragul făuririi unei lumi egale, fără clase, a injustiției sistematice în numele unei viitoare dreptăți universale. Chemarea manifestului comunist, lansată deja în 1848, de a face o revoluție care să schimbe din temelii ordinea lumii s-a dovedit cea mai atractivă metaforă politică de până acum. Orice abuz era permis în orizontul eshatonului comunist caracterizat prin depăşirea definitivă a tuturor contradicțiilor şi inegalităților, adică tocmai a acelor fenomene care în lectura lui Marx legitimau revoluția emancipării totale prin transformarea filosofici în agent activ al istoriei. Ca metodă de gândire şi de acțiune, această dialectică a comunismului ştiințific justifica nenorocirea nemijlocită a lumii de dragul promisiunii de a o face cândva fericită.

Aceasta este, foarte pe scurt formulată, esența religiei atee a comunismului, cea care va număra în primele decenii ale secolului XX numeroşi adepți în țări care vor fi ocolite de experiența punerii în practică a principiilor ei. Pe măsură ce data limită de instaurare a fericirii comuniste era însă amânată,

comunismul inventându-şi periodic noi duşmani care ar sabota desăvârşirea proiectului de societate nouă, nu puțini „credincioşi" aveau să se convertească, adică să recunoască adevărata dimensiune a unei utopii necinstite şi crude. Astfel, nu este deloc întâmplător că tocmai din rândul acestor convertiți, precum Kolakowski, Furet sau Cour- lois, pentru a aminti doar câteva nume de rezonanță, aveau să provină şi cei mai redutabili analişti care vor demasca în termeni fără echivoc comunismul şi vor spune crimelor sale pe nume.

CONDAMNAREA CRIMELOR COMUNISMULUI, DAR NU ŞI A IDEOLOGIEI LOR FONDATOARE?

Fenomenul imploziei sistemului comunist, concretizai într-o salvă amețitoare de căderi spectaculoase şi, cu excepția sângeroasă a României9, non-violente, chiar euforice, de-a lungul celei de a doua jumătăți a anului 1989, a surprins în bună parte clasa politică occidentală. Şi aceasla în ciuda faptului că zilele regimului impus de Uniunea Sovietică erau numărate de mai multă vreme. Deschiderea (rus. glosnost) operată de Gorbaciov cu doar un an înainte era încă pe linia unui „comunism cu față umană" şi nu anunța dispariția iminentă a comunismului însuşi.10 Cu toate acestea, efectul imediat al renunțării de către Moscova la „doctrina Brejnev" şi acceptarea faptului că statele Pactului de la Varşovia au dreptul să îşi stabilească singure drumul politic de urmat - „doctrina Sinatra" cum avea să fie numită în glumă, aluzia fiind la celebrul cântec „My Way" - a fost disoluția rapidă a vechilor legături şi autoproclamarea independenței de către țările baltice urmate de Ucraina şi de mai multe republici caucaziene. în mai puțin de doi ani, trupul istoric al comunismului dispărea, URSS-ul încetându-şi existența la 1 ianuarie 1992.

'Despre căderea comunismului în România vezi RADU PREDA, „Das Jahr 1989 in der Geschichte und im Bewusstsein der rumänischen Gesellschaft und Kirchen", in Kl.AUS KOSCHORKE (Ed.), Fölling Walls. The Year 198990 as a Turning Point in the History of World Christianily Einstürzende Mauern. Das Jahr 198990 als Epochenjahr in der GeschiehU • des Weltchristentums (StAECG 15), Harrassowitz, Wiesbaden, 2009, pp. 57-75.

10 O istorie şi interpretare a căderii imperiului comunist oferă de pil dă STEPHEN WHITE, Communism and its Collapse (The Making of the Contemporary World), Routledge, New YorkLondon, 2001.

Pe acest fundal, deja din primele luni ale lui 1990 discursul politic internațional începea sâ opereze cu termeni noi. Astfel, Guvernele salutau recâştigarea libertății sau, după caz, a independenței noilor state. La nivel suprastatal şi în cadrele existente în timpul Războiului Rece, prima întâlnire care va reflecta noua arhitectură politică va fi reuniunea din iunie 1990 de la Copenhaga a Conferinței pentru Securitate şi Cooperare în Europa (CSCE).11 De notat că printre statele participante se numărau Republica Democrată Germană, aflată la una dintre ultimele ieşiri pe scena politică internațională, RDG-ul încetându-şi existența la data de 3 octombrie a aceluiaşi an, şi Uniunea Sovietică, fapt care va cenzura în mod evident stilul declarațiilor şi al deciziilor reuniunii. Având drept temă dimensiunea umană a CSCE, documentul final12 exprimă în chiar primele paragrafe mulțumirea de a vedea cum prin noile transformări din Europa de Est au crescut şansele respectării drepturilor omului. Fără să amintească nominal comunismul, acelaşi document subliniază că pluralismul politic este una dintre garanțiile fundamentale în consolidarea societăților democratice şi a statului de drept. în traducere liberă, accentuând legătura cauzală dintre pluralism şi democrație şi dintre statul de drept şi drepturile omului, pe care le şi enumeră mai departe, documentul incrimina indirect, dar cât se poate de evident, ideologia totalitară. De altfel, în paragraful 40, documentul (...) condamnă clar şi fără echivoc totalitarismul, ura rasială şi in- ter- etnic:ă, antisemitismul, xenofobia, discriminarea şi persecutarea oricărei persoane din rațiuni religioase sau ideologice.

11 Din 1995, numită Organizația pentru Securitate şi Cooperare în Europa (OSCE). Vezi şi pagina oficială a Organizației, http:www.osce. org, accesată la 15 iulie 2009.

12 Documentul poate fi descărcat, ca şi altele citate mai jos, de pe pagina www.teologia-sociala.ro, accesată la 15 iulie 2009. Textele care nu se regăsesc pe această pagină, vor fi indicate separat.

Fără a minimaliza importanța acestor afirmații, dată fiind moştenirea tragică a totalitarismului comunist am fi aşteptat însă din partea comunității internaționale mai mult decât o apologie a virtuților democratice. Altfel spus, pe cât de entuziaste au fost momentele căderii zidului Berlinului sau ale demisiilor guvernelor comuniste, pe atât de diplomatic şi de impersonal se exprimau acum documentele care ar fi trebuit în fond să reflecte o schimbare cu adevărat istorică. Potrivit acestui limbaj oficial, căderea comunismului nu era încadrată în categoria unei victorii morale şi nici

perioada imediat următoare acesteia nu părea să indice o abordare temeinică a lecțiilor date de comunism Estului şi Vestului deopotrivă.
Această temperatură stilistică reținută se va menține şi într-un alt document internațional elaborat în primele luni de postcomunism. Purtând titlul programatic Charla de la Paris pentru o nouă Europă, declarația finală a întâlnirii din capitala franceză, datată 21 noiembrie 199013, a şefilor de stat şi de guvern din CSCE pleacă de la constatarea că „epoca înfruntărilor şi a diviziunii în Europa este depăşită" Continentul nostru, afirmă în continuare documentul, „se eliberează de moştenirea trecutului" cetățenii acestuia având acum ocazia şi în Est să îşi îndeplinească speranțele şi aşteptările nutrite timp de decenii legate de instaurarea unei democrații fondate pe drepturile omului şi libertățile fundamentale, să trăiască în siguranță şi prosperitate, posibilă mai ales prin li bertate economică şi justiție socială. După ce enumeră câteva drepturi fundamentale de care se bucură persoana umană într-un stat democratic, declarația trece în revistă domeniile în care relațiile dintre statele membre ale CSCE pot cunoaşte o nouă dinamică. De altminteri, ideea unui nou început străbate ca un fir roşu întreg textul şi doreşte să justifice ti
13 Documentul poate fi găsit la adresa http:www.osce.org, accesată la 15 iulie 2009.

tlul dat acestuia. Noutatea este însă elementul cel mai puțin evident. Iarăşi, precum în documentul din iunie al CSCE, şi aici nu regăsim deloc cuvântul comunism, dar de data aceasta nici termenul de totalitarism. Cu excepția celor două propoziții de la început şi a exprimării satisfacției pentru reunificarea Germaniei, textul nu reflectă decât timid situația cu adevărat nouă. Prezența printre semnatari a încă existentei Uniuni Sovietice, RDG-ul dispărând între timp, poate explica în continuare rezerva terminologică. Şi totuşi. Fără să fim romantici sau să ignorăm datele lui Realpolitik, faptul că un document elaborat la un an de la eliberarea a zeci de milioane de oameni de sub dominația unui sistem totalitar nu reuşeşte, proclamând zorii unei lumi noi, să spună lucrurilor pe nume, este un simptom a cărui semnificație depăşeşte de departe uzanța diplomatică. Voit sau nu, Charta are dreptate cel puțin într-un punct esențial: noua Europă se construieşte prin „eliberarea de moştenirea trecutului" iar nicidecum prin cunoaşterea, asumarea şi confruntarea cu acesta. Altfel spus, dubla măsură va marca de la bun început abordarea comunismului în postcomunism, alimentând până azi dilema etică a politicii europene.

Primul document important care a încearcat să abordeze „moştenirea trecutului" prin analizarea acestuia, dar care a făcut din plin experiența dialecticii deja amintită, îl reprezintă Rezoluția nr. 1096 din 1996 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei (APCE). Aceasta a fost precedată de Recomandarea APCE nr. 6615 din 7 mai 199214 adresată Comitetului de Miniştri în care este atrasă atenția asupra faptului că „diferite țări din Europa Centrală şi de Est" (nu sunt precizate) au adoptat măsuri de „decomunizare" incompatibile cu standardele europene în materie de drepturi ale omu

14 Documentul poate fi găsit la adresa http:assembly.coe.int, accesată la 15 iulie 2009.

22Ț

lui. Ironie a sorții sau dovadă a consecvenței principiale a APCE, foştii dirigenți comunişti ajungeau acum să fie plasați sub protecția unei construcții politico-juridice caracteristică lumii democratice şi pe care au combătut-o, real şi retoric, timp de mai bine de jumătate de secol. Printre rânduri se poate cili însă că măsura de interzicere a Partidului Comunist, inclusiv în România, combinată cu proiectele de legi a lustrației, a reuşit să mobilizeze mai repede forțele politice din APCE (ar fi sugestiv de studiat lista reprezentanților țărilor ex-comuniste devenite membre ale Consiliului Europei după 1990) decât ideea condamnării crimelor totalitarismului roşu. Din această grijă de a nu leza drepturi - le omului s-a născut şi raportul juridic special (raportor: A. Severin, România) care, alături de cel general (raportor: M. Espersen, Danemarca), vor duce la adoptarea Rezoluției din 1996 relativă la măsurile de dezvăluire a moşteni rii fostelor regimuri totalitare comuniste.

Textul Rezoluției 1096 începe cu evocarea caracterului di ficil al temei privind moştenirea regimurilor comuniste caracterizate prin centralizare excesivă, militarizare a spațiului public, birocrație excesivă, monopol ideologic etc. Acestor tare le sunt opuse măsurile necesare pentru realizarea unei democrații reale: pluralismul politic, statul de drept, diversitatea socială, drepturile omului, subsidiaritatea, egalitatea de şanse, libera inițiativă economică etc. Autorii documen tului nu ignoră riscurile pe care le-ar antrena eşecul proce sului de tranziție.15 Enumerarea acestora pare o tristă profe

15 Analizarea trecerii de la un regim politic la altul, de exemplu în Germania de după război (dar şi în cea de după reunificare) sau în țările Americii Latine, a condus la articularea unei adevărate discipline academice: tranzitologia. Situația de după 19891990 a țărilor Europei de Est oferă un

foarte bogat material de studiu. Vezi cu titlu introductiv WOI.FGANÎ, MERKEL, Systemtransformation, Leske + Budrich, Opladen, 1999. Mai vezi şi corelarea dintre teorie şi studiile de caz din PETRA BENDEL, AUREI
232.
CONDAMNAREA
ție: instalarea oligarhiei în locul democrației, a corupției în locul statului de drept şi a criminalității în locul drepturilor omului. Cel mai mare pericol fiind deturnarea sensului căderii comunismului prin revenirea la metodele totalitare, textul recomandă un atent echilibru între reparația morală şi justiția imparțială, iară urmă de răzbunare. Iarăşi, citim printre rânduri îngrijorarea elitelor fostului sistem, dar şi a celor de stânga din Occident, ca democrația postcomunistă să nu fie, pe fundalul vidului de autoritate, teatrul unor mişcări sociale care eventual să însceneze un proces al comunismului adhoc. Rezoluția insistă asupra faptului că dezvăluireademascarea moştenirii fostelor regimuri autoritare comuniste trebuie să urmeze regulile statului de drept. Altfel spus, comunismul nu trebuie judecat în spiritul său propriu, abuziv, ci potrivit etosului democratic, corect. Pentru reuşita trecerii de la totalitarism la statul de drept, APCE enunță câteva principii a căror aplicare este indispensabilă: demilitarizarea, descentralizarea, abandonarea monopolurilor şi privatizarea, debirocratizarea. Toate acestea reclamă înainte de toate o „transformare a mentalităților". Cât priveşte injustițiile şi crimele fostului regim, Rezoluția recomandă ca responsabilii pentru acestea să fie judecați conform Codului penal în vigoare, fără interpretări retroactive. în acelaşi timp, faptele care au adus atingere drepturilor omului nu pot íi justificate prin invocarea ordinului primit de la superiori, responsabilitatea penală fiind aici personală. Mai departe, condamnarea nomenclaturii regimului comunist trebuie secondată de reabilitarea victimelor acestuia. Practicând o echilibris-
CROISSANT, FRIEDBERT W. RÜB (Hg.), Hybride Regime. Zur Konzeption und Empirie demokratischer Grauzonen, Leske + Budrich, ()pladen, 2002. Vezi şi articolul lui RUDOLE I.. TÓKÉS, „Trunsitology. Global Dreams and Post-Communist Realities", Central Europe lieview 11, 10 (2000); textul acesta poate ii găsit on line la adresa http:www.ce-review.org0010to-kesl0.html, accesată la 15 iulie 2009.
22Ț
tică amețitoare, aceeaşi Rezoluție se exprimă împotriva legii lustrației, aşa cum aceasta pare să fie aplicată în mai multe țări, argumentând că vinovăția are caracter personal, iar nu colectiv, şi că răzbunarea nu poate fi

acceptată ca principiu de drept. Pentru a nu îşi pierde complet credibilitatea, APCE revine şi susține că, în esență, o eventuală lege a lustrației trebuie să protejeze democrațiile emergente (referința este aici la Raportul Severin). Tot pentru a echilibra impresia generală, documentul reclamă corectarea salariilor şi pensiilor celor din sistemul represiv al regimurilor comuniste, mult prea mari față de restul populației. Situația de la noi, a unui general de Securitate precum Pleşiță, ne este cunoscută! în fine, Rezoluția 1096 din 1996 se exprimă în favoarea articulării unei culturi politice autentice şi a unei societăți civile, două elemente capabile să ajute procesul de tranziție de la totalitarism la democrație.

La un deceniu de la Rezoluția 10961996 a APCE, acelaşi for va relua tema condamnării comunismului, dar de data aceasta într-un context complet schimbat. între timp, scena politică şi intelectuală a Europei a fost bulversată de apariția în 1997 a volumului deja citat editat de Stephan Courtois, el însuşi fost activist de stânga şi cu antecedente anarhice, Cartea neagră a comunismului. Pentru prima dată se făcea încercarea de a însuma victimele dominației ideologiei marxiste, rezultatele spulberând mitul întreținut de inteli- ghenția occidentală a „pierderilor colaterale" minore în raport cu viziunea majoră, şi arătând cum, de fapt, regimul comunist are atât în teorie, cât şi în practică o dimensiune criminală constitutivă. Cum altminteri decât criminal poate fi numit un sistem politic care îşi datorează „succesul" unui număr de o sută de milioane de victime şi care, în scrierile lui fundamentale, exaltă teroarea şi lupta de clasă ca in strumente legitime?

234.

CONDAMNAREA

Punerea în discuție a acestor lucruri la împlinirea primului deceniu de la căderea comunismului a reaprins vechile dispute de credință, în sensul deja lămurit al comunismului ca religie atee, dintre „idealişti" şi „realişti" aşa cum am asistat de pildă imediat după publicarea în Occident a cărților lui Soljenițân, la finele anilor '70, un alt mare distrugător de mituri şi un dizident incomod pentru Moscova dar şi Occident deopotrivă. în plus față de pole- micile deja tradiționale dintre stângismul irațional şi partizanii bunului simț, de stânga sau de dreapta, îl reprezintă tema lansată indirect de Cartea neagră a comunismului dacă şi cum este oportună comparația dintre nazism şi comunism, dintre holocaust şi gulag, dintre crima în numele rasei superioare şi cea în numele omului nou. Subiectul este de două ori important. în primul rând, de modul cum are loc „omologarea" tuturor exceselor ideologice şi penale se poate ajunge la o măsură unică şi serioasă a oricărei crime produsă în oricare colț de lume, indiferent de regimul

politic, din Ruwanda până în Bosnia şi din Fâşia Gaza până în China, de la baza americană Guantanamo din Cuba la taberele italiene de refugiaţi africani din Lampedusa. în posesia acestei unităţi unice de măsură, toate încălcările majore ale drepturilor omului ar fi de la sine condamnabile, adică nu ar mai putea fi negociate politic, ideologic sau me- diatic, aşa cum se întâmplă azi, ceea ce face posibil tristul şi cinicul paradox ca unele injustiţii să fie mai condamnabile decât altele. în al doilea rând, un astfel de consens etic asupra gravităţii oricărui abuz, traducere în cele din urmă a consensului legat de drepturile omului, ar facilita impunerea unei jurisdicţii reale pentru Tribunalul Penal Internaţional (TPI), o instituţie suferind încă, la mai bine de jumătate de secol de la înfiinţare, tocmai de aplicarea dublei măsuri în situaţiile în care nu se poate lucra cu adevărat şi
22Ţ
credibil decât cu una singură.16 în fine, tot o noutate faţă de dezbaterile anterioare lui 1996 o reprezintă aprofundarea cercetării istoriografice a perioadei comuniste de la o ţară la alta odată cu deschiderea parţială sau totală a arhivelor. Scoaterea la iveală a complicităţilor, confirmarea bănuielilor, reabilitările morale şi surprizele de proporţii prilejuite de incursiunea în memoria vastă şi plurivocă a comunismului (regimul totalitar cu cea mai consistentă urmă arhivistică!), toate acestea au mărit presiunea asupra clasei politice de a se pronunţa faţă de întreg fenomenul comunist şi de a îngădui o reparaţie simbolică faţă de victimele acestuia.
Foarte sumar prezentată, aceasta era atmosfera în care s-a reluat discuţia în cadrul APCE asupra necesităţii deconspi- rării şi condamnării crimelor regimurilor comuniste totalitare. Rezoluţia 1481 din 2006 a fost, potrivit uzanţelor, precedată de un Raport (raportor: Goran Lindblad, PPE, Suedia) bazat în bună parte pe datele cărţii lui Courtois. Raportorul pleacă de la constatarea că, oriunde s-au instalat la putere, regimurile comuniste au provocat încălcări masive ale drepturilor omului. Este regretat faptul că opinia publică se arată a fi prea puţin conştientă de crimele comise de aceste regimuri. Partidele comuniste şi posteomuniste ale statelor membre ale APCE sunt de aceea rugate să se delimiteze faţă de abuzurile şi crimele anterioare. Să citǎm însă din textul raportului:
(...) 4. Nici Consiliul Europei, nici vreo alta organizaţie intergu- vernamentală internaţională nu şi-a asumat sarcina unei evaluări generale a principiilor comuniste, a unei discuţii serioase asupra crimelor comise în numele acestora, a unei condamnări publice
10 Despre construcţia şi jurisprudenţa TP1 vezi analizele de sinteză, du pă mai bine de jumătate de secol de funcţionare, în volumul recent editat de

STEVEN C. ROACH (ed.), Governance, Order, and the International Criminal Court. Between Realpolitik and a Cosmopolitan Court, Oxford University Press, Oxford, 2009.
236.
CONDAMNAREA
a lor. într-adevăr, oricât de greu este acest lucru de înțeles, nu a existat nicio dezbatere serioasă şi în profunzime asupra ideologiei care a stat la baza unei terori larg răspândite, a masivelor violări ale drepturilor omului, a morții multor milioane de indivizi şi a stării [deplorabile] a unor națiuni întregi. în timp ce un alt regim totalitar al secolului XX, şi anume nazismul, a fost investigat, condamnat pe plan internațional, iar cei vinovați au fost judecați, crimele similare comise în numele comunismului nici nu au fost investigate, nici nu au primit vreo condamnare internațională.
5. Absența condamnării internaționale poate fi explicată, în parte, prin existența țărilor ale căror reguli se bazează încă pe ideologia comunistă. Dorința de a menține relații bune cu unele dintre acestea poate să-i împiedice pe anumiți politicieni să se ocupe cu acest subiect dificil. în plus, mulți politicieni activi şi astăzi [în Occident] au sprijinit într-un fel sau altul regimurile comuniste anterioare. Din motive evidente, ei preferă să nu se ocupe de problema responsabilității. Apoi, în multe țări europene există partide comuniste care nu au condamnat în mod formal crimele comunismului. Nu în ultimul rând, elemente diferite ale ideologiei comuniste, cum ar fi egalitatea sau dreptatea socială, seduc încă mulți politicieni care se tem de faptul că prin condamnarea comunismului ar fi condamnate şi aceste principii cu care se legitimează ideologia comunistă.
6. Totuşi, Raportorul consideră că este nevoie urgent de o dezbatere publică a crimelor comunismului şi de condamnarea lor la nivel internațional. Această dezbatere trebuie să fie făcută fără nicio altă întârziere din următoarele motive: mai întâi, din considerație pentru percepția generală, ar trebui sa fie limpede faptul că toate crimele, inclusiv cele comise în numele unei ideologii care glorifică cele mai respectabile idealuri, precum cele de egalitate şi dreptate, sunt condamnabile, de la acest principiu neexistând nicio excepție. Acest lucru este important în mod special pentru generațiile tinere care nu au o experiență personală a regulilor comuniste. (...)
Raportorul propune instituirea unui comitet de experți independenți care să adune şi să analizeze informațiile privind actele de încălcare a drepturilor omului pe durata regimurilor comuniste şi să se ajungă astfel la condamnarea

oficială internațională a crimelor comise de totalitarismul comunist. în plus, este propusă instituirea unei zile comemorative pentru victimele comunismului şi deschiderea unor muzee care să prezinte atrocitățile acestuia. Proiectul de recomandare, imediat după cel al Rezoluției propriu-zise, insistă tocmai pe deficitul de dezbatere publică şi de prezență mediatică a tematicii legate de moştenirea comunismului. în expunerea de motive, raportul scoate printre altele în evidență faptul că ar fi un grav eşec moral şi instituțional ca tocmai Consiliul Europei, în centrul activității căruia stă tocmai promovarea drepturilor omului, să se arate indiferent sau prea puțin receptiv față de injustițiile sistematice produse de regimurile comuniste totalitare. Raportul trece apoi în revistă crimele comunismului folosind în bună parte, cum am precizat deja, datele analizei coordonate de Courtois. Concluziile echipei acestuia au fost de altfel confirmate şi în cadrul Audierii parlamentare organizate la Paris în data de 14 decembrie 2004. Tot în cadrul întâlnirilor pregătitoare se înscrie şi vizita delegației APCE la Moscova în zilele de 15-17 iunie 2005, prilej cu care s-a încercat, fără succes, obținerea accesului la arhivele Kremlinului.

Textul Rezoluției 14812006 este, comparabil cu raportul, foarte succint. Primele articole preiau cele afirmate în rapor tul preliminar referitoare la faptul că, fără excepție, comu nismul a instaurat regimuri brutale, drepturile omului fiind violate sistematic. Motivația ideologică a acestei atitudini este astfel descrisă de Rezoluție:

Crimele au fost justificate în numele teoriei luptei de clasă şi a prin cipiului dictaturii proletariatului. Interpretarea acordată acestoi două principii a stat la baza legitimării „eliminării" unor categorii de persoane, care erau considerate ca dăunătoare construcției noii societăți şi, ca urmare, tratați ca duşmani ai regimurilor comuniste totalitare.

238.

CONDAMNAREA

După identificarea miezului tare al viziunii comuniste, cel care în ultimă instanță explică de ce este incompatibil idealul politic al extremei stângi cu idealul democratic, Rezoluția operează un viraj retoric surprinzător atunci când afirmă:

Adunarea Parlamentar recunoaşte că, în ciuda crimelor regimurilor comuniste totalitare, unele partide comuniste din Europa au contribuit la constituirea cadrului unui regim democratic.

O astfel de inconsecvență crasă nu ilustrează altceva decât paradoxul unei formule politice aplicate în țări diferite şi având rezultate diferite. Este

adevărat că, în Franța sau Italia sau chiar în Grecia sau Spania, partidele comuniste de după al doilea război mondial au făcut parte din viața politică, au susținut coaliții guvernamentale, adică au participat în felul lor la pluralismul democratic.17 In ciuda acestei realități duale, comunism declarat democratic în Vest şi evident totalitar în Est, nu este mai puțin adevărat că avem de-a face cu aceeaşi ideologie incompatibilă în ultimă consecință cu democrația. Discuția legată de eurocomunism devine brusc de actualitate. Cu alte cuvinte, dacă extremei drepte i se refuză pe bună dreptate participarea la viața politică sau este atent observată, cum este posibil ca extrema stângă să devină, la mai puțin de două decenii de la eşecul dramatic din Est, compatibilă cu noile democrații şi să se invoce aici prezumata contribuție pozitivă a comunismului în varianta lui occidentală? Unde poate duce această lipsă de claritate şi de vigilență o arată situația Germaniei de azi confruntată cu spectrul revenirii la putere, la nivel de Land-uri, a fostului partid comunist din RDG sub forma conglomeratului I)ie Linke, câştigător acum nu doar în Est, ci şi în Vest (mai

17 O panoramă asupra eurocomunismului găsim de exemplu la JOSE GOTOVITCH, PASCAI. DELWIT, JEAN-MICHEI. DE WAELE, LEurope des corn- munist.es, Complexe, Bruxelles, 1992; în româneşte: Europa comuniştilor, trad. B. Geangălău, Institutul European, Iaşi, 2003.

precis, în Saarland). în plus, din punct de vedere doctrinar, reciclarea extremei stângi pune la grea încercare însăşi soci- al-democrația, obligând radicalizarea poziției acesteia şi prin asta a întregului spectru politic în perioade de dezechilibre majore cum este cea actuală.

Ca şi cum după afirmația de mai sus totul ar fi în ordine, Rezoluția continuă prin regretarea absenței unei cercetări şi condamnări a crimelor comunismului. în aceeaşi logică a pasului înainte urmat de cel înapoi, textul mai constată:

Partidele comuniste sunt, din punct de vedere juridic, legale şi încă active în unele țări, deşi, uneori, nici măcar nu au luat distanță față de crimele comise în trecut de către regimurile comuniste totalitare.

Aici ne putem gândi de pildă la Partidul Comuniştilor din Moldova şi la figura unui licler precum Vladimir Voronin, admirator al lui Lenin şi ctitor de mănăstire (sub jurisdicția canonică a Moscovei, se înțelege!) deopotrivă.18 Amestecul acesta de trecui neasumat şi prezent confuz este din păcate cauționat tocmai de grila de lectură din spatele Rezoluției. Lipsa unei linii clare în domeniu face posibil tocmai ca regimuri precum cel comunist din Moldova să fie legitimat prin intermediul Consiliului Europei.

Pentru a mai salva ceva din credibilitatea proprie, textul APCE pledează în continuare pentru asumarea trecutului istoric, pentru reabilitarea victimelor, pentru condamnarea la nivel internațional, nu doar la nivel național, a crimelor regimurilor comuniste totalitare şi în general pentru o dezbatere pe temă. Rezoluția condam nă din nou încălcările drepturilor omului, în trecut şi azi, de către regimurile comuniste, reinvitând insistent
(...) toate partidele comuniste şi postcomuniste din statele membre ale Consiliului Europei, în cazul în care nu au făcut-o, să ree
18 Despre situația din Moldova după 1989 vezi de pildă analizele lui DAN DUNGACIU, Moldova ante portas, Tritonic, Bucureşti, 2005.

xamineze istoria comunismului şi propriul trecut, să se distanțeze în mod clar de crimele comise de regimurile comuniste totalitare şi să le condamne fără echivoc.
încurajarea istoricilor de a cerceta în continuare „pentru a stabili şi evalua în mod obiectiv faptele" încheie textul. Consecvent cu lipsa de consecvență a Rezoluției 1481, propunerile concrete ale raportului, mai ales cele referitoare la instituirea zilei comemorative pentru victimele comunismului şi deschiderea unor muzee care să prezinte atrocitățile acestuia, nu au fost preluate. Altfel spus, ceea ce ar ii trebuit şi ar fi putut să fie un proces catharctic, de eliberare prin asumare de o enormă povară intelectuală şi politică, a eşuat din păcate în pragul recunoaşterii faptului că, indiferent cum îi spunem răului pe nume şi oricâte circumstanțe i-am acorda, el rămâne în esență acelaşi. Cum afirma şi Judt, deja citat la început, dacă național-socialismul a fost cel mai mare rău, comunismul rămâne cel mai mare pericol. Şi tot cum am precizat la început, pericolul nu rezidă în perpetuarea reziduală a unor astfel de partide la putere, ci mai ales a viziunii acestora fundamental incapabile să respecte persoana umană şi să servească binele comun altfel decât prin violență şi sărăcire.
încercând să tragem o concluzie de etapă, dilema etică a politicii europene în ceea ce priveşte comunismul şi sângeroasa lui moştenire rezidă înainte de toate în lipsa de simetrie dintre evaluarea comunismului estic, evident totalitar, şi cel vestic, declarat compatibil cu democrația, adică inclusiv cu drepturile omului, de către Rezoluția 14812006 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei. La întrebarea cum se explică două rezultate complet diferite având însă o bază ideologică unică nu s-a răspuns convingător până azi. Dimpotrivă. Consecințele acestei ambiguități complice se văd cu ochiul

liber. Astfel, mai ales pe fondul actualei crize financiare, în criticile simpliste la adresa capitalismului falimentar,
22Ț
asistăm la o reabilitare eficientă a extremei stângi, în timp ce victimele comunismului sunt „onorate" însă nu şi luate în considerație. în ciuda fundamentării istoriografice deja existente, a stabilirii fără echivoc a unui număr copleşitor de victime, a deconspirării mecanismelor terorii sociale şi a metodelor de încălcare extremă a demnității persoanei umane, nici comunismul şi nici comuniştii nu sunt puşi cu adevărat sub semnul întrebării. Ei „scapă" sub pretextul idealului social pe care l-ar fi întruchipat, ca şi cum a avea țeluri nobile privind egalitatea şi justiția socială scuză crimele făcute de fapt în numele a cu totul altor principii. Aşa ajunge comunismul alibiul cel mai eficient şi obstacolul cel mai redutabil în calea analizării şi condamnării crimelor comise de el. în termenii unui oximoron moral, crimele concrete ale comunismului sunt justificate de idealurile teoretice ale aceluiaşi. Nu este de mirare că pe lângă reabilitarea extremei stângi vedem cum îşi reface apariția şi Leza că, la urma urmelor, comunismul este bun, însă a fost aplicat defectuos. Culmea cinismului este atinsă atunci când suni date drept argumente ale acestei teze dificultățile şi inconsecvențele democrației însăşi: aşa cum nici democrația nu este perfectă în realitate, în ciuda teoriei generoase de la baza ei, tot astfel, simetric, comunismul este respectabil în ciuda eşecului său pe teren.
Doar existența unei astfel de gândiri pervertite ne mai poate ajuta să înțelegem cum şi de ce, la două decenii de la căderea zidului Berlinului, clasa politică a Europei are în că masive rezerve să intenteze proces, fie şi simbolic, ultimei dominații totalitare care a divizat mai bine de jumăta te de secol continentul nostru şi a costat viața a milioane de europeni. Evident, nu mai putem spera în 2009 la un proces precum cel de la Nürnberg făcut național-socialismului. în primul rând, modelul justiției învingătorilor (die Justiz der Sieger) este inaplicabil în cazul nostru din simplu fapt că nu
242.
CONDAMNAREA
ştim cine, de fapt, a „învins". Cunoaştem mult mai bine cine a pierdut! în al doilea rând, un eventual demers juridic aplicat comunismului generic este controvers discutat în mediile de specialitate. Să nu uităm că procesul de la Nürnberg nu a făcut şcoală, adică nu a dus la instituirea acelui tribunal internațional la care visa acuzatorul-şef american Robert Houghwout jackson. Opoziția a venit chiar din partea Statelor Unite, deloc dispuse să accepte o jurisdicție străină de pildă asupra trupelor sale antrenate în teatre

de război de-a lungul şi de-a latul lumii. Până azi, avem aşadar doar succese parțiale ale Tribunalului Penal Internațional implicat în elucidarea vinovățiilor pentru crimele din fosta Yugoslavie, pentru genocidul din Ruwanda sau pentru cel în desfăşurare din Darfour, însă nu şi un consens tehnic de bază. în absența mecanismelor de judecată nemijlocită şi a unei voințe politice, ce rămâne de făcut în cazul comunismului şi a crimelor acestuia se concentrează la nivel simbolic. Ceea ce este pentru unii prea puțin, în timp ce pentru alții prea mult, însă în niciun caz prea târziu. Grațierea tacită de fado a făptaşilor nu trebuie să ne împiedice să pledăm pentru stabilirea vinovăției de jure a regimului pe care aceştia l-au slujit şi astfel să învățăm pentru viitor cum se poL evita astfel de tragedii.

în acest demers mai curând etic se înscrie un act normativ care a stârnit puternice reacții cu puțin timp înainte de adoptarea Rezoluției 14812006. Este vorba despre „Declarația de condamnare a regimului de ocupație comunist totalitarist instaurat în Letonia de către Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste" adoptată de Parlamen- lul de la Riga la 15 mai 2005.19 Textul denunță perioada (1940-1990) cât țara a făcut parte din URSS drept una de

19 „Declaration on Condemnation of the Totalitarian Communist (Voipation Regime implemented in Latvia by the Union of Soviet Socialist lU'publics" se găseşte pe pagina oficială de internet a Parlamentului de

22Ț

ocupație, constată numărul mare de victime ale acestei perioade, procesul de alienare culturală şi identitară promovat de comisarii sovietici, furtul masiv al resurselor naturale şi injustițiile de tot felul produse timp de jumătate de secol. Declarația apelează la Rusia să îşi deschidă arhivele referitoare la perioada în chestiune, să înapoieze bunurile înstrăinate şi să despăgubească victimele ocupației sau familiile acestora. Pentru a nu lăsa impresia unei atitudini vindicative unilaterale, acelaşi document propune înființarea unei comisii internaționale de studiere a dominației comuniste în Letonia. Cum se poate bănui, reacția Moscovei nu a fost pozitivă, acuzația că statele baltice - o declarație similară a fost făcută şi de Parlamentul estonian - vor să rescrie acum istoria fiind completată de înăsprirea sancțiunilor economice şi energetice. Să nu uităm că problematica învecinării statelor baltice cu marele şi periculosul imperiu de la Răsărit este deosebit de complexă şi sensibilă, prezența în Letonia, Lituania sau Estonia a unor puternice minorități ruse (a căror cetățenie este încă parțial incertă) şi influența încă mare a Rusiei fiind în centrul unor dezba teri politice şi culturale în plină desfăşurare. Un rol neferi cit în acest conflict, mai ales în

Estonia, îl joacă şi Biserica Ortodoxă prin prezența celor două jurisdicții concurente (Moscova versus Constantinopol). Din păcate, situații si milare - marcate de amestecarea sistematică a argumen telor etnice, politice, culturale şi eclesiale - se întâlnesc şi în Ucraina sau în Moldova.20
la Riga, http:www.saeima.lvLapasDeklaracija_.an.htm, accesată la 1:> iulie 2009.
20 Despre fracturile politice din interiorul Ortodoxiei moderne vezi RADU PREDA, „Unitatea etică a Bisericii de Răsărit. Mesajul Intâistătătoriloi Bisericilor Ortodoxe (octombrie 2008)" Studia UniversitatisBabeş-Bolyai, Iheologia Orthodoxa, 1 (2009), pp. 103-118.
20 6
CONDAMNAREA
Gestul Seimului de la Riga trebuie înțeles în contextul mai larg caracterizat întâi de toate de lipsa de tact a Rusiei atunci când se raportează la propria istorie în comunism şi după aceea. Cuvintele premierului Vladimir Puțin la comemorarea recentă (septembrie 2009) a celor 70 de ani trecuți de la declanşarea celui de al doilea război mondial sunt aici sugestive. Amintind de jertfele Rusiei în lupta cu Germania hitleristă, Puțin s-a pronunțat fără echivoc împotriva tendințelor actuale de a rescrie istoria şi de a face din Rusia un vinovat. Pe scurt spus, atitudinea marii majorități a clasei politice ruse, dar şi a populației, față de o eventuală „responsabilitate" sau chiar „culpabilitate" diferă radical de percepția celorlalte națiuni est-europene a injustițiilor provocate direct de ocupația sovietică sau ulterior de regimurile instaurate sub protecția Moscovei. Eliberarea de sub dominația hitleristă îşi pierde în această viziune semnificația pozitivă prin faptul de a ii fost urmată de dictatura comunistă. Acest fapt explică de ce afectul anti-comunist este inseparabil de cel anti-rus, ceea ce mai departe explică de ce căderea comunismului a fost secondată de suspendarea comunicării cu un spațiu care rămâne însă pe mai departe un important jucător geopolitic şi economic. Abia acum, la două decenii de la căderea comunismului, are loc o adevărată re-desco- perire a Rusiei de către vecinii ei traumatizați.
Un alt aspect pe care nu putem să îl pierdem din vedere şi care ne ajută să înțelegem miza Declarației de la 15 mai 2005 este legat de ritmul lent şi sinuos al problematizării chestiunii comuniste în postcomunism. Amânarea instituirii unui cadru internațional, din rațiunile prezentate deja, obligă statele care doresc să îşi lămurească pentru sine capitolul dureros al perioadei comuniste să inițieze la nivelul lor propriu o serie de comisii, să finanțeze institute de cercetare şi să producă acte politice simbolice şi legislative care vin practic să

umple un gol ce amenință să devină din ce în ce mai mare şi să dea astfel măsura cinismului unei clase politice insensibile la traumele colective. Dacă tot nu se mai pot aplica măsuri juridice precum lustrația, dacă tot ştim din ce în ce mai în detaliu cum regimul a desfigurat relațiile dintre noi şi dacă tot nu se mai poate spera la o reparație materială a unor pagube fără preț, măcar să recunoaştem că ceea ce s-a întâmplat nu este ceva firesc, că deceniile de după război au fost orice altceva dar nu un model. Din această perspectivă a nevoii de a încheia o pagină de istorie traumatizată spunându-i pe nume poate li văzută şi înființarea la Bucureşti a Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii din România al cărui Raport final, receptat public în felurite moduri21, a servit drept bază Declarației de condamnare a regimului comunist de către Preşedintele României în fața Camerelor reunite ale Parlamentului, la 18 decembrie 2006, un gest unic în felul său printre statele Europei de Est.

Condamnarea regimului comunist pleacă de la constata rea naturii sale abuzive:

Pentru cetățenii României, comunismul a fost un regim impus cir un grup politic autodesemnat ca deținător al adevărului, un regim totalitar născut prin violență şi încheiat tot prin violență. A fost un regim de opresiune, care a expropriat poporul român de cinci decenii de istorie modernă, care a călcat în picioare legea şi a obligat cetățenii să trăiască în minciună şi frică.

Şeful Sfatului subliniază că este vorba despre o condam nare bazată pe cercetare istoriografică:

Comisia Prezidențială a fost înființată în aprilie 2006, ca un râs puns la cererile societății de asumare şi condamnare a trecutului totalitar. Am considerat necesară constituirea Comisiei tocmai

210 mostră a receptării contradictorii oferă VASILE ERNU ET AL. (O> ord.), Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale Raportului Tismăneann. Cartier, Chişinău, 2008.

246.

CONDAMNAREA

pentru a fundamenta intelectual şi moral actul de condamnare. Nu am dorit o simplă repudiere formală a trecutului comunist, la nivelul unor declarații de complezență. O asemenea condamnare ar fi fost neconvingătoare. Am cerut Comisiei o analiză riguroasă a componentelor sistemului totalitar, a principalelor instituții care au făcut posibilă această tragedie, precum şi a personalităților implicate decisiv în sistem.

După ce trece în revistă principalele etape ale perioadei comuniste cu al său cortegiu de abuzuri, injustiții şi crime, instrumentate de către Securitate, Declarația de condamnare a comunismului în România fixează în cinci puncte acțiunile politice catastrofale ale dictaturii:
(1) abandonarea intereselor naționale prin servilism în relația cu URSS, după impunerea guvernului-marionetă condus de Petru (viroza (6 martie 1945). In felul acesta a debutat o perioadă care a dus la întârzierea istoriei noastre cu câteva decenii; (2) anihilarea statului de drept şi a pluralismului prin înscenări şi fraude, mai ales după furtul alegerilor clin noiembrie 1946; (3) distrugerea partidelor politice şi a continuității constituționale a statului român, prin abdicarea forțată a Regelui Mihai; (4) sovietizarea totală, prin forță, a României, mai ales în perioada 1948-1956 şi impunerea, sub numele de „dictatura proletariatului" a unui sistem politic despotic, condus de o castă profitoare, strâns unită în jurul liderului suprem; (5) politica de anihilare a unor întregi categorii sociale în numele luptei de clasă.
Numărul victimelor regimului comunist în România este estimat de către Raportul final, cifre preluate şi în Declarație, undeva între jumătate de milion şi două milioane. Fiind vorba despre compatrioții sau chiar rudele noastre, ai celor care trăim la finele a două decenii de la 1989, aceste date sunt cutremurătoare. Brusc, discuția despre crimele comunismului devine cât se poate de concretă, palpabilă, iar interogația etică, cine se face vinovat, mai presantă. Fără să răspundă la această întrebare, Declarația de la finele

lui 2006 are meritul de a conştientiza dimensiunea grozăviei de care ne despart doar douăzeci de ani. în fine, după ce aduce un omagiu celor care au luptat, în țară sau în exil, împotriva dictaturii comuniste din România şi propune o serie de inițiative menite să mențină memoria acestora vie şi să repare moral nedreptățile încă persistente, Declarația explică sensul delimitării de comunism pentru democrația postcomunistă, aceasta neputând ajunge la măsura omului dacă uită lecția terorii şi a umilinței la care un stat confiscat de o ideologie totalitară îşi supune proprii cetățeni. Măcar şi pentru această funcție pedagogică, îndreptată spre trecut şi viitor în egală măsură, astfel de gesturi pur simbolice merită să fie făcute.
Apropierea împlinirii în 2009 a primelor două decenii de la căderea comunismului a exercitat o presiune asupra celor implicați în dezbaterea legată de natura şi modalitatea condamnării ultimului regim totalitar al Europei să marcheze în consecință momentul. Această necesitate s-a convertit într-un act de compensare a mesajului inconsecvent dat până acum de exemplu de APCE prin cele două Rezoluții din 1996 şi 2006, de

Guvernele est-europene care au tot amânat procesul de deschidere a arhivelor sau de Parlamentele care au negociat politicianist armistiții morale transpartinice privind neaplicarea măsurilor lustrative. Una peste alta, se dorea evitarea pe cât posibil a riscului de a comemora „căi dicel", neconvingător, două decenii de la încheierea celui mai brutal experiment social de durată, cu cea mai mare întinde re geografică şi cu numărul cel mai mare de victime. Acest ethos este caracteristic Declarației de la Praga privind conştiința morală europeană şi comunismul.
Dată la 3 iunie 2008, rezumând discuțiile conferinței in ternaționale pe temă desfăşurate la sediul Senatului ceh ca re s-a bucurat de prezența mai multor foşti şefi de stat din
248.
CONDAMNAREA
Europa de Est, în frunte cu Vâclav Havel, Declarația de la Fraga are un ton ferm şi se adresează nemijlocit conştiinței clasei politice europene să țină cont de toate implicațiile avute de comunism, unele dintre acestea amplificate sau cel puțin prelungite de lipsa unei abordări clare a acestuia din partea Europei postcomuniste. Motivele semnatarilor Declarației sunt prezentate sub forma tehnică a unor postulate care constrâng la acțiuni în consecință. Merită să le citãm in exlenso (vezi textul integral în anexe):
întrucât societățile care îşi neglijează trecutul nu au viitor,
întrucât Europa nu va fi unită atâta vreme cât nu va fi capabilă să-şi reconcilieze istoria, să recunoască nazismul şi comunismul ca moştenire comună şi să conducă o dezbatere sinceră şi amănunțită despre crimele tuturor regimurilor totalitare din secolul trecut,
întrucât ideologia comunistă este direct responsabilă de crime împotriva umanității,
întrucât o conştiință încărcată de trecutul comunist este o povară grea pentru viitorul Europei şi al copiilor noştri,
întrucât diferitele moduri de a evalua trecutul comunist pot duce la împărțirea Europei în „Vest" şi „Est",
întrucât integrarea europeană a constituit o reacție directă la războaiele şi violențele provocate de sistemele totalitare de pe continent,
întrucât conştiința crimelor împotriva umanității comise de regimurile comuniste pe întregul continent trebuie să se răsfrângă asupra tuturor minților europene în aceeaşi măsură în care sunt cunoscute crimele regimurilor naziste,
întrucât există similarități substanțiale între nazism şi comunism în ceea ce priveşte caracterul lor abominabil şi crimele săvârşite împotriva umanității,

întrucât crimele comunismului încă trebuie să fie evaluate din punct de vedere legal, moral, politic şi istoric,
întrucât acestor crime li s-au găsit justificări spunându-se că au fost comise în numele teoriei luptei de clasă şi a principiului dictaturii „proletariatului" folosind teroarea ca metodă de a menține dictatura,
22Ț
întrucât ideologia comunistă a fost folosită ca instrument în mâinile celor care au clădit imperii în Europa şi Asia pentru a-şi atinge scopurile expansioniste,
întrucât mulți dintre cei care au comis crime în numele comunismului nu au fost încă aduşi în fața Justiției iar victimele lor nu au fost încă despăgubite,
întrucât furnizarea de informații extinse despre trecutul totalitar comunist care să ducă la o mai bună înțelegere şi abordare a temei este o condiție necesară pentru o viitoare integrare solidă a tuturor națiunilor europene,
întrucât reconcilierea finală a tuturor popoarelor europene nu este posibilă fără eforturi susținute în vederea stabilirii adevărului şi a recuperării memoriei,
întrucât trecutul comunist al Europei trebuie analizat în amănunțime atât în mediul academic cât şi în rândurile publicului larg, iar generațiile viitoare ar trebui să aibă la dispoziție informații despre comunism care să le fie uşor accesibile,
întrucât în diferite părți ale globului mai rezistă doar câteva regimuri comuniste, care însă controlează aproape o cincime din populația lumii şi, prin accesul la putere, încă săvârşesc crime şi aduc prejudicii mari bunăstării popoarelor lor,
întrucât multe țări, deşi partidele lor comuniste nu sunt la putere, nu s-au distanțat de crimele regimurilor comuniste şi nici nu le-au condamnat. (...)
Citând apoi în sprijinul său actele şi normele în vigoare referitoare la moştenirea comunistă, Declarația propune 19 măsuri concrete. Printre acestea, una intens discutată în ultima vreme, cu toate că, aşa cum am văzut în Raportul Lind- blad din 2005 premergător Rezoluției 14812006 a APCE, nu este formulată pentru prima dată, vizează
(...) stabilirea datei de 23 august, ziua semnării PactuluiHitler-Sta lin [în 1939, n.n.], cunoscut ca Pactul Molotov-Ribbentrop, ca zi de comemorare a victimelor regimurilor totalitare, atât naziste cât şi comuniste, în acelaşi mod în care Europa comemorează vicii mele Holocaustului la data de 27 ianuarie.
2)0

CONDAMNAREA

Punând degetul pe rană şi arătând că deceniile de complicitate intelectuală a stângii comunizante din Vest nu pol fi reduse la o simplă cochetărie ideologică, fără urmări, Declarația de la Praga pledează pentru „acceptarea responsabilității paneuropene la crimele comise de comunism". Pentru prima dată într-un astfel de document din ultimele două decenii, se tematizează participarea, directă sau indirectă, a întregii Europe la drama comunistă şi se spulberă iluzia etică larg răspândită că, fiind dincolo de zidul Berlinului, în partea liberă, această Europă necomunistă a fosteste lipsită de orice responsabilitate pentru ceea ce s-a petrecut de cealaltă parte. Fără a mai zăbovi aici asupra altor aspecte din document, după ce se pronunță pentru realizarea justiției şi condamnarea crimelor şi ideologiei comuniste, Declarația din 2008 propune

(...) fondarea unui Institut al Memoriei şi Conştiinței Europene care să fie A) institut european de cercetare pentru studierea totalitarismului, dezvoltând proiecte ştiințifice şi educaționale şi oferind suport rețelei de institute naționale de cercetare care se specializează pe tema experienței totalitare, B) şi un muzeucentru comemorativ paneuropean al victimelor tuturor regimurilor totalitare, cu scopul comemorării victimelor acestor regimuri şi a conştientizării crimelor comise de acestea.

Punerea de către Declarația de la Praga pe acelaşi plan a totalitarismului comunist cu cel nazist a reaprins polemica în jurul unicității Holocaustului. Criticii acestei omologări aduc în sprijinul lor faptul că țările baltice, la insistențele cărora s-a făcut această precizare, încearcă în acest fel să relativizeze propria lor responsabilitate de a fi colaborat cu regimul nazist. Oricare ar fi însă adevărul istoric şi intenția, reală sau presupusă, demersul de „unificare" a conştiinței europene prin integrarea în memoria vie a continentu

22ț

lui şi a perioadei comuniste nu poate ii decât de bun augur, în plus, în ceea ce priveşte situația Europei de Est, punerea pe acelaşi plan a celor două forme de totalitarism care au marcat acest „scurt secol XX" (Eric Hobsbawm) ajută la înțelegerea mai bine a tragediei prin care a trecut Europa de Vest pe durata regimului național-socialist. Altfel spus, comemorarea victimelor comunismului este un foarte binevenit aide mémoire pentru comemorarea victimelor nazismului şi reciproc.

Declarația de la Praga a fost un puternic gest simbolic însă cvasi-privat, în ciuda semnăturii unor titulari de funcții publice, motiv pentru care în lunile următoare publicării ei s-a dus o intensă activitate de lămurire pentru

oficializarea mesajului ei la nivelul Parlamentului European (PE), în acest efort se înscrie dezbaterea din 25 martie 2009 de la sediul PE din Strasbourg. Promovată de Preşedinția cehă a Uniunii Europene din prima jumătate a lui 2009, dezbaterea a scos în evidență dificultățile încă existente în găsirea unui limbaj politic comun. Chiar dacă fronturile nu mai sunt atât de adânci precum în urmă cu un deceniu şi mai bine, diferențele de viziune sunt nu mai puțin vizibile. Sintetizând, în timp ce europarlamenlarii de dreapta se pronunțau în favoarea unui act de condamnare fără echivoc a totalitarismului comunist, cei de stânga pledau pentru lăsarea pe seama istoricilor a acestei sarcini şi, pe ansamblu, exprimau dubii dacă întreaga complexitate a fenomenului istoric ar putea fi cuprinsă în textul unei Rezoluții. Tot din partea stângii va veni şi rezerva față de alegerea datei de 23 august, Pactul Molo- tov-Ribbentrop neputând fi în această optică făcut responsabil penlru toate injustițiile petrecute de-a lungul secolului trecut. Nici alte grupuri parlamentare, precum cel liberal sau ecologist, nu se vor arăta prea entuziaste, acuzând chiar pe inițiatorii dezbaterii de oportunism şi populism. Pentru a

complica şi mai mult lucrurile sau pentru a reduce la absurd ideea condamnării totalitarismului comunist prin invocarea altor totalitarisme care ar trebui la rândul lor sancționate de către PE, un reprezentant al grupului independent propunea punerea pe agendă a radicalismului islamic. Una peste alta, dezbaterea din martie 2009 a arătat nu doar lipsa, previzibilă, a consensului politic legat de modul abordării totalitarismului comunist. Mult mai gravă este aici absența unui minim consens legat de necesitatea condamnării ideologiei comuniste şi a faptelor provocate de aceasta.

Rezultatul concret al Declarației de la Praga şi al dezbaterilor controverse ulterioare, la nivel oficial sau în presa de idei, a fost adoptarea (533 voturi pentru, 44 împotrivă şi 33 abțineri) de către Parlamentul European, la 2 aprilie 2009, a unei Rezoluții care preia fondul celor afirmate în documentul formulat în 2008 în capitala cehă. Astfel, este lansată chemarea în vederea articulării unei Platforme a memoriei şi conştiinței europene care să pună în legătură unele cu altele centrele şi institutele de cercetare şi să constituie baza unui viilor MuzeuCentru de documentareMemorial al victimelor comunismului european. Data de 23 august este propusă ca zi de comemorare „cu demnitate şi imparțialitate" a „victimelor tuturor regimurilor totalitare şi autoritare". Sugestiv pentru lipsa consensului politic

despre care am amintit este faptul că în ciuda condamnării unanime a încălcărilor drepturilor omului de către regimurile totalitariste şi autoritare, Rezoluția PE evită cu grijă să condamne nemijlocit, pe nume, comunismul. Iarăşi, pentru a câta oară, condamnarea crimelor comunismului nu face pasul esențial către condamnarea ideologiei care le-a făcut posibile.
în fine, cel mai recent document oficial care se ocupă cu problematica regimului comunist este Declarația de la Vil-

nius a Adunării Parlamentare a Organizației pentru Securitate şi Cooperare în Europa (OSCE). Adoptată în cadrul celei de XVIII-a întruniri care a avut loc între 29 iunie-3 iulie 2009 în capitala Lituaniei, Declarația cuprinde o Rezoluție referitoare la reunificarea Europei divizate. Atenția este îndreptată către respectarea drepturilor omului şi a libertăților civile, regimurile totalitare fiind respinse ca atare, indiferent de baza lor ideologică. Textul aminteşte de faptul că
(...) în secolul XX țările europene au cunoscut două mari regimuri totalitare, anume nazismul şi stalinismul, care au cauzat genociduri, violări ale drepturilor omului şi a libertăților fundamentale, crime de război şi crime împotriva umanității.
Imediat după aceea, recunoscând specificitatea Holocaustului, documentul aminteşte importanța aplicării măsurilor de prevenire a acțiunilor antisemite şi readuce aminte statelor membre de angajamentul luat de acestea, în Declarația din 1990 de la Copenhaga, „de a condamna clar şi fără echivoc totalitarismul" Este subliniat apoi rolul pe care îl are asumarea istoriei şi a memoriei în procesul de trecere de la dictatura comunistă la democrație. Declarația aminteşte şi de recenta Rezoluție a PE de declarare a zilei de 23 august ca moment de comemorare a victimelor totalitarismelor. încu rajând statele membre să mijlocească în rândul tinerilor, prin intermediul şcolii şi al organizațiilor non-guvernamentale, o viziune completă asupra istoriei recente, documentul atrage atenția şi asupra continuării deconspirării crimelor totalitarismului, etapă esențială către consolidarea instituțiilor statului de drept şi garanție că astfel de fapte nu se vor mai repeta. Acelaşi text îşi exprimă îngrijorarea față de tendința de glorificare a nazismului şi a stalinismului de către grupările anarhice. Fără să ofere nimic nou în comparație cu documentele anterioare, Declarația de la Vîlnius reiterează şi

>ïl! I
1 I: RI¡
CONDAMNAREA

¡I !l - 11 I < se poate l<| ora açtur
ri i ; i ||.: 111| : fixează cfadrelp îicafe, if£ț<>ric şi | ală discfuta desprpji_omunism. Cum afirmam deia, estproy babil prea puțin pentru unii, prea mult pentru alții, dar în niciun caz prea târziu.

AMNEZIE VERSUS MEMORIE

Du ultimei
ce arn trecut două decenii
riktâjpijincîpălele documente du care au abordat chestiunea crimel<
şi a ideologiei comunismului, de la Declarația de la Copenhaga din 1990 la cea de la Vilnius din 2009, concluziile nu sunt deloc încurajatoare. Să amintim pe scurt doar trei dintre acestea.

în primul rând, constatăm la o primă lectură a documentelor lipsa unui consens etico-politic asupra necesității şi a modului de condamnare a 'gravelor încălcări1 ale dreptului omului pe intr£agk duiJată a regimului comunist. De aici decurge paradoxul de a avt'a o serie de cor sau mii puțin explicite', a'le crimelor coi
ndamAări', mai rhult
munismuiui, dai nu şi a ideologiei care1 le-a fădi'il posibile. Fractura dintre cauză
osibilă, mai departe, comunismul demo- Rezultatul, cum am
şi efect este atlâtde maJré'íñcát ea face p distincția profund discutabilă dintre „ era tic" din Est şi ¿el totalitar din Vest. văzut, se ppațe observa in recrudescența politică a fondului ideologic comunist în forma unor noi partide de succes precum Die Linké din Germania acestor ani, a formațiunilor ca'- re se revendică expres din tradiția comunistă şi care suntaii fost la putere în Bielaruia, Ucraina, Rusia sat'i Moldova sau a neo-revolutiilor de genul celei în curs în Venezuela lui Hu-
1; II ;
Ho Chăvez, pentru a nu mai vorbi despre metamorfozele comunismului chinez capabp să integreze spiritul totalitar cu

avantajele economiei de piață. Efectele acestei complicități se mai văd şi în lipsa de preocupare a social-democrației din țările postcomuniste, articulată de regulă în jurul unor politicieni ai fostului regim totalitar, de a se delimita de extrema stângă şi de a promova astfel o asumare matură a istoriei. Acest lucru este deosebit de grav deoarece acreditează ideea că doar extrema dreaptă este nocivă, în timp ce extrema stângă se bucură de simpatia implicită a celor care sunt gata să îi ierte erorile de dragul scopului nobil pe care procla mă că îl urmăreşte. în această optică, problema condamnării

comunismului devine secundară, dacă nu chiar de-a dreptul irelevantă pentru „mersul înainte" al societății. Altfel formulat, se ignoră, pentru a parafraza o formulă a lui Vladimir Lossky referitoare la raportul dintre Tradiție şi Biserică, faptul esențial că totalitarismul, nazist sau comunist sau de ori ce alt fel, este, că ne place sau nu, memoria critică a democrației, cenzura ei ultimă de a nu cădea în ispita egolatriei.

în al doilea rând, am fi sperat ca odată cu demascarea totalitarismului şi condamnarea crimelor comunismului se va trece la identificarea responsabilităților şi culpabilităților celor care le-au comis. Dimpotrivă. Ironie a istorie sau neputință a prezentului, la adăpostul drepturilor omului pe care mai bine de jumătate de secol le-au contestat, foştii slujitori ai regimului totalitar comunist se bucură de o amnistie generală tacită. La finalul războiului rece, ştim foarte bine ci ne a pierdut, victimele, şi cine a câştigat, torționarii. în plus, pe fundalul acestui compromis nemărturisit, a fost posibi lă subminarea cu succes a structurilor statului de drept prin perpetuarea în pozițiile importante a unor oameni marcați iremediabil de mentalitatea şi tehnicile statului polițienesc. De la politică la economie şi de la mass-media la medii le academice, schimbarea de paradigmă nu s-a produs de cât într-o proporție prea mică pentru a vorbi despre trece

rea cu adevărat la un model social democratic. Deficitul real de democrație al majorității țărilor postcomuniste de datorează aşadar nu atât incapacității respectivelor societăți de a învăța regulile menite să le asigure realizarea binelui comun la care în mod natural aspiră, cât mai ales rezistenței aceleiorraa mentis specifice clasei diriguitoare incompatibile cu pluralismul opiniilor, transparența deciziilor şi rigorile legii. Amestecând de la bun început puținul nou cu foarte mult vechi, departe de a însemna o cezură istorică, tranziția postcomunistă s-a dovedit a fi mai curând un masiv proces de transfer dintr-un regim în altul al aceloraşi resurse umane şi materiale. Aşa se explică deturnarea sensului exercițiului democratic de la menirea lui genuină - asigurarea succesiunii prin alegeri a partidelor politice astfel încât niciunul dintre acestea să nu se eternizeze prin monopolizarea puterii - şi transformarea acestuia în confirmare electorală a abuzului şi a corupției. O astfel de instrumentalizare oligarhică a mecanismelor democratice explică de ce în două decenii nu a fost începută înnoirea cu adevărat a clasei politice. Un bilanț mai cinic nu îşi putea imagina nimeni în zilele de euforie din 19891990.

în al treilea rând, datorită contestării omologării totalitarismului nazist cu cel comunist, memoria europeană riscă să rămână divizată şi la început de secol XXI, continuând şi chiar adâncind de o altă manieră, mult mai gravă, polaritatea specifică războiului rece. Procedând astfel, ar fi pentru prima dată în istoria ei când Europa ar refuza să îşi asume propriul destin. Este profund european să nu ignori experiențele, oricât de neplăcute şi oricât de stânjenitoare, să îți pui întrebări, să cauți răspunsuri, să fixezi simbolic, în arta de tot felul, de la cea fragilă, pe hârtie sau pânză, la cea masivă, în piatră şi marmoră, ceea ce ai învățat din propria istorie. Tocmai această memorie multistrat a Europei, vizibi
2)7
lă la tot pasul, din piețele marilor oraşe şi până în muzee, dă măsura unicității ei printre culturile lumii. Or, ce semnificație reală ar mai avea discursul despre proiectul european dacă aproape jumătate dintre țările continentului ar fi excluse din memoria comună a suferinței? Cum am mai putea spera într-o identitate europeană, bazată pe valori comune, dacă unii ar ii obligați să îşi uite istoria de dragul istoriei altora? Poate, la orizontul dramelor care au brăzdat chipul Europei în ultima sută de ani, funcționa o ierarhie a crimelor, unele fiind mai importante, ba chiar unice, în comparație cu alte le, mult mai puțin semnificative sau chiar neglijabile? De la ce număr în sus este un genocid „valabil"? Nu a făcut, la urma urmelor, suferința milioanelor de est-europeni, obligați peste noapte să se supună unei ideologii de import, posibilă prosperitatea altor milioane de vest-europeni? Deloc retorice, aceste întrebări dau măsura dilemei etice în care se complac de două decenii încoace diriguitorii politici ai Eu ropei şi din care nu pot ieşi decât folosind o măsură corectă de evaluare şi asumare a istoriei recente.
în fine, ajunşi aici, să răspundem la o ultimă întrebare pe care probabil unii dintre cititorii acestor pagini au for mulat-o deja: ce relevanță ar avea, la două decenii distanță, condamnarea crimelor şi ideologiei comunismului pentru drumul actual şi viitor al Europei? Nu s-au prescris faptele? Ei bine, aşa cum am încercat să sugerăm mai sus, nu doar că un trecut necunoscut şi neasumat riscă să se repete, dar revenirea lui poate lua forme noi, derutante, de nerecunos cut ca atare şi de aceea foarte eficace, capabile să distrugă din temelie noua construcție la care Europa postcomunis tă s-a angajat, cu întârzierile şi poticnelile ştiute, în urma cu douăzeci de ani. Simplu spus, nu are cum să ne fie mai bine în viitor dacă nu ştim de ce ne-a fost rău în trecut, aşa cum nu putem prețui cu adevărat libertatea dacă nu cu

noaştem opusul acesteia. în cheie social-teologică, renaşterea morală a țesutului social nu poate ii bazată pe amnezie. Nu este deloc întâmplător că una dintre primele măsuri de siguranță luate de vechea-noua nomenclatură a fost dia- bolizarea memoriei prin denunțarea acesteia ca depozit de latente dorințe de răzbunare. Toate luările de poziție împotriva legilor lustrației s-a bazat pe această lectură viciată a rolului memoriei în istoria recentă şi prezentă a societății. Se continua astfel strategia comunismului însuşi care dorea realizarea omului nou înainte de toate prin dezrădăcinarea lui istorică. Apocalipsă răsturnată, comunismul era noutatea prin excelență, neprecedată şi neurmată de cât de sine, motiv pentru care eşecul lui (provizoriu!) trebuie învăluit într-un nor dens care se retrage în straturile superioare ale atmosferei istoriei. Dezlănțuirea violentă a mitului comunist ar fi trebuit, în această optică, să se încheie precum o poveste, cumva imprecis, incert. Un vag happy end („şi au trăit până la adânci bătrâneți") ar fi trebuit să țină loc de morală. Cu alte cuvinte, departe de a fi o luptă pentru putere sau un instrument vindicativ, miza condamnării condamnării crimelor şi ideologiei comunismului este în cele din urmă una împotriva uitării forțate. Aşa cum spațiul liturgic al Bisericii este unul de întâlnire dintre memorie şi actualizare, dintre deja şi nu încă, dintre trecut şi prezent în perspectiva viitorului, ceea ce se reflectă printre altele în chiar gestul de penitență al omului mărturisindu-şi păcatele trecute pentru a începe o viață nouă, tot astfel, la nivelul unei comunități întregi, pagina istoriei nu are cum să fie întoarsă fără a şti ce stă scris pe ea. Altminteri noul capitol nu va li mai bun decât cel anterior.

CONCLUZIA: EFECTUL DEVASTATOR AL RELIGIILOR ATEE

NE OPRIM AICI ÎN DRUMUL nostru de înțelegere a ideii şi fenomenului politic al comunismului. Aşa cum am precizat deja de la început, paginile de mai sus s-au dorit doar schița istoriei uneia dintre cele mai longevive şi în acelaşi timp mai periculoase ideologii. Şi tot aşa cum am subliniat în Argumentum, domeniul studiului totalitarismului, în cazul de față al celui de extremă stânga, a produs o bibliografie foarte bogată, motiv pentru care, iară a ignora contribuțiile româneşti, am indicat cu precădere acele titluri străine care sunt mai puțin accesibile, dar care, odată ştiind de existența

lor, orice studios de la noi are un bun reper de orientare pentru cercetările viitoare.

Eseul de față ar fi putut acoperi mai multe pagini prin aprofundarea cel puțin a încă trei cercuri tematice majore. Primul este de natură istoriografică şi vizează modul cum ideologia comunistă a fost preluată, aplicată şi adaptată unor spații geografice şi culturale noneuropene. Un capitol aparte ar fi trebuit dedicat aici parcursului cu totul atipic al Chinei, mai ales în ultimele două decenii, cu contradicțiile sale cu tot. A doua temă este de natură politologică şi are în vedere discuțiile în curs despre natura totalitarismului, despre felul plural de manifestare al acestuia, despre criteriile de judecată şi de distincție, de comparație şi de condamna

re. Din această discuție nu poate lipsi chestiunea destinului politic al comunismului după 1989, noua retorică socială care profită populist de pe urma crizei financiare şi a slăbirii sistemelor asistențiale ale statului. Un studiu de caz ar li aici „marxismul" unui politician de felul lui Hugo Chavez. Tot aici ar merita să insistăm asupra concubinajului ideologic al intelectualității europene cu utopia marxist-co- munistă, indiferent de maniera prin care aceasta a fost pusă în practică. Evident, nu poate fi trecut cu vederea cazul „convertiților", al celor care aveau să constate cu onestitate şi profundă dezamăgire discrepanța dintre ideal şi realitate. Dacă în prima categorie intră figuri de genul unor literați precum Aragon, Brecht sau Kazantzakis, şi filosofi precum Benjamin, Sartre sau pictori precum Picasso, în a doua îl regăsim de pildă pe Panait Istrati. în fine, a treia temă care merită aprofundată în edițiile viitoare sau în lucrări individuale ale tinerilor noştri teologi (dar nu numai) vizează maniera de receptare critică a comunismului de către cele trei mari confesiuni creştine. Confruntarea antropologică şi teologică în jurul modului modern de interpretare a dezideratului „omului nou" formulă genuin creştină (gr. 6 rtaAaiog âvOpamoc versus o îcaivoc avOpamoc; cf. Co loseni 3, 4; Corinteni 5, 17; Galateni 6, 15 ş.a.), este o temă generoasă insuficient reflectată în ultimele două decenii cu toate că tranziția în care ne mai aflăm este într-o măsură co vârşitoare reflexul „înnoirii" eşuate. Acestei analize pot să îi fie adăugate inclusiv considerații legate de întâlnirea ide ologiei comuniste cu iudaismul (iarăşi, o temă deosebit de complexă) şi cercul cultural musulman (sugestivă este pre luarea retoricii revoluționare de liderii autocratici ai repu blicilor islamice). Pentru toate aceste completări, aşa cum mi-am exprimat nădejea, sper să fie vreme în edițiile căr ții care urmează să apară la 25 şi chiar 30 de ani de la căde

rea comunismului. Până atunci, îi invit pe cititori să se folosească de această carte, aşa cum se prezintă la ora actuală.
Concluzia de etapă la care am ajuns la finalul acestei călătorii ar putea fi articulată în jurul raportului ambivalent al comunismului cu modernitatea. împărtind cu aceasta credința în progres, absolutizarea rațiunii prin dogmatizarea unei singure viziuni asupra lumii şi voința de răsturnare din temelii a modelului de societate, comunismul ajunge la rezultate total opuse: progresul eşuează în monumentalitatea unei industrializări ineficiente economic, în numele rațiunii dogmatice se comit cele mai iraționale şi mai cutremurătoare crime, aşa cum dizlocarea societății din vechile ei legături organice se va transforma într-o derivă de proporții. Altfel spus, dorind să impună fericirea cu forța, comunismul lasă în urmă rănile încă sângerânde ale unor societăți profund abrutizate, agresate în substanța lor cea mai intimă, furate şi batjocorite. Ignorând cu plăcere şi sistematic regulile bu- nului-simț, alegând din modernitatea incipientă tocmai excesul ca strategie politică, diriguitorii pe calea unei societăți viitoare a egalității şi dreptății nu au lăsat practic nimic neîncercat pentru a compromite fundamental dorința omului, perfect legitimă şi întemeiată, la o viață demnă. Umanismul comunist a reuşit tristul record de a livra toate argumentele pentru mutilarea omului ca persoană şi a comunității deopotrivă. încununarea acestei inversiuni de proporții o reprezintă însăşi tentativa de a înlocui religia cu propria sa variantă de religiozitate atee.
Furia anticreştină şi, în general, împotriva oricărui recurs la tradiție, majusculată sau nu, a națiunilor pe care le-a sechestrat mai bine de o jumătate de secol provine din conştiința de a întrupa fără rest toate idealurile umanității. în această viziune totalitaristă, caricatură a celei totalizante a teologiei sau filosofiei (mai precis: a metafizicii premoder

ne), îşi are rădăcina nu doar incapacitatea de a accepta pluralismul politic, fie el şi doar în interiorul aceleiaşi familii socialiste, ci mai ales refuzul constant la adresa oricărei puneri în discuție a propriei Weltanschauung. Gândirea devine în aceste condiții un exercițiu eminamente politic, delictul de opinie fiind pedepsit cu aceeaşi asprime ca oricare altă faptă penală, reală sau înscenată. Or, fie şi doar prin simpla ei existență fizică în satele şi oraşele imperiului comunist, Biserica (generic şi instituțional vorbind) reprezenta cea mai evidentă alteritate, provocând astfel pe titularii autoprocla- mați ai adevărului social. în ciuda tentativelor de subminare a

autorității şi de înrobire a slujitorilor ecleziali, Evanghelia Mântuitorului Hristos va reprezenta cel mai puternic „con- tra-program" politic, adevărurile acesteia contrastând fundamental atât cu ideologia, cât şi cu realitatea sistemului comunist. Cultul deşănțat al personalității liderilor comunişti, întreținut şi amplificat prin contribuția prostituată a literaturii, artei, muzicii, jurnalismului, arhitecturii sau chiar a ştiințelor exacte, va avea mereu în teologia creştină, oricât de abstract sau chiar de „adaptat" la noile condiții părea mesajul acesteia, un corectiv nemărturisit, dar cu atât mai sugestiv pentru cine era capabil să se uite în spatele culiselor lo- zincare. Concret, autodeificării puternicilor zilei, credința îi opunea pe adevăratul Dumnezeu, iluziei de prosperitate îi răspundea cu promisiunea justiției eshatologice, deformării omului îi opunea natura spirituală a acestuia etc.

în puține cuvinte, dincolo de conflictul declarat dintre ideologii, dintre comunism şi capitalism, adevărata confruntare la care am asistat din 1917 şi până în 1989 a fost cea dintre ateismul ca Ersatzreligion şi credința religioasă devenită singura depozitară a umanității în plină furtună a brutalității. Aşa se explică, în esență, cum căderea comunismului nu a fost doar un proces politic, ci mai ales unul de revoltă spi

rituală, neconştientizată probabil ca atare de mulți dintre cei prezenți pe străzile şi în piețele Europei acum două decenii. Fără a încerca monopolizarea teologică a unui moment istoric, nu este mai puțin adevărat că, dorind să fie el însuşi o religie, comunismul şi-a găsit sfârşitul odată cu emergența religiozității autentice. Acest fapt nu va însemna că o religie, ilicită, va fi pur şi simplu înlocuită de o alta, fie şi legitimă, precum secretarul de partid cu preotul. Fenomenul este mult mai complex şi el cuprinde inclusiv capitole de nesiguranță a identității religioase în fața regăsitei libertăți. Reținem însă aici măcar acest lucru deosebit de important pe care îl repet cu riscul liber asumat de a părea tezist: nefiind doar o ideologie sau un sistem politic, ci având o puternică şi constantă încărcătură cvasi-religioasă, adică dorind să fie receptat ca o învățătură eshatologică, mântuitoare, comunismul trebuie şi poate fi citit în cheie social-teologică.

Să revenim acum la o întrebare formulată de câteva ori, direct sau indirect, în paginile de mai sus: de ce avem, totuşi, nevoie de o cunoaştere detaliată a comunismului atâta timp cât acesta, în linii mari, a falimentat pe toate planurile? La ce ne ajută? Nu este anticomunismul, la două decenii de la căderea zidului Berlinului, un fenomen intelectual şi afectiv depăşit? Nu

riscăm să cădem în tiparele ideologice ale duşmanului preferat? De ce să răscolim trecutul imediat atâta vreme cât suntem asaltați de problemele mult mai presante ale prezentului şi de perspectivele deloc încurajatoare ale viitorului? Ei bine, cum se întâmplă de multe ori, întrebările conțin deja jumătate din răspuns. Iar acesta sună în întregime cam aşa: comunismul a întrerupt brusc procesul de modernizare, oricum destul de anevoios, al țărilor în care a dat buzna, propunând propria lui variantă de modernitate. Odată cu eşecul acestui tip de modernitate originală, proprie, aceleaşi țări au reluat, pe fugă şi cu înghițituri mari,

modernizarea întreruptă. Or, acest efort de recuperare şi de progres în acelaşi timp este dominat decisiv de mentalitatea articulată pe durata comunismului, de tipurile de acaparare nedemocratică şi gestionare abuzivă a puterii, de cupola complicităților transpartinice, de solidaritățile viciate moral. Toate acestea se reflectă fidel în modul de a face politică, în maniera în care funcționează (sau nu) instituțiile statului, în gradul de implicare al cetățenilor la luarea deciziilor care îi privesc în mod nemijlocit, în deontologia precară a presei, în imaginea internațională a țării, în gradul de responsabilitate (redus) şi de solicitudine (inexistent) al titularilor funcțiilor de conducere, mai toți confruntați cu ispite totalitare de diferite intensități, în amestecarea totală a valorii cu opusul acesteia, în gradul de civilitate, în calitatea vieții fiecăruia dintre noi ş.a.m.d. Altfel spus, cum o parte covârşitoare a deficiențelor prezentului şi aproape în mod sigur ale viitorului vin tocmai din acest trecut comunist imediat, de ce să nu ne întrebăm asupra specificului său? Cum credem că o să construim un proiect de societate viabil, transparent şi bazat pe gratificarea competenței de orice fel şi la toate nivelele, dacă vom trece cu vederea deformările sistemice aduse de comunism şi continuate cu succes inclusiv timp de două decenii după căderea acestuia? Nu este, pe scurt, postcomu- nismul, cu toate ale sale, cea mai elocventă dovadă a necesității de a ne apleca asupra comunismului? Nu sunt simp- tomele cele mai clare dovezi că ne luptăm cu o boală? Vrem oare să combatem numai efectele, însă nu şi cauzele?

în final, câteva cuvinte despre anexe. Textele prezentate în secțiunea anume destinată lor pot fi citite complementar la analiza de mai sus. Am considerat că aceste documente vorbesc de la sine şi că lectura lor va fi în măsură să limpe- zească mai bine ceea ce am dorit să prezint pe parcursul cărții. Chiar dacă au pe alocuri un farmec birocratic mai puțin

CONCLUZIA

atrăgător, documentele alese dau mărturie despre dificilul drum al recuperării unei memorii cu atât mai insuportabile cu cât face trimitere la fapte petrecute nu cu foarte mult limp în urmă. Că vrem sau nu, că ne place sau nu, drumul spre vindecare trece prin terapie, inclusiv prin fazele critice ale acesteia. Cunoaşterea şi asumarea comunismului sunt astfel parte inevitabilă şi constitutivă a viitorului nostru sănătos, ceea ce înseamnă, simetric, că orice întârziere şi eschivare reprezintă în această lectură o dovadă de cinism.
269

ANEXA 1
Consiliul Europei Adunarea Parlamentară
RAPORT PRIVIND MĂSURILE
PENTRU DESFIINȚAREA MOŞTENIRII FOSTELOR SISTEME TOTALITARE COMUNISTE (3 IUNIE 1996)*
Doc. 7568 3 iunie 1996
RAPORT1
Raportor: Dl. Severin, România, Grupul Socialist REZUMAT
Raportul este bazat pe o dublă abordare. în primul rând, încearcă să arate de ce este atât de importantă anihiliarea moştenirii fostelor regimuri totalitare comuniste, şi cum poate fi făcută aceasta, în al doilea rând se pune problema modului în care se poate realiza dreptatea fără a viola drepturile omului. De asemenea, raportul conturează soluții la această problemă, incluzând indicații concrete care să asigure compatibilitatea legilor lustrației şi a altor măsuri administrative similare, cu cerințele unui stat bazat pe dominația legii, şi care sperăm să fie acceptabile pentru o largă audiență.
Se speră că acest raport va fi o contribuție adusă țărilor cen- I ral-europene şi est-europene, aliate într-un proces unic de tranziție de la fostele regimuri totalitare comuniste la democrație, şi un ghid pentru țările vest-europene şi pentru Consiliul Europei pri-
"Traducere de Aniela şi Paul Siladi.
1 De către Comitetul pentru Afaceri ale Justiției şi Drepturile Omului.
273
ANEXE
vind modul in care pot ajuta aceste țări să depăşească moştenirea totalitară fară a viola drepturile omului.
PLANUL REZOLUȚIEI

J

1. Moştenirea fostelor sisteme totalitare comuniste nu este una uşor de gestionat. La nivel instituțional, această moştenire inclu de (supra)centralizarea, militarizarea instituțiilor civile, birocratizarea, monopolizarea, suprareglementarea; la nivelul societății merge de la colectivism şi conformism, la supunere oarbă şi la al te modele de gândire totalitară.
2. Țintele acestui proces de tranziție sunt clare: să creeze democrații pluraliste, bazate pe dominația legii, pe respectul drep turilor omului şi pe diversitate. Principiile subsidiarității, liberei alegeri, egalității şanselor, pluralismului economic şi transparen ței procesului decizional, toate acestea au un rol în acest proces Separația puterilor în stat, libertatea presei, protecția proprietății private şi dezvoltarea societății civile sunt câteva dintre modalită țile de atingere a unor ținte precum descentralizarea, demilitari zarea şi debirocratizarea.
3. Pericolele unei tranziții eşuate sunt multiple. în cel mai bun caz, oligarhia va ii la putere în locul demmocrației, corupția în locul domniei legii şi crima organizată în locul drepturilor omului. în cel mai rău caz, ar putea rezulta o „restaurare de catifea" (velvet restom tion) a unui regim totalitar, dacă nu chiar distrugerea unei democra ții incipiente. Cheia unui proces de tranziție reuşit constă în reali za rea echilibrului delicat în a reliza dreptatea fară a căuta răzbunare
4. Un stat democratic bazat pe dominația legii trebuie, pentru anihilarea moştenirii fostelor sisteme comuniste totalitare, să aplici măsurile specificifice unui asfel de stat. Nu poate aplica alte măsuri deoarece atunci ar fi la fel ca regimul totalitar anterior pe care ui măreşte să îl demonteze. Un stat democratic bazat pe dominația le gii are la îndemână suficiente mijloace care să asigure justiția şi pe depsirea celor vinovați - nu poate şi nici nu trebuie să cultive dorința de răzbunare în locul justiției. Statul trebuie în schimb să respecte drepturile şi libertățile fundamentale, cum ar fi dreptul la un pro ces echitabil şi dreptul de a fi auzit, pe care să le aplice chiar şi ace lora care atunci când erau la putere nu le-au aplicat. Un stat bazai pe dominația legii se poate apăra împotriva renaşterii amenințai n

comunismului totalitar, din moment ce are la îndemână numeroase mijloace care nu intră în conflict cu drepturile omului şi cu dominația legii, folosind atât dreptul penal cât şi măsurile adminitrative.

5. Adunarea recomandă ca statele membre să anuleze moştenirea fostelor regimuri comuniste totalitare prin restructurarea vechiului sistem legal şi instituțional, un proces care ar trebui să se bazeze pe:

i. principiul demilitarizării, pentru a asigura că ia sfârşit militarizarea unor instituții civile esențiale, cum este administrația închisorilor sau Ministerul de Interne, militarizare tipică sistemelor comuniste totalitare;

ii. principiul descentralizării, în special la nivel local şi regional şi în interiorul instituțiilor de stat;

iii. principiul demonopolizării, care este central în construirea unei economii de piață sau a unei societăți pluraliste;

iv. principiul debirocratizării, care ar trebui să reducă supra-reglementarea comunistă totalitară şi să transfere puterea de la birocrați înapoi cetățenilor.

6. Acest proces ar trebui să fie dublat de transformarea mentalităților (o transformare a minților şi a inimilor) care ar trebui să aibă ca principal scop eliminarea fricii de responsabilitate, lipsei de respect pentru diversitate, naționalismului extremist, intoleranței, rasismului şi xenofobiei, care de asemenea sunt părți ale moştenirii vechiului regim. Toate acestea ar trebui să fie înlocuite de valori democratice precum toleranța, respectul diversității, subsidiaritatea şi responsabilitatea.

7. Adunarea recomandă de asemenea ca actele criminale comise de persoane de-a lungul regimului comunist totalitar să fie judecate şi pedepsite conform unui cod penal obişnuit. în cazul în care codul penal prevede o serie de limitări pentru anumite crime, acesta poate fi extins, fiind o chestiune procedurală şi nu de fond. Aplicarea retroactivă a unor legi penale nu este permisă. Pe de altă parte, judecarea şi pedepsirea oricărei persoane, pentru orice act sau omisiune care, la momentul când a fost comisă nu constituia o crimă conform legilor naționale, atâta timp cât potrivit principiilor generale ale legii recunoscute de națiunile civilizate era considerată crimă2, este permisă. De asemenea, când o persoană a violat în mod clar drepturile omului, preten

2 Convenția Europeană a Drepturilor Omului, art. 7, paragraf 1.

ția de a ii acționai în urma unor ordine nu exclude nici ilegalitatea şi nici vina individuală.

8. Adunarea recomandă ca acuzarea crimelor individuale să meargă mână în mână cu reabilitarea personelor comndanate pentru „crime" care în lumea civilizată nu constituie acte criminale şi a acelor persoane care au

fost condamnate pe nedrept. în opinia Adunării, compensația materială va ii extinsă şi asupra acelor victime ale justiției totalitare şi nu ar trebui să fie (cu mult) mai mi că decât compesația acordată celor comdamnați acum pe nedrept pentru crime ordinare.

9. Adunarea salută deschiderea dosarelor serviciilor secrete pentru analiză publică în câteva state foste comuniste totalitare. Sfătuieşte toate statele în cauză să permită persoanelor afectate să examineze dosarele ținute pe seama lor de către fostele servicii secrete, dacă ei vor dori aceasta.

10. în continuare Adunarea recomandă ca proprietățile care au fost ilegal sau pe nedrept confiscate de stat, naționalizate sau expropriate într-un alt mod în timpul regimurilor comuniste totalitare, să fie în principiu restituite in integrum proprietarilor inițiali, dacă aceasta este posibil fără a viola drepturile proprietarilor actuali, care au obținut cu bună credință acele proprietăți, sau drepturile chiriaşilor care au închiriat cu bună credință acele proprietăți şi fără a afecta progresul reformelor democratice. în cazul în care aceasta nu este posibil se va acorda doar o compensație materială. Controversele şi conflictele cazurile individuale de restituire a proprietăților vor fi rezolvate în justiție.

11. în privința tratamentului persoanelor care nu au comis ce pot fi acuzate în conformitate cu paragraful 7, dar care au avut poziții însemnate în fostele regimuri comuniste totalitare pe care le-au sprijinit, Adunarea notează că unele stale au găsit necesar să introducă măsuri administrative cum ar fi legi ale lustrați ei sau decomunizării. Scopul acestor măsuri este excluderea de la exercitarea funcțiilor guvernamentale a acelor persoane care nu ar acționa în conformitate cu principiile democratice, care nu au crezut în ele în trecut şi nu au nici interes şi nici motivație pentru a face acum tranziția către aceste principii.

12. Adunarea accentuează că, în general, aceste măsuri pot li compatibile cu un stat democratic aflat sub dominația legii, da

că sunt îndeplinite câteva criterii. în primul rând, vina fiind individuală şi nu colectivă, trebuie dovedită individual - aceasta subliniază necesitatea aplicării individuale şi nu colective a legilor lustrației. în al doilea rând, trebuie să fie garantate dreptul la apărare, prezumția de nevinovăție până la dovedirea vinei şi posibilitatea unei revizuiri judiciare adecvate a deciziei luate. Scopul acestor măsuri nu trebuie să fie niciodată răzbunarea şi nici nu trebuie permisă proasta întrebuințarea politică sau socială a procesului de lustrație rezultat. Scopul lustrației nu este pedepsirea unor persoane ce

se presupune că sunt vinovate - aceasta este sarcina procurorilor utilizând legea penală - ci protejarea democrației nou apărute.

13. Astfel Adunarea oferă următoarele indicații pentru a asigura faptul că legile lustrației şi măsurile administrative similare sunt în acord cu cerințele unui stat bazat pe supremația legii şi se concentrează asupra amenințărilor aduse drepturilor fundamentale ale omului şi procesului democrației. Vă rugăm să considerați idicațiile de mai jos ca un text de referință.

14. în continuare, Adunarea recomandă ca angajații cu beneficii financiare ridicate, ca de exemplu dreptul la pensie, care sunt demişi din pozițiile ocupate pe baza legilor lustrației nu trebuie, în principiu, să îşi piardă aceste drepturi financiare. în cazuri excepționale, când elita conducătoare a fostului regim şi-a acordat drepturi de pensie mai mari decât populația obişnuită, atunci acestea trebuie reduse la nivelul obişnuit.

15. Adunarea recomandă ca autoritățile țărilor în cauză să verifice ca legile, reglementările şi procedurile lor să fie în acord cu indicațiile oferite şi să le revizuiască în cazul în care este necesar. Aceasta ar ajuta la evitarea plângerilor împotriva acestor măsuri adresate mecanismelor de control ale Consiliului Europei din Convenția Europeană a Drepturilor Omului, procedura de monitorizare a Comitetului de Miniştri sau procedura de monitorizare a Adunării, bazată pe Ordinul nr. 508 (1995) privind onorarea obligațiilor şi angajamentelor statelor membre.

16. în final, Adunarea solicită tuturor democrațiilor consolidate şă îşi mărească ajutorul şi asistența şi să intensifice cooperarea lor cu fostele țări comuniste totalitare, în particular atât cât este necesar pentru a sprijini dezvoltarea unei societăți civile.

2 77

ANEXE

INDICAȚII CARE SĂ ASIGURE CĂ LEGILE
LUSTRAȚIEI ŞI MĂSURILE ADMINISTRATIVE
SIMILARE SUNT CONFORME CERINȚELOR
f
UNUI STAT DE DREPT

Pentru a fi compatibile cu un stat bazat pe dominația legii, legile lustrației trebuie să îndeplinească anumite cerințe. în primul rând, lustrația ar trebui îndreptată împotriva amenințărilor la adresa drepturilor fundamentale ale omului şi a procesului de democratizare; asemenea legi nu pot viza niciodată răzbunarea, iar o manipulare politică sau socială a procesului de lustrație care decurge din ele nu trebuie permisă. Scopul lustrației nu este acela de a pedepsi persoane presupus vinovate - această sarcină revine

procurorilor în cadrul dreptului penal - ci de a proteja democrația recent apărută.

a. Lustrația ar trebui să fie administrată de o comisie independentă, anume creată, formată din cetățeni de seamă, numiți de şeful statului şi aprobați de parlament;

b. LusLrația va putea ii folosită doar pentru a elimina sau a reduce semnificativ amenințarea pe care subiectul lustrației o reprezintă pentru crearea unei democrații libere viabile, prin modul în care acesta face uz de poziția sa specifică pentru a viola drepturile omului sau a bloca procesul de democratizare;

c. Lustrația nu poate ii folosită ca pedeapsă, răsplată sau răzbunare; sub incidența pedepsei intră doar actele criminale din trecut, pe baza Codului Penal obişnuit şi în concordanță cu toate procedurile şi regulile proceselor penale;

d. Lustrația ar trebui să se limiteze la poziții în care există motive serioase de a crede că subiectul ar reprezenta un pericol important pentru drepturile omului şi democrație, şi anume, funcții de stat care implică o responsabilitate importantă în trasarea sau îndeplinirea unor politici şi practici guvernamentale referitoare la securitatea internă; funcții de stat în care pot fi ordonate sau corni se abuzuri la adresa drepturilor omului, ca aplicarea legii, serviciile de securitate şi informații, instanțele de judecată sau parchetul;

e. Lustrația nu va fi aplicată funcțiilor obținute în urma unoi alegeri, decât la cererea candidatului - electoratul este îndreptății

să aleagă pe oricine doreşte (dreptul la vot poate ii retras unui criminal condamnat doar prin decizia unei curți de justiție - aceasta nu este o lustație administrativă, ci o măsură de drept penal);

f. Lustrația nu se va aplica în cazul pozițiilor ocupate în cadrul unor organizații private sau semi-private, deoarece există puține poziții în asmenea organizații, dacă nu chiar niciunde, prin care să fie subminate sau amenințate drepturile fundamentale ale omului sau procesul de democretizare;

g. Descalificarea pentru o funcție, bazată pe lustrație, nu trebuie să fie mai lungă de cinci ani, pentru că nu trebuie subestimată capacitatea unei persoane de a-şi schimba în bine atitudinile şi obiceiurile; este de preferat ca măsurile de lustrație se încheie nu mai târziu de 31 decembrie 1999,

deoarece noul sistem democratic ar trebui să fie deja consolidat la acea dată în toate statele foste comuniste;

h. Persoanelor care au ordonat, au comis sau au ajutat în mod semnificativ la încălcarea drepturilor omului le poate fi interzis accesul la funcții; în cazul în care o organizație a comis grave încălcări ale drepturilor omului, se va considera că un membru, un angajat sau un agent a luat parte la aceste acte dacă a fost un membru de prim rang al organizației, cu excepția cazurilor în care poate dovedi că nu a luat parte la planificarea, ordonarea sau punearea în practică a unor asemenea politici, practici sau acte;

i. Nicio persoană nu va fi subiectul lustrației exclusiv din cauza asocierii cu, sau a activităților pentru orice organizație legală la vremea unor asemenea asocieri sau activități (cu excepția celor specificate în subparagraful h), sau din cauza părerilor sau convingerilor personale;

j. Lustrația se va impune doar pentru persoanele care au acționat sau au avut calitatea de angajat sau membru în perioada dintre 1 ianuarie 1980 şi căderea dictaturii comuniste, întrucât este puțin probabil ca cineva care nu a violat drepturile omului în ultimii zece ani să o facă acum (bineînțeles că această limită temporală nu se aplică violării drepturilor omului comise pe baza leiților penale);

k. Lustrația „colaboratorilor conştienți" este permisă doar în legătură cu persoanele care au luat parte efectiv, împreună cu funcționari guvernamentali (ca cei din serviciile de informații, spre exemplu), la grave violări ale drepturilor omului, care au făcut rău

altor persoane şi care ştiau sau ar fi trei)uit să ştie că acțiunile lor vor aduce prejudicii;

1. L.ustrația nu se va impune în cazul persoanelor care nu împliniseră vârsta de 18 ani la momentul implicării în acțiunile avute în vedere, care de bunăvoie au respins şisau au abandonat calitatea de membru, angajat sau agent al unei organizații relevante înainte de tranziția la un regim democratic, sau care au acționat obligate fiind;

m. O persoană nu va fi în niciun caz supusă lustrației fără a i se fi asigurat totala protecție cuvenită în timpul unui proces, care include, dar nu se limitează la dreptul de asistență juridică (asigurată în cazul în care subiectul nu poate plăti), dreptul de a fi confruntat cu şi de a contesta probele folosite împotriva lui, cel de a avea acces la toate probele inculpatorii şi exculpatorii,

de a prezenta propriile probe, de a avea o audiere la cererea sa, precum şi dreptul de a face recurs în fața unei instanțe de judecată independente.

MEMORANDUM EXPLICATIV DE DL. SEVERIN

CONȚINUT

A. Introducere paragrafele 1-9
B. Scopul: construirea unei societăți democratice paragrafele 10-20
C. Metoda: desființarea sistemelor totalitare comuniste paragrafele 21-41
- Principii
paragrafele 21-22
- Drept penal
paragrafele 23-27
- Măsuri administrative
paragrafele 28-32
- Crearea instituțiilor
paragrafele 33-38
- Societatea
paragrafele 39-41
D. Problema: împlinirea dreptății fără violarea drepturilor omului
z8o
ANEXE
paragrafele 42-68
- Indicații
paragrafele 42-48
- Albania
paragrafele 49-56
- Bulgaria
paragrafele 57-60
- Republica Cehă
paragrafele 61-65
- Germania
paragrafele 66-68
E. Posibila contribuție a democrațiilor consolidate paragrafele 69-71
F. Concluzii şi recomandări
paragrafele 72-76

A. INTRODUCERE

1. Moțiunea din 7 mai 1992, care recomanda măsuri pentru desființarea comunismului (Doc. 6615), a fost înaintată Comitetului pentru Afaceri ale Justiției şi Drepturile Omului în 30 iunie 1992 (Nr. 1787). Moțiunea cere examinarea legilor şi reglementărilor adoptate în mai multe țări din Europa

Centrală şi de Est, sub auspiciile măsurilor de desfiinţare a comunismului, pentru a afla dacă unele dintre ele nu se armonizează cu prevederi ale Convenţiei Europene a Drepturilor Omului (ECHR).

2.1)1. Espersen (Danemarca, Grupul Socialist) a întocmit un raport pentru Adunare (Doc. 7209) care a fost remis comitetului fără dezbatere, la 3 februarie 1995. îmi voi scrie raportul pe fondul celui precedent şi al comentariilor primite de atunci încoace, dar mă voi baza în special pe lucrările cllui Şandor (Directorul Centrului de Studii Politice şi Analiză Comparativă din Bucureşti, România) pentru problematica de ansamblu, pe cele ale cllui prof. dr. Schuller (profesor la Universitatea din Konstanz, Germania) despre ştergerea urmelor trecutului în Germania şi pe cele ale dlui Cepl (judecător la Curtea Constituţională a Republicii Cehe) despre schimbarea mentalităţilor şi a inimilor în Europa de Est.3

3ASJur (1995) 49, ASJur (1995) 47 rev, ASJur (1995) 45.

3. De asemenea, voi lua în considerare şedinţa comitetului în legătură cu măsurile de desfiinţare a sistemelor totalitare comuniste din 11 decembrie 1995 de la Zurich cu participarea acestor trei experţi. Din literatura care mi-a fost pusă la dispoziţie doresc să menţionez doar cel mai reprezentativ tidu, cele trei volume ale cărţii editate de Neil J. Kritz, Transitional Justice — How emer- ging democracies deal with jbrmer regimes [Dreptatea de tranziţie - Despre cum se raportează noile democraţii la fostele regimuri].

4. Raportul se va baza pe un demers bipartit. în primul rând, doresc să arăt de ce este atât de important ca moştenirea fostelor regimuri totalitare comuniste să fie desfiinţată şi cum se poate îndeplini acest lucru. în al doilea rând, intenţionez să ridic problema modului în care se poate face dreptate iară a atenta la drepturile omului. Voi sublinia, de asemenea, soluţiile posibile la această problemă, care sper să fie acceptate de un public larg. Nu am ca scop atacarea vreunei idologii anume, fie ea comunistă sau oricare alta, ci a totalitarismului. Moştenirea fostelor regimuri totalitare ale convingerilor fasciste a fost desfiinţată în acest secol în mai multe ţări, inclusiv Germania, Italia şi Spania, dar din moment ce fostele regimuri totalitare de orientare comunistă au căzut doar în 1989 sau mai târziu, Europa se confruntă cu această problemă pentru prima dată. Sper ca raportul meu să fie o contribuţie adusă procesului de tranziţie prin care trec unele ţări din centrul şi din estul Europei, şi un set de indicaţii pentru ţările vest-europe- ne şi Consiliul Europei despre cum să ajute statele foste totalitare în a-şi depăşi această moştenire fără violarea drepturilor omului.

5. Acest proces de depăşire a moştenirii fostelor sisteme totalitare comuniste, numit şi „decomunizare" poate fi definit ca desfiinţarea legislaţiei, a instituţiilor, a metodelor şi a politicilor de conducere, a vechilor mentalităţi şi a structurilor (nomenclatura) totalitare. Acest proces este deosebit de complex şi nu poate fi dus la bun sfârşit într-o zi, ci are nevoie de ani, dacă nu de zeci de ani, pentru a ii cu totul implementat.

6. în ţările din Europa Centrală şi de Est, după cinci până la şapte ani de „decomunizare", a ieşit la lumină faptul că un stat liberal constituţional nu este întotdeauna cel mai potrivit pentru pedep sirea vinovaţilor. Acest lucru poate duce la o profundă dezamăgi re a victimelor fostului regim, în special. Pe de altă parte, ştergerea în timp a imaginilor negative ale trecutului totalitar, a făcut ca

în multe dintre aceste ţări să ia naştere o anume atitudine nostalgică. Oamenii doresc - şi uneori aleg din nou în funcţii - asemenea „valori" ca egalitatea (egalitatea necondiţionată în locul egalităţii de şanse), colectivismul, protecţia paternă, stabilitatea fără progres (stagnarea), un anumit viitor pre-ordonat şi alte capcane ale conformismului specific modelului totalitar comunist.

7. Motivul acestei nostalgii a trecutului şi al aparentului eşec al tranziţiei, poate fi găsit, printre altele, în neputinţa guvernelor post-comuniste de a gestiona aşteptările populaţiei. Guvernanţii ar fi trebuit să explice, de exemplu, faptul că democraţia nu este un proces simplu, că bogăţia nu va fi dobândită automat etc. Popoarele din centrul şi din estul Europei şi-ar fi îndurat mai uşor greutăţile de acum dacă ar fi ştiut să se aştepte la ele.

8. Prin urmare, în unele societăţi foste totalitare comuniste, consensul iniţial pentru schimbare dispare, iar vechiul sistem redevine o alternativă împotriva căreia trebuie să concureze ¡dealurile democraţiei. Ori aşa ceva nu poate ii bine; mai ales dacă luăm în considerare crimele comise în timpul fostelor regimuri - unele dintre ele la fel de oribile precum cele comise de nazişti în timpul celui de-al Doilea Război Mondial -, este evident că un sistem totalitar comunist nu poate reprezenta o alternativă. Dar pe termen lung, democratizarea poate fi asigurată dacă se schimbă nu doar regimul, ci şi atitudinea, comportamentul şi modul de a gândi ale oamenilor, şi pentru acest scop trebuie să muncim.

9. Totuşi măsurile de desfiinţare a structurilor totalitare comuniste trebuie aplicate în aşa fel încât să fie evitată o ruptură în cadrul societăţii,

posibilă în cazul în care fosta elită politică ar avea motive să se teamă de răzbunare sau respingere din partea noii societăți. Marginalizarea acestei elite ar putea fi periculoasă, deoarece ea ar putea să pună sub semnul întrebării bazele democratice ale noului stat. Acelor membri ai fostei elite, care doresc şi pot să se integreze şi să susțină noua societate democratică, ar trebui să li se acorde şansa de a o face.

li. ȚINTA: CONSTRUIREA UNEI SOCIETĂȚI DEMOCRATICE

10. Partidele comuniste din centrul şi estul Europei au distrus statele şi structurile sociale existente anterior şi şi-au asumat locul lor, remodelând cele mai importante instituții pe care le-au dotat

cu personal nou saureîndoctrinat. Sistemul juridic a fost, de asemenea, remodelat, pentru a se conforma ideologiei comuniste şi consecințelor sale (de exemplu, în cazul închisorilor sau, mai degrabă, al sistemului concentrațional).

11. Astfel, în 1989, scopul a fost - şi trebuie să fie pe mai departe - restabilirea unui stat civilizat, liberal aflat sub supremația legii. Nu trebuie să rămână nici un gol: vechile structuri trebuie anihilate şi în locul lor trebuie contruite altele noi, pentru a nu face loc fenomenului numit de dl. Sandor „fantoma comunismului" Trebuie evitată posibila repetiție a coşmarului pe care toți oamenii l-au trăit timp de decenii. Pericolele care pândesc în cazul în care moştenirea fostelor sisteme comuniste totalitare nu este depăşită pot fi descrise în felul următor: oligarhie în locul democrației, corupție în locul domniei legii şi crimă organizată în locul drepturilor omului.

12. Acestea pot (¡realizate doar dacă există şi o schimbare a mentalității. Nu trebuie permis structurilor reziduale ale fostului regim să supraviețuiască în viața politică sau în economie şi nici în comportamentul individual sau colectiv. Entităților totalitare cum ar fi organizații politice, partide sau servicii secrete nu trebuie să li se permită reintegrarea în noua societate pluralistă câtă vreme ele utilizează democrația doar ca vehicol pentru revenirea lor la putere şi nu contribuie la progresul democrației. Alminteri o „restaurare de catifea", o capcana istorică, devine mai mult decât o simplă posibilitate.

13. Scopul trebuie să fie crearea şisau susținerea instituțiilor democrației parlamentare la nivel local şi național. Pentru aceste instituții trebuie organizate alegeri universale, libere, cinstite şi secrete. în acest cadru este importantă separarea tradițională a puterilor: legislativă, executivă şi

judecătorească. Rolul parlamentului, legitimat prin vot popular, este central: trebuie să controleze executivul. Principiile responsabilității şi transparenței trebuie introduse în administrație. Este de asemenea important că poporului - electoratului - îi sunt acordate ample posibilități de participare activă la viața politică şi la construirea noii societăți democratice.

14. Este de asemenea foarte importantă abolirea întâietății statului față de cetățean, una dintre cele mai importante trăsături ale sistemului totalitar comunist. Trebuie întemeiate instituții capabile să îl apere pe individ în fața statului, de exemplu instanțe admi

nistrative (în care pot ii contestate deciziile executivului), Avocatul Poporului pentru drepturile omului sau alte instituții similare.

15. Pe aceeaşi filieră, este necesară demilitarizarea statului şi a instituțiilor sale. în particular trebuie desființate trupele Ministerului de Interne specifice sistemelor totalitare comuniste, iar poliția, justiția şi administrația închisorilor trebuie demilitarizate. De asemenea, în majoritatea țărilor desființarea birocrației sistemelor totalitare comuniste va fi vitală. Aceasta se poate realiza prin de- reglementare şi descentralizarea administrației.

16. Electoratul pentru a fi capabil să ia decizii informate trebuie să aibă acces la informații fâctuale imparțiale. în acest sens un rol important îl au instituțiile independente ale societății democratice cum ar fi presa liberă, centrele autonome de cercetare şi universitățile. Presa independentă poate fi văzută chiar ca a patra putere într-un stat bazat pe supremația legii.

17. Importanța dezvoltării unui sistem democratic legal şi judiciar nu poate fi subestimată. Respectul şi cultivarea drepturilor omului sunt esențiale: în acest context accesul la instrumente legale internaționale şi integrarea în organizații multilaterale poate asigura procesul democratizării. Supremația legii trebuie stabilită pe plan intern. Aici începutul poate fi constituit de adoptarea unor noi constituții democratice. în majoritatea cazurilor întregul sistem legal şi juridic, fost comunist, trebuie să fie reformat; legi noi trebuie implementate în special în domeniul penal şi administrativ. Independența justiției trebuie garantată.

18. Construirea unei societăți democratice ar trebui să meargă mână în mână cu realilzarea unei economii de piață. Vechile structuri ale economiei dirijate trebuie desființate pentru a permite concurența liberă. Privatizarea şi reforma agrară, adesea bazată pe restituire, s-a dovedit destul de plină de succes în ultimii ani şi ca metodă prin care economia este impulsionată. Din

punct de vedere legal, întemeierea acestor măsuri trebuie să se bazeze pe recunoaşterea şi apărarea proprietății, garantarea libertății activității economice, a asocierii şi contractului.

19. în ceea ce priveşte economia, demonopolizarea este de o importanță capitală. Dacă aceste monopoluri nu sunt desființate sau dacă li se permite să se refacă, devine posibilă întemeierea unei oligarhii economice şi financiare, o oligarhie care se poate baza pe corupție sau care poate fi sursa corupției.

20. La un nivel mai mult psihologic, dar nu mai puțin important, a avea de-a face cu trecutul comunist totalitar implică schimbarea sistemelor de valori: trebuie încurajată toleranța, iar persoanelor trebuie să li se dea autonomie crescută (şi trebuie învățate să o folosească). Oamenii trebuie învățați să accepte responsabilitatea propriilor acțiuni şi trebuie să pună capăt obedienței oarbe față de superiori. Mai presus de toate, trebuie să devină mai activi în toate compartimentele vieții. Aceasta este una dintre principalele ținte pentru depăşirea sistemelor comuniste totalitare şi asigurarea că acestea nu revină niciodată.

C. METODA: DESFIINȚAREA SISTEMELOR TOTALITARE COMUNISTE

PRINCIPII

21. Un stat democratic, fundamentat pe supremația legii, trebuie să aplice mijloacele procedurale ale unui asemenea stat în demersul său de desființare a moştenirii fostelor sisteme totalitare comuniste. Nu poate aplica nici un alt fel de mijloace, deoarece atunci nu ar fi cu nimic mai bun decât regimul totalitar anterior ca re trebuie desființat. După cum am menționat deja în introducere, mulți cred că un stat de drept democratic (un stat bazat pe supremația legii) nu are la dispoziție suficiente mijloace pentru a asigura apărarea cauzei dreptății şi a-i pedepsi pe cei vinovați. Deşi este de înțeles, această atitudine provine mai degrabă dintr-o dorință de răzbunare decât de dreptate. Un adevărat stat de drept trebuie să respecte drepturile şi libertățile fundamentale ale omului, cum ar fi dreptul la un proces echitabil şi la a fi audiat, şi trebuie să l< aplice chiar şi în cazul acelor persoane care, atunci când au fost la putere, nu le-au aplicat.

22. în acest context, cred că este important de subliniat că un stat democratic bazat pe domnia legii se poate apăra împotriva reapariției amenințării comuniste totalitare. Vechile structuri to talitare nu sunt mai puternice decât proaspetele democrații, atâ ta timp cât acestea din urmă sunt mobilizate. Un stat democrații bazat pe supremația legii are la

dispoziție mijloace ample care nu intră în conflict cu drepturile omului şi cu supremația legii, folo sindu-se atât de dreptul penal cât şi de măsurile administrative

286

ANEXE

In cele ce urmează voi oferi o vedere de ansamblu asupra posibilelor măsuri care ar trebui aplicate.

DREPTUL PENAL

23. Actele criminale comise în timpul regimului comunist totalitar ar trebui să fie judecate şi pedepsite în baza Codului Penal Comun. Unele persoane se pronunță pentru „curățarea statului" prin emiterea unei grații generale a tuturor crimelor comise sub regimul trecut. Nu sunt de acord cu acest demers, deoarece mi se pare a fi foarte nedrept cu victimele acelor crime. Pe de altă parte, o amnistie generală ar putea chiar să destabilizeze noua societate, dacă victimele sau familiile lor ar decide să îşi facă singure dreptate. Este astfel chir faptul că crimele trebuie judecate şi pedepsite. Spre exemplu, dacă un fost judecător a permis crime judiciare, sau dacă un gardian de închisoare a torturat un prizonier, aceştia ar trebui aduşi în fața instanței şi condamnați, în cazul în care vor fi găsiți vinovați.

24. După cum am subliniat, aplicarea codului penal comun ordinar este importantă. Acest lucru este necesar pentru că - într-un stat de drept - adoptarea şi aplicarea retroactivă a legilor penale nu este permisă, principiu inclus chiar şi în Conveția Europeană a Drepturilor Omului, în Articolul 7, paragraful 1. în legătură cu această regulă apar două probleme: prima, dacă este permisă extinderea termenului de prescripție, şi a doua, mai este valabilă această regulă când crima comisă este evident o crimă reală, chiar dacă nu este menționată formal în statute?

25. Referitor la prima întrebare, Curtea Constituțională Germană a decis că o extindere a termenului de prescripție este doar o chestiune procedurală, iar nu una substanțială, şi ca atare, este posibilă într-un stat de drept, interpretare cu care sunt de acord. în legătură cu a doua întrebare, chiar şi Conveția Europeană a Drepturilor Omului permite judecarea oricărei persoane pentru orice act sau omisiune care, la timpul când a fost comisă, nu a constituit o faptă penală potrivit legii statului, în măsura în care era un act criminal potrivit principiilor generale de drept recunoscute de națiunile civilizate (Articolul 7, paragraful 2). Aşadar, un comportament prin care în mod evident au fost violate drepturile omului va fi pedepsit indiferent de prevederile contrare care existau (spre exemplu, în Republica Democrată Germană).

26. Cu toate acestea, pentru un stal de drept, tralarea drept crime obişnuite a execuțiilor brutale în masă şi a altor crime împotriva umanității comise în cadrul şi în condițiile unui aparat totalitar rămâne dificilă. S-a ridicat adeseori problema actelor comise la ordin, în special. Soluția este ca în cazurile în care actele persoanei au constituit o clară violare a drepturilor omului, chiar şi pretenția de a li acționat din ordinul cuiva nu poate exclude nici vina personală şi nici faptul că acel act a fost ilegal. Această soluție a fost aplicată, de pildă, în Germania, gărzilor care au împuşcat mortal refugiați la granița RDG.
27. Judecarea crimelor individiuale trebuie să meargă mână în mână cu reabilitarea persoanelor care au fost condamnate pentru „crime" care într-o societate civilizată nu constituie acte crimina le şi a acelora care au fost condamnate pe nedrept. Este discutabil dacă fiecare persoană condamnată pe nedrept ar trebui să ceară anularea individuală a deciziei judecătoreşti într-o procedură specială sau dacă anumite tipuri de decizii politico-judecătoreşti ar trebui anulate ca regulă generală. Fu aş opta pentru ultima opinie, dar dezbaterea rămâne deschisă. Compensația materială ar trebui extinsă pentru aceste victime ale justiției totalitare şi nu ar trebui să fie (cu mult mai) mică decât compensația acordată celor condamnați acum pe nedrept pentru infracțiuni.
MĂ SURI ADMINISTRA TI VE
28. Principala dezbatere despre măsurile care ar trebui luate în vederea desființării sistemelor totalitare comuniste se duce în sfera admisibilității măsurilor admnistrative. Spre exemplu, foştii nazişti rămaşi după cel de-al Doilea Război Mondial în zona ame ricană, au fost excluşi din profesiile lor sau le-a fost retras dreptul la vot. Multe țări central- şi est-europene sunt de asemenea tenta te să aplice măsuri administrative similare, lotuşi majoritatea ță rilor au considerat că a nega unor foşti membri ai Partidului Comunist drepturile de a vota, de a candida sau de a ii aleşi pentru o funcție publică ar fi în contradicție cu spiritul unui stat consti tuțional în care domneşte legea.
29. în schimb, cele mai multe state au optat pentru o formă de lustrație sau alta. Scopul lustrației este acela de a îndepărta de la exercitarea puterii guvernamentale pe acele persoane în ca

re nu se poate avea încredere că vor face acest lucru în conformitate cu principiile democratice, din moment ce nu au dovedit nici în trecut că ar fi ataşate sau că ar crede în ele, şi care nu au nici un interes sau motivație să facă tranziția spre ele acum. Aşadar, lustrația este menită să creeze un spațiu în care democrația să poată respira şi prinde rădăcini, din care să fi fost îndepărtat pericolul ca oameni în poziții înalte ale puterii să încerce să o submineze. Cu toate acestea, lustrația nu este concepută pentru a avea de-a face cu criminali (oameni care au încălcat voit drepturile omului în fostul regim) - ei trebuind tratați în conformitate cu legile şi procedurile penale - şi nici cu martori pasivi - care se presupune că sunt nevinovați până la la proba contrarie, şi cărora ar trebui să li se acorde şansa de a participa la noul regim democratic.

30. Lustrația încă mai ridică probleme delicate, despre care vom discuta în capitolul următor. în general se poate spune că lustrația este compatibilă cu un stat de drept democratic doar dacă sunt îndeplinite câteva criterii. în primul rând, vina fiind personală şi nu colectivă, trebuie demonstrată în fiecare caz în parte, fapt care subliniază nevoia ca legile lustrației să fie aplicate individual, nu colectiv. în al doilea rând, dreptul de a avea un apărător, prezumția de nevinovăție până la demonstrarea culpabilității şi posibilitatea ca decizia luată să poată fi revăzută juridic trebuie garantate (indicații mai precise sunt date în paragraful 46).

31. In acest cadru ar trebui adăugat că deşi legile penale nu pot ii adoptate şi aplic ate retroactiv, există totuşi posibilitatea de a promulga şi de a aplica retroactiv reglementări împreună cu măsuri administrative, dacă nu impun un dezavantaj disproporționat. în general s-a dovedit a fi aceptabil ca, spre exemplu, oameni care au deținut posturi importante în partidul de la conducere şi în aparatul represiv, sau cei a căror participare la acte de represiune a fost demonstrată, să fie exluşi ulterior din posturi publice (deşi faptul de a primi o pensie nu ar trebui să fie automat anulat).

32. O altă posibilitate ca parlamentul sau guvernul să devină active în acest domeniu este adoptarea unei declarații care să condamne crimele fostului regim, act care ar putea să contracareze nostalgia după trecutul comunist, care se insinuează în unele țări. înființarea unui comitet de investigare a istoriei dictaturii comuniste (ca în Parlamentul German) poate fi şi ea folositoare.

ANEXE

CREAREA INSTITUȚIILOR

33. Parlamentul este probabil cea mai importantă instituție dintr-o societate post-comunistă. Fiind fundamentat pe vot popular, parlamentul reprezintă poporul şi are deosebit de importantul rol de a controla executivul. Principala „armă" a parlamentului este, în acest sens, bugetul, iar din acest considerent, este foarte important ca procedurile bugetare să fie cât mai transparente posibil.
34. La nivelul construirii instituțiilor, descentralizarea este un cuvânt cheie. Sistemele totalitare comuniste erau în mod necesar puternic centralizate. Asta nu înseamnă că statele centralizate sunt automant totalitare sau comuniste (Franța este un contraexemplu foarte bun), dar în general, se poate afirma că o structură mai descentralizată acordă mai multă putere poporului şi poate constitui un bastion împotriva revenirii la putere a comunismului totalitar.
35. în acest context, sprijinirea inițiativelor civice şi a organizațiilor non-guvernamentale poate ajuta la descentralizarea „minților şi a inimilor" în Europa Centrală şi de Est, ca să folosesc metafora Dr. Cepl. Exprimarea independentă a identității culturale şi etnice poate şi ea să înlesnească tranziția de la protecția conducătorului specifică sistemului comunist (cu caracteristicile ei de menținere a dependenței şi a subordonării față de forța politică de la conducere) la stimularea protecției sociale, care sprijină adaptarea activă la tranziție şi dezvoltarea autonomiei persoanelor şi a comunităților.
36. Pe termen lung, ar trebui să se încerce şi o reformă a educației. Sistemele educaționale comuniste se bazau pe învățarea mecanică a unor date, care de multe ori erau manipulate pentru a se potrivi ideologiei conducerii. O reformă a sistemului educațional ar trebui, aşadar, să încurajeze copiii să gândească mai mult singuri şi să îşi dezvolte capacitatea de a evalua critic aceste aşa nu mitele date.
37. Aparatul de represiune era elementul central al menținerii la putere al regimurilor totalitare comuniste şi de aceea, restructurării serviciilor secrete trebuie să i se acorde maximă prioritate. Serviciile secrete trebuie integrate în structurile statului ca o in stituție democratică, responsabilă cu menținerea securității naționale şi nu cu spionarea populației, a convingerilor şi a comportamentului ei. Această instituție ar trebui controlată complet şi

în mod regulat - preferabil, de către parlament. Acest control ar trebui extins şi asupra bugetului serviciilor secrete, în orice caz.

38. Unele țări au deschis dosarele serviciilor secrete examinării publice. Poate cel mai bun exemplu este Germania, care a creat un oficiu în acest scop. Persoanele afectate îşi pot examina dosarele păstrate, dacă doresc. De aceea, este dificil, de pildă, ca în campanii electorale să fie folosite zvonuri în legătură cu presupuse colaborări cu serviciile secrete împotriva oponenților politici, lucru care contribuie la stabilitatea nou apărutei societăți democratice.

SOCIETATEA

39. La nivelul societății ca întreg, consolidarea sistemului de protecție socială poate ii un garant stategic care să asigure sprijinul civic necesar procesului de democratizare. Renaşterea clasei de mijloc, a inițiativei şi antreprenoriatului private ar trebui sprijinite, pentru ca virtuțile şi talentele caracteristice erei comuniste totalitare - cum ar fi disciplina, supunerea şi ascultarea (care nici nu pot duce la schimbare, nici nu sunt adaptate la sistemul pieței libere democratice) - să fie încet înlocuite.

40. De asemenea, este importantă cultivarea unui sistem de valori centrat pe valori democratice ca toleranța, drepturile omului, supremația legii. Aceasta este probabil, cea mai grea încercare, pentru că nu se pot - şi nu trebuie - epurate creierele unor întregi generații de ideologia şi sistemele de valori comuniste. Dar când oamenii vor învăța să gândească singuri, vor începe singuri să arunce cătuşele ideologiei comuniste.

41. în acest sens, este crucial ca oamenii să dezvolte un respect pentru diversitate. Atunci majoritatea nu va mai putea să conducă iară a fi verificată: şi politicile ei vor trebui să se bazeze pe protecția diferitelor minorități (naționale, lingvistice, sexuale şi sociale).

I). PROBLEMA: REALIZAREA DREPTĂȚII FĂRĂ A VIOLA DREPTURILE OMULUI

INDICAȚII

42. Acest capitol tratează ceea ce eu numesc „decomunizare" sau legile lustrației. Aceste legi țintesc desființarea sistemului co

munist totalitar prin menținerea foştilor ei susținători în afara oricăror poziții de influență, utilizând mijloace administrative. (Vreau să accentuez că nu mă voi acupa în acest context de măsurile penale - după cum se arată în capitolul C.2 sunt cu totul de acord cu luarea unor măsuri ferme față de criminali şi de cei care au violat drepturile omului, care trebuie judecați în conformitate cu Codul Penal normal). Multe organizații pentru drepturile omului şi-au afirmat îngrijorarea privind legile lustrației, bazându-se pe

natura colectivă a acestor legi, pe faptul că ele contrazic prezum ția de nevinovăție şi pentru că au efect retroactiv. Diferitele grade de vinovăție, circumnstanțele atenuante adesea nu sunt prevăzu te în aceste legi, astfel încât agenții fostelor servicii secrete nu vor fi tratați mai sever decât persoanele care au fost forțați să colabo reze cu aceste servicii sau să informeze poliția secretă.

43. Cei mai mulți sunt de acord că cei care au comis crime sau abuzuri ale drepturilor omului în cadrul regimurilor totalitare nu trebuie lăsați în poziții de putere, de unde pol submina procesul di ficil şi delicat al tranziției către democrație. Totuşi, criminali nu suni decât cei implicați: mulți oameni au mers pur şi simplu împreună cu regimul pentru că nu au avut curajul să înfrunte regimul şi prin asta să piardă orice speranță pentru o carieră şi o viață normală. Şi cine poate arunca primul cu piatra în ei? După cum spunea Vaclav Havel în discursul de Anul Nou din 1 ianuarie 1990: „Cu toții sun tem responsabili, fiecare într-un anumit grad, pentru menținerea în funcțiune a maşinii totalitare. Nici unul din noi nu este în întregimi o victimă a acestei maşini pentru că am ajulat cu toții la crearea ei."

44. Ce grad de colaborare cu fostul regim exclude de la asu marea de poziții responsabile în noua societate democratică. 1)a că simplul fapt de a fi fost membru al unui partid, al unei organi zații sau în aparatul administrativ al vechiului regim este suficient pentru a descalifica o persoană, oare nu este aceasta o formă dc pedeapsă colectivă şi vină prin asociere incompatibilă cu prind piile „Reschtstaat"-ului şi cu drepturile omului? în special în cazul legilor lustrației există pericolul de a fi folosite pentru câştigarea unor bătălii politice sau pentru a încheia socoteli mai vechi, pro ducând „vânători de vrăjitoare" împotriva celor de stânga sau a al lor posibili oponenți ai actualei guvernări. Din moment ce nu osi< posibil sau practic să se ia măsuri decât împotriva a relativ puțini oameni, se poate ca unii să fie penalizați în vreme ce alții, nu mal

puțin vinovați, să fie lasați în pace. Credibilitatea dosarelor serviciilor secrete, pe baza cărora pot acționa astfel de legi, a fost de asemenea pusă sub semnul întrebării.4

45. Pe de altă parte, epurarea fostelor elite ale unei țări comuniste ar putea afecta administrația, care cu greu îşi poate permite să piardă talente manageriale şi ştiințifice. într-un raport recent emis de Programul pentru Ştiință şi Drepturile Omului al Asociației Americane pentru Dezvoltarea Ştiinței5 a fost subliniat impactul lustrației în comunitățile academice şi

ştiințifice din Bulgaria, Republica Cehă şi Germania. în vreme ce autorii raportului accentuează faptul că cei vizați pentru demitere şi-au câştigat adesea pozițiile ca urmare a favoritismelor politice, iar demiterea lor a eliberat slujbe şi responsabilități pentru cei mai bine pregătiți profesional care în trecut au putut ii tratați nedrept, subliniază amenințarea pe care lustrația a reprezentat-o pentru desfăşurarea independentă6 a activității comunităților ştiințifice şi academice şi pentru libertatea ştiințifică în general. Raportul critică şi modul în care au fost tratați mulți oameni de ştiință presupus „pătați", în multe dintre cazuri lipsind protecția datorată în timpul procesului, lucru care nu făcea decât să reproducă multe dintre măsurile represive folosite de obicei sub regimul tolalitar.

46. Pentru a ii compatibile cu un stat bazat pe supremația legii, legile lustrației trebuie să îndeplinească anumite cerințe. Mai

4 Experiența Republicii Cehe demonstrează, spre exemplu, că ofițerii de informații obțineau uneori bonusuri prin introducerea unor nume false în dosar, prin atribuirea de informații uneia sau mai multor persoane (până la trei sau patru) sau prin continuarea înregistrării de persoane în calitate de „candidați la colaborare", chiar şi după ce acestea refuzau să lucreze cu Serviciul Secret.

SMORTON H. SKLAR and KRASSIMIR KANEV, Decommunization: A new threat to scientific and academic freedom in Central and Eastern Europe, Washington D.C., September 1995.

6 Potrivit acestui raport, 3.000 de oameni de ştiință şi profesori universitari bulgari (aproximativ 10% din total) au fost excluşi timp de cinci ani de la orice activitate de creare de politici (pagina iii). în Germania, 50.000 de profesori au fost destituiți, plus o mare parte (până la 25%) a prof'eso- rilor universitari; în Republica Cehă, rata oficială a destituirii oamenilor de ştiință şi profesorilor a atins doar 5,6% (pagina iv).

presus de toate, lustrația ar trebui să fie îndreptată împotriva amenințărilor drepturilor fundamentale ale omului şi procesului de democratizare; răzbunarea nu poate fi în nici un caz scopul unor asemenea legi şi nici nu trebuie permisă utilizarea eronată a procesului de lustrație rezultat. Scopul lustrației nu este acela de a pedepsi oameni presupus vinovați - aceasta este sarcina procurorilor pe baza codului penal - ci acela de a proteja tânăra democrație. Hermán Schwartz a definit câteva principii ale lustrației7, pe baza cărora voi dezvolta aici o serie de criterii în funcție de care să fie judecate legile şi regulamentele actuale:

a. Lustrația ar trebui să fie administrată de o comisie independentă, anume creată, formată din cetățeni de seamă, numiți de şeful statului şi aprobați de parlament;
b. Lustrația va putea fi folosită doar pentru a elimina sau a reduce semnificativ amenințarea pe care subiectul lustrației o reprezintă pentru crearea unei democrații libere viabile, prin modul în care acesta face uz de poziția sa specifică pentru a viola drepturile omului sau a bloca procesul de democratizare;
c. Lustrația nu poate fi folosită ca pedeapsă, răsplată sau răzbunare; sub incidența pedepsei intră doar actele crimina le din trecut, pe baza Codului Penal obişnuit şi în concor danță cu toate procedurile şi regulile proceselor penale;
d. Lustrația ar trebui să se limiteze la poziții în care există motive serioase de a crede că subiectul ar reprezenta un pericol important pentru drepturile omului şi democrație, şi anume, funcții de stat care implică o responsabilitate importantă în trasarea sau îndeplinirea unor politici şi practici guvernamentale referitoare la securitatea internă; funcții de stat în care pot fi ordonate sau comise abuzuri la adre sa drepturilor omului, ca aplicarea legii, serviciile de secii rítate şi informații, instanțele de judecată sau parchetul;
e. Lustrația nu va fi aplicată funcțiilor obținute în urma unor alegeri, decât la cererea candidatului - electoratul este în dreptății să aleagă pe oricine doreşte (dreptul la vot poa te fi retras unui crimianl condamnat doar prin decizia unei curți de justiție - această nu este o lustație administrativa ci o măsură de drept penal);
7 HERMÁN SCHWARTZ, „Lustration in Eastern Europe" Parker School of EastEuropean Law, Voi. 1, No. 2 (1994), pp. 141-171.

f. Lustrația nu se va aplica în cazul pozițiilor ocupate în cadrul unor organizații private sau semi-private, deoarece există puține poziții în asmenea organizații, dacă nu chiar niciunde, prin care să fie subminate sau amenințate drepturile fundamentale ale omului sau procesul de democratizare;
g. Descalificarea pentru o funcție, bazată pe lustrație, nu trebuie să fie mai lungă de cinci ani, pentru că nu trebuie subestimată capacitatea unei persoane de a-şi schimba în bine atitudinile şi obiceiurile; este de preferat ca măsurile de lustrație se încheie nu mai târziu de 31 decembrie 1999,

deoarece noul sistem democratic ar trebui să fie deja consolidat la acea dală în toate statele foste comuniste;

h. Persoanelor care au ordonat, comis, sau au ajutat în mod semnificativ la încălcarea drepturilor omului le poate fi interzis accesul la funcții; în cazul în care o organizație a comis grave încălcări ale drepturilor omului, se va considera că un membru, un angajat sau un agent a luat parte la aceste acte dacă a fost un membru de prim rang al organizației, cu excepția cazurilor în care poate dovedi că nu a luat parte la planificarea, ordonarea sau punearea în practică a unor asemenea politici, practici sau acte;

i. Nicio persoană nu va fi subiectul lustrației exclusiv din cauza asocierii cu, sau a activităților pentru orice organizație legală la vremea unor asemenea asocieri sau activități8 (cu excepția celor specificate în sub-paragraful h), sau din cauza părerilor sau convingerilor personale;

j. Lustrația se va impune doar pentru persoanele care au acționat sau au avut calitatea de angajat sau membru în perioada dintre 1 ianuarie 1980 şi căderea dictaturii comuniste, întrucât este puțin probabil ca cineva care nu a violat drepturile omului în ultimii zece ani să o facă acum (bineînțeles că această limită temporală nu se aplică violării drepturilor omului comise pe baza legilor penale);

k. Lustrația „colaboratorilor conştienți" este permisă doar în legătură cu persoanele care au luat parte efectiv, împreună cu funcționarii guvernamentali (precum cei din serviciile

8într-adevăr, unele persoane care au comis cu mulți ani în urmă asemenea încălcări, au repudiat de atunci astfel de acte şi convingerile inerente lor şi au suferit datorită acestor repudieri.

de informații, spre exemplu) la grave violări ale drepturilor omului, care au iacul rău altor persoane şi care ştiau sau ar fi trebuit să ştie că acțiunile lor vor aduce prejudicii;

1. Lustrația nu se va impune în cazul persoanelor care nu împliniseră vârsta de 18 ani la momentul implicării în acliu nile avute în vedere, care de bună voie au respins şisau au abandonat calitatea de membru, angajat sau agent al unei organizații relevante înainte de tranziția la un regim demo cratic, sau care au acționat obligate fiind;

m. O persoană nu va fi în nici un caz supusă lustrației fără a i se fi asigurat totala protecție cuvenită în timpul unui pro ces, care include, dar nu se limitează la dreptul de asistență juridică (asigurată în cazul în care subiectul nu poate plăti), dreptul de a fi confruntat cu şi de a contesta probele folo site

împotriva lui, cel de a avea acces la toate probele incul palorii şi exculpatorii, de a prezenta propriile probe, de a avea o audiere la cererea sa, precum şi dreptul de a face re curs în fața unei instanțe de judecată independente.

47. Problema dreplurilor financiare este una foarte dificilă. în principiu, retragerea drepturilor financiare, cum ar fi dreptul la pensie, poate fi considerată o pedeapsă şi în felul acesta ar fi in admisibilă. Dar exislă situații în care elita conducătoare din foste le țări comuniste totalitare şi-a acordat pensii mult mai mari de cât populația obişnuită, ca de exemplu în Germania de Este unde aceste venituri au fost dublate sau triplate față de suma obişnuiții în aceste cazuri ar părea justificat ca pensiile fostei nomenclaturi să fie redusă la nivelul normal. însă angajații cu beneficii sporite care sunt demişi din pozițiile ocupate pe baza legilor decomuniza rii, nu trebuie să îşi piardă integral drepturile financiare.

48. în acest punct intenționez să fac un studiu de caz asupra le gilor decomunizării adoptate în diferite țări, luând ca expemplu Al bania, Bulgaria, Republica Cehă şi Germania (în ordine alfabetică)' Voi analiza scopul acestor legi (dacă se limitează la persoanele an gajate la stat, de exemplu în administrația statului, sau dacă alo teză şi candidații la alegerile parlamentare sau jurnaliştii), definiția

' Alte foste țări totalitare comuniste au adoptat - sau iau în considr rare adoptarea - unor abordări similare, însă legile şi reglementările in aceste patru țări pot fi privite ca cele mai avansate şi mai riguros împle mentale, motiv pentru care le-am ales drept exemplu.

şi tratamentul colaboratorilor, alcătuirea şi caracterul corpului decizional (o comisie şisau o curte) şi felul în care sunt tratate drepturile financiare (acordarea sau retragerea dreptului la pensie, de exemplu). Voi clarifica în ce măsură aceste legi sunt compatibile cu principiile unui stat democratic aflat sub supremația legii, ba- zându-mă pe principiile enunțate în cele două capitole anterioare, principii asupra cărora cred că (în calitate de membri ai Consiliului Europei) putem cădea de acord.

ALBANIA

49. în ultimele câteva luni, două legi care pot fi clasificate drept „legi ale decomunizării" au fost adoptate şi au intrat în forță în Albania: legea privind genocidul şi crimele împotriva populației comise în Albania în timpul regimului comunist din motive politice, ideologice sau religioase (din 22

septembrie 1995) şi legea verificării personalităților oficiale şi a altor persoane în legătură cu protecția statului democratic (din 30 noiembrie 1995). Mă voi baza pentru evaluarea acestor legi pe observațiile privind îndeplinirea obligațiilor şi a înțelegerilor Albaniei, realizate de dl. Columberg, lordul Finsberg şi dl. Ruffy10.

50. Legile albaneze ale decomunizării, despre care se spune că sunt iacute după modelul ceh (dar de fapt nu sunt modelate după legile cehe aplicabile în prezent, care iau în considerare amendamentele Curții Constituționale Cehoslovace) interzic persoanelor cu funcții înalte să fi avut anumite funcții în perioada 28 noiembrie 1944 şi 31 martie 1991 (Preşedintelui Republicii, parlamentarilor, membrilor guvernului, înaltei administrații, judecătorilor, procurorilor, ofițerilor poliției judiciare, polițiştilor, ofițerilor armatei, directorilor şi editorilor radioului şi televiziunii albaneze, persoanelor deținând poziții de conducere în asigurările de stat şi instituțiile financiare precum şi în băncile de stat, rectorilor şi directorilor universităților şi şcolilor superioare etc.). O prevedere care includea jurnalişti şi angajați cu poziții înalte în ziarele cu o circulație de peste 3000 de exemplare a fost anulată printr-o decizie a Curții constiuționale din 31 ianuarie 1996.

51. Funcțiile vizate din fostul regim sunt, printre altele, membri şi candidați ai Biroului Politic, secretari şi membri ai Comite

10 ASJur (1996) 10, paginile 10-13.

tului Central al Partidului Muncii din Albania din județe şi nivele similare, miniştri, deputați ai Adunării Populare, membri ai Consiliului Prezidențial, preşedinți ai curților supreme, procurori generali şi angajați ai serviciilor secrete de stat. Persoanele înregistrate în dosarele Securității Statului în calitate de colaboratori (informatori, delatori, agenți, proprietari de apartamente care au permis ca acestea să fie folosite de serviciile secrete, martori în procesele politice) nu sunt eligibile în funcții înalte. Legile trebuie să rămână în vigoare până în 31 decembrie 2(X)1.

52. Câteva partide albaneze de opoziție precum şi jurnalişti albanezi şi organizații internaționale non-guvernamentale au criticat legile decomunizării. Cea mai importantă critică, ce revine adesea, priveşte faptul că legile albaneze exclud candidații la ale gerile parlamentare. Aceasta nu doar că poate constitui o violare a drepturilor prevăzute de Constituția Albaniei - dreptul de a fi ales, care nu poate fi retras decât celor handicapați mintal sau condam nților la închisoare, ci poate fi considerată o măsură incompati bilă cu un stat întemeiat pe supremația legii, din rațiuni similare.

53. Compoziția şi caracterul comisiei care va verifica dacă un candidat la alegeri este „pătat", şi prin urmare dacă poate candida sau nu, a fost de asemenea criticată deschis. Comisia este presu pusă a fi în întregime în mâinile actualei guvernări pentru că ma joritatea membrilor ei sunt numiți de diferiți miniştri. Preşedintele comisiei a fost numit de către parlament (atât cu voturile partide lor de la conducere cât şi din opoziție) ceea ce este un semn bun. Dar vice-preşedintele şi unul dintre membrii comisiei au fost ul tenor numiți de către Consiliul de Miniştri (guvern) şi apoi Mi nisterul de Justiție, Ministerul de Interne, Ministerul de Apăra re şi Serviciul Național de Informații (serviciul secret) au numit cât un membru. în felul acesta neutralitatea comisiei pare departe de a fi garantată.

54. Competențele comisiei, care îi conferă caracter similar cu al unui tribunal, au fost de asemenea aspru criticate. Comisia arc dreptul de a investiga şi de a solicita persoane pentru examinare, iar în cazul refuzului de a depune mărturie sau în cazul mărturiei mincinoase, persoanele sunt pasibile de pedeapsă conform Codu lui Penal. Purtătorul de cuvând al Parlamentului albanez, dl. Arh nori, a arătat totuşi că, în calitate de corp administrativ, comisia nu poate da pedepse, ci trebuie să apeleze la un tribunal pentru in i

punerea unor asemenea pedepse (ceea ce aparent încă nu s-a întâmplat). Nu mai puțin, aceste drepturi ale comisiei nu sunt însoțite de drepturile corespunzătoare ale acuzatului, cum ar ti dreptul de a fi auzit, dreptul de a fi informat asupra dosarului sau dreptul de a fi apărat de un avocat. O prevedere similară inclusă inițial în legea cehoslovacă a lustrației a fost respinsă de Curtea Constituțională (vezi paragraful 62).

55. Posibilitatea de a face apel la Curtea de Casație limitează într-un fel puterea comisiei. Dl. Arbori a asigurat Comitetul Afacerilor Legale şi Drepturilor Omului că niciun candidat nu va fi împiedicat să ia parte la alegeri înainde de a se ii primit verdictul Curții de Casație, în cazul în care candidatul a făcut un apel la acea curte.

56. Pentru a deveni compatibilă cu principiile unui stat democratic aflat sub supremația legii, legea albaneză ar trebui să fie schimbată în câteva puncte, în acord cu indicațiile oferite în paragraful 46. Voi menționa aici doar cele mai importante puncte:

a. scopul: aplicarea legii ar trebui limitată la persoanele angajate de către stat în poziții sensibile din care pot leza drepturile omului, cum ar fi de exemplu administrația de stat, armata, serviciile secrete; nu ar trebui să

afecteze candidații pentru alegerile parlamentare; ar trebui să se limiteze la fapte, la angajații sau membri structurilor comuniste începând din 1 ianuarie 1980 şi până la prăbuşirea regimului totalitar.

b. metoda: posibilitatea unor dosare ale aparatului de securitate, false sau inexacte, ar trebui prevăzută în lustrarea „colaboratorilor conştienți"; ar trebui luată în considerare posibilitatea ca unele persoane să fi acționat silite;

c. comisia: componența comisiei ar trebui schimbată pentru a exclude orice posibilitate de părtinire (adică relațiile apropiate între membrii comisiei şi guvern, opoziție sau partidele politice ar trebui evitată).

BULGARIA

57. Parlamentul bulgar a adoptat o lege a lustrației în 9 decembrie 1992 care s-a numit „Cerințe adiționale privind organizațiile ştiințifice şi Comisia Superioară de Certificare" Aşa-numita lege „Pa- nev" (numită astfel după autorul ei) privind introducerea temporară

a unor cerințe adiționale pentru membrii corpului executiv al instituțiilor ştiințifice şi pentru Comisia Superioară de Certificare a fost promovată de (iurtea Constituțională la 11 februarie 1993, spre deosebire de alte două legi bulgare ale lustrației care au fost respinse de aceeaşi Curte (una privind serviciile bancare, iar cealaltă avân- du-i în atenție pe pensionari). Legea a încetat să mai fie validă în 3 aprilie 1995, ca urmare a unei decizii a parlamentului de a o aboli, eu însă o voi menționa aici fiind nu mai puțin un exemplu bun.

58. Potrivit legii „Panev" toți membrii (sau candidații) corpului conducător al universităților sau institutelor de cercetare ca şi ai înaltei Comisii de Validare (un organism academic central, având funcția între altele să examineze şi să aprobe acordarea diplomelor academice şi ştiințifice) au trebuit să dea o declarație scrisă prin care să ateste că îndeplinesc noile cerințe impuse de lege - să nu ii fost membri ai nomenclaturii comuniste (de exemplu foşti funcționari de vârf sau de nivel mediu ai Partidului Comunist Bulgar, angajați sau informatori ai serviciului secret sau persoane care au predai materii „ideologice"). Refuzul de a semna o asemenea declarație a fost considerat echivalent cu faptul de a admite că persoana în ca uză nu îndeplineşte respectivele cerințe. Cerințele trebuiau aplica te pe o perioadă de cinci ani din ziua în care legea devenea efectiva

59. Principala problemă a legii „Panev" era că nu prevedea exa minarea cazurilor particulare de către un organism independent şi nici nu permitea o

revizuire judiciară. Prin urmare părea că anu mite drepturi fundamenlale erau violate prin această lege, în spe cial dreptul la un proces echitabil şi dreptul de a fi auzit. Legea a fost criticată din această perspectivă în anul 1993 în raportul anual al Departamentului de Stat al Statelor Unite privind situația mon dială a drepturilor omului şi în raportul anual pe anul 1993 al l e derației Internaționale pentru Drepturile Omului de la Helsinki

60. Din moment ce scopul legii respective era relativ limitai, se pare că implementarea ei a afectat doar aproximativ 3000 de per soane, dintre care niciuna nu a fost demisă din posturile ocupa te în învățământ. Principala consecința a fost că noile organism« academice conducătoare au fost alese respectând noile prevede11 legale în vigoare. în pofida violării dreptului la un proces echiLa bil aduse de legea „Panev", ea poate fi clasificată drept un exem piu relativ temperat, pentru că a afectat doar un grup restrâns cf persoane - oameni de ştiință - iar consecințele ei nu au fost du

re (spre deosebire de Albania, Republica Cehă sau Germania, per- . soanele supuse lustrației nu au fost demise din funcțiile ocupate). Dar pentru a ii în acord cu indicațiile de la paragraful 46, legea ar trebui să sufere următoarele modificări:

a. ar trebui creată o comisie independentă care să supravegheze implementarea lustrației;

b. ar trebui să includă protecția totală a dreptului la un proces echitabil, implicit şi dreptul de a apela la un tribunal.

REPUBLICA CEHĂ

61. Una dintre cele mai ample măsuri, şi un model pentru multe propuneri din alte părți, este legea Cehoslovacă a lustrației, care actualmente este aplicabilă în Republicilie Cehia şi Slovacia.11 Legea a fost adoptată în 1991 de Adunarea Națională a Cehoslovaciei şi trebuia să rămână în vigoare până la 31 decembrie 1996, însă recent valabilitatea ei a fost prelungită până la 31 decembrie 2000 în Replublica Cehă.

62. Vizorul legii cehe este destul de larg, dar totuşi mai limitat decât al celei albaneze. Legea cehă se aplică persoanelor angajate pe poziții înalte în stat, cum ar fi de exemplu administrația de stat, armată, corporațiile media publice, agențiile de presă şi întreprinderile de stat; nu afectează nici pe candidații la alegerile parlamentare, nici pe jurnalişti şi nici pe managerii întreprinderilor economice private. Persoanele care au avut anumte poziții în stat sau în Partidul Comunist, care au fost membri ai Poliției de Securitate sau ai Miliției Poporului (alături de alte categorii) sunt excluşi de la

deținerea pozițiilor menționate mai sus. Inițial legea cehoslovacă includea în categoria personelor excluse şi „colaboratorii conştienți" ai Poliției Securității, dar Curtea Constituțională Cehoslovacă a respins această prevedere în 26 noiembrie 1992, datorită dificultății de a dovedi că cineva a fost colaborator conştient al Seviciilor de Securitate (datorită lipsei de credibilitate a dosarelor Serviciilor Secrete).12

nDe la început, legea lustrației nu a prea fost aplicată în partea slovacă a Federației Cehoslovace şi acest model nu s-a schimbat ca urmare a "divorțului" de catifea dintre cele două țări.

12 Intre timp, aceste prevederi au cauzat mult rău, de vreme ce, în perioada care a precedat alegerile parlamentare din iunie 1992, anumite zi

63. Curtea Constituțională Cehoslovacă a respins de asemenea şi toate articolele legii lustrației care stabileau o comisie specială menită să investigheze plângerile împotriva unor decizii de „colaboratori conştienți" date de Ministerul de Interne - care este responsabil pentru eliberarea „certificatelor de necolaborare" cu Poliția Securității. Curtea a susținut că o asemenea comisie nu trebuie să fie un organism independent, nici nu trebuie să aibă competență juridică şi, prin urmare, a deschis posibilitatea reabilitării în cadrul sistemului juridic comun.13 Curtea Constituțională a atras atenția in particular asupra faptului că „din moment ce această comisie este un organism administrativ, prevederile Codului de Procedură Penală (...) nu pot fi aplicate procedurilor anterioare şi nu le poate combina cu consecințele codului penal (...)"14

64. Organizația Internațională a Muncii a criticat sever această lege în decizia din 28 februarie 1992. A declarat că legea lustrației a deviat de la scopul propus inițial de a înlătura din instiuțiile publice persoane care au luat parte la încălcarea drepturilor omului, fundamentând in schimb excluderea din serviciul public pe baza unor opinii politice şi ideologice. Reacțiile pe care le-a provocat succesul experienței lustrației au fost amestecate: în timp ce în aprilie 1993, principalul ziar ceh, Lidove Noviny, a numit lustrația „un excelent exemplu de incompetență legală" aplicarea ei iiind „complet dependentă (...) de arbitrariul diferitelor instituții" bazându-se pe dosare inexacte, în aprilie 1993. Dr. Cepl de la Curtea Constituțională Cehă a apărat cazul țării sale în fața comitetului în decembrie 1995.

65. în general, legea cehă a lustrației pare să îndeplinească condițiile schițate în paragraful 46, în afară de faptul că legea ar trebui să sufere următoarele modificări:

are publicaseră în mod ilegal liste ale unor presupuşi 140.000 - 160.0000 foşti „colaboratori". Multe din aceste liste s-au dovedit inexacte sau pur şi simplu false, însă, în ciuda acestui fapt, au fost folosite pentru a concedia şi stigmatiza persoane, chiar şi în interiorul organizațiilor private, în cadrul cărora legea lustrației nu se aplica.

13 Curtea de primă instanță în aceste cazuri este Curtea regională, şi nu Curtea județeanălocală.

"Decizia Curții Constituționale a Republicii Federale Cehe şi Slovace asupra Dreptului Testării din 26 noiembrie 1992, retipărită in NEIL J. KRITZ, Justiția de tranziție, volumul 111, p. 364.

ANEXE

a. lustrația trebuie să se limiteze la fapte, angajați sau membri din perioada 1 ianuarie 1980 - 31 decembrie 1989;

b. să se încheie la 31 decembrie 1999 (de fapt, descalificarea pentru anumite funcții pe baza lustrației nu ar trebui să fie mai lungă de cinci ani, limită la care s-ar putea ajunge înaintea acestei date în Republica Cehă pentru anumite persoane lustrate între 1991 şi 1994).

GERMANIA

66. Măsurile de lustrație în Germania s-au bazat pe tratatul de unificare dintre Republica Democrată Germană (RDG) şi Republica Federală. Tratatul stabilea că angajații civili ai RDG ar putea fi considerați nepotriviți pentru angajarea în serviciile civile ale Germaniei unificate, dacă au violat principiile drepturilor omului şi supremația legii sau au lucrat în Ministerul Securității Statului Stasi, şi dacă, din acest motiv, continuarea activității lor in pozițiile actuale a apărut imposibilă.15 Pe această bază au fost trimise chestionare tuturor angajaților statului din fostul RDG; în acestea erau puse numeroase întrebări privind apartenența politică sau în organizații sociale de masă sau despre ordinele şi decorațiile primite din partea RDG. Pe această bază o mare parte, în special dintre profesori, au fost demişi (s-au raportat până la 50 000), deşi au fost compensați prin pensii. Potrivit domnului Wolfgand Novak, Secretarul de Stat pentru Educație din Landul est-german Sac- sen, doar în acest Land au fost demişi pe această bază, în perioada 1991-1993, aproximativ 13 500 de profesori şi administratori. Doar câtorva judecători est-germani li s-a permis să rămână în funcție.

67. Procesul de lustrație în Germania a inclus - într-o anumită măsură - examinarea dovezilor de către comitetele de lustrație, în cadrul cărora angajaților civili lustrați li s-a permis să îşi prezinte apărarea, incluzând depoziția unor martori de încredere pentru a dovedi că nu au slujit sau

sprijinit regimul. Mai mult, departamentele responsabile au trebuit să acorde persoanelor în cauză audierea legală în procesul de examinare, în timpul căruia putea fi

15Ministerul Federal de Interne german, care a verificat acuratețea informațiilor - căruia îi sunt foarte recunoscător - a accentuat în acest context că simplul fapt de a fi lucrat pentru Ministerul Apărării Naționale nu este, deci, un motiv suficient pentru terminarea contractului.

contestat de asemenea fi contestată veridicitatea conținutului dosarelor Stasi. Era garantat de asemenea şi accesul la sistemul judecătoresc pentru revizuirea deciziei de demitere.

68. Prin urmare practica germană este comparabilă cu cea cehă, aria persoanelor afectate este mai largă în Germania decât în Bulgaria, dar Lotuşi mai mică decât în Albania. Pentru a fi compatibilă cu indicațiile de la paragraful 46, Germania ar trebui să îşi modifice practicile astfel:

a. lustrația trebuie să se limiteze la fapte, angajați sau membri din perioada l ianuarie 1980 - 31 decembrie 1989;

b. să ia mai mult in considerare posibilitatea ca dosarele Stasi să fie inexacte sau fale; chestionarele s-ar putea, de asemenea, să nu fie cea mai potrivită metodă de lustrație, fiindcă nu ține seama de posibilitatea ca unele persoane să fi acți onat sub presiune;

c. lustrația să se încheie la .31 decembrie 1999 (ceea ce poate fi dificil în cazul angajaților civili demişi care erau aproape de vârsta pensionării, dar care trebuie să fie aplicată celor mai tineri).

E. POSIBILA CONTRIBUȚIE A DEMOCRAȚIILOR CONSOLIDATE

69. „Decomunizarea" este adeseori văzută în Occident ca o problemă a țărilor central- şi est-europene. Dar căderea zidu lui Berlinului şi lărgirea instituțiilor democratice europene, cum ar fi Consiliul Europei, au înlăturat confruntarea ideologică ce di viza cândva continentul. Dacă țările vest-europene se puteau de fini prin opoziția dintre sistemele lor şi cele ale țărilor din Europa Centrală şi de Est, drept „anti-comuniste" „împotriva economiei comandate", „anti-totalitare" acest lucru nu mai este posibil acum în schimb, democrațiile consolidate au trebuit să învețe să se de finească în termeni pozitivi, ca țări democratice, bazate pe supremația legii, cu economie de piață. De multe ori, conferirea unei substanțe reale acestor termeni pozitivi s-a dovedit la fel de grea pentru democrațiile consolidate din vest, ca şi pentru noile demn crații din centrul şi din estul Europei.

70. Democrațiile consolidate trebuie să realizeze faptul că acum sunt în aceeaşi barcă cu noile democrații din centrul şi din estul Eu

ropei: poate că zidul Berlinului nu mai există în realitate, dar el continuă să supraviețuiască în inimile şi în mințile multor occidentali, care nu sunt suficient de atenți la ceea ce se întâmplă în „cealaltă parte" a Europei. Problemele cu care se confruntă țările aflate în tranziție sunt văzute ca bolile copilăriei democrației şi ca atare nu li se acordă o atenție specială. Cu toate acestea, dacă bolile copilăriei nu sunt tratate, se pot dovedi fatale. Pericolul unei „restaurări de catifea" a regimurilor totalitare în Europa Centrală şi de Est (de orice culoare şi convingere ideologică) este suficient de real, şi este în interesul Vestului să se asigure că războiul rece nu se va mai repeta.

71. Aşadar, şi democrațiile consolidate trebuie să se implice. Programele de cooperare şi asistență la nivel guvernamental, aşa cum sunt implementate de Consiliul Europei, Uniunea Europeană şi alte instituții internaționale sunt importante, iar acest „ajutor de dezvoltare democratică" trebuie grăbit cu orice mijloace. Dar nu trebuie uitat faptul că desființarea moştenirii fostelor regimuri totalitare comuniste include şi transformarea inimilor şi a minților, lucru care nu poate fi dus la hun sfârşit la nivel intergu- vernamental. Democrațiile consolidate trebuie să îşi ajute proaspetele rude să îşi construiască o societate civilă funcțională, începând de la nivelul de bază. Ajutorul statelor din Europa de Vest ar putea să conteze.

K CONCLUZII ŞI RECOMANDĂRI

72. Aşadar, se poate trage concluzia că moştenirea fostelor sisteme comuniste totalitare, inclusiv (supra)centralizarea, militarizarea instituțiilor civile (cum ar fi sistemul penitenciarelor, procuratura sau Ministerul de Interne), birocratizarea, monopolizarea şi super-reglementarea, trebuie desființate şi depăşite. Scopul trebuie să fie acela de a crea democrații pluraliste bazate pe supremația legii şi respectarea drepturilor omului şi a diversității, pe aplicarea principiilor subsidiarității, a libertății de alegere, a egalității de şanse, a pluralismului economic şi a transparenței procesului decizional. Separarea puterilor, libertatea presei, protecția proprietății private şi dezvoltarea societății civile sunt doar câteva dintre mijloacele de a atinge această țintă.

73. In procesul de raportare la moştenirea fostelor regimuri to- talilare comuniste, trebuie să li se facă dreptate tuturor: atât vic-

Urnelor fostului regim, cât şi fostei elite conducătoare. Eşecul în a găsi echilibrul corect dintre a face dreptate victimelor şi a le asigura compensația, şi a acorda membrilor - ne-criminali - ai fostei elite de la conducere o şansă echitabilă de a se integra în noua societate democratică poate ameninţa fundamentele noului stal prin dezamăgirea sau alienarea vicitmelor, sau prin atacarea drepturilor omului, baza noului regim.

74. Aşadar, un stat democratic trebuie ca pentru desfiinţarea moştenirii fostelor sisteme totalitare comuniste, să aplice mijloace procedurale fundamentate pe supremația legii. Nu poate aplica nici un alt fel de mijloace, deoarece atunci nu ar fi cu nimic mai bun decât regimul totalitar precedent care trebuie desfiinţat. Un stat de drept democratic are suficiente mijloace la îndemână pentru a garanta că dreptatea va fi împlinită şi că cei vinovați vor ii pedepsiți - nu poate, şi nu trebuie totuşi să promoveze dorința de răzbunare în locul dreptății. Un adevărat stat de drept trebuie să respecte dreplurile şi liberățile fundamentale ale omului, precum dreptul la un proces echitabil şi la a fi audiat, şi trebuie să le aplice chiar şi în cazul acelor persoane care, atunci când au fost la pute re, nu le-au aplicat. Dar un stat de drept poate şi să se apere împo triva reapariției amenințării totalitare comuniste, din moment cc dispune de nenumărate mijloace care nu lezează drepturile omu lui şi supremația legii, folosindu-se atât de codul penal cât şi dc măsurile administrative.

75. în capitolul C am schițat măsurile de drept penal, admi nislraLive, instituționale şi sociale care trebuie aplicate. în capilo Iul D am acordat o atenție deosebită „decomunizării" sau legilor lustrației, şi am trasat indicațiile specifice pentru măsurile admi nistrative în vederea împlinirii dreptății fără ca drepturile omului să fie violate. Nu doresc să repet toate acestea aici. Recomandarea mea pentru țările din centrul şi estul Europei care implementea ză - sau plănuiesc să adopte - asemenea legi ale lustrației sau alic măsuri administrative similare, ar fi aceea de a vedea dacă acestea sunt în conformitate cu indicațiile sugerate şi, dacă este necesar, să le revizuiască. Acest lucru va evita înaintarea de plângeri pen tru aceste proceduri mecanismelor de control ale Consiliului Eu ropei în baza Convenției Europene pentru Drepturile Omului, .1 procedurii de monitorizare a Comitetului de Miniştri sau a proc <• durii de monitorizare a Adunării în baza ordinului Nr. 508 (1995).

76. Aş încuraja, de asemenea, toate ţările afectate să implementeze crearea de instituţii şi alte măsuri sugerate în capitolul C. Democraţiile consolidate, în conformitate cu ideile menţionate în capitolul E, ar trebui să intensifice „ajutorul pentru dezvoltare democratică" şi să îşi axeze programele de ajutor pe activităţi non-gu- vernamentale şi de bază, pentru a ajuta la construirea societăţii civile fără de care noile democraţii care încearcă să îşi depăşească moştenirea fostelor sisteme totalitare comuniste nu ar supravieţui.
Comitetul de raport: Comitetul pentru Probleme Legale şi Drepturile Omului
Implicaţii bugetare pentru Adunare: niciuna.
Referinţa comitetului: Doc. 7209 şi Referinţa nr. 1995 din 3 februarie 1995.
Rezoluţia adoptată unanim de comitet în 20 mai 1996.
Membri comitetului: Dl. Hagârd (Preşedinte), Dl. Sclvwim- mer, Dna Err (Vicepreşedinţi), Dna. Aguiar, MM. Akţali, Alexan- der, Arbnori, Bartumeu Cassany, Berti, Bindig, Bobelis, Buar, Ci- moszewicz, Cioni, Clerfayt, Columberg, Deasy, Dees, Deniau, Fenech, Filimonov, Foga, Frunda, Fuhrmann, Fyodorov, Galanos, Dna. Gelderblom-l.ankhout, MM. Grimsson, Guenov,Gurel, Dna. Holand, MM. Holovatiy, Hunault, Jansson, Jaskiernia, Jeambrun, Karas, Kelam, Kirkhîll, Koschyk, Kovalev, La Russa, Loutfi, Ma- ginas, Magnusson, Martins, Meszâros, Moeller, Nemetb, Panle- lejevs, Poppe, Rathbone, Rhinow, Robles Fraga, Rodegbiero, Ro- kofyllos, Severin, Sole Tura, Solonari, Stretovych, Taluri, Trojan, Weyts, Dna. Wohlwend.
Secretari ai comitetului: Dl. Plate, Dna. Chatzivassiliou şi Dna. Kleinsorge.
307
ANEXA 2
Consiliul Europei Adunarea Parlamentară
REZOLUŢIA* 1096 (1996)1
PRIVIND MĂSURILE PENTRU DESFIINŢAREA MOŞTENIRII FOSTELOR SISTEME TOTALITARE COMUNISTE

- Moştenirea fostelor sisteme totalitare nu este uşor de gestionat. La nivel instituţional această moştenire include (supra)cen tralizarea, militarizarea instituţiilor civile, birocratizarea, mono polizarea şi supra-reglementarea; la nivelul societăţii ajunge de la colectivism şi conformism la obedienţă oarbă şi alte tipuri de mentalitate totalitară. A reînfiiţa un stat civilizat, liberal în care să domnească legea este dificil cu asemenea bază de pornire - de aceea vechile structuri şi mentalităţi trebuie înlăturate şi depăşite
- Scopurile acestui proces de tranziţie sunt clare: crearea de mocraţiilor pluraliste, bazate pe supremaţia legii şi respectarea drepturilor omului şi a diversităţii. Principiile subsidiarităţii, al li bertăţii de alegere, al egalităţii de

şanse, al pluralismului econo mic şi al transparenței procesului decizional trebuie să joace toate un rol în acest proces. Separarea puterilor, libertatea presei, pro tecția proprietății private şi dezvoltarea unei societăți civile sunt câteva dintre mijloacele care ar putea ii folosite pentru atingerea acestor ținte, ca descentralizarea, demilitarizarea, demonopoli.a rea şi debirocratizarea.

'Traducerede Aniela şi Paul Siladi.

1 Dezbaterea Adunării din 22 iunie 1996 (Şedința a 2-a) (vezi Doc. 756K. raportul Comitetului pentru Afaceri ale Justiției şi Drepturile Omului, raportor: Dl. Severin). Text adoptat de Adunare în data de 27 iunie 19l>i (Şedința a 23-a).

ANEXE

- Pericolele reprezentate de un eşec al procesului de tanziție sunt complexe. în cel mai bun caz, în locul democrației va domni oligarhia, corupția în locul supremației legii şi crima organizată în locul drepturilor omului. în cel mai rău caz, rezultatul ar putea ii „restaurarea de catifea" a unui regim totalitar, dacă nu chiar răsturnarea violentă a proaspetei democrații. în acest caz, noul regim nedemocratic al unei țări mai mari ar putea reprezenta un pericol internațional şi pentru vecinii săi mai slabi. Cheia unei coexistențe paşnice şi a unui preoces de tranziție reuşit este în atingerea echilibrului delicat în a face dreptate fără a căuta răzbunarea.
- Aşadar, un stat de drept democratic trebuie ca în procesul de desființare a moştenirii fostelor sisteme totaitare comuniste, să aplice mijloacele procedurale ale unui asemenea stat. Nu poate aplica nici un alt fel de mijloace, deoarece atunci nu ar fi cu nimic mai bun decât regimul totalitar precedent care trebuie desființat. Un stat de drept democratic are suficiente mijloace la îndemână pentru a garanta că dreptatea va fi împlinită şi că cei vinovați vor fi pedepsiți - nu poate, şi nu trebuie, totuşi să promoveze dorința de răzbunare în locul dreptății. Trebuie, în schimb, să respecte drepturile şi liberățile fundamentale ale omului, precum dreptul la un proces echitabil şi la a fi audiat, şi trebuie să le aplice chiar şi în cazul acelor persoane care, atunci când au fost la putere, nu le-au aplicat. Un stat de drept poate de asemenea să se apere împotriva reapariției amenințării totalitare comuniste, din moment ce dispune de nenumărate mijloace care nu lezează drepturile omului şi supremația legii, şi care se bazează atât pe folosirea codul penal, cât şi a măsurilor administrative.
- Adunarea recomandă ca statele membre să desființeze moştenirea fostelor regimuri totalitatre comuniste prin restrucutura- rea vechilor

sisteme legale şi instituționale, proces care ar trebui să se fundamenteze pe următoarele principii:

i. demilitarizarea, pentru a garanta că militarizarea instituțiilor esențialmente civile, cum ar fi existența administrației militare a penitenciarelor sau a trupelor militare ale Ministerului de Interne, tipice sistemelor totaliare comuniste, va lua sfârşit;

ii. descentralizarea, în special la nivel local şi regional şi în cadrul instituțiilor de stat;

iii. demonopolizarea şi privatizarea, ca elemente centrale pentru construirea unei economii de piață şi a unei societăți pluraliste;

iv. debirocratizarea, care ar trebui să reducă super-reglemen- tarea totaliatră comunistă şi să transfere puterea din mâinile birocraților, în cele ale cetățenilor;

- Acest proces trebuie să includă o transformare a mentalităților (o transformare a inimilor şi a minților) al cărui scop princi pal ar trebui să fie eliminarea fricii de responsabilitate, precum şi eliminarea lipsei de respect față de diversitate, a naționalismului extrem, intoleranței, rasismului şi xenofobiei, care sunt parte din moştenirea fostelor regimuri. Toate acestea ar trebui înlocuite cu valori democratice ca toleranța, respectul diversității, subsidiari tatea şi responsabilitatea pentru faptele proprii.

- De asemenea, Adunarea recomandă ca actele criminale co mise de indivizi în timpul regimului totalitar comunist să fie judecate şi pedepsite conform standardelor codului penal. Dacă iu codul penal este prevăzut un termen de prescripție pentru anu mite crime, acesta poate fi extins, aceasta fiind o chestiune de procedură şi nu de substanță. Cu toate acestea, nu este permi să promulgarea şi aplicarea retroactivă a legilor penale. Pe de al tă parte, este permisă judecarea şi pedepsirea oricărei persoane pentru orice faptă sau omisiune care la momentul comiterii nu constituia o faptă criminală conform legii statului, dar care a fosl considerată ca atare conform principiilor legale generale recu noscute de națiunile civilizate. Mai mult chiar, în cazul în care o persoană a acționat evident împotriva drepturilor omului, pre tenția de a fi acționat la ordin nu exclude nici ilegalitatea faptei şi nici vina personală.

- Adunarea recomandă ca judecarea crimelor individiuale sa meargă mână în mână cu reabilitarea persoanelor care au fost con damnate pentru „crime" care într-o societate civilizată nu constitu ie acte criminale şi a acelora care au fost condamnate pe nedrept De asemenea, acestor victime

ale justiției totalitare ar trebui să li se ofere compensații materiale, care nu ar trebui să fie (cu mult mai) mici decât compensațiile acordate celor condamnați pe ne drept pentru crime conform codului penal în vigoare.

- Adunarea salută deschiderea dosarelor serviciilor secrete pcn tru examinare publică din unele țări foste totalitare comuniste, i

sfătuieşte toate statele vizate să faciliteze persoanelor afectate examinarea dosarelor, la cererea lor.

- De asemenea, Adunarea recomandă ca în principiu, proprietățile, inclusiv cele ale bisericilor, care au fost luate ilegal sau pe nedrept de către stat, confiscate, naționalizate sau expropriate în vreun fel pe timpul sistemelor totalitare comuniste să fie restituite primilor proprietari in integram, dacă se poate fără a fi violate drepturile actualilor proprietari care au dobândit proprietatea fiind de bună credință, sau drepturile chiriaşilor care au închiriat proprietatea de bună credință, şi fără a dăuna progresului reformelor democratice. în cazurile în care acest lucru nu este posibil, ar trebui acordată doar o compensație materială. Pretențiile şi conflictele referitoare la cazuri individuale de restituire a proprietății vor trebui rezolvate în instanță.

- Privind modul în care trebuie tratate persoanele care nu au comis nicio crimă care ar putea fi judecată conform paragrafului 7, dar care au deținut funcții înalte în fostele regimuri totalitare comunsite şi le-au sprijinit, Adunarea menționează că anumite state au găsit necesară introducerea unor măsuri administrative, ca legile lustrației şi decomunizării. Ținta acestor legi este aceea de a exclude de la exercitarea puterii guvernamentale acele persoane în care nu se poate avea încredere că vor face acest lucru în conformitate cu principiile democratice, din moment ce nu au dovedit nici în trecut că ar fi ataşate sau că ar crede în ele, şi care nu au nici un interes sau motivație să facă tranziția spre ele acum.

- Adunarea subliniază faptul că în general, aceste măsuri pot fi compatibile cu un stat de drept democratic, dacă sunt respectate câteva criterii. în primul rând, vina fiind personală şi nu colectivă, trebuie demonstrată în fiecare caz în parte, fapt care subliniază nevoia ca legile lustrației să fie aplicate individual, nu colectiv, în al doilea rând, dreptul de a avea un apărător, prezumția de nevinovăție până la demonstrarea culpabilității şi dreptul de a face apel trebuie garantate. Asemenea măsuri nu pot nicicând viza răzbunarea, şi nu poate fi permisă folosirea politică şi socială greşită a procesului de lustrație care rezultă din ele. Scopul lustrației

nu este acela de a pedepsi persoane presupus vinovate - aceasta cade în sarcina procurorilor de drept penal - ci acela de a proteja noua democrație.
311
ANEXE
- Aşadar, Adunarea sugerează să se asigure faptul că legile lustrației şi măsurile administrative similare suni în conformitate cu cerințele unui stat de drept, şi că se concentrează pe amenințările la adresa drepturilor fundamentale ale omului şi a procesului de democratizare. A se vedea „Indicații care să asigure că legile lustrației şi măsurile administrative similare suni conforme cerințelor unui stat de drept" ca text de referință.2
- Mai mult, Adunarea recomandă ca angajații concediați din funcții pe baza legilor lustrației să nu îşi piardă, în principiu, drepturile băneşti dobândite anterior. în cazuri excepționale, când elita de la conducerea fostului regim şi-a acordat pensii mai mari decât cele ale populației obişnuite, acestea ar trebui reduse la nivelul obişnuit.
- Adunarea recomandă ca autoritățile țărilor vizate să verifice ca legile, reglementările şi procedurile lor să fie în conformitate cu principiile conținute în această rezoluție şi, dacă este necesar, să le revizuiască. Acest lucru va evita înaintarea de plângeri pentru aceste proceduri în cadrul mecanismelor de control ale Consiliului Europei în baza Convenției Europene pentru Drepturile Omului, a procedurii de monitorizare a Comitetului de Miniştri sau a procedurii de monitorizare a Adunării în baza Ordinului Nr. 508 (1995) despre respectarea obligațiilor şi angajamentelor de către statele membre.
- în ultimul rând, cea mai bună garanție a desființării fostelor sisteme totalitare comuniste suni profundele reformele politice, legislative şi economice care duc, în aceste state, la formarea unei mentalități democratice şi a unei culturi politice autentice. De aceea, Adunarea face apel către toate democrațiile consolidate, să îşi reafirme sprijinul şi ajutorul pentru democrațiile emergente din Europa, în special în ceea ce priveşte sprijinul pentru dezvoltarea societății civile.
2 Vezi Doc. 7568.
312
ANEXA 3
Consiliul Europei Adunarea Parlamentară
RAPORT PRIVIND NEVOIA DE CONDAMNARE
INTERNAȚIONALĂ
>

A CRIMELOR REGIMURILOR TOTALITARE COMUNISTE (l6 DECEMBRIE 2005)*

Doc. 10765 16 decembrie 2005

RAPORT

Comitetul pentru Afaceri Politice

Raportor: Goran Lindblad, Suedia, Grupul Partidului Popular European

REZUMAT

Regimurile totalitare comuniste care au fost la conducere în Europa Centrală şi de Est în secolul trecut şi care încă mai sunt la putere în unele țări ale lumii au fost caracterizate, fără excepție, de masiva încălcare a drepturilor omului.

Adunarea Parlamentară este de părere însă că opinia publică cunoaşte foarte puține lucruri despre crimele comise de regimurile totalitare comuniste.

Adunarea condamnă puternic încălcările drepturilor omului şi adresează un apel tuturor partidelor comuniste sau post-comunis- te şi membrilor ei să reevalueze istoria comunismului şi propriul lor trecut, dacă nu au făcut-o până acum, să se distanțeze clar de crimele comise de regimurile totalitare comuniste şi să le condamne fără urmă de ambiguitate.

"Traducere de Aniela şi Paul Siladi.

ANEXE

De asemenea, roagă Comitetul de Miniştri să alcătuiască un comitet compus din experți independenți însărcinați cu strângerea şi evaluarea informațiilor şi legislațiilor referitoare la încălcări ale drepturilor omului sub diferite regimuri totalitare comuniste, şi să adopte o declarație oficială pentru condamnarea la nivel internațional a crimelor comise de regimurile totalitare comuniste.

Adunarea roagă pe toate statele membre ale Consiliului Europei care au fost conduse de regimuri totalitare comuniste să introducă o zi dedicată comemorării victimelor acestor regimuri şi să înființeze muzeuri care să le documenteze crimele.

PROIECT DE REZOLUȚIE

>

- Adunarea Parlamentară face referire la Rezoluția 1096 (1996) asupra măsurilor de desființare a moştenirii fosterlor sisteme totalitare comuniste.
- Regimurile totalitare comuniste care au fost la conducerea statelor din centrul şi din estul Europei în ultimul secol, şi care încă mai sunt la putere în câteva țări din lume, au fost caracterizate fără excepție, de violarea gravă

a drepturilor omului. Aceste încălcări au variat în funcție de cultură, țară sau de perioada istorică şi au inclus asasinate şi execuții individuale sau colective, moartea în lagăre de concentrare, înfometarea, deportarea, tortura, munca silnică şi alte forme de teroare fizică în masă.

- C'rimele au fost justificate în numele teoriei luptei de clasă şi al principiului dictaturii proletariatului. Interpretarea ambelor principii legitima „eliminarea" persoanelor care erau considerate dăunătoare pentru construirea unei noi societăți şi, ca atare, duşmani ai regimurilor totalitare comuniste. Un impresionant număr de victime din fiecare țară implicată erau chiar din rândul națiunii respective. Acesta a fost tocmai cazul popoarelor din fosta URSS, care depăşesc numeric de departe pe celelalte popoare, sub raportul numărului de victime.
- Adunarea recunoaşte faptul că, în ciuda crimelor regimurilor totalitare comuniste, unele partide comuniste din Europa au con tribuit la realizarea democrației.
- Căderea regimurilor totalitare comuniste din Europa Centra lă şi de Est nu a fost urmată în toate cazurile de o investigare in ternațională a crimelor comise de acestea. Mai mult, autorii aces

tor crime nu au fost aduşi în fața instanței de către comunitatea internațională, ca în cazul oribilelor crime comise de național-so- cialism (nazism).

- Ca urmare a acestui fapt, opinia publică nu cunoaşte foarte bine crimele comise de regimurile totalitare comuniste. Partide comuniste încă mai sunt active în unele țări, deşi nu s-au distanțat de crimele comise în trecut de regimurile totalitare comuniste.
- Adunarea este convinsă că una dintre condițiile preliminare pentru evitarea unor crime similare în viitor, este înțelegerea istoriei. Evaluarea morală şi condamnarea crimelor comise joacă un rol important în educarea tinerelor generații, iar o poziție clară față de trecut din partea comunității internaționale ar putea fi un punct de referință pentru acțiunile lor viitoare.
- Adunarea crede că victimele care au supraviețuit crimelor comise de regimurile totalitare comuniste şi familiile lor merită simpatie, înțelegere şi recunoaştere pentru suferințele îndurate.
- în unele țări ale lumii continuă să existe regimuri totalitare comuniste şi să fie comise crime. Interesul național nu ar trebui să împiedice statele de la a avea atitudinea critică adecvată față de regimurile totalitare comuniste. Adunarea condamnă ferm toate acele încălcări ale drepturilor omului.

- Dezbaterile şi condamnările care au avut loc până acum în unele state membre ale Consiliului Europei, nu dispensează comunitatea internațională de la a adopta o poziție clară față de crimele comise de regimurile totalitare comuniste. îi revine obligația morală de a face acest lucru fără întârziere.
- O asemenea dezbatere la nivel internațional se potriveşte Consiliului Europei: toate statele foste comuniste, cu excepția Belarusuiui, sunt acum membre ale Consiliului, iar protecția drepturilor omului şi supremația legii sunt valorile fundamentale pentru care se pronunță.
- Prin urmare, Adunarea condamnă cu putere gravele încălcări ale drepturilor omului comise de regimurile totalitare comuniste şi îşi exprimă simaptia, înțelegerea şi recunoaşterea față de victimele acestor crime.
- Mai mult, face un apel către toate partidele comuniste sau post-comuniste din statele membre ale Adunării, să reevalueze istoria comunismului şi propriul lor trecut, să se distanțeze clar de crimele comise de regimurile totalitare comuniste şi să le condamne fără ambiguitate.

3I)

ANEXE

- Adunarea crede că această poziție clară a comunității internaționale va deschide drumul pentru o viitoare reconciliere. De asemenea, acest lucru sperăm să încurajeze istorici din întreaga lume să îşi continue cercetarea axată pe determinarea şi verificarea obiectivă a celor întâmplate.

PROIECT DE RECOMANDĂRI

Adunarea Parlamentară face referire la Rezoluția 1096 (1996) asupra măsurilor de desființare a moştenirii fostelor sisteme totalitare şi la Rezoluția 1481 (2006) asupra necesității unei condamnări internaționale a crimelor regimurilor totalitare comuniste.

Adunarea crede că este nevoie urgentă de o dezbatere internațională în profunzime şi exhaustivă despre crimele comise de regimurile totalitare comuniste în vederea acordării simpatiei, înțelegerii şi recunoaşterii cuvenite tuturor celor afectați de aceste crime

Adunarea este convinsă că organizația Consiliului Europei, ca una ce se pronunță pentru supremația legii şi apărarea drepturilor omului, ar trebui să adopte o poziție clară vizavi de crimele comise de regimurile totalitare comuniste.

De aceea, Adunarea roagă Comitetul de Miniştri:

1. să alcătuiască un comitet compus din experți independenți însărcinați cu strângerea şi evaluarea informațiilor şi legislațiilor referitoare la încălcări ale drepturilor omului sub diferite regimuri totalitare comuniste

2. să adopte o declarație oficială pentru condamnarea la nivel internațional a crimelor comise de regimurile totalitare comuniste şi să îşi exprime simpatia, înțelegerea şi recunoaşterea pentru victimele lor, indiferent de naționalitate;
3. să lanseze o campanie de conştientizare a opiniei publice în legătură cu crimele comise de regimurile totalitare comuniste la nivel european;
4. să organizeze o conferință internațională pe tema crimelor comise de regimurile totalitare comuniste, cu participarea reprezentaților guvernelor, a parlamentarilor, a oamenilor din mediile academice, a experților şi a ONG-urilor;
5. să determine statele membre ale Consiliului Europei care au fost conduse de regimuri totalitare comuniste:
316
ANEXE
5.1. să alcătuiască comitete compuse din expreți însărcinați cu strângerea şi evaluarea de informații despre violarea drepturilor omului sub regimul totalitar comunist la nivel național, în vederea unei colaborări strânse cu un comitet de expreți al Consiliului Europei;
5.2. să revizuiască legislația națională cu scopul de a o face perfect compatibilă cu Recomandarea 13 (2000) a Comitetului de Miniştri pentru politica europeană de acces la arhive;
5.3. să lanseze o campanie națională de conştientizare asupra crimelor comise în numele ideologiei comuniste, care să includă şi revizuirea manualelor şcolare, introducerea unei zile de comemorare a victimelor comunismului şi înființarea de muzee;
5.4. să încurajeze autoritățile locale să ridice monumente în memoria victimelor regimurilor totalitare comuniste.
MEMORANDUM EXPLICATIV DE DL. LINDBLAD
1. INTRODUCRE
1. Căderea regimurilor comuniste din statele Europei Centrale şi de Est, la începutul anilor '90 ai secolului al XX-lea, a generat numeroase discuții legate de evaluarea politică şi legală a acțiunilor şi a crimelor comise în numele ideologiei comuniste. S-a pus problema responsabilității făptaşilor şi a posibilei lor acuzări. S-au ținut dezbateri pe această temă în toate țările foste comuniste, iar în unele dintre ele s-au promulgat legi specifice de „deco- munizare" şisau lustrație.1
2. în toate țările implicate, această chestiune a fost considerată parte a unui proces mai larg de desființare a fostului sistem şi de tranziție spre democrație. A fost concepută ca o problemă internă, iar îndrumarea oferită

de comunitatea internațională şi în special de Consiliul Europei s-a concentrat pe prevenirea unor posibile încălcări ale drepturilor omului.

3. în acest cadru au fost elaborate două raporturi ale Adunării Parlamentare despre măsurile de desființare a sistemelor to-

' Pentru mai multe detalii vezi raportul asupra Măsurilor de desființare a sistemelor totalitare comuniste (Doc. 7209)

lalitare comuniste, de către domnii Espersen şi Severin, din partea Comitetului de Afaceri ale Justiției şi Drepturilor Omului, în 1995, respectiv 1996, primul fiind retrimis Comitetului după dezbaterea în Adunare, al doilea concretizându-se în adoptarea Rezoluției 1096 (1996).

4. Cu toate acestea, până acum nici Consiliul Europei şi nici o altă organizație internațională inter-guvernamentală nu şi-au asumat sarcina unei evaluări generale a conducerilor comuniste, a unei discuții serioase despre crimele comise în numele lor şi a condamnării publice a acestora. Oricât de greu ar fi de înțeles acest lucru, într-adevăr nu a existat o dezbatere în profunzime a ideologiei care a stat la baza terorii generalizate, a masivelor încălcări ale drepturilor omului, a morții multor milioane de oameni şi a aducerii unor întregi națiuni într-o stare deplorabilă. Pe când un alt regim totalitar al secolului XX, şi anume nazismul, a fost investigat, condamnat la nivel internațional, iar criminalii au fost judecați, crimele similare comise în numle comunismului nu au fost nici investigate, nici nu au făcut obiectul unei condamnări internaționale.

5. Absența unei condamnări internaționale poate fi explicată în parte prin faptul că mai există încă în lume țări a căror conducere încă se mai bazează pe ideologia comunistă. Din dorința de a păstra bunele relații cu unele dintre aceste țări, anumiți politicieni se vor feri să abordeze acest subiect dificil. Ba mai mult, unii dintre politicienii încă activi au sprijinit într-o formă sau alta foste regimuri comuniste, iar din motive lesne de înțeles, ar prefera să nu se confrunte cu problema responsabilității. în multe țări europene există partide comuniste care nu au condamnat formal crimele comunismului. Nu în ultimul rând, mulți politicieni mai sunt încă seduşi de anumite elemente ale ideologiei comuniste, cum ar ii egalitatea şi dreptatea socială, motiv pentru care se tem că o con damnare a crimelor comuniste s-ar identifica şi cu o condamnare a ideologiei comuniste.

6. Cu toate acestea, Raportorul este de părere că este nevoie urgentă de o dezbatere publică asupra crimelor comunismului şi de o condamnare a acestora la nivel internațional. Aceste lucruri ar trebui duse la îndeplinire

fără amânare, din mai multe motive, în primul rând, pentru binele percepției generale ar trebui clari ficat faptul că toate crimele, inclusiv cele comise în numele unei ideologii care laudă cele mai respectabile idealuri ca egalitatea şi

dreptatea, sunt condamnate, şi nu există nicio excepție de la acest principiu. Acest facpt este deosebit de important pentru linerele generații care nu au avut experiența personală a conducerilor comuniste şi pentru ale căror acțiuni viitoare, o poziție clară a comunității internaționale vizavi de trecut poate ii un punct de reper.

7. Se pare că în unele țări mai supraviețuieşte încă o nostalgie după comunism. Aceasta crează pericolul ca puterea să fie din nou preluată de comuniști. Acest raport ar trebui să contribuie la con- ştienizarea generală asupra istoriei acestei ideologii.

8. în al doilea rând, atâta timp cât victimele regimurilor comuniste sau familiile lor mai sunt în viață, nu va fi niciodată prea târziu pentru a le oferi satisfacție morală pentru suferințele îndurate.

9. Nu în ultimul rând, regimurile comuniste încă mai sunt active în unele țări ale lumii, iar crime comise în numele acestei ideologii continuă să fie înfăptuite. După părerea mea, Consiliul Eu- ropei, organizația care apără drepturile omului, nu are dreptul de a rămâne indiferent şi tăcut, chiar dacă acele țări nu sunt state membre ale Consiliului Europei. Condamnarea internațională ar conferi mai multă credibilitate, ar aduce mai multe argumente opoziției din interiorul acelor țări şi ar putea contribui la o evoluție pozitivă. Este cel mai mic dintre lucrurile pe care Europa, leagănul ideologiei comuniste, l-ar putea face pentru aceste țări.

10. Trebuie subliniat faptul că în acest raport nu este în niciun caz vorba despre o compensație financiară pentru victimele crimelor comuniste, singura compensație recomandată fiind aceea morală.

11. A 15-a aniversare a căderii puterii comuniste în multe dintre țările europene oferă o foarte bună ocazie pentru o asemenea acțiune. Consiliul Europei poate duce la îndeplinire această sarcină, aproape jumătate dintre statele sale membre având expreien- ța unei conduceri comuniste.

12. în cadrul pregătirii acestui raport, Comitetul a organizat o şedință cu participarea unor personalități eminente, a căror expertiză în acest domeniu a contribuit major la pregătirea prezentului raport (vezi Programul Şedinței în Anexa 1). Am făcut şi vizite de documentare în Bulgaria (16 mai 2005),

Letonia (3 iunie 2005) şi Rusia (16-17 iunie 2005) (vezi programul ataşat al vizitelor, în Anexele 2-4). Aş dori să îmi exprim recunoştința față de delegați-
319
ANEXE
ile naționale parlamentare ale acestor țări pentru asistența acordată în pregătirea acestor vizite.

13. Doresc să subliniez că acest raport nu se doreşte în nici un caz a fi o cuantificare completă a crimelor comuniste. Cercetarea istorică trebuie lăsată în grija istoricilor; literatura pe acestă temă este deja substanțială, şi m-am folosit de ea în pregătirea acestui raport. Prezentul raport este gândit ca o evaluare politică a crimelor comunismului.

2. PRIVIRE DK ANSAMBLU ASUPRA REGIMURILOR COMUNISTE

14. Regimurile comuniste, precum cele analizate în acest raport, pot fi definite prin câteva trăsături, printre care se găseşte, în special, conducerea exercitată printr-un singur partid de masă, devotat, cel puțin la nivelul afirmațiilor, ideologiei comuniste. Pu terea este concentrată într-un grup restrâns de lideri ai partidului, care nu pot fi traşi la răspundere sau limitați de supremația legii.

15. Partidul controlează statul într-o asemenea măsură, încât granița dintre cele două este neclară. Mai mult, îşi extinde controlul şi asupra populației, în toate aspectele vieții ei cotidiene, la un nivel fără precedent.

16. Nu există dreptul la asociere, pluralismul politic a fost abo lil, iar orice opoziției, ca şi orice încercare de auto-organizare sunt pedepsite grav. Pe de altă parte însă, mobilizarea maselor prin in termediul partidului sau al organizațiilor sale secundare sau satelite este încurajată, sau uneori chiar impusă cu forța.

17. Pentru a-şi impune controlul în sfera publică şi pentru a preveni orice acțiune pe care să nu o poată controla, aceste re gimuri comuniste vor dezvolta forțele polițieneşti într-un grad nemaiîntâlnit, vor înființa rețele de informatori şi vor încura ja delațiunea. Dimensiunile formațiunilor polițieneşti şi numă rul informatorilor secreți au variat în timp şi de la țară Ia țară, dar în orice caz, au depăşit de departe numărul acestora din ori ce stat democratic.

18. Mijloacele de comunicare în masă sunt monopolizate şi sau controlate de stat. Cenzura strict preventivă este aplicată ca regulă. Prin urmare, se încalcă dreptul la informare, iar presa li beră nu există.
320
ANEXE

19. Naționalizarea economiei, o trăsătură permanentă a conducerii comuniste care provine direct din ideologia ei, restricționează proprietatea pri vată şi activitatea economică individuală. în consecință, cetățenii sunt mult mai vulnerabili vizavi de stat, angajatorul monopolizant şi unica sursă de venit.
20. Comunismul a condus mai bine de 80 de ani în țara în care s-a născut, în Rusia, redenumită apoi Uniunea Sovietică. în alte țări europene, în jur de 45 de ani. în țări din afara Europei, partide comuniste au condus de mai bine de 50 de ani în China, Coreea de Nord şi Vietnam, mai mult de 40 de ani în Cuba şi 30 în La- os, ca şi în diferite țări din Africa, Asia şi America de Sud aflate sub influență sovietică.
21. Mai mult de 20 de țări din patru continente pot fi au fost comuniste sau sub conducere comunistă pentru o anumită perioadă de timp. în afara Uniunii Sovietice şi a celor şase sateliți europeni, ai săi, lista cuprinde Afghanistan, Albania, Angola, Benin, Cambodgia (Kampuchea), China, Congo, Cuba, Etiopia, Coreea de Nord, Iugoslavia, Eaos, Mongolia, Mozambic, Vietnam şi Yemenul de Sud.
22. înainte de 1989, numărul celor aflați sub conducerea comunistă era de peste un miliard.
23. Longevitatea şi expansiunea geografică a implicat şi apariția diferențierilor şi a modificărilor în practicile conducerii comuniste în diferite țări, culturi şi perioade. Regimul comunist a evoluat în funcție de dinamica sa internă sau ca răspuns la circumstanțele internaționale. Este dificil să comparăm conducerile comuniste din Rusia anilor 1930, Ungaria anilor 1960 sau Polonia anilor 1980.
24. Dar în ciuda diversității, se pot defini clar trăsăturile comune ale regimurilor comuniste indiferent de țară, cultură sau timp. Una dintre cele mai evidente caracteristici este încălcarea flagrantă a drepturilor omului.

3. CRIMELE COMUNISMULUI

25. Dominația comunistă s-a caracterizat printr-o masivă încălcare a drepturilor omului încă de la început. Pentru a dobândi .şi a menține puterea regimurile comuniste au trecut dincolo de asasinate individuale şi masacre locale, integrând crima în sistemul lor de conducere. Este adevărat că, după câțiva ani de la stabi

ANEXE

lirea regimului în Europa şi după zeci de ani în Uniunea Sovietică şi China, teroarea şi-a pierdut puțin din vigoarea inițială. Dar, „memoria terorii" a jucat un rol important în aceste societăți şi amenințarea potențială a înlocuit atrocitățile reale. Mai mult, dacă s-a ivit nevoia, regimurile acestea

au apelat la teroare, după cum s-a întâmplat în Cehoslovacia în 1968, Polonia în 1971, 1976 şi 1981 sau China în 1989. Această regulă se toate regimurile comuniste, trecute sau prezente, indiferent de țară.

26. Potrivit unor estimări precaute (nu sunt disponibile date exacte) numărul oamenilor ucişi de regimurile comuniste, în țări sau regiuni, este următorul:

- Uniunea Sovietică: 20 de milioane de victime;
- China: 65 de milioane;
- Vietnam: 1 milion;
- Corea de Nord: 2 milioane;
- Cambodgia: 2 milioane;
- Europa de Est: 1 milion;
- America Latină: 150 000;
- Africa: 1,7 milioane;
- Afganistan: 1,5 milioane.

Aceste cifre includ situații variate: execuții individuale sau colective, morți în lagărele de concentrare, victime ale foamei sau ale deportării.

27. Cifrele citate anterior sunt bazate pe documente, iar dacă sunt doar estimări este pentru că există temeiuri justificate pentru a bănui că ar trebui să fie mult mai mari. Din păcate accesul li mitat la arhive, în special în Rusia, nu permite o verificare adec vată a datelor exac te.

28. Caracteristica importantă a crimelor comuniste a fost represiunea directă a unor categorii întregi de oameni nevinovați a cărori singură „crimă" era că făceau parte din aceste categorii. In felul acesta, în numele ideologiei aceste regimuri au ucis zeci de milioane de țărani bogați (culaci), nobili, burghezi, cazaci, ucrai nieni şi al te grupuri.

29. Aceste crime sunt rezultatul direct al teoriei luptei de cla să, care impunea nevoia „eliminării" celor care nu erau conside rați folositori construirii noii societăți. O mare parte a victimelor erau din rândul națiunii statelor respective.

30. La sfârşitul anilor '20, în Uniunea Sovietică, GPU (fosta Ce- ka) a introdus cotele: fiecare district era obligat să livreze un număr stabilit de „duşmani de clasă" Cifrele erau stabilite la nivel central de conducerea partidului comunist. Astfel că autoritățile locale trebuiau să aresteze, deporteze şi execute un număr concret de oameni; dacă nu făceau aceasta erau ei înşişi persecutați.

31. în ceea ce priveşte numărul victimelor, lista celor mai importante crime comuniste include următoarele:
- execuții colective sau individuale ale unor persoane considerate oponenți politici, fără un proces sau în urma unuia arbitrar, represiunea sângeroasă a manifestațiilor şi a grevelor, uciderea ostaticilor şi a prizonierilor de război în Rusia în anii 1918-1922. Lipsa accesului la arhive (şi de asemenea lipsa oricăror documente privind numeroase execuții) face imposibilă aprecierea exactă a cifrelor, dar numărul victimelor este de ordinul zecilor de mii; înfometarea a aproximativ 5 milioane de persoane ca urmare a rechizițiior, în special în Ucraina, în anii 1921-1923. înfometarea a fost utilizată ca armă politică în câteva regimuri comuniste, nu doar în Uniunea Sovietică; exterminarea a 300 000 până la 500 000 de cazaci între 1919-1920;
zeci de mii de persoane dispărute în lagărele de concentrare. Aici, din nou, lipsa accesului la arhive face cercetarea imposibilă; 690 000 de persoane condamnate în mod arbitrar la moarte şi executate ca urmare a „epurării" Partidului Comunist în 1937-1938. Alte câteva mii au fost deportate sau închise în lagăre. în total, între 1 octombrie 1936 şi 1 noiembrie 1938, aproximativ 1 565 000 de persoane au persoane au fost arestate, şi dintre aceştia 668 305 au fost executați. Potrivit multor cercetători cifrele acestea sunt subestimate şi ar trebui verificate când toate arhivele vor deveni accesibile; asasinarea în masă a aproximativ 30 000 de „culaci" (țărani bogați) in timpul colectivizării forțate din 1929-1933. Alte două milioane au foste deportați în 1930-1932; mii de oameni obişnuiți au fost acuzați în Uniunea Sovietică de relații cu „inamicul" şi executați în perioada de dinaintea celui de-al doilea război mondial mondial. De exemplu, în anul 1937, aproximativ 144 000 de persoane au fost ares

tați şi dintre aceştia 110 0(X) executați după ce au fost acuzați că au avut contacte cu cetățeni polonezi care trăiau în Uniunea Sovietică. De asemenea, în 1937,42 (XX) de persoane au fost executate pentru că au avut relații cu muncitori germani din URSS;
- 6 milioane de ucrainieni au murit de foame ca urmare a unei politici de stat deliberate, în perioada 1932-1933;
- asasinarea şi deportarea a sute de mii de polonezi, ucrainieni, lituanieni, letoni, estoniei, moldoveni şi locuitori ai Basarabiei în perioada 1939-1941 şi 1944-1945;
- deportarea germanilor de pe Volga în 1941, a tătarilor din Crimeea în 1943, cecenilor şi inguşilor în 1944;

- deportarea şi exterminarea unui sfert din populația Cam bodgiei în 1975-1978;

milioane de victime ale politicilor criminale ale lui Mao Ze- dong în China şi Kim Ir Sen în Coreea de Nord. Aici, din nou, lipsa documentelor nu îngăduie date exacte;

- numeroase victime în alte părți ale lumii, Africa, Asia şi America Latină, în țări care se numesc comuniste şi care fac referire directă la ideologia comunistă.

Această listă nu este în nici un caz completă. Nu există nicio țară sau regiune care să ii fost sub conducere comunistă şi care sa nu poată face o listă proprie de suferințe.

32. Lagărele de concentrare, fondate de primul regim comunisi cel mai devreme în septembrie 1918, au devenit unul dintre cele mai ruşinoase simboluri ale regimurilor comuniste. în 1921 erau deja 107 lagăre în care se găseau peste 50 000 de deținuți. Morla litatea extrem de ridicată din aceste lagăre poate fi ilustrată de si tuația din Lagărul de la Kronstadt: din 6 500 de deținuți închişi în lagăr în martie 1-921, au supraviețuit un an mai târziu doar 1 500

33. în 1940 numărul deținuților a ajuns la 2 350 000 plasați in 53 de complexe de concentrare, 425 colonii speciale, 50 de colonii pentru minori şi 90 de case pentru nou-născuți.

34. în ansamblu, în 1940 erau în medie 2,5 milioane de deți nuți în lagărele de concentrare în orice moment. Dacă se ține sea ma de rata mortalității foarte ridicată înseamnă că numărul efc-i tiv de persoane duse în lagăre a fost mult mai mare.

35. în total, au trecut prin lagărele de concentrare între 15 şi'.'() de milioane de persoane între anii 1930 şi 1953.

ANEXE

36. Lagăre de concentrare au fost de asemenea introduse în alte regimuri comuniste, în special în China, Coreea de Nord, Cam- bodgia şi Vietnam.

37. Invadarea de către Armata Sovietică a unor țări în timpul celui de-al doilea război mondial a fost urmată sistematic de teroare în masă, arestări, deportări şi asasinate. între țările cele mai afectate a fost Polonia (au fost estimate 440 000 de victime în 1939, inclusiv asasinarea ofițerilor polonezi prizonieri la Katin, în 1940), Estonia (175 000 de victime inclusiv asasinarea a 800 de ofițeri, ceea ce însemna 17,5 % din totalul populației), Lituania, Letonia (119 000 de victime), Basarabia şi Nordul Bucovinei.

38. Deportarea unor naţiuni întregi era o măsură politică obişnuită în special în timpul celui de-al doilea război mondial, în 1940-41, aproximativ 330 000 de cetăţeni polonezi care locuiau în spaţii ocupate de Armata Sovietică au fost deportate în estul Uniunii Sovietice, în principal în Kazakhstan. 900 000 de germani din regiunea Volgăi au fost deportaţi în toamna anului 1941; 93 000 de calmuci au fost deportaţi în dembrie 1943; 521 000 de ceceni şi inguşi au fost deportaţi în februarie 1944; 180 000 de tătari din Crimeea au fost deportaţi în 1944. Lista nu poate fi completă fără a-i menţiona pe letoni, lituanieni, estonieni, greci, bulgari, armenii din Crimeea, turcii mesheţi şi kurzii din Caucaz.
39. Deportările au afectat şi pe adversarii politici. Din 1920, adversarii politici ai regimului din Rusia au fost deportaţi în Insulele Solovki. în 1927 lagărul construit în Solovki cuprindea 13 000 de deţinuţi, reprezentând 48 de naţionalităţi diferite.
40. Cele mai violente crime ale regimului comunist, cum ar ii uciderі în masă şi genocid, tortură, muncă forţată şi alte forme de teroare fizică, în masă, au continuat în Uniunea Sovietică, şi într-o mai mică măsură în alte ţări europene, până la moartea lui Stalin.
41. începând de la mijlocul anilor '50, teroare în ţările comuniste europene a scăzut semnificativ, dar anumite persecuţii împotriva diferitelor grupuri sau persoane au continuat. Aceasta include supraveghere politică, arestări, închisoare, amenzi, tratament psihiatric forţat, diverse limitări ale libertăţii de mişcare, discriminare la angajare ceea ce ducea adesea la sărăcie şi excludere profesională, umilire publică şi calomnie. Regimurile comuniste europene post-staliniste au exploatat teama răspândită faţă de potenţiale

persecuţii, foarte prezentă în memoria colectivă. Dar pe termen lung, memoria ororilor trecute a slăbit treptat, având tot mai puţină influenţă asupra tinerelor generaţii.
42. însă, chiar în timpul perioadelor relativ calme, regimurile comuniste au fost capabile de violenţă masivă dacă a fost necesar, după cum este arătat de evenimentele din Ungaria 1956, Cehoslovacia 1968 sau Polonia 1956,1968,1970 şi 1981.
43. Căderea regimului comunist în Uniunea Sovietică şi în celelalte ţări europene a facilitat accesul la anumite arhive privind crimele comunismului. înainte de 1990 aceste arhive erau complet inaccesibile. Documentele care pot fi găsite acolo constituie o importantă sursă de

informație privind mecanismele de conducere şi de luare a deciziei, şi un completează cunoştințele istorice privind funcționarea sistemelor comuniste.

4. CONCLUZII

44. Pare a fi confirmat faptul că dimensiunea criminală a regimurilor comuniste nu a fost rezultatul circumstanțelor, ci mai degrabă consecința unor politici deliberate, elaborate de fondatorii unor astfel de regimuri chiar dinainte ca aceştia să fi preluat puterea. Liderii comunismului istoric nu şi-au ascuns niciodată obiectivele, anume dictatura proletariatului, eliminarea oponenților politici şi a acelor categorii ale populației incompatibile cu noul tip de societate.

45. Ideologia comunistă, oriunde şi oricând a fost implementată, fie în Europa fie altundeva, a produs teroare în masă, crime şi o gamă largă de încălcări ale drepturilor omului. Analizând consecințele implementării acestei ideologii nu se pot ignora asemănările cu consecințele implementării unei alte ideologii a secolului XX, anume nazismul. Deşi ostile reciproc, cele două regimuri au o serie de trăsături comune.

46. Dar, în vreme ce caracterul criminal şi condamnabil al ideologiei şi regimului nazist a fost lipsit de controverse, cel puțin o jumătate de secol, iar conducătorii şi mulți criminali au fost traşi la răspundere, ideologia şi regimurile comuniste nu au avut de-a face cu reacții similare. Crimele au fost doar rareori judecate, iar mulți criminali nu au fost niciodată dați în judecată. Partidele comuniste sunt încă active în anumite țări şi nici măcăr nu s-au dis

Lanțat de trecutul în care au susținut şi colaborat cu regimurile criminale comuniste.

47. Simbolurile comuniste sunt folosite în mod deschis, iar la nivel public se ştie foarte puțin despre crimele comunismului. Acest lucru este foarte evident în comparație cu ceea ce se ştie despre crimele nazismului. Educația tinerelor generații în multe țări nu ajută la eliminarea acestui neajuns.

48. Interesele economice şi politice ale anumitor țări afectează gradul în care sunt criticate unele regimuri comuniste active, ceea ce este vizibil în mod special în cazul Chinei.

49. în calitate de raportor sunt de părere că nu ar trebui să mai întârzie nefondat condamnarea ideologiei şi regimurilor comuniste la nivel internațional. Condamnarea ar trebui iacută la nivel parlamentar de Adunare şi de Comitetul de Miniştri la nivel interguvernamental. Personal, nu împărtăşesc părerea unor colegi conform cărora ar trebui făcută o

distincție clară între ideologie şi practică. Cea din urmă derivă din prima şi mai devreme sau mai târziu bunele intenții inițiale sunt cucerite de sistemul de partid totalitar şi abuzurile Iui.

50. Ar trebui să fie clar că sunt condamnate crimele comise în numele ideologiei comuniste şi nu anumite țări. Ruşii înşişi au fost cei dintâi şi cei mai numeroşi dintre victimele ideologiei comuniste. Crimele au fost similare în orice țară în care comuniştii au preluat puLerea. Se speră ca acest raport să contribuie la o viitoare împăcare bazată pe adevărul istoric şi pe înțelegere.

51. Adunarea ar trebui să recomande Consiliului de Miniştri organizarea unui comitet care să continue investigații ample privind crimele comunismului în statele membre al Consiliului Europei. în acelaşi timp statele membre, care nu au făcut-o încă, ar trebui determinate să întemeieze asemenea comitete la nivel național. Aceste comitete se aşteaptă să coopereze îndeaproape cu comitetul Consiliului Europei.

52. Scopul ultim al activității comitetului Consiliului Europei şi al comitetelor naționale ar fi acela de a stabili fapte şi a propune măsuri concrete menite să facă repede dreptate, să aducă compensații şi să cinstească memoria victimelor.

53. Condiția necesară succesului activității comitetelor este accesul la arhive, în special in Rusia. Prin urmare legislația țărilor în cauză şi în special în Rusia, ar trebui să fie în acord cu a 13-a Re

327

ANEXE

comandare (2003) a Consiliului de Miniştri privind politica europeană a accesului la arhive.

54. In final, dar nu mai puțin important, Comitetul de Miniştri ar trebui să inițieze o campanie de conştientizare a statelor membre privind crimele comunismului, ceea ce a include şi o revizuire a manualelor şcolare. Statele membre ale Consiliului Europei trebuie încurajate să facă acest lucru la nivel național.

328

ANEXA 4

Consiliul Europei Adunarea Parlamentară

REZOLUȚIA 1481 (2006) PRIVIND NECESITATEA CONDAMNĂRII INTERNAȚIONALE

A CRIMELOR REGIMURILOR TOTALITARE COMUNISTE*

- Adunarea Parlamentară face referire la Rezoluția 1096 (1996) despre măsurile de desființare a moştenirii fostelor sisteme totalitare comuniste.

- Regimurile totalitare comuniste care au fost la conducerea statelor din centrul şi din estul Europei în ultimul secol şi care încă mai sunt la putere în câteva țări din lume au fost caracterizate, fără excepție, de violarea gravă a drepturilor omului. Aceste încălcări au variat în funcție de cultură, țară sau de perioada istorică şi au inclus asasinate şi execuții individuale sau colective, moartea în lagăre de concentrare, înfometarea, deportarea, totura, munca silnică şi alte forme de teroare fizică în masă, persecuție pe motive etnice sau religioase, încălcarea libertăților de conştiință, de gândire şi de expresie, încălcarea libertății presei şi lipsa pluralismului politic.
- Crimele au fost justificate în numele teoriei luptei de clasă şi al principiului dictaturii proletariatului. Interpretarea ambelor principii legitima „eliminarea" persoanelor care erau considerate dăunătoare pentru construirea unei noi societăți şi, ca atare, duşmani ai regimurilor totalitare comuniste. Un impresionant număr de victime din fiecare țară implicată era chiar din rândul națiunii respective. Acesta a fost tocmai cazul popoarelor din fosta URSS, care depăşesc numeric de departe pe celelalte popoare, sub raportul numărului de victime.

" Traducere de Aniela şi Paul Siladi.

ANEXE

- Adunarea recunoaşte faptul că, în ciuda crimelor regimurilor totalitare comuniste, unele partide comuniste din Europa au contribuit la formarea democrației.
- Căderea regimurilor totalitare comuniste din Europa Centrală şi de Est nu a fost urmată în toate cazurile de o investigare internațională a crimelor comise de acestea. Mai mult, autorii acestor crime nu au fost aduşi în fața instanței de către comunitatea internațională, ca în cazul oribilelor crime comise de national-socialism (nazism).
- Ca urmare a acestui fapt, opinia publică nu cunoaşte foarte bine crimele comise de regimurile totalitare comuniste. Partidele comuniste încă mai sunt active în unele țări, deşi nu s-au distanțat de crimele comise în trecut de regimurile totalitare comuniste.
- Adunarea este convinsă că una dintre condițiile preliminare pentru evitarea unor crime similare în viitor este înțelegerea istoriei. Evaluarea morală şi condamnarea crimelor comise joacă un rol important în educarea tinerelor generații, iar o poziție clară față de trecut din partea comunității internaționale, ar putea fi un punct de referință pentru acțiunile lor viitoare.
- Adunarea crede că victimele care au supraviețuit crimelor comise de regimurile totalitare comuniste, sau familiile lor, merită simpatie, înțelegere şi recunoaştere pentru suferințele îndurate.

- In unele țări ale lumii continuă să existe regimuri totalitare comuniste şi să fie comise crime. Interesul național nu ar trebui să împiedice statele de la a avea atitudinea critică adecvată față de regimurile totalitare comuniste. Adunarea condamnă ferm toate acele încălcări ale drepturilor omului.
- Dezbaterile şi condamnările care au avut loc până acum în unele state membre ale Consiliului Europei, nu dispensează comunitatea internațională de la a adopta o poziție clară față de cri mele comise de regimurile totalitare comuniste. îi revine obliga ția morală de a face acest lucru fără întârziere.
- O asemenea dezbatere la nivel internațional se potriveşte Consiliului Europei: toate statele foste comuniste, cu excepția Be larusului, sunt acum membre ale Consiliului, iar protecția drt-p turilor omului şi supremația legii sunt valorile fundamnetale pen- tur care se pronunță.

330

ANEXE

- Prin urmare, Adunarea condamnă cu putere gravele încălcări ale drepturilor omului comise de regimurile totalitare comuniste şi îşi exprimă simpatia, înțelegerea şi recunoaşterea față de victimele acestor crime.
- Mai mult, face un apel către toate partidele comuniste sau post-comuniste din statele membre ale Adunării, să reevalueze istoria comunismului şi propriul lor trecut, să se distanțeze clar de crimele comise de regimurile totalitare comuniste şi să le condamne fără ambiguitate.
- Adunarea crede că această poziție clară a comunității internațională va deschide drumul pentru o viitoare reconciliere. De asemenea, acest lucru sperăm să încurajeze pe istoricii din întreaga lume să îşi continue cercetarea axată pe determinarea şi verificarea obiectivă a celor întâmplate.
- Dezbaterea Adunării din 25 ianuarie 2006 (Şedința a 5-a) (vezi Doc. 10765, raportul Comitetului pentru Afaceri Politice, raportor: Dl. Lindblad). Text adoptat de Adunare în 25 ianuarie 2006 (Şedința a 5-a).

331

ANEXA 5

DECLARAȚIA DE LA PRAGA

PRIVIND CONŞTIINȚA MORALĂ EUROPEANĂ ŞI COMUNISMUL

Praga, 3 iunie 2008, Senatul Parlamentului Republicii Cehe1

Având în minte viitorul demn şi democratic al căminului nos tru european şi ținând cont că,

- întrucât societățile care îşi neglijează trecutul nu au viitor,
- întrucât Europa nu va fi unită atâta vreme cât nu va ii capabilii să-şi reconcilieze istoria, să recunoască nazismul şi comunismul ca moştenire

comună şi să conducă o dezbatere sinceră şi amănunți tă despre crimele tuturor regimurilor totalitare din secolul trecut,

- întrucât ideologia comunistă este direct responsabilă de cri me împotriva umanității,
- întrucât o conştiință încărcată de trecutul comunist este o po vară grea pentru viitorul Europei şi al copiilor noştri,
- întrucât diferitele moduri de a evalua trecutul comunist pot duce la împărțirea Europei în „Vest" şi „Est",
- întrucât integrarea europeană a constituit o reacție dircc tă la războaiele şi violențele provocate de sistemele totalitare d<- pe continent,
- întrucât conştiința crimelor împotriva umanității comise de regimurile comuniste pe înLregul continent trebuie să se răsfrânta asupra tuturor minților europene în aceeaşi măsură în care sunt cunoscute crimele regimurilor naziste,

'Textul Declarației ele la Praga poate ii găsit în format electronii i în mai multe limbi, inclusiv în română, la adresa http:praguede< l.n .i tion.org, accesat in 213 august 2009. Prezentul text în română cuprind* corecturi tacite datorate confruntării cu originalul în engleză, (n.m., UI 'i

- întrucât există similarități substanțiale între nazism şi comunism în ceea ce priveşte caracterul lor abominabil şi crimele săvârşite împotriva umanității,
- întrucât crimele comunismului încă trebuie să fie evaluate din punct de vedere legal, moral, politic şi istoric,
- întrucât acestor crime li s-au găsit justificări spunandu-se că au fost comise în numele teoriei luptei de clasă şi al principiului dictaturii „proletariatului" folosind teroarea ca metodă de a menține dictatura,
- întrucât ideologia comunistă a fost folosită ca instrument in mâinile celor care au clădit imperii în Europa şi Asia pentru a-şi atinge scopurile expansioniste,
- întrucât mulți dintre cei care au comis crime în numele comunismului nu au fost încă aduşi în fața Justiției iar victimele lor nu au fost încă despăgubite,
- întrucât furnizarea de informații extinse despre trecutul totalitar comunist care să ducă la o mai bună înțelegere şi abordare a temei este o condiție necesară pentru o viitoare integrare solidă a tuturor națiunilor europene,

- întrucât reconcilierea finală a tuturor popoarelor europene nu este posibilă fără eforturi susținute în vederea stabilirii adevărului şi a recuperării memoriei,
- întrucât trecutul comunist al Europei trebuie analizat în amănunțime atât în mediul academic cât şi în rândurile publicului larg, iar generațiile viitoare ar trebui să aibă la dispoziție informații despre comunism care să le fie uşor accesibile,
- întrucât în diferite părți ale globului mai rezistă doar câteva regimuri comuniste, care însă controlează aproape o cincime din populația lumii şi, prin accesul la putere, încă săvârşesc crime şi aduc prejudicii mari bunăstării popoarelor lor,
- întrucâL multe țări, deşi partidele lor comuniste nu sunt la putere, nu s-au distanțat de crimele regimurilor comuniste şi nici nu le-au condamnat,
- întrucât Praga este unul din locurile care a avut atât experiența dominației naziste cât şi a celei comuniste,

considerând că milioanele de victime ale comunismului şi familiile lor sunt îndreptățite să se bucure de dreptate, compasiune, înțelegere şi recunoaştere a suferințelor lor în acelaşi mod în care victimele nazismului au fost recunoscute moral şi politic,

ANEXE

noi, participanții la Conferința „Conştiința europeană şi comunismul" ținută la Praga,
- având în vedere rezoluția Parlamentului European la cea de-a 60-a aniversare a finalului celui de Al Doilea Război Mondial în Europa, la 8 mai 1945, aniversare sărbătorită la 12 mai 2005,
- având în vedere Rezoluția 1481 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei din 26 ianuarie 2006,
- având în vedere Rezoluția din 5 februarie 2004 a Congresului al XVI-lea al Partidului Popular European, prin care se solicită crearea unui organism format din profesionişti independenți în vederea colectării şi evaluării informațiilor privind încălcarea drepturilor omului sub regimurile totalitare comuniste şi îndemnând la crearea unui muzeu memorial al victimelor comunismului,
- având în vedere rezoluțiile privind crimele comunismului adoptate de un număr de parlamente naționale,
- având în vedere experiența Comisiei pentru adevăr şi reconciliere din Africa de .Sud,

- având în vedere experiența institutelor de memorie şi comemorare din Polonia, Slovacia, Republica Cehă, Statele Unite, a Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România, a muzeelor din Iituania, Letonia si Estonia, cât şi a Casei Terorii din Ungaria şi a muzeelor ocupației din Lituania, Letonia şi Estonia,
- având în vedere actuala şi următoarele preşedinții ale Uniunii Europene şi ale Consiliului Europei,
- având în vedere faptul că anul 2009 este anul celei de a XX-a aniversări a colapsului comunismului în Europa Centrală şi de Est, precum şi a uciderii în masă din România şi a masacrului din Piața Tiananmen din Beijing,

solicităm:

1. ajungerea la o înțelegere paneuropeană conform căreia atât regimurile totalitare naziste cât şi cele comuniste să fie judecate fiecare în conformitate cu potențialul propriu de a dezvolta politici distructive de aplicare sistematică a formelor extreme de teroare, suprimând toate libertățile civice şi umane, pornind războaie agresive şi, ca parte componentă a propriilor ideologii, exterminând şi deportând națiuni întregi şi grupuri de populație şi, drept urmare, acestea să fie considerate principalele dezastre care au lovit secolul XX,

2. recunoaşterea faptului că multe crime comise în numele comunismului ar trebui considerate crime împotriva umanității, servind ca avertisment pentru generațiile viitoare, în acelaşi mod în care au fost recunoscute crimele nazismului de Tribunalul de la Nürnberg,
3. formularea unei perspective comune privind crimele regimurilor totalitare, inter alia cele comuniste, şi propagarea unei conştiințe europene asupra crimelor comunismului cu scopul definirii unei atitudini comune față de crimele regimurilor comuniste,

4. introducerea unei legislații care să permită Justiției să îi judece şi să îi condamne pe autorii crimelor comuniste şi să compenseze victimele comunismului,
5. asigurarea principiului unui tratament egal şi non-discrimi- natoriu al victimelor tuturor regimurilor totalitare,
6. exercitarea unei presiuni la nivel european şi internațional în direcția condamnării crimelor comuniste din trecut şi în vederea susținerii unei lupte eficiente împotriva crimelor comuniste în desfăşurare,

7. recunoaşterea comunismului ca parte integrantă, nocivă, a istoriei comune a Europei,
8. acceptarea responsabilității paneuropene la crimele comise de comunism,
9. stabilirea datei de 23 august, ziua semnării Pactului Hitler-Stalin, cunoscut ca Pactul Molotov-Ribbentrop, ca zi de comemorare a victimelor regimurilor totalitare, atât naziste cât şi comuniste, în acelaşi mod în care Europa comemorează victimele Holocaustului la data de 27 ianuarie,
10. adoptarea unei atitudini responsabile de către parlamentele naționale în ceea ce priveşte recunoaşterea crimelor comuniste drept crime împotriva umanității, conducând la adoptarea legislației necesare şi la monitorizarea parlamentară a acestei legislații,
11. organizarea unor dezbateri publice referitoare la folosirea comercială şi politică, inadecvată, a simbolurilor comuniste,

12. continuarea audierilor Comisiei Europene privind victimele regimurilor totalitare, în scopul redactării unei comunicări a Comisiei,
13. înființarea în statele europene care au fost conduse de regimuri comuniste totalitare a unor comisii compuse din experți independenți însărcinați cu strângerea şi evaluarea informațiilor referitoare la încălcarea drepturilor omului la nivel național sub regimul totalitar comunist, cu scopul unei colaborări strânse cu un comitet de experți al Consiliului Europei,
14. asigurarea unui cadru legal internațional privind accesul liber şi nerestricționat la arhivele conținând informații despre crimele comunismului,
15. fondarea unui Institut al Memoriei şi Conştiinței Europene care să fie atât - A) institut european de cercetare pentru studierea totalitarismului, dezvoltând proiecte ştiințifice şi educaționale şi oferind suport rețelei de institute naționale de cercetare care se specializează pe tema experienței totalitare, B) şi un muzeu centru comemorativpaneuropean al victimelor tuturor regimuri lor totalitare, cu scopul comemorării victimelor acestor regimuri şi a conştientizării crimelor comise de acestea,
16. organizarea unei conferințe internaționale pe tema crimelor comise de regimurile totalitare comuniste, cu participarea unor reprezentanți ai guvernelor, alături de parlamentari, profesori, experți şi delegați din partea ONG-urilor, urmând ca rezultatele să fie făcute cunoscute la nivel mondial,

17. adaptarea şi revizuirea manualelor de istorie a Europei astfel încât copiii să poată învăța şi să fie avertizați cu privire la comu nism şi la crimele sale în acelaşi mod în care sunt învățați să pri vească crimele nazismului,
18. dezbaterea amănunțită şi extinsă la nivelul întregii Europe cu privire la istoria şi moştenirea comunistă,
19. comemorarea a 20 de ani de la căderea Zidului Berlinului, a masacrului din Piața Tiananmen şi a măcelului din Romania.
Noi, participanții Conferinței de la Praga „Conştiința euro peană şi comunismul", ne adresăm tuturor popoarelor Europei

tuturor instituțiilor politice europene, incluzând guvernele naționale, parlamentele, Parlamentul European, Comisia europeană, Consiliul Europei şi alte organisme internaționale relevante, şi facem un apel să îmbrățişeze ideile şi cererile formulate în prezenta Declarație de la Praga şi să le implementeze prin măsuri concrete.
Semnatarii inițiatori ai Declarației:
VÂCLAV HAVEL, fost disident şi Preşedinte al CehoslovacieiRepublicii Cehe
JOACHIM GAUCK, fost Comisar Federal al Arhivelor Stasi, Germania GORAN LINDBLAD, Vicepreşedinte al Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, Membru al Parlamentului, Suedia VYTAUTAS EANDSBERGIS, Membru al Parlamentului European, fost disident şi Preşedinte al Lituaniei JANA HYBÂSKOVÂ, Membru al Parlamentului European, Republica Cehă CHRISTOPHER BEAZLEY, Membru al Parlamentului European, Marea Britanic
TUNNF. KELAM, Membru al Parlamentului European, fost disident, Estonia JlRÎ LISKA, Senalor, Vicepreşedinte al Senatului, Parlamentul Republicii Cehe
MARTIN MEJSTRI'K, Senator, Parlamentul Republicii Cehe JAROM ÎR STETINA, Senator, Parlamentul Republicii Cehe EMANUELIS ZINGERIS, Membru al Parlamentului, Lituania, Preşedinte al Comisiei Internaționale pentru Investigarea Crimelor Regimurilor de Ocupație Nazistă şi Comunistă din Lituania TSETEN S AM DUP CHHOEKYAPA, Reprezentant al Sanctității Sale Dalai
Lama, Geneva, Tibet IVONKA SURVILLA, Preşedinte în Exil al Bielorusiei, Canada ZIANON PAZNIAK, Preşedinte al Frontului Național Popular al Bielorusiei,

Preşedinte al Partidului Conservativ Creştin Belarus, USA RCTZENA KRÂSNÂ, fost prizonier politic, politician, Republica Cehă JtRÎ STRÂNSKY, fost prizonier politic, scriitor, fost preşedinte al clubului
PEN, Republica Cehă VÂCI.AV VASKO, fost prizonier politic, diplomat, activist catolic, Republica Cehă
ALEXANDR PODRABINEK, fost disident şi prizonier politic, jurnalist, Rusia Pavel Zâcek, Director, Institutul pentru Studierea Regimurilor Totalitare, Republica Cehă MIROSI.AV LEHKY, Vicedirector, Institutul pentru Studierea Regimurilor Totalitare, Republica Cehă

ANEXE
LUKASZ KAMINSKJ, Vicedirector, Institutul Memoriei Naționale (IPN), Polonia
MICHAEL KISSENER, profesor de istorie, Johann Gutenberg University, Mainz, Germania
EDUARD STEHLÎK, istoric, Vicedirector, Institutul pentru Istorie Militară, Republica Cehă KAREL STRAKA, istoric, Institutul pentru Istorie Militară, Republica Cehă JAN URBAN, jurnalist, Republica Cehă
JAROSLAV HUTKA, fost disident, compozitor, Republica Cehă LUKÂS PACHTA, politolog şi scriitor, Republica Cehă

ANEXA 6
Organizația pentru Securitate şi Cooperare în Europa Adunarea parlamentară
REZOLUȚIA DESPRE EUROPA DIVIZATĂ REUNITĂ:
PROMOVAREA DREPTURILOR OMULUI ŞI A LIBERTĂȚILOR CIVILE ÎN REGIUNEA OSCE
ÎN SECOLUL AL XXI-LEA VILNIUS (IUNIE 2009)
- Amintind Declarația Universală a Drepturilor Omului a Națiunilor Unite, Actul final de la Helsinki şi Carta europeană a Drepturilor Fundamentale ale Omului,
- Luând în considerare evoluțiile care au avut loc în spațiul OSCE în cei 20 de ani de la căderea Zidului Berlinului şi a Cortinei de Fier,
- Şi faptul că în secolul XX țările europene au trecut prin experiența a două mari regimuri totalitare, cel nazist şi cel stalinist, care au comis genocide, violări ale drepturilor şi libertăților omului, crime de război şi crime împotriva umanității,
- Recunoscând unicitatea Holocaustului, reamintind statelor participante de impactul pe care acesta 1-a avut şi de actele de antisemitism

care au continuat să se petreacă în regiunea celor 56 de state OSCE şi încurajând puternic implementarea serioasă a rezoluțiilor despre antisemitism adoptate în unanimitate de Adunarea Parlamentară a OSCE de la Sesiunea Anuală de la Berlin din 2002,

- Amintind statelor OSCE participante de angajamentul lor de „a condamna în mod clar şi neechivoc totalitarismul" (1990, Documentul de la Copenhaga),
- Reamintind că asumarea istoriei ajută la prevenirea repetării unor crime similare în viitor şi că o dezbatere onestă şi completă pe marginea istoriei va facilita o reconciliere bazată pe adevăr şi rememorare,

- Conştienți de faptul că tranziția de la dictaturile comuniste la democrație nu se poate petrece într-o zi şi că trebuie, de asemenea, să fie luate în considerare contextele istorice şi culturale tile țărilor implicate,
- Subliniind, cu toate acestea, faptul că este obligația guvernelor şi a tuturor sectoarelor societății să se străduiască neîncetat să ajungă la un sistem cu adevărat democratic care respectă întru totul drepturile omului, fără a se folosi de diferențele de cultură politică sau tradiție ca pretext pentru a nu implementa angajamentele,
- Deplângând faptul că în multe țări, inclusiv în unele cu o Iun gă tradiție democratică, libertățile civile sunt din nou în pericol, adesea din cauza măsurilor luate pentru a contracara aşa-numi- tele „noi amenințări"
- Reamintind inițiativa Parlamentului European de a proclama ziua de 23 august, dată la care, acum 70 de ani a fost semnal Pactul Ribbentrop-Molotov, Ziua Comemorării Vitimelor Stali nismului şi ale Nazismului pentru toată Europa, pentru a păstra vie memoria victimelor deportărilor în masă şi ale exterminărilor,

Adunarea Parlamentară a OSCE:

- îşi reafirmă poziția comună împotriva tuLuror formelor totalitare de conducere, indiferent de fundalul lor ideologic;
- Cheamă toate statele participante să respecte şi să implementeze toate angajamentele luate cu bună credință;
- îndeamnă statele participante:

a. să continue cercetarea şi conştientizarea opiniei publice în legătură cu moştenirea totalitară;

b. să dezvolte şi să îmbunătățească, în special pentru tinere le generații, instrumentele, programele şi activitățile edu cționale legate de istoria

totalitară, demnitatea umană, drepturile şi libertățile fundamentale ale omului, pluralism, democrație şi toleranță;

c. să promoveze şi să sprij inească activitățile ONG-urilor im plicate în sfera cercetării şi conştientizării populației asu pra crimelor comise de regimurile totalitare;

- Cere guvernelor şi parlamentelor statelor participante să asi gure des ființarea oricăror structuri guvernamentale şi modele eoni portamentale care se opun completei democratizări sau care pei

petuează, sau maschează, sau caută o întoarcere la, sau extind pe mai departe conducerea totalitară;

- Mai mult, cere guvernelor şi parlamentelor statelor participante să desființeze total toate structurile şi modelele comportamentale care îşi au rădăcinile în abuzul drepturilor omului;

- îşi reiterează apelul către toate statele participante să îşi deschidă arhivele istorice şi politice;

- îşi exprimă profunda îngrijorare în privința glorificării regimurilor totalitare, inclusiv organizarea de manifestații publice care glorifică trecutul nazist sau Stalinist, precum şi a posibilei răspândiri şi întăririi feluritelor mişcări şi grupări extemiste, inclusiv neo-naziştii şi aşa-numiții skinheads;

- Face un apel către statele participante să promoveze politici care să combată xenofobia şi naționalismul agresiv şi să ia mai multe măsuri pentru combaterea acestor fenomene;

- Cere o mai bună respectare a drepturilor şi liberaților cetățeneşti ale omului în toate statele participante, chiar şi în momentele dificile ale unor amenințări teroriste, crize economice, dezastre ecologice şi migrații în masă.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

DOCUMENTE

ADUNAREA PARLAMENTARĂ A CONSILIULUI EUROPEI, „Resolution 1096 (1996)'Î www.assembly.coe.int, accesată la 10 mai 2009.

ADUNAREA PARLAMENTARĂ A CONSILIULUI EUROPEI, „Resolution 1481 (2006)" www.assembly.coe.int, accesată la 10 mai 2009.

ARHIVA DIGITALĂ A COMINTERNULUI, http:www.komintern-online.ru (în rusă) şi http:www.comintern-online.com (în engleză), accesate la 23 octombrie 2009.

ARHIVA DIGITALĂ DE TEXTE MARXISTE (în diferite limbi), http:www. marxists.orgromanam-eindex.htm, accesată la 23 octombrie 2009.
CARMEN CHIVU-DUȚĂ, Cultele din România intre prigonire şi colaborare, Polirom, Iaşi, 2007.
COMISIA PREZIDENȚIALĂ PENTRU ANALIZA DICTATURII COMUNISTE DIN ROMÂNIA, Raportul final (2006), Humanitas, Bucureşti, 2007; http:www.presidency.ro, accesată la 15 iulie 2009.
CONFERENCE ON SECUR1TY AND CO-OPERATION IN EUROPE (CSCE), „Charter of Paris for a New Europe (1990)", http:www.osce.org, accesată la 10 mai 2009.
CONFERENCE ON SECURIT'Y AND CO-OPERATION IN EUROPE (CSCE), „Vilnius Declaration of the OSCE Parliamentary Assembly and Reso- lutions adopted at the eighteenth annual session (Vilnius, 29 June to 3 July 2009)" http:oscepa.org, accesată la 15 iulie 2009.

CONSILIUL FRONTULUI SALVĂRII NAȚIONALE (CFSN), „Comunicat către țară al Consiliului Frontului Salvării Naționale din 22 decembrie 1989", Monitorul Oficial, Partea 1, Nr. 1, 22.12.1989.
CONSILIUL NAȚIONAL PENTRU STUDIEREA ARHIVELOR SECURITĂȚII (CNSAS), „Decizia Nr. 241028.08.2007 privind colaborarea IPS Nicolae Corneanu cu Securitatea" Monitorul Oficial Partea III, Nr. 691, 25.10.2007.
CURTEA CONSTITUȚIONALĂ A ROMÂNIEI, „Decizia Nr. 51 din 31 ianuarie 2008 referitoare la excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor Legii nr.1871999 privind accesul la propriul dosar şi deconspirarea poliției politice comuniste" Monitorul Oficial, Partea I, 95 (06.02.2008).
EUROPEAN PARLIAMENT, „Resolution of 2 April 2009 on European con- science and totalitarianism" http:www.europarl.europa.eusidesget-Doc.do?pubRef-EPTEXT+TA+P6-TA-2009-0213+0+DOC+XM
L+V0EN&languageEN, accesată la 15 iulie 2009.

VACLAV HAVEL ET AL., „Prague Declaration on European Conscience and Communism (2008)", http:praguedeclaration.org, accesată la 15 iulie 2009.
MARX, ENGELS, Manifestul Partidului Comunist (Biblioteca de politică), ed. a 11-a, îngrijită de Cristian Preda, comentarii de: Cătălin Avra- mescu et al., Nemira, Bucureşti, 2006.
CRISTINA PĂIUŞAN, RADU CIUCEANU, Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist (1945-1958), Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 2001.

PARLIAMENT OF LATVIA, „Declaration on Condemnation of the Totalitarian Communist Occupation Regime implemented in Latvia by the Union of Soviet Socialist Republics (15 May 2006)" http:www.saeima.lv LapasDeklaracija an.htrn, 15 iulie 2009.
RAEAEL DE LA VEGA, HANS-JÖRG SANDKÜHLER, Marxismus und Ethik. Texte zum neukantianischen Sozialismus, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1970.
HERMANN WEBER, Die Kommunistische Internationale. Eine Dokumentation, Dietz, Hannover, 1966.
HANS-JÖRG SANDKÜHLER, RAFAEL DE LA VEGA (Hg.), Austromarxismus. Texte zu „Ideologie und Klassenkampf von Otto Bauer, Max Adler, Karl Renner, Sigmund Kunfi, Béla Fogarasi und Julius I.engyel (Politische Texte), Europäische Verlangsanstal tEuropa Verlag, Frankfurt am MainWien, 1970.
DICȚIONARE
ARCHIE BROWN (ed.), Biographical Dictionary of the Soviet Union, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1990.
MICHAEL E. BROWN, The Historiography of Communism, Temple University Press, Philadelphia, 2009.
STEPHANE COURTOIS (SOUS la direction de), Dictionnaire du communisme, Larousse, Paris, 2007; în româneşte: Dicționarul comunismu lui, trad. M. Ungurean, A. Ardeleanu, G. Ciubuc, Polirom, Iaşi, 2008.
WOLFGANG F. HAUG ET AI.. (Hg), Historisch-Kritisches Wörterbuch des Marxismus, Argument, Hamburg, 1994 ş.u.
GERHARD KRAUSE, GERHARD MÜLLER (Hg.), Theologische Realenzyklo pädie, Walter de Gruyter, BerlinNew York, 1977 ş.u.
DAVID MILLER (ed.), The Blackwell Encyclopaedia of Political Thought, Blackwell, Londra, 1991 ; în româneşte: Enciclopediei Blackwell a gin diriipolitice, trad. D. Stoianovici, llumanitas, Bucureşti, 2000.
LAURENȚIU ŞTEFAN-SCALAT (coord.), Dicționar de scrieri politice funda mentale, l lumanitas, Bucureşti, 2000.

BIBLIOGRAFIE
ARTICOLE, STUDII ŞI VOLUME
***, 6 martie 1945. începuturile comunitarii României, Enciclopedică, Bucureşti, 1995.
***, Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului din România, vol. I, 2006.

DAVID E. ALBRIGHT (ed.), Communism in Africa, Indiana University Press, Bloomington, 1980.
HELMUT ALTRICHTER, Russland 1989. Der Untergang des sowjetischen Imperiums, C. H. Beck, München, 2009.
LIDIA ANANIA ET AL., Biserici osândite de Ceauşescu. 1977-1989, Anastasia, Bucureşti, 1995.
VALERIU ANANIA, Memorii, Polirom, laşi, 2008.
CARL ANDRESEN, ADOLF MARTIN RITTER (Hg.), Handbuch derDogmen- und Theologiegeschichte, 2. überarbeitete und ergänzte Auflage, Band I-III, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1998, 1999.
DAVID ANDRESS, Hie terror. Civil war in the French Revolution, Little & Brown, London, 2005.
BALÄZS APOR (ed.), Ihe Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc, Palgrave Macmillan, New York, 2004.
CLAUS ARNOLD, Kleine Geschichte des Modernismus, Herder, Freiburg, 2007.
RAYMOND ARON, L'Opium des intellectuels, Calmann-Lévy, Paris, 1955; în româneşte: Opiul intelectualilor, trad. A. Dinițoiu, Curtea Veche, Bucureşti, 2007.
ANDERS ÄSLUND, HOW Capitalism Was Built. Lhe Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, and Centred Asia, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
PETER BAEHR, MELVIN RICHTER, Dictatorship in History and Theory. Bonapartism, Cciesarism, and Totalitarianism (Publications of the German Historical Institute, Washington, D.C.), Cambridge University Press, New York, 2004.
MARINA BALINA ET AL. (eds), Politicizing Magic. An Anthology of Russian and Soviet Fairy Tales, Northwestern University Press, Evaston (111.), 2005.
DANIEL BARBU, Republica absentă. Politică şi societate in România post-comunistă, ediția a doua revăzută şi adăugită, Nemira, Bucureşti, 2004.
ROGER BARN Y, Le triomphe du droit naturel: la constitution de la doctrine révolutionnaire des droits de l'homme (1787 - 1789). Des théories parlementaires au rousseuuisme (Annales littéraires de l'Université de Franche-Comté 622), Les Belles Lettres, Paris, 1997.
WALTRAUD BAYER, Die Moskauer Medici. Der russische Bürger als Mäzen 1850 bis 1917, Bühlau, WienKölnWeimar, 1996.

C. A. BAYLY, The Birth of the Modern World, 1780-1914. Global Connections and Comparisons, Blackwell, Oxford, 2004.
PETRA BENDEL, AUREL CROISSANT, FRIEDBERT W. RÜB (Hg.), Hybride Regime. Zur Konzeption und Empirie demokratischer Grauzonen, Leske + Budrich, Opladen, 2002.
NICOLAI BERDIAEV, MCTHOKU u CMUCApyccKoeo KOMstynusMa, YMCA-Press, Paris, 1955; în româneşte: Originile şi sensul comunismului rus, trad. I. Muşlea, Dacia, Cluj-Napoca, 1994.
ALAIN BESANÇON, Les Origines intellectuelles du léninisme, Calmann-Lévy, Paris, 1977; în româneşte: Originile intelectuale ale leninismului, trad. L. Văcar, Humanitas, Bucureşti, 2007.
WILLIAM L. BLACKWELL, The Beginnings of Russian Industrialization, 1800-1860, Princeton University Press, New Jersey, 1968.
PAUL LE BLANC, Marx, Lenin, and the Revolutionary Experience. Studies of Communism and Radicalism in the Age of Globalization, Routledge, LondonNew York, 2006.
JEROME BLUM, Lord and Peasant in Russia from the Ninth to the Nineteenth Century, Princeton University Press, New Jersey, 1961.
LUCIAN BOIA, Mitologia ştiințifică a comunismului, Humanitas, Bucureşti, 2005.
AMHI'PHH BOAKOI'OHO, ACHUH. lloAumimecKuü nopmpem. B dnyx KHUZUX, I—II, HOBOCTM, MocKBa, 1994; în engleză a apărut o variantă compactă, DMITRI VOLKOGONOV, Lenin: A New Biography, Free Press, New York, 1994; în germană: Lenin. Utopie und Terror, Econ, Düsseldorf etc, 1994; CmoAUH, HOBOCTM, MocKBa, 1994; în engleză a fost tradusă prima ediție din 1991: Stalin. Triumph and tragedy, Grove Weidenfeld, New York, 1991.
MAUD BRACKE, Which Socialism, whose Détente? West European Communism and the Czechoslovak crisis, 1968, Central European University Press, Budapesta, 2007.
RUDOLF BRÄNDLE Johannes Chrysostomus. Bischof, Reformer, Märtyrer, Kohlhammer, Stuttgart, 1999.
PIERRE BROUÉ, Histoire de la IHe Internationale, Fayard, Paris, 1999.
ARCHIE BROWN, The Gorbachev Factor, Oxford University Press, New York, 1996.
JEAN-YVES CALVEZ, Chrétiens penseurs du social. I: Maritain, Mounier, Fessard, Teilharclde Chardin, de Lubac, 1920-1940, Cerf, Paris, 2002; Chrétiens penseurs du social. II: L'après-guerre (1945-1967), Cerf, Paris, 2006; Marx et le marxisme. Une pensée, une histoire, Eyrolles, Paris, 2007;

Chrétiens penseurs du social. III: Après-Concile, après „68 " (1968-1988), Cerf, Paris, 2008.
TOMMASO CAMPANELLA, THOMAS MORUS, Cetatea'soarelui - Utopia, trad. E. & St. Bezdechi, C. Vilt, Antet, Bucureşti, 2007.

JOHN D. CAPUTO, GIANNI VATTIMO, After the Death of God, Columbia University Press, New York, 2007; in româneşte: După moartea lui Dumnezeu, trad. G. Cercel, Curtea Veche, Bucureşti, 2008.
PAUL CARAVIA, VIRGIL CONSTANINESCU, FLORIN STĂNESCU, The Imprisoned Church. Romania, 1944-1989, Bucureşti, 1999.
ELLEN CARNAGHAN, Out of Order. Russian political values in an imperfect world, Pennsylvania State University Press, 2007.
RADU CARP, „Pledoarie pentru constituționalism", Revista 22, 937 (2008), p. 7.
PINO CASAMASSIMA, Il libra nero delle Brigate Rosse, Newton Comp- ton, Roma, 2007.
RUXANDRA CESEREANU, Decembrie '89. Deconstrucția unui revoluții, Polirom, Iaşi, 2004.
RUXANDRA CESEREANU (Ed.), Comunism şi represiune în România comunistă. Istoria tematică a unui comunism național, Polirom, Iaşi, 2006.
JEROME CH'ÊN, Mao and the Chinese Revolution, Oxford University Press, London etc, 1965.
JACQUES CHEVALLIER, L'État post-moderne (Droit et Société 35), 2E édition, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, Paris, 2004.
DAVID CHILDS, The Two Red Flags. European Social Democracy and Soviet Communism since 1945, Routledge, LondonNew York, 2000.
CARL COHEN, Communism, Fascism, Democracy. The Theoretical Foundations, Random House, Londra, 1972.
ANTOINE COMPAGNON, Les Antimodernes. De Joseph de Maistre à Roland Barthes, Gallimard, Paris, 2005; in româneşte: Antimodernii. De la Joseph de Maistre la Roland Barthes, trad. I. Mavrodin, A. Dinițoiu, Art, Bucureşti, 2008.
ROBERT CONQUEST, The Great Terror. A Reassessment, Oxford University Press, New York, 1990; The Harvest of Sorrow. Soviet Collectivization and the Terror-Famine, Oxford University Press, New York, 1986; The Great Terror. Stalin's Purge of the Thirties, Macmillan, New York, 1973.

MARIANNE CORNEVIN, 'Liberté, que de crimes on commet en ton nom .' Vie de Madame Roland, guillotinée le 8 novembre 1793, Maisonneuve & La-rose, Paris, 2002.
STEPHANE COURTOIS ET AL., Le livre noir du communisme. Crimes, terreur et répression, Robert Laffont, Paris, 1997; in româneşte: Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare, represiune, trad. I. Busuioc, M. Ivănescu, D. Jela, cu note şi Addenda privind represiunea comunistă în România întocmite de Fundația Academia Civică, Humanitas, Bucureşti, 1998.
MARK COWLING, Marxism and Criminological Theory. A Critique and a Toolkit, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2008.

RALF DAHRENDORF, „Karl Marx (1818-1883)", în DIRK KAESLER (Hg.), Klassiker der Soziologie, 3. Aullage, C. H. Beck, München, 2002, Band I, pp. 58-73; IDEM, Gesellschaft und Freiheit. Zur soziologischen Analyse der Gegenwart, Piper, München, 1961.
RALPH DARLINGTON, Syndicalism and the Transition to Communism. An International Comparative Analysis, Ashgale, Aldershot, 2008.
ERNST DASSMANN, Ambrosius von Mailand. Leben und Werk, Kohlhammer, Stuttgart, 2004.
KAREN DAWISHA (ed), The Consolidation of Democracy in East-Centred Europe, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
DENNIS DELETANT, Ceauşescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989, Hurst, London, 1996.
LOUIS VAN DELFT, Les moralistes. Une apologie, Gallimard, Paris, 2008.
HYACINTHE DESTIVELLE, Le Concile de Moscou (1917-1918). La création des institutions conciliaires de l'Eglise orthodoxe russe (Cogitatio Fi- dei 246), Cerf, Paris, 2006.
PETER DINZELBACHER (Hg.), Europäische Mentalitätsgeschichte. Haupt-themen in Einzeldarstellungen, 2. durchgesehene und ergänzte Aullage, Alfred Kröner, Stuttgart, 2008.
DUSKO DODER, Shadows and Whispers. Power politics inside the Kremlin from Brezhnev to Gorbachev, Penguin, New York, 1988.
PETER DUIGNAN, LEWIS 11. GANN, Communism in sub-Saharian Africa. A Reappraisal (Hoover Essays 8), Stanford University, Palo Alto, 1994.
DAN DUNGACIU, Moldova ante portas, Tritonic, Bucureşti, 2005.
CATHERINE DURANDIN, ZOE PETRE, La Roumanie post 1989, L'Harmattan, Paris, 2008.

EKATERINA EMELIANTSEVA, ARIE MALZ, DANIEL URSPRUNG .Einführung in die Osteuropäische Geschichte, Orell Füssli, ZürichStuttgart, 2008.
VAS LL.E ERNU ET AL. (coorcL), Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale Raportului Tismăneanu, Cartier, Chişinău, 2008.
CATHERINE EPSTEIN, The Last Revolutionaries. German Communists and Their Century, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2003.
RENZO DE FEI .ICE, Mussolini il rivoluzionario (1883-1920), 1964; Mussolini il fascista. I: La conquista delpotere 1921-1925, 1966; Mussolini il fascista. Il: Lorganizzazione dello Statofascista 1925-1929,1969; Mussolini il duce. I: Gli anni del consenso 1929-1936, 1974; Mussolini il duce. II: Lo Stato totalitario 1936-1940,1981 ; Mussolini I'alleato. 11: L'ltalia in guerra 1940-1943. Dalla guerra „breve" alia guerra lunga, 1990; Mussolini I'alleato. 12: L'ltalia in guerra 1940-1943. Crisi e agonia del regime, 1990; Mussolini I'alleato. II: La gueira civile 1943-1945, 1997. Toate volumele au apărut la Einaudi, Torino.
SHEILA FITZPATRICK, The Cultural Front: Power and culture in revolutionary Russia, Cornell University Press, New York, 1992; (ed.), Cultu-

ral Revolution in Russin, 1928—1931, 2ed édition, Indiana University Press, BloomingtonInclianapolis, 1984.
HELMUT FLEISCHER, ARPĂD HORVÂTH, „Kommunismus", în GERHARD MÜLLER ET AL. (Hg.), Theologische Realenzyklopädie, Walter de Gruy- ter, BerlinNew York, 1990, Band XIX, pp. 402-413.
HELMUT FLEISCHER, HELMUTH ROLFES, art. „MarxMarxismus", în GERHARD MÜLLER ET AL. (Hg.), Theologische Realenzyklopädie, Walter de Gruyter, BerlinNew York, 1992, Band XXII, pp. 220-258.
HELMUT FLEISCHER, Marx und Engels. Die philosophischen Grundlinien ihres Denkens. 2. Auflage, Karl Alber, FreiburgMünchen, 1974.
EUGENE FOURNIERE, Les théories socialistes au XIXe siècle, de Babeuf ci Proudhon, Félix Alcan, Paris, 1904.
FRANÇOIS FURET, Le Passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle, Robert LaffontCalmann-Lévy, Paris, 1995; în româneşte: Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX, trad. E. Marcu, V. Russo, Humanitas, Bucureşti, 1996.
J. GALLERAND, Les cultes sous la terreur en Loir-et-Cher (1792-1795), Grande Impr. de Blois, Blois, 1928.
GIORGIO GALLI, partito armato. Gli anni di'piombo in Italia, 1968-1986, Kaos, Milano, 1993.

MAX GALLO, l.e grand Jaurès, Robert Eaffont, Paris, 1984.
EMILIO GENTILE, Le religio ni della politica. Era democrazie e totalitarismi, Laterza, BariRoma, 2007.
ALAIN GERARD, „Parprincipe d'humanité..." La terreur et la Vendée, Fayard, Paris, 1999.
ROSINO GIBELLINI, La teologia ciel XX secolo, edizione attualizzata con una Appendice „II passo del Duemilla in teologia" (Biblioteca di teologia contemporanea 69), sesta edizione, Queriniana, Roma, 2007.
GRAEME GILL, Post-Communism. Political change in the post-commu- nist world (Routledge Research in Comparative Politics), Routledge, London, New York, 2002.
CHRISTIAN GIORDANO, EDOUARD CONTE (Hg.),£i war einmal die Wende... Sozialer Umbruch cler ländlichen Gesellschaften Mittel- und Südosteuropas (Les travaux du Cent re Marc Bloch, Cahier No 17), Berlin, 1999.
DINU C. GIURESCU, 'Ihe Razing of Romanians Past, The Préservation Press, Washington DC, 1989.
WILHELM GOERDT, Russische Philosophie. Grundlagen, Karl Alber, FreiburgMünchen, 1995.
JOSE GOTOVITCH, PASCAL DELWIT, JEAN-MICHEL DE WAE LE, L'Europe des communistes, Complexe, Bruxelles, 1992; în româneşte: Europa comuniştilor, trad. B. Geangălâu, Institutul European, Iaşi, 2003.

NICOLAS GRF.BENEA, Amintiri din întuneric, ediția a 11-a, Scara, Bucureşti, 2000.
ALAN GREENSPAN, Die Age of Turbulence. Adventures in an New World, Penguin, New York, 2007.
RALUCA GROSESCU, „Conversia elitelor comuniste din România în perioada de tranziție: 1989-2000", în Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului din România, Vol. 1, Polirom, Iaşi, 2006.
RALUCA GROSESCU, RAI.UCA URSACHI, Justiția penală de tranziție. De la Nürnberg la postcomunismul românesc, Polirom, Iaşi, 2009.
BORIS GROYS, ANNE VON DER HEIDEN, PETER WEI BEL (Hrsg.), Zurück aus der Zukunft. Osteuropciische Kulturen im Zeitalter des Postkommunismus, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2005.
PATRICE GUENIFFEY, La politique de la terreur. Essai sur la violence révolutionnaire 1789-1794, Fayard, Paris, 2000.
HENRI GOUHIER, Etudes sur l'histoire des idées en France depuis le XVlle siècle (Bibliothèque d'Histoire de la Philosophie), Vrin, Paris, 1980.

JÜRG HAEFELIN, Wilhelm Weitling. Biographie und Theorie, Lang, Bern etc, 1986.
STUART HALL ET AL. (eds.), Modernity. An Introduction to Modern Societies, Blackwell, Cambridge (Mass.), 1996.
OLEH HAVRYLYSIIYN, Divergent Paths in Post-communist Transformation. Capitalism for All or Capitalism for the Few? (Studies in economic transition), Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006.
PAUL HAZARD, La crise de la conscience européenne 1680-1715, Fayard, Paris, 1961; în româneşte: Criza conştiinței europene 1680-1715, traci. S. Sora, Humanitas, Bucureşti, 2007.
GUNNAR HEINSOHN, Lexikon der Völkermorde, Rowohlt, Reinbek, 1998.
ERIC J. HOBSBAWM, Age of Revolution. 1789-1848, Mentor, New York, 1962.
HANS-WERNER I IOLUB, Eine Einführung in die Geschichte des ökonomischen Denkens, Band 4: Der Sozialismus von Babeuf bis Marx (Einführungen. Wirtschaft 9), LIT, Wien etc, 2007.
JERZY HOLZER, Der Kommunismus in Europa. Politische Bewegung und Herrschaftssystem, Fischer, Frankfurt am Main, 1998.
MARTIN I IONECKER, Grundriß der Sozialethik, Walter der Gruyter, BerlinNew York, 1995.
R.). HOPPER, Trade and Industry in Classical Greece, Thames & Hud son, Londra, 1979.
MAX HORKHEIMER, THEODOR W. ADORNO, Dialektik der Aufklärung. Phi losophische Fragmente, 17. Auflage, Fischer, Frankfurt am Main, 2008.
JOHN A. HOSTETLER, Hutterite Society, John Hopkins University Press, Baltimore, 1997.
IOAN I. IcĂ JR, Sfântul loan Gură de Aur, Cuvioasa Olimpiada diaconi- ța, O viață - o prietenie - o corespondență, Deisis, Sibiu, 1997; „Per

spective comparate asupra reformei Bisericii în Europa secolului XX", INTER 1,1-2 (2007), pp. 59-87.
ASSEN IGNATOW, Selbstauflösung des Humanismus. Die philosophisch-anthropologischen Voraussetzungen für den Zusammenbruch des Kommunismus (Schriftenreihe des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien, Köln 30), Nomos, Baden-Baden, 1996.
NAUM JASNY, The Socialized Agriculture of the USSR. Plans and Performance, Standford University Press, Standford (California), 1949;

Soviet Economists of the Twenties. Names to be Remembered, Cambridge University Press, Londra, 1972.
PAUL JOHNSON, Modern Times. A History of the World from the 1920s to 1990s, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1983 şi ediţiile următoare; în româneşte: O istorie a lumii moderne, 1920-2000, trad. L. Schidu, I lumanitas, Bucureşti, 2005.
KAR L KAUTSKY, Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Theil, 2. Aufl., Dietz, Stuttgart, 189
NIKOS KAZANTZAKIS, Avoupopă OTOV TxpeKO, Aörjva, 1961; în româneşte: Raport către El Greco, trad. A. Medrea-Danciu, Univers, Bucureşti, 1986, pp. 394-395.
IAN KERSHAW, Hitler, Band 1: 1889-1936-, Band 2: 1936-1945, Deutsche Verlags-Anstalt, StuttgartMünchen, 1998, 2000. Vezi ca instrument de lucru şi volumul separat realizat de MARTIN ZWILLING (Bearb.), Hitler. Register-Band 1889-1945, Deutsche Verlags-Anstalt, StuttgartMünchen, 2001.
ADEEB KHALID, Islam after Communism. Religion and Politics in Centred Asia, University of California Press, Berkeley etc, 2007.
CLEG V. KH LEVNIUK, The History of the Gulag. From Collectivization to the Great Terror, Yale University Press, New Haven, 2004.
IIERVEY KLEHR ET AL., The Soviet World of American Communism (Annals of Communism), Yale University Press, New Haven, 1998.
MARTIN KLIMKE, JOACHIM SCHARLOTH (eds.), 1968 in Europe. A History of Protest and Activism, 1956-1977 (Transnational History Series), Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2008.
LESZEK KOLAKOWSKI, Glöwne nurty marksizmu, 1976 Main Currents of Marxism, Clarendon Press, Oxford, 1-111, 1978; in româneşte a apărut până acum primul volum: Principalele curente (de marxismului, Vol. I: Fondatorii, trad. S. G. Drăgan, Curtea Veche, Bucureşti, 2007.
REINHART KOSELLECK, Kritik und Krise. Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt, 3. Auflage, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1973; Begriffsgeschichteri. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2006; în româneşte: Conceptele şi istoriile lor. Semantica şi pragmatica limba-

i ului social-politic (Cărți cardinale), trad. G. H. Decuble, M. Oruz, Art, Bucureşti, 2009.

KLAUS KOSCHORKE (Ed.), Falling Walls. 1he Year 198990 as a Turning Point in the History of World Christianity Einstürzende Mauern. Das Jahr 198990 als Epochenjahr in der Geschichte des Weltchristentums (StAECG 15), Harrassowitz, Wiesbaden, 2009.
KONSTANTIN KOSTJUK, Der Begriff des Politischen in der russisch-orthodoxen Tradition. Zum Verhältnis von Kirche, Staat und Gesellschaft in Rußland (Politik- und Kommunikationswissenschaftliche Veröffentlichungen der Görres-Gesellschaft. 24), Ferdinand Schöningh, Paderborn etc, 2005.
JOËL KOTEK, PIERRE RIGOULOT, Le siècle des camps: emprisonnement, détention, extermination, cent ans de med absolu, JC Lattes, Paris, 2000.
RONALD KOWALSKI, European Communism 1848-1991 (European History in Perspective), Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006.
JÜRGEN KROMPHARDT, Konzeptionen und Analysen des Kapitalismus, 4. Auflage, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2004.
MATTHIAS LEMKE, Republikanischer Sozialismus. Positionen von Bernstein, Kautsky, Jaurès und Blum, Campus, Frankfurt am MainNew York, 2008.
KURT LENK, Theorien der Revolution, FinkUTB, München, 1981.
G. LENOTRE (ed.), Mémoires et souvenirs sur la Révolution et l'Empire, Publiés avec des documents inédits - Le tribunal révolutionnaire (1793-1795), Perrin, Paris, 1947.
WOLFGANG LEONHARD, Völker hört die Signale. Die Gründerjahre des Weltkommunismus 1919-1924, Bertelsmann, München, 1989.
GEORGE LICHTHEIM , Jhe Concept of Ideology, Random House, Londra, 1967.
DAVID W. LOVELE, KEVIN WINDLE (eds.), Our unswerving loyally. A documentary survey of relations between the Communist Party of Australia and Moscow, 1920-1940, The Australian National University Press, Canberra, 2008.
MONICA LOVINESCU, Jurnal 1981-1984, Humanitas, Bucureşti, 2003; Jurnal 1985-1988,1 lumanitas, Bucureşti, 2003.
KARL LÖWITH, Von Hegel zu Nietzsche. Der revolutionäre Bruch im Den ken des neunzehnten Jahrhunderts, Felix Meiner, Hamburg, 1995mi
RODERICK MACFARQUHAR, MICHAEL SCHOENHALS, Mao's Last Revo lution, 'the Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2006.
ARTEMIJ MAGUN, La révolution négative. Dèconstruction du sujet politique, L'Harmattan, Paris, 2009.

ADALBERTO MAIN ARDÍ (a cura di), Il concilio di Mosca del 1917-1918. Alii dell'XI Convegno ecumenica internationale di spiritualité ortodossa, sezione russa, Base, 18-20 setiembre 2003, Qiqajon, Magnano, 2004.

MARIA GRAZIA MAR A (a cura di), Richezza e povertà nel cristianesimo primitivo, III edizione, Gitta Nuova, Roma, 1998.
VALERIU MARCU, Lenin, List, Leipzig, 1927.
NICOLAI: MÄRGINKANU, Amfiteatre şi închisori. Mărturii asupra unui veac zbuciumai, Dacia, Cluj-Napoca, 1991.
ADRIAN MARINO, Modern, modernism, modernitate, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1969.
REINHARD MARX, Das Kapital. Ein Plädoyer für den Menschen, Pattloch, München, 2008.
J.-M. MAYF.UR ET AL. (SOUS la direction de), Histoire du christianisme des origines à nos jours, Desclée de Brouwer, Paris, 1993-2000.
MARI 'IN MCCAULEY, The Khrushchev evci, 1954-1964, Longman, London, 1995.
MICHAEL MCFAUL, Russia's Unfinished Révolution. Political changefrom Gorbachev to Putin, Corneli University Press, Ithaca (NY), 2001.
DANIELE MENOZZI (a cura di), Le religioni e il mondo moderno, I: Cristianesimo, Einaudi, Torino, 2008.
WOLFGANG MERKEL, Systemtransformation, Leske + Budrich, Opladen, 1999.
FRANÇOIS-XAVIER MERRIEN ET AL., L'Etat social. Une perspective internationale, Armand Colin, Paris, 2005.
CHANTAL MILLON-DELSOL, Les Idées politiques au XXème siècle, Presses Universitaires de France, Paris, 1991; in româneşte: Ideile politice ale secolului XX, trad. V. Boari, Polirom, laşi, 2002.
GEORGES MINOIS, Histoire de l'athéisme. Les incroyants dans le monde occidental des origines à nos jours, Fayard, Paris, 1998.
MARIUS MIOC, Revoluția fără mistere. începutul revoluției române: cazul Laszlo Tokes, Almanahul Banatului, Timişoara, 2002.
VERENA MORITZ, HANNES LEIDINGER, Sozialismus, Bühlau, Wien etc, 2008.
PlERRF, MUSSO, La religion du monde industriel. Analyse de la pensée de Saint-Simon, l'Aube, La Tour d'Aigues, 2006.
ANIȚA NANDRIŞ-CUDLA, 20 de ani în Siberia. Destin bucovinean, Humanitas, Bucureşti, 1991.

ADRIAN NECUI.AU, Viața cotidiană în comunism, Polirom, Iaşi, 2005.
OSWALD VON NELL-BREUNING, Gerechtigkeit und Freiheit. Grundzüge katholischer Soziallehre (Geschichte und Staat 273), 2. Auflage, Günter Olzog, München, 1985; Grundzüge der Börsenmoral (Studien zur christlichen Gesellschaftsethik 6), Reprint der Ausgabe von 1928. Mit einer Einführung von Friedhelm Hengsbach und Bernhard Emunds, LIT, Berlin, 2002.
PETER NEUNER, Der Streit um den katholischen Modernismus, Verlag der Weltreligionen, Frankfurt am MainLeipzig, 2009.
BIBLIOGRAFIE
WILFRIED NIPPEL, Antike oder moderne Freiheit? Die Begründung der Demokratie in Athen und in der Neuzeit (Europäische Geschichte), Fischer, Frankfurt am Main, 2008.
THOMAS NIPPERDEY, Deutsche Geschichte. 1800-1866. Bürgeweit und starker Stauf, 1866-1918. Band I - Arbeits welt und Bürgergeist-, 1866-1918. Band 11 - Machtstaat vor der Demokratie, C. 11. Beck, München, 1998.
JONATHAN NITZAN, SHIMSHON BICHLER, Capital as Power. A study of order and 'c reorder' (RIPE series in global political economy), Rout- ledge, LondonNew York, 2009.
MARIUS OPREA, Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente. 1949-1989, Polirom, Iaşi, 2002.
GEORGE ORWELL, O mie nouă sute optzeci şi patru, trad. M. Gafița, Polirom, Iaşi, 20021949; Ferma animalelor, trad. M. Gafița, Polirom, Iaşi, 2002194S.
OLIVIER PETRE-G RENOUILLF.AU, Saint-Simon, Vutopie ou la raison en act.es, Payot, Paris, 2001.
RICHARD PIPES, 'lite Russian Revolution, Knopf, New York, 1990; I Con eise History of the Russian Revolution, Vintage, New York, 1996; Corn munism. A Brief History, Weidenfeld & Nicholson, London, 2001.
ANDREI PLEŞU, „N-am să mai apuc. un alt chip al acestei țări" Adevărul (7 august 2009).
KARL POPPER, The Open Society and Its Enemies, I: Plato, II: Hegel & Marx, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1957; in româneşte: Societatea deschisă şi duşmanii ei, vol. I-II, trad. D. Stoianovici, Humani tas, Bucureşti, 1992.
EMILE POUL AT, Histoire, dogme et critique dans la crise moderniste, Cas-terman, Tournai, 1979.
RADU PREDA, „Securitatea şi insecuritățile deconspirării ei. Comunismul în memoria clasei politice, a societății civile şi a Bisericii", Adevărul literar şi

artistic 838 (30 septembrie 2006), pp. 6-7; „Unitatea etică a Bisericii de Răsărit. Mesajul întâistătătorilor Bisericilor Ortodo xe (octombrie 2008)", Studia liniversitatis Babeş-Bolyai, Theo login Orthodoxa, 1 (2009), pp. 103-118; „Condamnarea comunismului Dilema etică a Europei" Tabor III, 7 (2009), pp. 60-77; „Das Jahi 1989 in der Geschichte und im Bewusstsein der rumänischen Ge sellschaft und Kirchen", în KLAUS KOSCHORKE (F.d.), Falling Walls. The Year 198990 as a Turning Point in the History of World Chris tianity Einstürzende Mauern. Das Jahr 198990 als Epochenja hr in der Geschichte des Weltchristentums (StAECG 15), Harras sowitz, Wiesbaden, 2009, pp. 57-75; „Parteneriatul social dintre stal şi cultele religioase. Marginalii la un proiect actual de lege", Ta boi III, 5 (2009), pp. 19-33.

3 59

BIBLIOGRAPH-:

ALEXANDER RABINOWITCH, The Bolsheviks in Power. 'Die first Year of Soviet Rule in Petrograd, Indiana University Press, BloomingtonIndi-anapolis, 2007.

ANTON RAUSCHER, „Begriff, .Selbstverständnis und Krise des 'religiösen Sozialismus'", in IDEM, Kirche in der Welt. Beiträge zur christlichen Gesellschaftsverantwortung, Echter, Würzburg, 1988, Erster Band, pp. 557-574.

JOHN RAWLS .Lectures on the History of Political Philosophy, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (Mass.) etc, 2007.

CHRISTOPHER READ, Lenin. A revolutionary life, Routledge, London New York, 2005.

LUDWIG REICHHOLD, Abschied von der proletarischen Illusion. DasEnde eines revolutionären Mythos, Josef Knecht, .Frankfurt am Main, 1972.

RENE REMOND, Religion et société en Europe aux XIXe et XXe siècles. Essai sur la sécularisation, Seuil, Paris, 1996.

PHILIPPE RIVIALF,, L'impatience du bonheur. Apologie de Gracchus Babeuf, Payot et Rivages, Paris, 2001.

STEVEN C. ROACH (ed.), Governance, Order, and the International Criminal Court. Between Realpolitik and a Cosmopolitan Court, Oxford University Press, Oxford, 2009.

PAUL ROBIQUET, Buonarroti et la secte des Egaux. D'après des documents inédits, Hachette, Paris, 1910.

EDWARD E. ROSLOF, Red Priests. Renovationism, Russian Orthodoxy, and Revolution, 1905-1946 (Indiana-Michigan Series in Russian and East

European Studies), Indiana University Press, BloomingtonIndiana- polis, 2002.
JEFFREY J. ROSSMAN, Worker Resistance under Stalin. Class and Revolution on the Shop Floor (Russian Research Center Studies 96), Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2005.
P. J. O'ROURKE, On The Wealth of Nations, Grove Press, New York, 2007.
HENRY BUTTER FIELD RYAN, The Fall of Che Guevara. A Story of Soldiers, Spies, and Diplomats, Oxford University Press, New York, 1998.
MICHAI L RYKLIN, Kommunismus als Religion. Die Intelektuellen und die Oktoberrevolution, Verlag der WeltreligionenInsel, Frankfurt am MainLeipzig, 2008.
HELMUTH ROLFES (Hg.), Marxismus - Christentum (Materialbücher 6), Matthias-Grünewald, Mainz, 1974.
RICHARD ROSE, Understanding post-communist transformation. A bottom up approach, Routledge, London, New York, 2009.
MUKKA RUOKANEN, Theology of Social Life in Augustine's „De civitate Dei" Forschungen zur Kirchen- und Dogmengeschichte 53), Van- denhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1993.

BIBLIOGRAFIE
STEPHEN ROUSSEAS, Post Keynesian Monetary Economies, 3rd Revised edition, Palgrave Macrnillan, Basingstoke, 1998.
PAULA. SAMUELSON, WILLIAM D. NORDHAUS, Economics, McGraw-Hill Irwin, New York, 2005 (sau ediții mai recente).
GIOVANNI SARTORI, A Theory of Democracy Revisited, Chatham House, Londra, 1987; in româneşte: Teoria democrației reinterpretatâ, trad. D. Pop, Polirom, laşi, 1999.
KARL SCH LÖGEL, Petersburg. Das Laboratorium der Moderne 1909-1921, Fischer, Frankfurt am Main, 2009.
MANFRED G. SCHMIDT, Demokratietheorien. Eine Einführung, 3., überarbeitete und erweiterte Aullage, Leske + Büdl ich, Opladen, 2000.
GÜNTHER SCHULZ, Das Landeskonzil der Orthodoxen Kirche in Rußland 191718 - ein unbekanntes Reformpotential (Kirche im Osten, Monographienreihe 23), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1995.
GEORG SCHWAIGER, Papsttum und Päpste im 20. Jahrhundert. Von Leo XIII. zu Johannes Paul II., C. H. Beck, München, 1999.
JEAN-PAUL SCOT, „L'État chez lui, l'Eglise chez elle". Comprendre la loi de 1905, Seuil, Paris, 2005.

KONRAD SEITZ, China. Eine Weltmacht kehrt zurück, Berliner Taschenbuch Verlag, Berlin, 2003.
ROBERT SERVICE, Lenin. A Biography, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2002; Stcdin. A Biography, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2005.
JEAN SÉVILLIA, Quand les catholiques étaient hors la loi, Perrin, Paris, 2005.
ADAM SM ITH, An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations; în româneşte: Avuția națiunilor: cercetare asupra naturii şi cauzele ei, vol. I-1I, trad. Al. Hallunga, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1962-1965.
AAeKcaHAP CoAxeHmțbiH, KpacHoe KOAeco, Y3eA I: Aiszycm Hembip-Hadițamozo; YaeA II: Oxmuflpb UIecmHadu,amozo; YaeA III: Mapm CeMHadifamoso; V3eA IV : AnpeAb CeMnaduamozo, BpeMii, MocKBa, 2007-2009; ApxuneAae TYAAI] YMCA-Press, Paris, 1973; în româneşte: Arhipeleagul Gulag, Univers, Bucureşti, 2009; Odun dem M BUH a Aenucoifuna, COBCTCKUM micaTeAb, MocKBa, 1963; în româneşte: O zi clin viața lui Ivan Denisovici, trad. S. Adam şi T. Ionescu, Quintus, Bucureşti, 1991.
DOROTHEE SOLLE, KLAUS SCHMIDT (Hg), Christentum und Sozialismus. Vom Dialog zum Bündnis (Urban-Taschenbücher T-Reihe 609), Kohlhammer, Stuttgart etc, 1974.
MARK STEINBERG, VLADIMIR KHRUSTALEV, 77e Fall of the Romanovs: Political Dreams and Personal Struggles in a Time of Revolution, Yale University Press, New Haven, 1995.

NICOLAE STEINHARDT, Jurnalul fericirii, Dacia, Cluj-Napoca, 1991 (şi edițiile ulterioare).
NIKITA STRUVE, Ies Chrétiens en U.R.S.S. (Les Univers 7), Seuil, Paris, 1963.
LUIGI STURZO, Chiesa e Stato (Opere scelte III), a cura di Eugenio Guccione, Laterza, RomaBari, 1992; Riforme e Mirizzi politici (Opere scelte V), a cura di Nicola Antonetti, Laterza, RomaBari, 1992.
JULIA E. SWEIG, Inside the Cuban revolution. Fidel Castro and the urban underground, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2002.
I.AURENȚ1U D. FANASE, Pluralisation religieuse et société en Roumanie (Publications universitaires européennes, Série XXII, Sociologie 422), Lang, Bern etc, 2008.

STELIAN TĂNASF., Istoria căderii regimurilor comuniste. Miracolul revoluției, Humanitas, Bucureşti, 2009.
CHARLES TAYLOR, A Secular Age, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (Mass.) etc, 2007.
GERD THEISSEN, Soziologie der Jesusbewegung. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte des Urchristentums, 7. Aull., Chr. Kaiser, Gütersloh, 1997; Die Religion der ersten Christen. Eine Theorie des Urchristentums, 3. Aufl., Chr. Kaiser, Gütersloh, 2003.
VLADIMIR TISMĂNEANU, Stalinism for All Seasons. A Political History of Romanian Communism, Berkeley, 2003; în româneşte: Stalinism pen tru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc, trad. C. & D. Petrescu, Polirom, Iaşi, 2005.
LÂSZLO TOKES, Asediul Timişoarei, Timişoara, 1990.
RUDOLF L. TOKÉS, Béla Kun and the Hungarian Soviet Republic. 7he Ori gins and Role of the Communist Party of Hungary in the Revolutions of 1918-1919, Praeger, New York, 1967-, „Transitology. Global Dreams and Post-Communist Realities," Central Europe Review II, 10 (2000); texl ul acestui articol poate fi găsit on line la adresa http:www.ce-review orgOOlOtokeslO.html, accesat la 10 mai 2009.
HENRI TROYAT, La Vie quotidienne en Russie au temps du dernier tsai. Hachette, Paris, 1959; in româneşte: Viața de fiecare zi din Ru sui id timului țar, trad. C. Dumitriu, Humanitas, Bucureşti, 1993; Nicolas II, le dernier tsar, Flammarion, Paris, 1991.
VIRGILIU ȚÂRĂU (coord.), Învățând istoria prin experiențele ha iitiilui cetățeni obişnuiți supravegheați de Securitate in anii '70 '80, I dilm.i CNSAS, Bucureşti, 2009.
ADAM. B. ULAM, The Bolsheviks. The Intellectual und I'olilii id MI.' ry of Communism in Russia, Harvard University Puss, i .mihi idgi (Mass.), 19981965.
LYNNE VIOLA ET AL. (eds.), 'Ihe War Against the Peasantry. !•>:' f w The Tragedy of the Soviet Countryside, Yale University I'n ••••., N<-w I l.t ven, 2005.
3 59
BIBLIOGRAFIE
ERIC VOEGELIN, Die politischen Religionen, 3., mit einem neuen Nachwort versehene Auflage, Wilhelm Fink, München, 2007.
STEPHEN WI UTE, Communism and its Collapse (The Making of the Contemporary World), Routledge, London, New York, 2001.

CARI. FREDERICK WITTKE, The Utopian communist. A biography of Wilhelm Weitling, nineteenth-century reformer, Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1950.
YANG XIANHUI, Die Rechtsabweichler von jiabiangou, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2009.

A
Anglia 15, 79, 92, 94,124, 167 aristocrație 32, 55-56,134 ateism 18, 20,43, 69,139,144,157, 184, 266 autoritarism 104,120
B
Babeuf 61-65, 67,77,90,92,115 Brejnev 192, 194, 228
burghezie 13, 45, 71, 75, 82-84,86-90, 101, 115-118,124,126, 134, 136, 140, 153, 322
c
capital (financiar) 45, 70, 79,84-85,89, 116,122,135,181 Castro, Fidel 170
CatolicismBiserica Romano-Catolică 40, 56,68,181 Ceauşescu, Nicolae 37,65,102,160,178, 224, 347 chestiunea socială 70-73, 92,94-95,179 CNSAS 17, 25, 192, 203, 214, 225 Comintern 94,165-166 Comuna din Paris 119,124
comunism 11-27, 29, 31-35,38,42-43, 46-47, 49-51,53, 56- 57, 62, 65-66,68-70, 72-76, 78-82, 87-89,92-95,98,101, 105-106, 114,130,133-135, 139, 146-147,149-151,153, 158-159, 161-162, 164-165, 167-171, 176-180,183-188, 192-195, 199, 201-204, 207-215, 218, 221-231, 233-243, 245-253, 255-256, 258-259, 263-269, 275, 281, 284, 290, 313, 315, 317-321, 326-328, 331-336 comunişti 12, 32, 56-59, 62, 66, 77, 80-81, 86-89, 92, 96, 101-102, 120-121,123,140, 150, 163, 166-167, 176, 180, 186-188, 232, 239, 242, 266, 319, 327

ideal comunitarist 60
ideologie comunistă 20, 47, 164, 226, 237, 249-251, 253,
263-264, 284, 291, 317-320, 324, 327, 332-333 Partidul Comunist 78, 86-87, 92, 120, 134, 225, 232, 288, 300-301, 323
Consiliul Europei 231-232,236,238, 240-241, 273, 277, 282,
297, 304-306, 308,312-319, 327-330,334,336-337 creştinism 44, 54, 56-57,59,69,185 cultul personalității 102, 146, 159-161, 171,176, 224
D
dictatura proletariatului 19-20, 57, 104, 130-131,154,238,247, 314,326,329

drepturile omului 23, 57, 64, 181, 229-230, 232-233, 235-238, 240-241, 253-254, 256, 273-275, 278-280, 282, 284-289, 291-292, 294-296, 299-300, 302-303, 305-306, 308-310, 313-319, 321, 326, 329-331, 334, 336, 339-341 duşmanul de clasă 88
E
economie 23, 37,46,49,67, 74, 85, 89,138,175,195,256, 275,
284-285, 304, 310, 321 egalitate 32,61-62,77,89,152,179, 232, 237,242, 265, 274, 283,
305,308,318 Elțân 195
Engels 63,73-74, 78-79, 82, 84-85, 87-89,92-93,98,123,140,
167, 346 eshatologie 108,147
Europa de Est 12-13, 22,72,91,102,162,168-169,171,195,221,
224, 229, 232, 246, 249, 252, 281, 322 excesul (ca metodă) 25,33, 91, 136,147,176, 208, 265
F
fascism 33-34, 37
362
INDEX DE NUÎVIE ŞI TERMENI
Franța 15,43, 61,64, 68,70, 79-81,92,96, 98, 109, 124, 167,239, 290
G
gândirea socială 52, 54,179-180
Germania 11, 36,70-71,80-81,92,95, 98,104,115,123-124, 137-138, 163,165-169, 181, 185, 205, 231-232, 239,245, 255, 281-82, 288, 291, 293, 296,301, 303-304, 337-338 Gorbaciov 194-195, 228 Gulag 158-160, 188, 235
H
Hiller 34,36,158,160,162, 250, 335 holocaust 235,250-251, 254, 335, 339 Hruşciov 150, 187
I
Iisus Hristos 49-51,107,148, 183, 211-212, 217, 266 industrializare 32, 45,70,83,95, 265 Internaționala comunistă 124 Italia 12, 34, 37, 81,124,181,239,282
J
Jaures, Jean 96-97 justiție socială 54, 230, 242
K
Kun, Bela 165-166 L
Lenin 21, 65,94,98,101-105,110-123,125-126,129-140,142, 144, 146-151, 157, 159-161, 164-165,171,179, 240 leninism 101,133,150,161
363

INDEX DE NUÎVIE ŞI TERMENI
lupta de clasă 52-53,77-78, 82, 98,157,177,234, 238, 247,249,
314, 322, 329, 333 lustrație 204, 224, 232, 234, 246, 259, 273, 276-280, 288-289, 291-296, 299-304, 306, 311-312, 317
M
Mao 102, 169, 171, 324, 349, 355
Marx 24,46-47, 49, 62-63,65, 72-79, 84-85, 87-89, 92-94, 98, 101,103,106,108,113,115,123,140,155,167, 227 marxism 12, 21, 53, 73, 75-76, 78-79, 82, 96-97,101,106,113, 135,150,155,161,165,169-170,182-186, 264 mesianism 35 milenarism 108,135,178
modernitate 14, 18, 24, 26, 29, 31-33, 38-45, 47, 56-57, 59-61, 63,69-70,77-78, 80, 82, 86,91,105-108,135,139,141, 179, 181-182, 265, 267 Mussolini 34, 36,160, 350
N
naționalizare 62, 75,138,166
nazismnațional-socialism 20, 33-34,162,199, 222, 224, 235, 237, 241-242, 249, 252, 254, 315, 318, 326-327, 330, 332-333,335-336 Nicolae II (țarul rus) 104,125
nomenclatură 23, 25, 151-152,155,177,192, 225, 233, 259, 282, 296,300
O
OrtodoxieBiserica Ortodoxă din Rusia 44,103,139,141-142,
144, 146, 157-158,210, 244 OSCECSCE 229-231, 254, 339-340
P
Parlamentul European 204, 252-253, 334, 337, 340

INDEX DE NUÎVIE ŞI TERMENI
Polonia 15,92,162,166-167, 169, 206, 321-322, 325-326,334, 338
Pot, Pol 102,171
proletariat 13, 19-20, 34, 57, 66,72,75, 81-92, 95-98,103-105, 107-108, 114-118, 122-124, 129-132, 134-137,144, 1-16, 149-150,154-155,157, 164,166, 175,184,186, 238, 247, 249,314, 326, 329, 333
proprietate 47-48, 54, 58,60,63-64,66, 83, 86, 88-90,96,122, 274, 285, 305, 308, 311, 321
R
rațiune 33, 38, 40-44, 71, 78, 98, 106, 146, 169, 182, 184, 206, 226,229, 265, 298
religie politică 26,68
revoluțierevoluționar 20, 24, 31, 37, 42-43, 45, 49-50, 52,62-63, 74, 77-78, 81-82, 85-86, 88,90-93,95-97, 99, 101, 103-113, 115-126, 132,

135,137,141, 146, 149-151,154,156-157, 164-168, 171, 175-180, 183, 186, 195, 227, 255, 264 contrarevoluționari 110,112,130,136-137,153 Revoluția franceză 31,61-62, 107, 146, 181 revoluția proletariatului 72, 81,95,103,107,116,124,129, 136-137, 157
România 15, 23, 27, 105,111,146, 160,163-164,169,178,185, 189, 195, 200-201, 206, 208-210, 216-217, 224-225, 228, 232, 246-248, 273, 281, 334
Rusia 20, 24,91,102-103,104, 111-112, 114-115, 116-119, 121-124,130, 133,136,138-139, 141-142,144-145, 148-150,152-153,156-158,160,162-166,168, 170-171, 194-195, 244-245, 255, 319, 321-323, 325, 327, 337
S
secularizare 39, 50,226
Securitatea (poliția politică) 17,190-192, 202-203, 205, 207, 218, 225, 229, 234, 247, 254, 298, 301-303, 339
Serghie (patriarh al Rusiei) 145, 158

socialism 13,20, 21-22, 34-36,46,68-70, 74-75, 79-81,92-93, 95-98, 104,106-108, 113, 115, 117-118, 121, 124-126, 132-133, 136,150-151, 160, 164-165, 179-180,185, 222, 224, 241-242, 252, 266, 315, 330 Stalin 94, 102,140,145-146,148-153, 155-158,160-162, 164, 171,187-188,190,192, 250, 325, 335 stalinism 139,150,154,157,161,166,184,254, 325,339,341 stat de drept 46, 57, 96,131,144, 180, 229, 232-233, 247, 254, 256,278, 286-289,306,309,311-312
teroare 43,67,91-92,135,138-139,141,150,152-154,157,159, 187,189,192,200-201, 208,218, 223, 226, 237, 242, 248, 314,318,322,325-326, 329,334 Tihon (patriarh al Rusiei) 142-145
totalitarism 27, 33, 35, 38, 43-44, 49, 76, 79, 92, 102, 114, 134, 152, 160, 162, 189, 199, 222-224, 230-234, 251-254, 256-257,263, 282, 336 Troțki 110, 120, 125-126, 137, 149, 150-151
țăraniățărănime 45, 115-117, 121-122,126,129,133,136,138, 153-154, 322-323
U
Ucraina 105, 169, 228, 244, 255, 323
Uniunea SovieticăURSS 101,140,145,149,171,179,194-195,
226, 228-229, 243, 247, 314, 321-326, 329 USAAmerica 40,94,171, 337 utopie 48, 60-61, 72, 76,102,180, 227
W
Wilhelm II (împărat german) 104, 125

DESPRE AUTOR

RADU PREDA (n. 1972). Titular al cursului de Teologie socială la Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității „Babeş-Bolyai" (UBB), Cluj-Napoca. Tot în cadrul UBB, ține cursuri de Master la Facultatea de Sociologie şi Asistență Socială şi la Facultatea de Litere. Pro- fesor-invitat al Universităților din Florența, Hannovra, Paris, Roma, Salonic, Viena. Membru în Consiliul de Administrație al Gesellschaft fiir Ostkirchenrecht (Viena) şi în Consiliul de Administrație al European Forum of Orthodox Schools of Theology (Bruxelles). Director- fondator al Institutului Român de Studii Inter-ortodoxe, Inter-con- fesionale şi Inter-religioase (INTER) şi editor al INTER. Iiomanian Review for Theologiealand Religious Studies. Studii recente: „Die orthodoxen Kirchen zwischen nationaler Identität und babylonischer Gefangenschaft in der EU" în INGEBORG GABRIEL (Hg.), Politik und Theologie in Europa. Perspektiven ökumenischer Sozialethik, Matthias-Grünewald, Ostfildern, 2008, pp. 285-305; „The Art of Silviu Oravitzan. The aesthetical and theological context" in MARCEL TOLCEA (ed.), Silviu Oravitzan, Muzeul de Artă TimişoaraGraphite, Timişoara, 2008, pp. 147-167; „Das Bild des Menschen als Ebenbild Gottes. Eine Lektüre des orthodoxen Christentums aus sozialtheologischer Perspektive", în IAN KAPLOW (Hg.), Mensch - Bild - Menschenbild. Anthropologie und Ethik in Ost-West-Perspektive, Velbrück, Weilerswist, 2008,pp. 115-136;„Drepturileomuluiînlecturăortodoxă. Documentul Bisericii Ortodoxe din Rusia (iulie 2008)" Tabor III, 2 (2009), pp. 25-41; „Das Jahr 1989 in der Geschichte und im Bewusstsein der rumänischen Gesellschaft und Kirchen The Year 1989 in die History and Perception of Romanian Society and Churches" în KLAUS KOSCHORKF. (ed.), Talling Walls. The Year 198990 as a Turning Point in the History of World Christianity Einstürzende Mauern. Das Jahr 198990als Epochenjahr in der Geschichte des Wellchristentums (StAECG 15), Harrassowitz, Wiesbaden, 2009, pp. 57-75; „Revenirea lui Dumnezeu. Ambiguitățile unui diagnostic" Studii Teologice V, 1 (2009), pp. 103-125. Volume recente: Semnele vremii. Lecturi social-teologice (Theologia SocialLs 1), Eikon, Cluj-Napoca, 2008; (împreună cu RADU CARP, DACIAN GAL, SORIN MUREŞAN), în căutarea binelui comun. Pentru o viziune creştină a democrației româneşti (Theologia Socialis 2), Eikon, Cluj-Napoca, 2008.

SERIA THEOLOGIA SOCIALJS

Au apărut până acum:

1. RADU PREDA, Semnele vremii. Lecturi social-teologice

2. RADU CARP, DACIAN GRAȚIAN GAL, SORIN MURI: ŞAN, RADU PREDA, în căutarea binelui comun. Pen tru o viziune creştină a democrației românești

3. RADU CARP, Dumnezeu la Bruxelles. Religia în spa țiul public european

4. MIHAIL NEAMȚU, Elegii conservatoare. Reflecții est europene despre religie şi societate

5. RADU PREDA, Comunismul. O modernitate eşuată

6. RADU CARP, Religia în tranziție. Ipostaze ale României creştine

în curs de apariție:

RADU PREDA, Libertatea religioasă. Repere social-teologice

IULIANA CONOVICI, Ortodoxia în România postcomu nistă. Reconstrucția unei identități publice, voi. I-Il

RADU PREDA, Poslmodemilatea. O diagnoză social-leologiat

Detalii despre serie vezi la: www.edituraeikon.ro www.teologia-sociala.ro